

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

LETNIK XXX
LETO 1976
ZVEZEK 1-2

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Zgodovinski časopis

Ljubljana

XXX/1976

Zv. 1-2

Str. 1-220

Zgodovinski časopis je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Uredniški odbor:

dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Vasilij Melik, dr. Peter Petru,
dr. Miro Stiplovšek, Bogo Stupan, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn,
dr. Fran Zwitter

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 12. 4. 1976

Odgovorni urednik:

dr. Vasilij Melik

Tehnično uredil:

Janez Stergar

Uredništvo in uprava:

Pedagoško-znanstvena enota za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani
Yu, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel.: (061) 22-121 int. 209

Tekoči račun:

Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 50101-678-49040.

Letna naročnina znaša za društvene člane 140 din,
za nečlane in ustanove 260 din

Naklada 1200 izvodov

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira

Sofinancirata Raziskovalna skupnost Slovenije in Izobraževalna skupnost Slovenije

UDK 949.712 (05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

XXX

1976

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

... Ignacij Vojek ...

VPLIVI OSMANSKEGA IMPERIJA NA SLOVENSKE DEZELE V V. 15. IN 16. STOLETJU

(Problemi; stanje historiografije)

Referat na sestanku jugoslovansko-
češkoslovaške zgodovinske komisije
v Brnu (CSSR) 3.—7. novembra 1975

Velik del jugoslovanskega ozemlja je bil 500 oziroma 400 let pod oblastjo Osmanskega imperija. Turški vpadi od XV. do XVII. stoletja pa so zajeli tudi preostalo Hrvaško in slovenske dežele, tako da so se vplivi Osmanskega cesarstva razširili do skrajnih zapadnih etničnih meja slovenskega naroda.

V vsej svoji zgodovini (izvzeti moramo obdobje II. svetovne vojne — obdobje narodnoosvobodilnega boja proti fašističnemu zavojevalcu) slovenski narod ni nikdar toliko trpel kakor prav v času turških napadov. Turški napadalci so skoraj 200 let uničevali imetje slovenskega človeka, ropali njegove domačije, njega samega pa odvajali v sužnost.

Na področju Balkanskega polotoka, kjer se je osmanska oblast utrdila in organizirala (Srbija, Bosna) je prišlo do določenih sprememb. Na mnogih področjih vsakdanjega življenja je tudi krščansko prebivalstvo občutilo pozitivne posledice osmanske oblasti. Osmanski Turki so na Balkan prinesli večjo varnost, zakonitost, zaščitili so kmeta pred pretiranim izkoriščanjem, zagotovili so trgovini boljše pogoje. Ti in podobni ukrepi so brez dvoma pozitivno vplivali na razmere na Balkanu. Slovenske in hrvaške dežele pa so zaradi obmejnega položaja in permanentnega vojnega stanja občutile le negativne posledice osmanske prisotnosti na Balkanu.

Historiografija se je že zelo zgodaj začela zanimati za to težko obdobje v zgodovini slovenskega naroda, vendar so se raziskovalci omejevali v glavnem le na posamezne pojave, na posamezne dogodke ali so proučevali ožjo problematiko. Znanstvenega dela, ki bi v celoti zajelo problematiko turških vpadov na slovensko ozemlje se nimamo. Najbolj celovite preglede turških napadov povezanih s problematiko obrambe najdemo v nekaterih splošnih pregledih slovenske zgodovine.¹ Prva dela o turških napadih v slovenske dežele so se omejevale le na sistemizacijo podatkov v virih.² Nato je pristopilo

¹ Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, III. zvezek, Ljubljana 1956, str. 64, 110; Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 322; Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 3. zvezek, Ljubljana, 1913, str. 321; Zgodovina narodov Jugoslavije, II. del, Ljubljana 1959, str. 275, 287 (avtor Bogo Grafenauer).

² F. Ilwof, Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark, Bd. 9—10, 12, 32, 1859—1884; J. Parapat, Turški boji v XV. in XVI. stoletju s posebnim ozirom na Slovence; Letopis Matica Slovenske za 1871; Fr. Levec, Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien, Program realne v. Ljubljani 1891; G. Loschi, Le incursioni dei Turchi nella Carniola e nell'Istria, Archeografo Triestino, Anno 18, 1892.

zgodovinisje h kritičnemu pretresu teh podatkov.³ Šele raziskave v novejšem času so opozorile, da ta naloga tudi do danes še ni povsem izpolnjena.⁴ Nekateri so se lotili proučevanja drugih vprašanj, ki so vezana na turške napade.⁵ Do prve večje sinteze o turških napadih je prišel Stanko Jug, ki je pozornost posvetil tudi vprašanjem obrambe, kakor tudi osvajačnim načrtom.⁶

V razpravi bom navedel rezultate dosedanjih raziskav, omenjene problematike, opozoril pa bi tudi na nekatera odprta vprašanja, na katera bi slovensko zgodovinisje moralo dati odgovor.

Najbolj je doslej raziskana kronologija turških vpadov, obseg in vpadna pota, čeprav tudi tu še nimamo dokončne slike. To velja še posebej za ugotavljanje manjših napadov. Raziskave novega gradiva bodo znano sliko še izpopolnile.⁷ S. Jug je podal splošno karakteristiko turških napadov v XV. in XVI. stoletju ter jih razdelil v več razdobj. Pri svojih raziskavah se je oprl na različne vrste virov. Za XV. in začetek XVI. stoletja je pri raziskavah turških napadov upošteval predvsem pripovedne vires.⁸ Turške napade v XVI. stoletju pa je študiral na podlagi arhivalnega študija, starejšega arhiva Kranjskih deželnih stanov,⁹ ki je danes shranjen v Arhivu Slovenije v Ljubljani. Upošteval je tudi objavljeno gradivo.

Prvi vpad v slovenske dežele, kolikor je bilo doslej ugotovljeno, je bil leta 1408.⁹ Od tega časa dalje lahko sledimo turškim vpadom v slovenske dežele iz leta v leto s krajšimi in daljšimi prekinitvami. Včasih je bilo celo več turških vpadov v enem letu. Najbolj je zaradi napadov trpela Kranjska, ki je bila Bosni najbližja. Po zavzetju Bosne 1463 so se v dolini Sane približali Turki Metliki v Beli krajini, najbližjemu mestu Kranjske, na manj kakor 100 km. V času bosanskega namestnika Ferhad paše se je približala meja Bosne slovenskim deželam v letih 1576/77 na 45 km in pod Hasanom pašo, ko se je 1592. leta ustavil zadnji turški sunek iz Bosne, pa okrog 20 km od

³ Vl. Levec, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark, Mitteilungen des Musealvereines für Krain, zv. 16, 1903; H. Pirchegger, Die ersten Türkeneinfälle (1396, 1415, 1418), Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Bd. 18, 1922; A. Klein, Zur Geschichte der Türkeneinfälle in die Steiermark während der Regierung Friedrich III., ZHvSt, Bd. 19, 1923.

⁴ M. Kos, Novi doneski k zgodovini turških bojev na Slovenskem, Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, II. letnik, 1. in 2. snopič, Ljubljana 1920. (M. Kos opozarja na delo N. Jorje, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, IV. in V. zvezek, Bucarest 1915 in ga ocenjuje. Opozarja na gradivo o turških vojskah in turških napadih v jugoslovanske in še posebej v slovenske pokrajine tekem druge polovice XV. stoletja, ki doslej ni bilo znano.) W. Neuman, Die Türkeneinfälle nach Kärnten (Wahrheit und Dichtung in der Kärnten Geschichtsschreibung von Jacob Unrest bis zur Gegenwart), Südostforschungen, Bd. 14, 1955.

⁵ F. Cusin, Le vie d'invasioni dei Turchi in Italia nel secolo XV, Archeografo Triestino, N. S. 1934.

⁶ Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Kronologija, obseg in vpadna pota, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, letnik XXIV, Ljubljana 1943, str. 1-60; (cit. Jug, GMS XXIV); isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), Zgodovinski časopis, letnik IX, Ljubljana 1953, str. 26-62 (cit. Jug, ZČ IX).

⁷ Zanimanje za to problematiko izpričuje razstava, ki jo je leta 1958 organiziral Narodni muzej v Ljubljani. Glej poročilo Slavka Kremenska, Turški vpadi na slovenska tla, Ljudska pravica, 8. julija 1958.

⁸ V poročilu Herberta Turjaškega z dne 23. IV. 1566, ki ga je poslal deželnemu oskrbniku na Kranjskem beremo med drugim tudi to, da je v minulem letu (1565) Malkoč beg plenil s svojimi četami po Kočevskem, Krasi in Pivki. S. Jug o tem napadu ne ve ničesar. Arhiv Slovenije (AS) v Ljubljani, Starejši stanovski arhiv, fasc. 285, s. 100-104.

⁹ H. Megiser, Annales Carinthiae II, Leipzig 1612; Jacobi Unresti, Cronicon Austriacum, Pars posterior Friderici III. Imperatoris vitam luculenter descriptis imprimis exhibens, S. F. Hannii Collectio monumentorum, veterum et recentium, Tomus I, Brunsvigae 1924; Marino Sanudo, Diarii; Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX, 1869; Joannis Dlugossi seu Longini, Historiae Polonicae liber XIII et ultimus... ex Bibliotheca Heinrici L. B. ab Huysen, Lipsiae 1742; J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krain, vol. XI. in XV.

⁹ Jug, GMS XXIV, str. 2, 3; Kot prvi vpad Turkov na Stajersko se omenja napad leta 1396. Po porazu pri Nikolpolju naj bi Turki prodrli na Dravsko polje, tam požigali, plenili in s seboj odpeljali v sužnost blizu 16.000 ljudi. H. Pirchegger (n. d.): Die ersten Türkenfälle. - glej. op. 3. dvomi o tem vpadu z ozirom na daljavo in letni čas (jesen). Turški vpadi na Stajersko se začnejo hkrati kot na Kranjsko.

Belé krajine. Trden sistem obrambe v Vojni krajini s sedežem v Karlovcu je turško napredovanje ustavilo. V tem času pa se turška meja približuje slovenskim deželam severno od Drave, kajti na Ogrskem je bila takrat koncentrirana glavna vojaška moč osmanske države. Ob ustanovitvi Budimškega ejaleta sta bili slovenski etnični meji najbližji turški središči v Siklósu in Pečuhu; od Dolnje Lendave do turške meje je bilo še vedno 150 km. S padcem Kaposvára leta 1555 se je ta razdalja skrčila že na 100 km, s turško osvojitvijo Sigeta ter manjših utrbb ob Dravi leta 1566 pa že na okrog 60 km. Po osvojitvi Kaniže leta 1600, ki jo je sultan povzdignil v sedež novega ejaleta, je bilo to središče oddaljeno od Dolnje Lendave le okrog 40 km.

V prvem obdobju, ki traja od 1408 do 1469, imajo turški napadi čisto sporadičen značaj. Glavni namen je bil brez dvoma rop. Napadi leta 1408, 1411, 1425 ali 1426 so bolj skrajni konci večjih roparskih pohodov na Hrvaško, medtem ko oba napada leta 1415 zasledujeta maščevalne cilje v službi domače bosanske politike.

V času prvih turških vpadov so Turki ogrozili posest Celjskih grofov. Napad leta 1415 lahko povežujemo z aktivnostjo Hrvoje Vukčiča, bosanskega velikaša, ki se je s pomočjo Turkov maščeval svojim sovražnikom, ogrskim velikašem. Eden takšnih napadov je imel za cilj prizadeti Hermana Celjskega, ki je bil v tem času vpliven ogrski velikaš. Toda od časa, ko je prišel na oblast Murat II. (1421), pa do 1469 ni v virih ugotovljen noben turški napad v slovenske dežele. Kot glavni vzrok za to prekinitev navajajo raziskovalci akcije ogrskega kralja Matija Korvina in uspešno borbo Djerdja Kastriotā Skenderbeḡa v Albaniji. On je v borbah vezal ogromne turške sile. Nekateri podatki pa odkrivajo še en moment, ki ga moramo upoštevati. Značilno za politiko poslednjih celjskih grofov, predvsem to velja za Ulrika II., je bil zelo dober odnos z osmansko državo. Mara Bránović, sestra Katarine, Ulrikove žene, je bila poslana v harem sultana Murata II., kjer je igrala zelo pomembno vlogo. Po podatkih v Celjski kroniki, je bil Murat II. velik prijatelj Celjskih grofov.¹⁰ Pred smrtjo se je Murat posvetoval s svojimi sinovi in jim nasvetoval, naj ne pravijo škode deželi Celjskih grofov in njihovim podložnikom. Ko se je Mehmed II. pripravljaj na obleganje bizantinske prestolnice Cārigrada, se je skušal zavarovati pred napadi z Zahoda in Vzhoda. Na ta način lahko pojasnimo Mehmedovo potezo, da je ob stopanju na prestol poslal Ulriku prijateljsko poslanico. Ulrik je bil namreč tedaj najhujši nasprotnik Ivana Hunjadija. Nasprotja med Ulrikom in Hunjadijem, ki so se sprevrgla v ostre spopade, so ustrezala Mehmedovi politiki. Ni torej čudno, da Ulrik Celjski ni sodeloval v vojnih pohodih proti Turkom. Mislim, da je pri pojasnjevanju prekinitve turških napadov na slovensko ozemlje, treba upoštevati tudi prijateljski odnos med Ulrikom II. in sultanom Mehmedom II.

Druḡo obdobje, ki ga Jug omejuje na čas od 1469 do 1483, se od prvega razlikuje po tem, da šmemo turškim napadom že pripisovati, če že ne naravnost osvajaalni namen, pa vsaj težnjo te dežele tako izčrpati, da bi ob ugodni priliki postale lahke plen turške osvajaalne vojske. To je doba najboljše in najštevilnejših in hkrati tudi najtežjih turških napadov. Pohodov proti slovenskim deželam so se udeleževale velike množice Turkov na konjih. Napa-

¹⁰ Ignacij Orožen, *Celjska kronika*, Celje 1854; Ludovik Modest Golia, *Kronika grofov celjskih*, Maribor 1972, str. 156.

¹¹ Ignacij Voje, *Odnos celjskih grofova prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, Radovi muzeja grada Zenica III, Zenica 1973, str. 53–66.

dajoče čete so morale biti številne, ker je bila Hrvaška v tem času še velika ni' so zato morali pri napadih na Kranjsko premostiti velike razdalje, kar je bilo varno le z veliko vojsko. V teh napadih sodeluje redna bošenska vojska, ki jo sestavljajo spahije ter neregularne čete — akindžije. Te prehodnice so »Renner und Brenner« oziroma »Säckman« ali »Sachleute«, Megiserja, Valvasorja in še zlasti Unresta.

V tem drugem obdobju imajo turški napadi različen značaj. Nekateri so bili kratkotrajni in so Turki ob njih plenili le v kratkih sunkih, skozi posamezen okoliš, ob drugih pa so se ustavili v kakem kraju za daljši čas, plenili po njegovi širši okolici in v svojem taborišču zbirali plen in ujetnike. Štiri-krat so ob istem pohodu obiskali vse tri glavne slovenske pokrajine (Kranjsko, Koroško in Štajersko) — leta 1473, 1476, 1478 in 1480. Sicer pa so se napadi omejevali navadno na manjše predele posameznih pokrajin. Največ je ob napadih trpela Kranjska. Po nekem poročilu kranjskih deželnih stanov, iz leta 1508 so Turki v zadnjih štiridesetih letih plenili po Kranjski sedemindvajsetkrat. Za to dobo lahko rečemo, da je vsaka še tako skrita in oddaljena dolina na Kranjskem doživela turški obisk. Turki so se v njej zadrževali po 14 dni in tudi po cel mesec.

V ta čas spadajo tudi pohodi prek Tržaškega Krasa do Sočelinov, Furlanijo. Ti pohodi namreč niso imeli samo plenilnega značaja, marveč so spadali v širše turško vojskovanje z Beneškami. Napadi proti Furlaniji predstavljajo najbolj pripravljene in najobsežnejše turške napade, ki so bili usmerjeni proti Zahodu. Večkrat se je zgodilo, da so Benečani zavrnili Turke na Soči. Turška vojska se je nato razlila prek slovenskega ozemlja. S takšnimi dogodki so bile povezane najhujše plenitve na slovenskih tleh.

Štajersko so v tem obdobju redkeje prizadeli vpadi, ki so jih Turki usmerili proti Kranjski, češče so prihajali ti vpadi iz Slavonije, ki je bila takrat tudi pod udarom Turkov. Zato je preživel težke čase največ paš vzdolž vzhodne deželne meje od Pohorja do spodnje Savinje. Na Koroško so prišli Turki le ob svojih največjih pohodih. Čeprav tudi hriboviti Gorenjski Turki niso prizanesli, ta v večini ni bila končni cilj turških napadov. Bila je prehodno ozemlje prek katerega so Turki vpadali na Koroško.

Težki poraz ob Uni, ki je zadel vračajoče se Turke v dvodnevni bitki 29. in 30. oktobra 1483 in nato sklenjeni mir z Matijo Korvinom, zaključuje to dobo velikih turških napadov. Ko je po smrti Mehmeda II. zavladal leta 1481 miroljubni Bajezid II. je nastopilo za Kranjsko in sosednje dežele novo tretje obdobje, za katerega je značilen sorazmeren mir. V tem času večjih vdorov ne zabeležimo.

S sultanom Sulejmanom II. nastopi za slovenske dežele — predvsem za Kranjsko — nova, izredno težka doba. S padcem Beograda 1521 se prične nova turška ekspanzija proti zahodu. Posebno je hud pritisk na Hrvaško, kjer pada utrdba za utrdbo v turške roke. Pritisk se stopnjuje po bitki pri Mohaču leta 1526. Turška meja se vedno bolj približuje Kranjski, dokler končno ne doseže Une. Značilno za turške napade v tej dobi je to, da niso tako siloviti in obsežni kakor v drugem obdobju, zato pa so zelo pogosti, teko rekoč vsakodnevni. Po letu 1526 se prične nepretrgana vrsta napadov, ki se zaključijo leta 1532. Največ so trpele pri teh napadih Bela krajina, Kočevska in Kras. Najhujše je bilo leta 1528, ko je Kranjska doživela štiri večje napade. Razen velikih napadov, ki jih je organiziral bosenski namestnik, je bilo mnogo manjših napadov, ki so jih izvajali oddelki obmejnih turških čet — martoloci. Mar-

tolozi so se začasno naselili v obmejnih gozdovih; deloma tudi prek meje v slovenskih deželah, zlasti v gozdovih okrog Kočevja, Loža in Sneznika ter napadali okoliško prebivalstvo. Od leta 1525 do 1530 je Kranjska, po trditvi deželnih stanov, doživela 50 napadov, ki so popolnoma opustošili vse obmejne predele od Metlike do Krasa in Istre. Višek je dosegla ta doba v času Sulejmanovega pohoda proti Dunaju leta 1529 in ponovljenem poskusu leta 1532. Cilja Sulejman ni dosegel, ker je spoznal, da je prečenjeval svoje moči. Ostrino turških vpadov je občutila v tem obdobju tudi Štajerska. Medtem ko so na Kranjsko in Primorsko vpadali predvsem oddelki bosenske vojske in akinzijske čete, je Štajerska doživela napad glavne turške vojske pod sultanovim vodstvom. Leta 1532 se je odpravil sultan Sulejman II. z veliko vojsko na pohod proti Dunaju. Pri Kiseku ga je zaustavil Nikola Jurišić z majhno četo. Turško napredovanje je zadržalo brezuspešno obleganje Kiseka. Ker se je medtem začelo jesensko deževje, se je sultan odločil za umik. Glavnina turške vojske se je valila mimo Gradca proti Lipnici in od tod po stari cesti do Maribora; Ptuja in Celja ter napravila tód ogromno škodo. 16. septembra se je turška vojska utaborila pred Mariborom. Turki so zahtevali prost prehod skozi mesto čez dravski most, kar pa so meščani odbili. Zato je sultan ukazal narediti pontonski most pód mestom in turška vojska je 20. in 21. septembra prekoračila Dravo. V času logorovanja je Hans Püchler s svojimi konjeniki napadal utaborjeno turško vojsko. Skušal je priti do Bosancev; s katerimi se je lahko sporazumel v slovensčini. Od njih je hotel dobiti podatke o načrtih in premikih sovražnika.¹² Ta veliki pohod, ob katerem so videli slovenske dežele prvič in zádružič glavnino sultanove vojske, je pomenil hkrati tudi konec obdobja velikih turških vpadov. Vsi turški napadi, ki spadajo v Sulejmanovo obdobje, so spadali vsaj posredno v okvir sultanove višje politike. Imeli so namen izčrpati v majhni vojni in ropanju Ferdinandove dežele na jugu; dá bi mu pri velikem obračunu s Ferdinandom ne mogle prihiteti v pomoč.

V drugi polovici XVI. stoletja, kar lahko označimo kot peto obdobje, postajajo napadi redkejši (1542—47, 1555—60, 1574—78). Vzrok lahko iščemo v postopnem napredovanju obrambne organizacije. Ugotovimo pa lahko, da se je zaradi bližine meje v Kranjski pojavil po letu 1526 nov način turškega plenjenja. Sovražnik — tu so mišljene skupine martolozov; na katere smo že opozorili — je prihajal skrivaj v manjših skupinah in je iznenada napadal posamezne vasi. Takó v obdobju vojne, kakó tudi v času, ko je vladal mir ali premirje, navajajo stanovska poročila iz leta v leto, kako Turki vpadajo v deželo, ropajo in odvajajo v suženjstvo na stotine kmetov. Čeprav so bili turški napadi manj obsežni kakor prej — omejevali so se v glavnem na Dolenjsko, Kras in Istro — so bili vendar obmejni kraji zajeti še z vsemi oblikami bojevanja na turški meji. Martološkimi napadom se v tem času pridružijo še napadi Vlahov. Bosenski paša Ferhad beg je leta 1576 najprej ukazal popraviti in utrditi vse zapuščene in uničene utrdbe ob meji. Okrog teh utrdb je naseljeval iz notranjosti velike množice Vlahov, ki so služili kot neredna vojska za napade na sosednje dežele. Kmalu so postali Vlahi zelo velika nevarnost ne samo za Hrvaško krajino, temveč tudi za Kranjsko; zlasti za Kras in Pivko.

¹² Arthur Steinwetter, Suleiman II vor Marburg, Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg ... am Schlusse des Studienjahres 1887.

Medtem, ko se je v drugi polovici XVI. stoletja položaj v Kranjski in sosednjih slovenskih deželah polagoma umirjal, pa se je Prekmurje, najsevernejša slovenska dežela, znašlo pod hudim udarcem turških napadov. Po sklenitvi miru leta 1606 na ustju reke Žitve med zastopniki cesarja in sultanom je ostalo vprašanje meje v Prekmurju odprto. Do srede XVII. stoletja ni bilo točno določeno katere vasi pripadajo turški; katere pa habsburški strani! Med črto, ki veže Blatensko jezero z ustjem reke Mure na vzhodu ter med štajersko mejo in Rabo na zahodu, je bilo ozemlje, na katerem sta obe strani po svojih močeh skušali uveljaviti svojjo oblast. Turški pogledi v zvezi z vprašanjem meje so se od habsburških precej razlikovali. Habsburški načrti za zgraditev nove mejne krajine med Rabo in Muro kažejo, kako naj bi potekala nova mejna črta. Pas ozemlja, na katerem bi še tekmovali s Turki za oblast, bi se omejen s sistemom utrdb, precej zožil. Turki so namreč na spornem ozemlju šli precej daleč in zahtevali od prebivalstva »podložništvo« in »plačevanje dajatev«. Leta 1640 so prišli v prekmurske vasi Melince, Ižakovce in Bistrico ter izterjevali dajatve. V naslednjem letu je paša iz Kaniže zahteval podložništvo od vasi tja do Rabe in okolice Radgone; vsaka vas naj bi poslala po 5 tlačanov s po enim vozom in orodjem. Leta 1656 je prišel poziv za zahtevo po plačevanju celo v Dedonjice pri Radgoni. Turške poglede na pripadnost ozemlja kažejo prav tako tudi pohodi, s katerimi so hoteli prebivalce prisiliti k opravljanju dolžnosti — po turškem pojmovanju. Leta 1640 je prišel turški oddelek mimo Sobote do Radgone; leta 1648 pa opleni ozemlje proti Rabi, v naslednjem letu so požigali okolico Sobote. Tudi v času vojne 1663/64 so Turki temeljito prizadeli Prekmurje. Končno je prišlo Prekmurje pod kopita turških konj še leta 1683, v letu velikega obleganja Dunaja, ko so Turki napadli Grad in Lendavo. Dejstvo, da v bližini Prekmurja ni obstajala prava mejna črta ampak pas ozemlja na katerem je o podložnosti odločala samo sila, govori za to, da je bilo Prekmurje področje dvojne oblasti. Predvsem je pri tem pomembno, da je ostala domača oblast — fevdalci, nespremenjena. Zaradi tega se je prekmursko ozemlje vselej tesneje zблиževalo z ogrskimi pokrajinami pod habsburško oblastjo in ga delilo od turških predelov. Pri obravnavanju vprašanj turške oblasti v Prekmurju se je resnici še najbolj približal Fran Zwitter z ugotovitvijo, da je »ta pokrajina v XVII. stoletju ozemlje turških vpadov in bojev; ponekod so pa Turki morali izvrševati celo neke funkcije oblasti«. Turki priznavajo pravice domačih fevdalcev, torej tujega oblastnega aparata. Spričo tega so bili prekmurski kmetje izpostavljeni dvostranskemu izkoriščanju, v kolikor so seveda Turki mogli uveljaviti svoje zahteve.¹³

Uspehe pri turških napadih na slovensko ozemlje moramo pripisati tudi dobro organizirani vohunski službi. Kako so se Turki načrtno pripravljali za svoje napade, nam najjasneje pokaže Unrestovo poročilo, da so se Turki posluževali pri svojih napadih na slovenske dežele pomoči nekega izgnanega župnika in dveh prelatov. Te so Turki pošiljali po deželah, da so skrivaj narisali vsa mesta, brez dvoma tudi vsa pota, z eno besedo, da so izdelali zemljevide dežel, v katere so usmerili svoje napade. Na to, da imajo Turki svoje vohune merijo tudi besede nekega neznanega vojaka v pismu z dne 21. X. 1472, ko pravi »da imajo Turki boljši način, da so obveščeni o vsem

¹³ Bogo Grafenauer, O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju, Prekmurski Slovenci v zgodovini — zbornik, Murska Sobota 1961, str. 79—90.

kar se dogaja tu, kakor, vi o stvarih v svoji hiši in to po mnogih potih, o katerih bi bilo pa predolgo pisati.¹⁴ Veliko vznemirjenost zaradi turških napadov izdaja tudi vest z dne 16. marca 1416 iz Furlanskega Vidma, ki pravi, da so ujeli v Celjski grofiji tri turške vohune in jih sežgali. Unreš tudi pripoveduje, da sta spomladanski pohod leta 1475 povzročila neki hrvaški grof in neki kranjski plemič, ki sta zaradi svojega spora s Friderikom III. poklicala v deželo Turke.¹⁵ Tudi svoje ujetnike so Turki včasih prisilili, da so jim bili za vodnike in jim kazali skrivna pota. Od leta 1473 jih je po Koroškem vodil koroški kmet Mihael Zwitter, dokler se mu leta 1475 ni posrečilo pobegniti na grad Goričane. Ob napadu leta 1491 sta Turkom ušla dva kristjana, ki sta 17 let preživela v ujetništvu in sta služila turškim četam za vodnika. Eden se je rešil v Metliko, drugi v Otočec.¹⁶ Leta 1542 je pridrvelo 10-14.000 Turkov do Kólpe pri Vinici. Vodil jih je neki Uskok-Vlah, ki je to leto opravljal vohunsko službo v Bošni. Za to so bili Uskoki najbolj pripravljeni, ker so imeli na turškem ozemlju še vedno svoje sorodnike in prijatelje. Navezal je stike z bosenskim pašo z namenom, da bi pripeljal nezadovoljne Uskoke iz Kranjske nazaj pod turško oblast. Ta primer je v deželi povzročil veliko zaskrbljenost.¹⁷ V Kranjsko so pošiljali Turki tudi svoje oglednike, ki so širili Turkom prijazno razpoloženje. Večkrat kranjski deželni stanovi tožijo, ker kmetje izjavljajo, da je bolje živeti pod Turki, kjer uživajo mir in ne plačujejo tako velikih davkov.

Iz opisov turških napadov je S. Jugu uspelo rekonstruirati pota, po katerih so Turki prihajali v slovenske dežele. Poznavanje potov je predstavljalo ključ za organizacijo obrambe pred napadi. S tem vprašanjem se je zelo zgodaj ukvarjala Beneška republika. Tudi kranjski deželni stanovi so se zavedali pomembnosti teh spoznanj, ko so prosili leta 1521 nadvojvodo Ferdinanda naj postavi straže ob štirih vpadnih potih na Kranjsko.

Z izjemo enega turškega vpada leta 1523, ko so Turki po neuspelem sultanovem pohodu proti Dunaju prišli iz Štajerske mimo Ptuja in Celja do Novega mesta in Dolenjskih Toplic, so vsi ostali napadi na Kranjsko, kot najpomembnejšo napadeno deželo, prišli iz Bosne. Turki so prihajali v slovenske dežele po več ustaljenih vpadnih poteh. Z neko beneško poročilo iz leta 1477 je opozarjalo, da Turki navadno prihajajo prek reke Une v bližini Krupe, od koder jih vodi najkrajša pot vzdolž Korane, dalje gredo mimo prostora, kjer je bil pozneje zgrajen Karlovac, do Metlike v Beli krajini in naprej v slovenske dežele. Izredno pomembna so bila v XV. stoletju vpadna vrata na Kranjsko pri Metliki. Zelo odročna za Turke je bila pot po dolini reke Save in so se je zelo redko posluževali. Druga smer je vodila Turke mimo Kočevja, vendar pa je ta postala pogostejša od one mimo Metlike šele v XVI. stoletju. V obeh primerih so se razdelili Turki nekje na Dolenjskem ali pri Ljubljani v več skupin, tako da so ob ropanju zajeli čim večje ozemlje. Ob napadih v Slovensko Primorje so se odločili navadno za pot skozi precej puščavo Liko potem pa udarili ali na Tržaški kras, odkoder so se razdelili v različne smeri, ali pa mimo samega Trsta proti spodnji Soči. Na Štajersko so vpadali redkeje prek Save pri Brezicah ali Krškem (ta pot je bila bolj v navadi ob povratku), pogosteje pa skozi Hrvaško Zagorje ali Medjimurje. Proti Koroški so morali

¹⁴ Jug GMS XXIV, str. 16.

¹⁵ B. Grafenauer, Zgod. slov. naroda III, str. 43.

¹⁶ Jug GMS XXIV, str. 31.

¹⁷ Jug ZC IX, str. 34.

v vsakem primeru prekoračiti visoke prelaze v Karavankah (Ljubelj, Jezerško) ali pa iti skozi ozke doline pri Trbižu ali Slovenjem Gradcu. Prav ta težji dostop je omogočal Koroški do neke mere učinkovitejšo obrambo proti napadalcem.¹⁸

Pogosto se je dogajalo, da so se Turki vračali po drugi poti, kot so prišli v deželo. Poudariti je treba, da je Jug ugotovil le glavne poti turških vpadov. Akindzijske čete na svojem lovu za plenom niso prizanesle še tako odročnim krajem, temveč so na svojih urnih konjih obiskali vse doline tako temeljito, da gotovo ni ušel kruti noben kraj.

Ločiti je treba XV. stoletje z njegovimi velikimi napadi od XVI. stoletja, ko so bili huje prizadeti le bolj obrobni predeli slovenskih dežel. Veliki turški napadi XV. stoletja, pri katerih so sodelovale velike množice konjenikov, so uporabljali največ pot mimo Metlike, zelo malo pa pot mimo Poljan in Kostela na Kočevskem. Zaradi obsežnih gozdov je bil ta dostop na Kranjsko za konjenico bolj neprikladen. Poti ob morju so se posluževali največ le za svoje napade v Istro in proti Furlaniji.

V XVI. stoletju se je položaj bistveno spremenil. Težišče napadov se je premaknilo na Kočevsko in k morju. Glavni vzrok je v tem, ker turški napadi tedaj niso več izvajani s tolikimi silami, mnogi med njimi s prav malenkostnimi. Konjenike zamenjajo martolozi, ki se pod varstvom gozdov pritihotapijo iz ne več tako zelo oddaljenih turških krajev do kranjske meje in na prav tatinski način presenetijo domačine. Za take napade pa je gozdni dostop do Kočevske gotovo najprikladnejši. Prav nič ne zaostaja dostop ob morju v dolino Reke in Pivke, ker ga varuje deloma nepreglednost ozemlja, deloma gozd. Veliko manj prihaja sedaj v poštev pot mimo Metlike. Konfiguracija tal je brez dvoma vplivala na turška vpadna pota pri uporabi različno močnih sil.

Posledice turških vpadov na slovenska tla so bile za prebivalstvo zelo hude. Poročila navajajo razne številke o škodi in ujetnikih, ki pa so verjetno nekoliko pretirane. Tako pravi poročilo iz Celja iz leta 1471, da je »na Štajerskem požganih 5 trgov in okoli 200 vasi, 3.000 ljudi pa ujetih ali ubitih. Vse, kar je dosegel njihov (tj. turški) meč je požgano in spremenjeno v puščavo.« Cilj turških napadalcev je bil, nagrabiti si čimveč plena in ujetnikov. Številke pobitih in ujetih gredo v tisoče in včasih celo desettisoče.¹⁹ Po oceni kranjskih, štajerskih in koroških deželnih stanov so Turki do leta 1508 pobili ali odvedli v sužnost iz teh dežel do 200.000 ljudi. Pobili so predvsem starejše ljudi, otroke in bolnike, ostale pa odpeljali prek meje. Večino ujetnikov iz slovenskih dežel so vlekli v utrjeni Šabac, sedež akindžijev, ki pa ga jim je leta 1476 iztrgal iz rok Matija Korvin. Sicer pa so ujetnike našeljevali v Bosni ali prodajali v bolj oddaljene turške pokrajine. Iz dečkov so ponavadi vzgajali janičarje.²⁰

Z boljšo organizacijo in krepitvijo obrambe so se začele akcije za osvoboditev krščanskih ujetnikov. Ponavadi je deželna vojska skušala napasti Turke

¹⁸ Jug GMS XXIV, str. 57–60 z zemljevidom turška vpadna pota.

¹⁹ Pri napadu leta 1469 naj bi odpeljali okrog 8.600 ljudi (Valvasor, Unrest), Jug GMS XXIV, str. 11; napad 1471 — Turki odpeljejo 20.000 ujetnikov, drugič še enkrat 3.000, Jug GMS XXIV, str. 12–13; septembra 1472 — Kras 600 ujetnikov, Jug GMS XXIV, str. 15; 1516 napad na Kranjsko — odpeljejo 1.500 ljudi in plena v vrednosti 20.000 dukatov, Jug GMS XXIV, str. 38; nenaden napad jim je uspel na praznik sv. Rešnjega Telesa 11. junija 1528, ko so prodrli na Kočevsko prav v času procesije in zajeli okoli 1.100 ljudi, verjetno vse udeležence procesije, Jug GMS XXIV, str. 47; 1536 so odpeljali iz Kranjske kljub izboljšani obrambi okoli 670 ljudi, Jug ZC IX, str. 28.

²⁰ B. Grafenauer, Zgod. slov. naroda III, str. 40.

pri povratku in jim odvzeti plen.²¹ V XVI. stoletju se vedno bolj množijo proti- napadi krščanske vojske. Nekateri kranjski plemiči so z vojskoti vdirali na teritorij Bosne in osvobajali ujetnike.²²

Odvajanje ljudi v sužnjest je sprožilo posebno obliko trgovine: *Odkupovanje sužnjev* je postalo za nekatere poslovne ljudi vir dohodkov, ki so bili velikokrat donosnejši od običajne trgovine. Osvoboditev sužnjaj je sprožila velikokrat zelo zapletene finančne operacije. Dogajalo se je, da sorodniki ali prijatelji sužnja niso mogli zbrati dovolj denarja za odkup, zato so si morali denar izposoditi. V takem primeru so sklepali kreditne pogodbe. Ta trgovina je v veliko primerih potekala prek Dubrovnika, ker so dubrovniški trgovci zelo pogosto posredovali pri odkupovanju turških ujetnikov in sužnjev.²³ Leta 1476 sodelujejo Dubrovčani pri osvoboditvi iz turškega ujetništva desetih kranjskih plemičev. Znanе so tudi vsote odkupnine: za Georga Šenka 4.000 dukatov, za Ludovika Kozjaka 2.000 dukatov, za Georga von Himmelberga 2.000 dukatov in za Vilhelma Gala 1.000 dukatov. Odkupnina za ostalih šest ujetnikov se je gibala med 100 in 500 dukatov. Prvi štirje so se lahko odkupili samo skupinsko z izplačilom celotne vsote v višini 9.000 dukatov.²⁴ Niso pa bili predmet odkupovanja iz ujetništva samo plemiči ampak tudi preprostejši ljudje. To nam dokazuje računski knjiga mesta Ljubljane iz leta 1581.²⁵ Po datkóm o zbiranju denarja za odkup posameznikov lahko sledimo do leta 1613. Trgovina z ljudmi se je razširila tudi na turške ujetnike. Za prvi dve obdobji turških vpadov je značilno, da se niso ohranili podatki o turških ujetnikih in njihovi usodi. Običajno so ujete Turke kar pobili. Sicer je znano, da je bilo zelo težko priti do turških ujetnikov. Turške čete so se pojavile v deželi iznenada in bliskovito in to v času, ko so jih najmanj pričakovali. V zelo močnem in hudem vpadu leta 1559, ki je bil usmerjen proti Postojni in Pivki je sodeloval sam Malkóob beg z okrog 6000 konjeniki. Ko se je vračal s plenom in ujetniki prek Senjskega polja, je obrambi uspelo, ujeti le dva Turka. Značilno je, da so se turške čete gibale zelo oprezno in vezvano. Če so branilcem slovenskih dežel padli v roke turški vojaški starešine, ali drugi odličniki, jih niso pobili, ampak zamenjevali za ujete krščanske plemiče. Od srede XVI. stoletja dalje naletimo na vse večje število turških ujetnikov v slovenskih deželah. To je odraz vse bolj in bolj učinkovite obrambe.²⁶ Kranjski deželni stanovci so imeli turške ujetnike zaprte na Ljubljanskem gradu. Leta 1548 obvešča Vajkari baron Auersperg, deželni glavar, avstrijskega nadvojvodo o primeru štirih Turkov in Uskokov, ki so zaprti na Ljubljanskem gradu. Morali bi jih justificarati zaradi prestopkov in sumljivih dejanj.²⁷ Na Ljub-

²¹ Aprila 1582 so marfologi iz Kočevske odpeljali sedem ljudi. Prebivalci teh krajev so pohiteli za njimi in rešili 6 ujetnikov, sedmega pa so Turki ubili, a tudi sami so izgubili dva člana. Jug ZC IX, str. 54.

²² Medtem, ko je moral bosenski paša s svojo vojsko sodelovati pri sultanovem pohodu proti Dunaju leta 1532, je poveljnik kranjske vojske Ivan Püchler, udaril v Bosno, kjer je razrušil mnogo gradov, pobil mnogo Turkov, pripeljal obilen plen in rešil precej ujetih kristjanov. Jug. GMS XXIV, str. 54; Leta 1565 je Herbart Turjaški dvakrat udaril z vojsko v Bosno z znatnim uspehom, ter je na ta način oviral sovražnika pri vojaških pripravah. Jug ZC IX, str. 46.

²³ Ivan Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd 1952, str. 326-339.

²⁴ I. Božić, Ludovik Kozjakar u Dubrovniku, Zgodovinski časopis, letn. VI-VII (Kosov, zbornik), Ljubljana 1952-53, str. 522-529.

²⁵ Sergej Vilfan, Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sucht der Ranzionierungen, der Steuern und der Preisbewegung, Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Grazer Forschungen zur Wirtschaft- und Sozialgeschichte, Band 1, Graz 1971, str. 177-199.

²⁶ Ignacij Voje, Naseljavanje turskih zarobljenika u slovenačkim zemljama u XVI i XVII veku, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 4, Beograd 1969, str. 38-45; isti, (nekoliko izpopolnjeni tekst) O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju; Časopis za zgodovino in narodopisje, NV 8 (XLIII) letnik, drugi zvezek, Maribor 1972, str. 254-262.

²⁷ AS Stan. arhiv, fasc. 288, str. 407.

ljanskem gradu je bil zaprt tudi bosenski paša Usraim beg iz Livna, ki ga je ujel v bitki pri Novem Herbart Turjaški leta 1566.²⁸ Iz nekega drugega podatka zvedemo, da je imel ljubljanski magistrat leta 1660 zaprte Turke na Tranči in jih odskrboval s hrano.²⁹ Kaže, da je bilo v Ljubljani v vsakem času določeno število turških ujetnikov. Valvasor navaja, da so že leta 1475 sodelovali pri utrjevanju Ljubljane turški ujetniki.³⁰

Tudi posamezni kranjski plemiči, ki so sodelovali v bojih s Turki, so imeli na svojih posestvih turške ujetnike. V gradu Stara Soteska poleg Krke so imeli po Valvasorjevih navedbah turške ujetnike zaprte v zelo neprimernih prostorih.³¹ V zapuščinskih inventarjih kranjskih fevdalcev so se ohranili nekateri zelo zanimivi podatki o turških ujetnikih. Grof Wolf E. Auersperg je zapustil po svoji smrti leta 1558 v gradu Žužemberku več turških ujetnikov. Njihova imena so naslednja: Mustafa Aga, Elles iz Travnika, Mehmed aga, Vilia Muratović, Glus Ura, Vavaiko, Jusuf Albañ, Memija in Jakob Jud. Vsi ti ujetniki so bili ocenjeni, kar je zabeleženo v neki knjigi, ki pa se ni ohranila.³²

V zapuščinskem inventarju Gašperja Križniča, ki je bil stotnik haramij, je zapisano leta 1597, da je vodil registre turških ujetnikov, ki jih je imel na svojem posestvu Pustem Gradcu pri Vinici. Zabeležena je njihova cenitev. Zanimiva je pripomba, da je odpustil iz ujetništva vsakogar, ki je imel poroka. V ta register je vpisoval tudi dolgove ujetnikov, njihovo osvoboditev iz ujetništva in njihovo smrt. Tudi ta register se na žalost ni ohranil.³³ Turške ujetnike je imel na svojem posestvu v Podbrežju na Kolpi Jurij Lenkovič, kranjski deželni glavar in vrhovni poveljnik Hrvaške krajine.³⁴

V zapuščinskem spisu žužemberškega uskoškega glavarja Rudolfa grofa Paradajserja iz leta 1647 se je prav tako ohranil spisek turških ujetnikov, ki so bivali na njegovem posestvu Poganicah pri Novem mestu. V tem spisku so zabeleženi tile turški ujetniki: Ivan Jordan, Mile Mileusič, Mileta Munisović, Memia N., Durak Ulahevič »von Wunitsch«, Peklišan Usrepović, Jurij Mumčilović »von Klähkot«, Jusuf »von Petsch«.³⁵

Prav tako je imel turške ujetnike na svojem posestvu Ruperč vrh Jurij Sugmund grof Paradajser. V zapuščinskem spisu, ki je bil sestavljen leta 1675, se omenja 6 ujetnikov, ki jih je zajel pri Otočcu. Obstajal je tudi poseben priročnik, v katerega je zapisoval stroške njihovega vzdrževanja. Na koncu je pripomba, da je ujetnike prodal, ker ni mogel nositi stroškov njihovega vzdrževanja.³⁶

Turški ujetniki, ki so jih imeli zaprte na svojih posestvih kranjski plemiči, se niso vedno sprijaznili s svojo usodo. Prišlo je do uporov ali pa so pobegnili.³⁷

²⁸ Mirko Rupel, Primož Trubar, Ljubljana 1962, str. 95; Peter Radics, Herbard VIII Freiherr zu Auersperg (1528–1575), Wien 1872, str. 136, 137; Avgust Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1815, Dritter Theil, Laibach 1875, str. 17.

²⁹ Ivan Vrhovec, Meščanski špital (Doneski h kulturni zgodovini ljubljanskega mesta), Letopis Slovenske Matice za leto 1898, Ljubljana 1898, str. 55.

³⁰ J. W. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain, Dritter Theil, Buch XI, Laibach 1689, str. 665.

³¹ J. W. Valvasor, n. d. str. 11 »... in welchen vor diesem die gefangene Türken einquartirt worden: Die dan wegen der schlechten Bewirthung und unauferäumten Zimmer ziemlich diese Festung gefürchtet und gescheuet...«

³² AS, Zapuščinski inventarji, fasc. I, zv. 2, str. 31.

³³ Ibid. fasc. IX, zv. 1, str. 42.

³⁴ Ibid. fasc. XXIX/2, zv. 8/2, str. 5.

³⁵ Ibid. fasc. XXXIV, zv. 28, str. 273.

³⁶ Ibid. fasc. XXXV, zv. 45, str. 3.

³⁷ AS Stan. arhiv, fasc. 272, str. 699; Zapušč. invent. fasc. XXIX/2, zv. 8/2, str. 11.

Del turških sužnjev je ostal na posestvih kranjskih plemičev kot delovna sila, določen del turških ujetnikov je postal predmet trgovine. Ta trgovina je segala celo prek meja Kranjske. Jurij Lenković navaja v svojem zapuščin-skem spisu, da je prejel potrdilo nekega Sušiča, ki mu je leta 1603 plačal za mladega Turka 20 forintov.³⁸ Jurij Sigmund Paradajser je, kot sem že omenil, prodal leta 1674 šest ujetih Turkov za 690 forintov.³⁹ Obstajajo podatki, da so ujete Turke poklanjali v dar.

Večje skupine turških ujetnikov so pošiljali iz Kranjske na tržišča suž-njev v Italijo. Kranjski deželni glavar je izdal 5. septembra 1684 potni list (Passbrief) za potovanje 21 turških ujetnikov. Bili so poslani na Reko in od tod v Neapelj.⁴⁰

Turški vdori in napadi so v XV. stoletju prizadejali slovenski zemlji ne samo veliko materialno škodo, temveč tudi zmanjšali število njenih ruralnih prebivalcev. *Višek opustelosti* so slovenske kmetije dosegle prav v tem času. Zdi se, da vesti raznih kronistov in uradna poročila glede tega ne pretira-vajo; kajti podoba opustelosti, zlasti ob glavnih in stalnih poteh turških vpadov, je naravnost obupna. Cele vasi so marsikje puste, polje neobdelano; za marsikatero vas poznamo ime, ko danes od nje ni sledu niti po ustnem izročilu. V mnogih vaseh je tudi polovica gruntov in še preko sama pustota; puste nenaseljene kmetije imajo v užitek, kolikor se je to dalo, sosedi, ki so preživeli turške vihere in druge nadloge. Zaradi turških navalov so posebno hudo trpeli in izgubili visok odstotek svojega kmetijskega prebivalstva Kras, Notranjska, Dolenjska, Bela krajina in deli Štajerske.

Viri navajajo številne kmetije, celo vasi s pripombo, da so puste in ne-obljudene. V ptujskem gospostvu je bilo v zadnjih letih XV. stoletja okoli 30 %, v ormoškem okoli 45 %, v gospostvih Devin, Senožeče, Prem, Postojna in Vi-pava pa okrog 30 % pustih kmetij in kajž.⁴¹ Ko so se marca 1428 sestali de-želni stanovi, da bi sklepali o obrambi, so v potrditev o groznem uničenju dežele navedli, da je gospostvo Kostel imelo pred enim letom še 300 obljudenih kmetij, medtem jih sedaj nima niti sedem.⁴²

Opustelost nekaterih predelov slovenskega ozemlja je bila kasneje vzrok *novi kolonizaciji*. To vprašanje je v slovenski historiografiji precej temeljito obdelano. Nove naseljence predstavlja umikajoči del srbskega in hrvaškega prebivalstva, ki se je umikal s turškega ozemlja. Do prvega vala prebegov, imenovanih Bošnjaki, Bosjaki, Hrovati, Vlahi, Turki ipd., v slovenske kraje je prišlo že v drugi polovici XV. stoletja. Višek je doseglo naseljevanje v drugem valu in sicer v tretjem in četrtem desetletju XVI. stoletja. Na slo-venskem se je največ prebegov naselilo v Beli krajini, v spodnji dolini do-lenjske Krke in okoli Novega mesta, na Dravskem polju pri Ptujju, okoli Ljutomea, ob zgornji Kolpi, na Notranjskem in na Krasu vse do Trsta in furlanske meje. Posebna skupina prebegov, ki jih viri imenujejo Uskoke, Skoke ali Vlahe, je v veliki meri zasedla puste kmetije in to predvsem na Gorjancih, kjer je bila v žumberškem gospostvu 1535 na tedaj kranjskih tleh naseljena glavina Uskokov. Prebegi so se v prvi kolonizacijski fazi nase-ljevali v veliki meri kot poljedelci, pozneje pa kot izraziti živinorejci. Tako so se deloma izenačili s starejšim kolonizacijskim elementom, deloma pa so

³⁸ Ibid. fasc. XXIX/2, zv. 8/2, str. 221.

³⁹ Ibid. fasc. XXXV, zv. 45, str. 3.

⁴⁰ AS Stan. arhiv fasc. CCIX, str. 1275.

⁴¹ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 344.

⁴² Jug, GMDs XXIV, str. 47.

ostali kolonizacijski element, posebne vrste. Ker so imeli prebegi vojaške naloge, so bili v ugodnejšem položaju kot kmetje.⁴⁹ Ze v času prvih turških napadov, se je postavljalo vprašanje obrambe. Kasneje je obramba ozko povezana z nastankom in razvojem vojne krajine. Ker je ta problematika zelo obsežna in terjá posebno razpravo, se bom omejil le na najvažnejše probleme, ki jih je historiografija doslej obdelala ali nakazala. Specialnih študij o tej problematiki še ni. Še največ sta se v svojih delih ukvarjala s problematiko obrambe Stanko Juglin, Bogó Grafenauer ter bom navajal predvsem njune izsledke.

Sodobni kronist Jakob Unrest je leta 1476 po pravici izrazil nezadovoljstvo glede obrambe: »Vsakdo naj pomisli, na kakšen način se je tako majhna turška vojska, ki so jo ocenjevali na največ 8000 mož, gibala svobodno in brez ovir po treh deželah: Koroški, Štajerski in Kranjski s Krasom in napravila zelo veliko škodo, toda nihče se ji ni uprl z izjemo tistega, ki je bil prisiljen, da rešuje svoje življenje.«

Sredi XV. stoletja je prišlo v zvezi s preurejanjem obrambne organizacije do temeljnih sprememb v sestavi deželne vojske. Novi obrambni redi so namreč pritegnili v deželno vojsko tudi kmete, ki so smeli doslej le v izjemnih primerih nositi orožje. Kmetje postanejo v nekem smislu vojni obvezniki. Stara plemiška vojska je odpovedala tudi v pokrajinskih merilih. Velikokrat se na poziv k orožju sploh ni odzvala. Po novih obrambnih redih so bili fevdalci dolžni skrbeti za konjenico in sicer v skladu z višino svojih dohodkov od rustikalnega zemljišča (na vsakih 200 funtov po enega »konja«): To pa je bilo sorazmerno malo v primerjavi z novo nevarnostjo. Vsa Koroška je na ta način zbrala le 120 »konj«. Zató je bil posej v primeru nevarnosti poklicán pod orožje še vsak 30., 20., 10. ali celo 5. mož z natančno določeno oborožitvijo. Vendar je tudi ta obrambna organizacija proti hitrim turškim napadalcem običajno povsem odpovedala. Fevdalci so zbrali vojsko šele takrat, ko je bila nevarnost že mimo. Tako je mogla deželna vojska le spremljati Turke ob povratku iz dežele in v najboljšem primeru poskušati, da jim odvzame del plena in ujetnikov.

Deželni stanoví slovenskih dežel so v hrvaškem primeru kmalu ugotovili, kaj pomeni neposredno sosédstvo osmanske države. Zavedali so se da »se je bolje braniti proti Turkóm na tujem ozemlju, kakor na lastnem«. Z druge strani pa so bile hrvaške pokrajine mnogo preslabe, da bi se mogle turških napadov obraniti same. Tako je prešlo v XVI. stoletju središče obrambe turške meje na notranje avstrijske dežele. Te so prevzele vzdrževanje in skrb za obrambo velike večine obmejnih utrdb na Hrvaškem in v Slavóniji (od prvih 7 leta 1522, na preko 60 leta 1572). Seveda je to pomenilo del obrambe njihovega lastnega ozemlja.

Vedno bolj je prevladovalo prepričanje, da se dosedanji način obrambe ni obnesel, ker se dežela ob njem le izčrpuje, nima pa nobenih koristi. Rešitev predstavlja le redna najemniška vojska. Ze leta 1527 so stanoví prvič name-

⁴⁹ Pavle Blaznik, Kolonizacija in populacija od 16. do srede 18. stoletja, Gospodárska in družbena zgodovina Slovencev, I. zvezek, Ljubljana 1970, str. 88–98; A. Ivić, Seobe Srba u Kranjsku, Srpski književni glasnik, zv. 19, 1907; Josip Mal, Uskočke seobe i slovenačke pokrajine, Srpski etnografski zbornik, 30. zv., 1924; H. I. Biderman, Zur Ansiedlungs- und Verwaltungs-Geschichte der Krainer Uskokken im XVI. Jahrhundert, Archiv für Heimatkunde, 1/1892, str. 129–154; Idem, Zur Geschichte der Uskokken in Krain, Archiv f. Heimat, 2/1887, str. 174–207; Idem, Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generalate, Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 31, 1865, str. 3–62; Radoslav Grujić, Srpsko-hrvatsko naseljavanje po Štajerskoj, Glasnik geografskog društva, zv. 7 i 8, Beograd 1922, str. 113–125.

ravali zamenjati deželno obrambo s stalno vojsko. Za določeno plačo naj bi branilo deželno mejo 1000 izurjenih domačih strelcev in 100 konjenikov. Ovirā za uvedbo te novosti je bilo pomanjkanje denarja. Ker Kranjska sama ni mogla prevzeti teh stroškov, se je obrnila na državni zbor. Ko je prišlo leta 1528 do velikih truških vdorov, se je prvič zgodilo, da so priskočile na pomoč tudi druge notranje avstrijske dežele in zgornja Avstrija. Češka je za to leto privolila za obrambo 100.000 goldinarjev, Moravska 48.000 gld., Avstrija 80.000, Štajerska in Koroška po 56.000, Tirolska 65.000, skupaj torej 349.000 goldinarjev. Od tega zneska je bilo namenjeno 2000 pešcem pod Kacijanarjevim poveljstvom za pol leta 48.000 gld., 500 konjenikom za isti čas 33.000 gld., 700 lahkim konjenikom na hrvaški meji 21.000 gld., 300 pešcem razporejenih po vaseh 7200 gld., Kacijanarjevemu topništvu 18.000 gld. Za kritje teh stroškov in nekaterih drugih v zvezi z obrambo je vladarju primanjkovalo 296.400 gld.⁴⁴ Na pomoč nemških knezov ni bilo računati. Drobili so svoje sile v medsebojnih sporih, turški nevarnosti niso posvečali nobene pozornosti. Kljub vedno večji potrebi po novih sredstvih za obrambo ni augsburški državni zbor leta 1530 ničesar dal razen praznih obljub. Ogrožene dežele so morale same nositi vse breme obrambe.

Stalna najemniška vojska je bila v začetku le začasna. Že okrog leta 1525 so najemniški oddelki delovali na Kranjskem, vendar to niso bili najemniki deželnih stanov, temveč oddelki, ki jih je ob nevarnosti poslal v pomoč vladar. Nazadnje so si preskrbeli od leta 1527 dalje deželni stanovi tudi stalne najemniške čete, le malo pozneje so zaposlili tudi Uskoke, ki so se naselili v Žumberku, v okolici Metlike in na Kočevskem. Junija 1528 je bilo v Kočevju in Metliki nastanjenih do 3000 Špancev in 700 do 800 Nemčev, ki naj bi odvinili napad bosenske vojske. Leta 1527 je ljubljanski škof Kristof Ravbar poročal Ferdinandu I. v Prago. Med drugim je omenil, da hrvaški ban Franjo Batthyani išče vojake najemnike. Ne želi da bi vladar poslal nemške, temveč prosi za češke ali slovenske strelce.⁴⁵ Češko vojsko srečamo tudi pri nekaterih, drugih vojaških akcijah proti Turkom. Ferdinandu se je posrečilo, da je pod vrhovnim poveljstvom Ivana Kacijanarja zbral znatno vojsko, ki je imela nalogo potisniti Turke iz Slavonije in zavzeti Osijek. Zbral je kakih 24.000 mož, in sicer 16.000 pešcev ter 8000 konjenikov. V tej vojski so bili tudi Čehi, katere je vodil grof Albert Schlick, Hrvatom sta poveljevala Ljudevit Pekri in Pavle Bakić, Štajercem je ukazoval njih deželni glavār Ivan Ungnad, Avstrijecem grof Hardek, Korošcem Erāzem Mager, Kranjcem pa Ivan Kacijaner, ki je imel tudi vrhovno poveljstvo.⁴⁶ Zaradi slabega vremena, nespōrazumov med posameznimi poveljniki, slābe preskrbe s hrano se je vojska pričela umikati, še preden je dosegla svoj cilj. Umik, ki se je spremenil v neurejen beg, je privedel do porāza pri Gorjanu 9. oktobra 1537.

Novo obdobje v obrambni organizaciji se je začelo ob prvem obleganju Dunaja leta 1529. V širšo in trajnejšo obrambno organizacijo se je vključevala tudi deželna bramba. Najširšo vojaško organizacijo je predstavljala tako imenovana »črna vojska« (insurekcija) sestavljena iz podložnikov. Za vojsko sposobne podložnike so popisali po zemljiških gospōstvih, od leta 1536 dalje

⁴⁴ J. Parapat, Turški boji v XV. in XVI. stol., str. 120. Notizenblatt des kais. Akad. Wien st. 268.

⁴⁵ Ibidem, str. 112. Ant. von Gévay, Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältniss zwischen Osterreich, Ungarn und Pforte in XVI und XVII Jahrhundert. Aus Archiven und Bibliotheken. I. Gesandshaft K. Ferdinands I an Sultan Suleiman I. 1527, Wien 1840, str. 41-43.

⁴⁶ Fran Kos, Nekoliko ertic o turških vojskah, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, letnik III, Ljubljana 1895, str. 134, 138.

po »četrteh« (Viertel), v katere sta bili razdeljeni Štajerska in Kranjska. Fevdalci in mesta so si morali sami preskrbeti orožje, medtem ko so nosili podložniki samo stroške za hladno orožje, stroške za strelno orožje in smodnik pa dežela. Vsa vojna organizacija je bila v rokah stanov, njihova prevlada pa se je izražala tako v dejstvu, da so bili častniki izključno fevdalci, kakor tudi v pravici, da je morala določiti ob prehodu vladarjeve najemniške vojske za spremljevalce svoje častnike ali stanovske komisarje.

V času najsilovitejšega pritiska s strani Turkov sta se začela oba dva sistema — sistem deželne in sistem najemniške vojske — postopoma spajati v novo celoto. Nadaljnje izpopolnjevanje obrambe pa, zasledimo v obdobju ustanavljanja Vojne krajine, ko se zaradi uspešne obrambe vedno bolj povezujejo med seboj notranje avstrijske dežele in Hrvaška. Obrambo Vojne krajine so prevzemale v finančnem pogledu vse bolj slovenske dežele. Do 1540 so se združevale predvsem v obrambi Kranjske in Hrvaške, že sredi XVI. stoletja so si razdelile breme obrambe na ta način, da je prevzela Štajerska stroške za »Slavonsko«, Kranjska in Koroška pa za »Hrvaško krajino«. Ti stroški so hitro naraščali: od okrog 10.000 forintov konec dvajsetih let na okrog 300.000 forintov sredi XVI. stoletja in so se ustalili na okrog 550.000 forintov od leta 1578 naprej.

Izgradnja obrambne organizacije je bila v največji meri odvisna od stanov. Oni so morali odobravati deželnemu knezu zanjo potrebne davke. To je dejstvo, ki je dajalo stanovom v drugi polovici XVI. stoletja izredno velik vpliv in ki jim je pomagalo doseči tudi začasne zmage v boju za reformacijo.

Uspešna obramba je bila pogojena z dobro organizirano *obveščevalno službo*. Prvi poskus prikazati v glavnih potezah centralno obveščevalno službo in z njo nerazdružno povezano diplomacijo avstrijskih Habsburžanov do države Osmanov v XVI. stoletju, kolikor so jo vodili dvorni krogi, predstavlja obsežna študija Josipa Žontarja.⁴⁷ Težišče razprave je posvečeno osvetlitvi delovanja 11 obveščevalcev iz dobe Ferdinanda I., Maksimiljana II. in Rudolfa II. Vidno vlogo igrajo nekateri dubrovniški plemiči, nekateri Hrvatje, a najpomembnejši je Mihael Černović, potomec srednjeveške dinastije Crnojevićev, ki je bil najboljši in najuspešnejši agent Habsburžanov v Carigradu v XVI. stoletju. Z njim doseže avstrijska obveščevalna služba svoj višek. Žontar opozarja na vlogo, ki jo imajo pri tem Jugoslovani. Kakor drugod po Evropi so v vohunski službi prednjačili trgovci, ki so bili navajeni poklicno potovati in jim je bilo že iz poslovnih ozirov do tega, da čimprej zvedo vse dogodke. Vrednost in zanesljivost njihovih poročil je dokaj različna. Iz opisanih okoliščin izhaja tudi ugotovitev, kako potrebna je bila avstrijskim vladarjem lastna obveščevalna služba, ki je precej uspešno opozarjala na turško nevarnost zlasti v časih, ko je grozil velik napad pod sultanovim vodstvom. Jadranski prostor in njegovo jugoslovansko zaledje na severu sta bila v XVI. stoletju tesno povezana s političnimi dogajanja v Evropi. Prek Benetk in Dubrovnika, ki sta predstavljala tedaj nekaj časa najpomembnejši evropski središči zlasti o dogodkih v Levanti, gredo poročila na Habsburški dvor. Iz teh poročil, ki jih Žontar posreduje v svoji knjigi, dobimo zelo jasen vpogled v politična dogajanja in razmere v Osmanskem cesarstvu v XVI. stoletju.

⁴⁷ Josip Žontar, *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju*, SAZU, Dela 18, Ljubljana 1973.

Popolnoma neobdelana je ostala vojaško obveščevalna služba na meji med notranje avstrijskimi in hrvaškimi deželami na eni strani ter sosednjimi pokrajinami pod Turki (zlasti Bosna) na drugi strani, čeprav je ohranjeno gradivo zelo bogato in obsežno. Pri tej obveščevalni službi so igrali vojaški poveljniki zelo pomembno vlogo, dasi so poročila prihajala tudi do vladarja ali do dvornega vojnega sveta.

Kmalu je prišlo v navado, da so Hrvatje v času nevarnosti pošiljali na Kranjsko tajna pismena poročila o gibanju turških čet, tako imenovane »Turške glase« (Khundtschafften). Brzi sli so jih prenašali iz kraja v kraj in napovedovali prihod Turkov. Grajski stotniki, poveljniki trdnjav in mest so potrjevali sprejem s svojim podpisom. Že leta 1479 čitamo, da je Lovro Turjaški iz Hrvaškega sporočil kranjskemu vicedomu o nameravanem turškem napadu. Vicedom je novico sporočil v Tržič z opominom, naj se razširi po vsej Gorenjski. Koroški namestnik jo je zvedel iz Celja in jo takoj naznanil Beljačanom, beljaški sodnik pa svojemu gospodu na Bavarsko. V dveh dneh so o novici zvedeli vsi prizadeti. Mnogo takšnih turških glasov iz XVI. stoletja je ohranjenih. Nekateri so pisani z glagolico v hrvaškem jeziku.⁴⁸

V starem arhivu kranjskih deželnih stanov, ki ga hranijo v Arhivu Slovenije v Ljubljani, najdemo v seriji »Landessachen-Miscelanea« (fasc. 281 do 321), ki je bila doslej malo izkoriščena, veliko število »Turških glasov«. To so tajna poročila (geheimer Kundtschafften), ki so jih na podlagi obvestil s turškega ozemlja pošiljali poveljniki raznih vojaških oddelkov v Vojni krajini kranjskemu deželnemu zboru, posameznim vojaškim osebnostim ali celo vladarju. O razmerah na turškem ozemlju (predvsem v Bosni) in o vojaških pripravah so poročali vlaški starešine, ki so sodelovali tudi v turški vojski (leta 1566 npr.: Vlah Vukdrag Mirisolykh [?], vojvoda Juraj Kappa, neki trgovec S. Francisco iz Dalmacije itd.). Ta poročila zajemajo obdobje od leta 1520 do 1682. Za nekatera leta se je ohranilo 30 do 40 poročil.

Obstajali so zelo različni načini obrambe pred turškimi napadi. Prvi poskus obrambe v začetku XV. stoletja se je omejeval na ureditev *signalne organizacije*, ki je naznanjala prihod Turkov v deželo. To se je vršilo s posebnimi sli, kot je bilo že omenjeno ali pa še pogosteje z zažiganjem »grmad« na daleč vidnih vrhovih ter s streljanjem topov ob teh grmadah. Dva topovska strela sta naznanila da se Turki zbirajo in naj se vsi pripravijo na nevarnost. Trije strelji so naznanili, da je sovražnik že na meji in razglasili splošen vpoklic. Ta signalna organizacija je bila leta 1522 sistematično urejena, tako da je zajela vso Gorenjsko, Kranjsko in Štajersko. Pozneje se je še izpopolnjevala.

Turške napade so dežele hotele odvrniti tudi z gradnjo *ovir*. Leta 1524 je Ferdinand naročil Kranjski, naj poskrbi, da se Kras in vsa meja do Save zavaruje tako, da se zasekajo gozdovi, prekopljejo ceste, zastražijo vsi prehodi in brodovi na rekah. Na ta način naj bi se Turkom zaprla pot v deželo⁴⁹ Leta 1537 je kranjski deželni zbor sklenil, da napravi nasipe za brambo (Khauger) na meji od Mokric do Krasa, da Turki ne bi mogli tako lahko prodreti v deželo.⁵⁰

⁴⁸ J. Gurdeň, Zgodovina slov. naroda, str. 360.

⁴⁹ Jug. GMS XXIV, str. 42.

⁵⁰ F. Kos, n. d. str. 137.

Eden od ukrepov Ferdinanda po vseh strašnih napadih je bil ta, da je začel raznim krajem podeljevati mestne in druge pravice (Krško, Lož, Višnja gora). Sredi XV. stoletja so začeli s pomočjo deželne tlake utrjevati mesta in gradove (Ljubljana, Kamnik, Škofja Loka). Leta 1475 je izdal deželni knez odlok, da je treba utrditi vsa mesta na Kranjskem. Tako je razširil mrežo utrdb po deželi in dal večjemu številu prebivalstva možnost boljše obrambe. V kolikor so se državne in deželne oblasti trudile, da uredijo obrambo dežele, so skrbele predvsem za meščane in fevdalce. Vse breme za obrambo pa je slonelo na tistemu, ki mu je ta obramba najmanj koristila, to je na kmetu. V obliki tlake, ki jo je naložil deželni knez, so morali kmetje utrjevati mesta in gradove.

Čeprav so bremena za obrambo pred Turki slonela v glavnem na podložnih kmetih, so bili sami povsem nezavarovani. Le utrdbe pri Železni Kapli, na Ljubelju in pri Guštanju (sistem utrdb na Koroškem — turške »šance« — je segal čez vso dolino, od Raven do Uršlje gore),⁵¹ okopi — »šance« na Jezerskem in v Podbrdu so bili pomembni tudi za obrambo podeželja.

Kmetje so morali sami poskrbeti za svojo varnost. Postavljali so si utrjena pribežališča — *tabore*,⁵² ali pa so se zatekali v naravne podzemeljske jame (na Krasu) in v gozdove. Besedo tabor so si zgodovinarji in jezikoslovci različno razlagali. Eden naših prvih zgodovinarjev Anton Tomaž Linhart jo je izvajal od keltske besede »taur« — gora,⁵³ slavni jezikoslovec Fran Miklošič iz turške besede »thabur« — vojno taborišče.⁵⁴ Bolj v navadi je bila razlaga od husitskih taborov, ki so jih husiti postavljali v vojnah z nemškimi cesarji in vzeli zanje ime od svetopisemske gore Tabor.⁵⁵ Zgodovinar Josip Gruden pravi, da je beseda »tabor« ali »taber« menda staronemškega izvora in pomeni utrjen kraj, trdnjavo.⁵⁶ Nekateri raziskovalci pa domnevajo, da so tabori del neke starejše kmečke obrambne organizacije, ki sega ponekod še v pred-

⁵¹ Franjo Baš, Turške šance pri Kotljah, Koroški fužinar, glasilo ravnenskih železarjev, letnik IV, št. 5-6, Ravne 1954.

⁵² Podatki o taborih na Slovenskem so v navedenih delih naslednjih avtorjev: S. Jug, V. Levec, F. Levec, J. Parapat, J. Gruden, B. Grafenauer; Majda Zontar in Mirina Zupančič, Turški tabori na Gorenjskem, Glas Gorenjske Snovanja — pogovori o kulturi, leto 5, št. 1, Kranj, 17. III. 1971; Silvo Kranjec, Grmade in tabori, Mohorjevi koledar za navadno leto 1975, Celje 1974, str. 163-168.

⁵³ F. Tancik se je posebej ukvarjal z zgodovino vojne umetnosti, ob tem je kratko obdelal tudi tabore v razpravi: Vojna stroka v obdobju od leta 1500-1650, Kmečki pulti na Slovenskem, Situla 13, Ljubljana 1973, str. 69-92 (predvsem 89-91); Hervin Ebner, Die steierischen Tabore, Anzeiger 91, 1954, str. 292-309; Kar Kafka, Wehrkirchen Kärntens I, II, Wien 1971, 1972 (Kafka se je naslonil največ na delo F. X. Kohla, Kärntens Burgen, Schlösser und wehrhafte Stätten).

⁵⁴ Peter Fister, Arhitektura slovenskih protiturških taborov, Slovenska matica, Ljubljana 1973, str. 185. Avtor si je zadal nalogo ponovno ovrednotiti protiturške tabore s tem, da jih iztrga iz anonimnosti ljudskega izročila ter jih vrsti med prave kulturne spomenike. Fister ugotavlja, da protiturški tabori niso samo ljudska arhitektura posebnega tipa in nivoja, ampak tudi predstavljajo posebno slovensko ljudsko arhitekturo. Zaradi skromnih pisanih virov so za raziskavo ostali kot edini vir terenski ostanki in materialni viri. Kot izredno primerjalno gradivo se mu je ponujal pri nas skoraj nepoznan kompleks kmečkih utrdb ob cerkvah v Transilvaniji (Romunija). Največ originalnega gradiva prinaša avtor v III. poglavju, kjer obdelava tipologijo taborov.

⁵⁵ V Kranju je Gorenjski muzej organiziral razstavo »Turški tabori na Gorenjskem«, ki je bila odprta od 5. II. do 9. III. 1971. Organizatorji so hoteli z razstavo predvsem topografsko prikazati današnje stanje turških taborov na Gorenjskem. Doslej so lokalizirali nad trideset taborov. Glavno vodilo so jim bile terenske izmere in izrisi. Pri raziskavah so upoštevali razmeroma skope podatke v literaturi, arhivsko gradivo in ljudsko izročilo. Pri nekaterih danes še spornih taborih bodo potrebne arheološke raziskave terena.

⁵⁶ Anton Tomaž Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreich, Nürnberg 1796, I, str. 31.

⁵⁴ Fran Miklošič, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886, str. 346.

⁵⁵ Podatki o husitskem Taboru so navedeni v monografiji A. Hejna, Tabor, Praga 1970, str. 16-19; S. Kranjec, n. d. str. 163.

⁵⁶ J. Gruden, Zgodov. slov. naroda, str. 363.

frankovsko dobo in je za časa kmečkih uporov in turških vpadov znova oživila. Zanimivo je, da se ta beseda na Kranjskem omenja že v začetku XIII. stoletja, ko Turkov v Evropi sploh še ni bilo.⁵⁷

Pri gradnji taborov so pogosto kmetje naleteli na težave, ki so jih povzročali zemljiški gospodje. Tabore so začeli postavljati okrog leta 1470. Za postavitev tabora so morali imeti privoljenje deželnega kneza, ki je navadno postavljaj tudi določene pogoje glede gradnje. Spis z dne 2. januarja 1515, v katerem kranjski deželni stanovi odgovarjajo na zahteve deželno-knežjih komisarjev pravi: »V obrambi pred Turki se kmetje s svojimi ženami in otroki ter premičnim premoženjem zatekajo v tabore. Ker so tabori večinoma slabo grajeni in za obrambo neprimerni, bi jih bilo treba porušiti.« Stanovi predlagajo naj posebna komisija obide in pregleda vse tabore in ugotovi dejansko stanje.⁵⁸ Iz spisa je razvidno, da so stanovi nasprotovali novi gradnji, popravljanju ter utrjevanju taborov, ker so se bali, da bi kmetje svojo obrambno organizacijo proti Turkom lahko uporabili proti zemljiškim gospodom, kar se je v obdobju kmečkih uporov pogosto tudi zgodilo.

Protiturški tabori so nastali le na ozemlju, ki je enako slovenskemu etničnemu ozemlju ne glede na razvrstitev med različne fevdalce ali na beneško oziroma ogrsko-hrvaško posest proti vzhodu. Večina taborov je zgoščeni prav sredi slovenskega etničnega ozemlja. Doba najintenzivnejše gradnje taborov je druga polovica XV. in začetek XVI. stoletja. Fister je ugotovil obstoj več kot 200 in okrog 50 v izročilu ohranjenih taborov na področju današnje Slovenije in več kot 100 taborov, od katerih so nekateri zelo dobro ohranjeni (Koroška), zunaj nje.⁵⁹

Tabori predstavljajo številčno in oblikovno izredno bogat arhitekturni pojav, ki se je kazal v celi vrsti različnih vendar samostojnih tipov, kot so dolinska pregrada, signalna postojanka, zatočišče, obzidana ali utrjena cerkev, taborski kompleks ali kot le gradu priključen tabor. Tabori niso bili prave trdnjave, ki bi prenesle daljše obleganje in dalj časa zadrževale sovražnika. Zasnova so bili predvsem za pasivno obrambo. Tabore so praviloma postavljali okrog cerkva (izjeme so tabor pri Križu, tabor na Visokem pri Kranju, tabor pri Poženiku, tabor nad Špitaličem idr.). Osnovo tlorisni razporeditvi je dajala oblika terena. Izjemen je tabor na Goričici pri Domžalah, ki je bil postavljen po predhodnem načrtu. Tlorisi taborov so nepravilni mnogokotniki. Cerkev je obdajalo obzidje z obrambnimi stolpi, ki so bili postavljeni na naravno slabše zavarovanih delih tabora. V obzidje je bil vključen tudi cerkveni zvonik. Vrhnji del obzidja je zaključeval lesen obhodni hodnik, do katerega so vodile iz notranjosti strme lesene stopnice. Strelne linie so bile v obzidju, stolpih in zvoniku, ki je kot dominantna tabora služil za opazovalnico in obrambo. Na notranjo stran obzidja je bila prislonjena shramba-kašča, kamor so kmetje ob nevarnostih spravljali živež in premično pre-

⁵⁷ Avgust Zorman, Vloga kmečkih puntov v slovenski zgodovini, Znamenja, letnik II., št. 6, nov.-dec., Ljubljana 1972, str. 457. Mnenja je, da besede tabor ne gre istovetiti s svetopisemsko goro Tabor in da tudi ni bila prevzeta od husitov, ampak ima čisto drug izvor.

⁵⁸ P. Fister, n. d. str. 19; AS Stanovski arhiv I, fasc. 211.

⁵⁹ Ibidem str. 10, glej obširen seznam ugotovljenih, preverjenih in le domnevni lokacij taborov na slovenskem etničnem ozemlju (str. 155-164) ter priložen zemljevid.

mözenje. Navadno so bili zavarovani z enim ali več obrambnimi jarki in nasipi. Na čelu tabora je bil poseben oskrbnik, ki je bil voljen. Vodja vsega tega dela in tudi poveljnik v boju je bil navadno domači župnik ali pa kak bližnji plemič.

Vplivi turških vdorov so se čutili v vsakdanjem življenju slovenskega človeka. Največ spominov se je ohranilo med ljudstvom na boje s Turki. Zasedimo močne odmeve v ljudski tradiciji in ustnem izročilu. Ta doba je dala narodnim pesmim in pripovedkam največ snovi in se najbolj vtisnila ljudskemu spomину.

Zusammenfassung

DIE EINFLÜSSE DES OSMANISCHEN IMPERIUMS AUF DIE SLOVENISCHEN LÄNDER IM XV. UND XVI. JAHRHUNDERT

Die slovenische Nation hat in ihrer Geschichte in der Zeit der Türkeneinfälle von Anfang des XV. bis Ende des XVI. Jahrhunderts ungewöhnliche Leiden erduldet. Das türkische Heer hat fast 200 Jahre lang das Hab und Gut des slovenischen Menschen vernichtet, seine Höfe geplündert und ihn selbst in die Sklaverei entführt. Die slovenische Geschichtsschreibung hat sehr früh ihr Interesse für diesen schweren Zeitabschnitt in der Geschichte der slovenischen Nation gezeigt, die Forscher beschränkten sich jedoch im wesentlichen nur auf einzelne Erscheinungen, auf einzelne Ereignisse, oder aber befassten sich nur mit der Erforschung engerer Problemkreise. Der Autor gibt in diesem Referat einen Überblick über die bisherigen Forschungsergebnisse über diesen Zeitabschnitt und diese Problematik und weist auf einige unbearbeitete und offene Fragen hin.

Er verweist darauf, dass bisher vor allem die Chronologie der Türkeneinfälle sowie ihr Umfang und ihre Einfallswege erforscht sind, obwohl auch hier gewisse Ergänzungen notwendig sind. Eine in mehrere Phasen gegliederte Charakteristik der Türkeneinfälle im XV. und XVI. Jahrhundert gibt der Autor auf Grundlage der ersten grösseren, von Stanko Jug verfassten Synthese dieser Problematik. Die bei den Türkenüberfällen auf slovenisches Gebiet erreichten Erfolge sind auch dem gut organisierten Spionagedienst zuzuschreiben.

Die Türkeneinfälle hatten auf slovenischem Boden furchtbare Folgen. In Berichten werden verschiedene Zahlen über Schäden und Gefangene angeführt. Die Gefangenen wurden in verschiedenen Gegenden des türkischen Staates angesiedelt. Die Knaben wurden gewöhnlich zu Janitscharen erzogen. Bessere Organisation und Stärkung der Verteidigung brachten Aktionen zur Befreiung der christlichen Gefangenen mit sich. Die Entführung der Menschen in die Sklaverei rief eine besondere Form des Handels hervor. Der Menschenhandel wurde auch auf die türkischen Gefangenen erweitert. Ab Mitte des XVI. Jahrhunderts stösst man in den slovenischen Ländern auf eine zunehmende Zahl von türkischen Gefangenen. Einzelne krainische Adelige, die an den Kämpfen gegen die Türken teilgenommen hatten, hatten — wie aus den Nachlassverzeichnissen hervorgeht — auf ihren Gütern türkische Gefangene. Ein Teil der türkischen Sklaven verblieb auf den Gütern der krainischen Adelligen als Arbeitskraft, ein anderer Teil wurde zum Handelsartikel.

Die Türkenein- und -überfälle im XV. Jahrhundert haben auf slovenischem Boden nicht nur grossen materiellen Schaden verursacht, sondern auch die Zahl der ruralen Bevölkerung vermindert. Die slovenischen Bauernwirtschaften erreichten gerade in dieser Zeit den Höhepunkt ihrer Verwahrlosung. Die Verlassenheit einiger Gegenden des slovenischen Landes wurde später zur Ursache neuer Kolonisierung. Die neuen Siedler stellen einen sich vom türkischen Gebiet zurückziehenden Teil der serbischen und kroatischen Bevölkerung dar (Uskoki).

Schon in der Zeit der ersten Türkenüberfälle stellt sich die Frage der Verteidigung. Später ist die Verteidigung eng mit der Entstehung und Entwicklung der Militärgrenze (Vojna krajina) verbunden. Da diese Problematik noch eingehendere

Untersuchungen erfordert, beschränkt sich der Autor nur auf die wichtigsten Probleme. Seine Aufmerksamkeit ist auf das System der Landesverteidigung sowie auf das System der Söldnerheeres und seine Wirksamkeit gerichtet. Eine erfolgreiche Verteidigung hatte einen gut organisierten Nachrichtendienst zur Bedingung. Der zentrale Nachrichtendienst und die mit ihm unverbrüchlich verbundene Diplomatie der österreichischen Habsburger gegenüber dem Osmanenstaat wurde bislang von Josip Zontar gut bearbeitet, wogegen der militärische Nachrichtendienst an der Grenze unbearbeitet blieb.

Es gab verschiedene Arten der Verteidigung gegen die Türkenüberfälle. Der erste Verteidigungsversuch Anfang des XV. Jahrhunderts beschränkte sich auf die Einrichtung einer Signalisierungsorganisation. Eine der Verteidigungsmassnahmen Ferdinands war, verschiedenen Orten das Stadt- und andere Rechte zu verleihen. Dies hatte zur Folge, dass sich die Städte zu befestigen begannen. Obwohl die Lasten der Verteidigung gegen die Türken im wesentlichen auf den Untertanen, den Bauern, ruhten, waren diese selbst vollkommen ungeschützt. Da Sie selbst für ihre Sicherheit sorgen mussten, begannen sie befestigte Zufluchtstätten — Lager — zu errichten, meist um die Dorfkirche herum, oder aber nahmen in natürlichen Grotten und Wäldern Zuflucht.

Die Einflüsse der Türkeneinfällen fanden ihren Niederschlag im Alltagsleben des slovenischen Menschen, darum sind ihre Nachklänge in der Volkstradition und in der mündlichen Überlieferung zu verfolgen.

Ferdo Gestrin

TRGOVINA S KOŽAMI V MARKAH V 15. IN V PRVI POLOVICI
16. STOLETJA

Dežele na obeh straneh Jadranskega morja so bile stoletja vse do druge polovice 19. stoletja tesno povezane z gospodarskimi in drugimi vezmi. Iz obeh področij dežel, iz italijanskih in balkanskih, v velikem delu slovanskih, se je obojestransko pretakal od srednjega veka dalje trgovski in pomorski promet, ki so ga le sorazmerno redko in le za krajši čas prekinjale zanj neugodne razmere. Z uvozom v eno stran je bil tesno povezan izvoz na drugo stran in obratno. Tržišče na balkanskem prostoru je iskalo blago iz Italije in zahoda nasploh, a trg v Italiji in na zahodu je bil odprt za celo vrsto blaga iz balkanskih dežel.¹ Balkan je bil tako že od prve polovice 15. stoletja področje zanimanja tujih, zahodnih trgovcev zavoljo surovin, ki jih je mogel posredovati. Ena izmed takih surovin so bile tudi kože in trgovina s kožami med obema področjema v 15. in v prvi polovici 16. stoletja je predmet, vsebina, te razprave.

V italijanskih deželah je potreba po tako pomembnih surovinah, kakor so bile tedaj kože, v 15. in 16. stoletju izredno porasla. Italija je v tem času le deloma in v sorazmerno majhni meri mogla kriti potrebe po kožah iz lastnih virov. O tem pričajo tudi za obravnavano obdobje pojavljajoče se pogodbe trgovcev s posameznimi mesarji in zakupniki mesnic v markizanskih mestih za izključno prodajo vseh kož zaklanih živali po pogodbeno vnaprej določenih cenah za določen čas, običajno za dobo enega leta.² Zato je bila Italija seveda vezana na uvoz kož, ki je, rečeno na splošno, naraščal v vsem obravnavanem obdobju. Od konca 15. stoletja je začelo primanjkovati kož tudi deželam zahodne Evrope in je zavoljo tega trgovina s kožami iz balkanskih in še širših področij prek Italije na pomenu veliko pridobila. V tej trgovini s kožami se v obravnavanem obdobju pokažejo Marke kot izredno važno stičišče kopnih in pomorskih poti za to trgovino in kot izhodišče za promet blaga v nasprotni smeri. Ancona, Pesaro in sprva tudi Fano — Senigallia pri tem skoraj ni prihajala v poštev³ — so bila središča, od koder so se kože pošredovale daleč v

¹ J. Tadić, *Ekonomsko jedinstvo Balkana i Sredozemlja u XVI veku*, Zgodovinski časopis 19-20 (1965/6), str. 197 sl.; Z. P. Pach, *The Role of East-Central Europe in International Trade*, *Etudes Historiques* 1970, 1, Budapest 1970, str. 217 sl.; *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650*. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa. Die Vorträge der 1. Tagung des Seminars für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Philipps-Universität zu Marburg an der Lahn. Herausgegeben von Ingomar Bog. Köln—Wien 1971; H. Kellenbenz, *Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft*, *Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte* 1. (1971), str. 27 sl.; O. Pickl, *Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert*, *ibidem*, str. 71 sl.; F. Gestrin, *Mitninske knjige* 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972; F. Gestrin, *Le relazioni economiche tra le due sponde adriatiche tra Quattro e Cinquecento*, *Congressi Salentini II* (1973), str. 87 sl.; F. Gestrin, *Gospodarstvo in družba zahodnojugoslovanskih dežel od 15. do srede 17. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 29 (1975), str. 45 sl.

² Glej npr. za Pesaro not. knj. A. Milioni 60/7 f 141' — 1537 april 26; 60/10 — 1540 marec 15; 60/11 f 171, 199' in 218' — 1541 avg. 12, april 29 in marec 23; 60/5 f 185' — 1546 marec 31; 60/6 f 52 in 319' — 1547 marec 18 in 1546 okt. 20. Za Ancono: not. knj. Jo. B. Alberici 243 f 171 — 1554 jun. 25.

³ Prim. Archivio di Stato — Fano, *Codici Malatestiani* 107 — *Libro dela depositaria de Senegaglia*, *passo e tratta* 1454. Archivio di Stato — Ancona, not. knj. G. Giustiniani 657 f 108 — 1553 april 2; 661 f 182' — 1537 sept. 23; not. knj. Jo. B. Alberici 233 f 107 — 1542 jul. 7.

zaledje v obliki trgovine na krajše razdalje, a iz Pesara in zlasti iz Ancone so šle kože tudi na veliko in na daljše razdalje, posebej prek Firenc proti Lombardiji, Genovi in dalje na zahod. Podrobneje moremo slediti samo prve-
mu delu te trgovine in sicer zgolj njenemu kreditnemu delu, kakor ga registri-
rajo notarske knjige, izredno važna in bogata serija virov v vseh treh zgoraj
imenovanih mestih.⁴

V obravnavanem obdobju so prihajale kože v Marke predvsem iz dveh
smeri: iz severovzhodne smeri s posredovanjem slovenskih dežel in prek njih
čez pristanišči Reka in zlasti Trst ter iz vzhodne smeri iz Dubrovnika, ki je
znal pritegniti nase trgovino velikega dela balkanskega prostora. Prihajale
pa so kože v Marke v tem obdobju in zlasti v prvi polovici 16. stoletja iz vsega
balkanskega prostora, iz ozemlja zahodnih in severnih črnomorskih dežel, iz
levantiskih dežel in se posebej omenjajo tudi kože iz Aleksandrije, prav tako
pa tudi iz slovenskih dežel, iz nemških vzhodnoalpskih dežel in zlasti iz po-
donavskih, ogrskih in hrvatskih dežel.

Trgovina slovenskih dežel z Italijo je že v 14. stoletju dobivala večji
obseg,⁵ v njenem sklopu pa se omenja tudi trgovina s kožami. Prve znane
vesti o trgovini s kožami iz slovenskega ozemlja in njenega širšega zaledja
zasledimo v Fanu in Pesaru že pred sredo 15. stoletja. Leta 1442 sta npr.
Dominik Nardi in Andrej Paladini iz Pesara sklenila družbo za obdelavo
kož; prvi je vanjo vložil 5 bal (50 kosov) »nemških« kož v skupni vrednosti
35 in pol zlatih dukatov, drugi pa je v družbo dal svojo osebo in delo.⁶ Že
mesec dni poprej pa sta družabnika Nikolaj, sin Antonija iz Reke in Adam
Addami iz Ferma v Pesaru prodala nekemu kupcu iz Fana 16 bal »nemških«
kož za 104 zlate dukate.⁷ Toda v Fanu so že leta 1440 trije meščani iz Pergole
kupili 36 bal kož (verjetno ogrskih) za 200 zlatih dukatov.⁸ Podatek nedvo-
umno kaže, da je mesto že postalo tržišče za svojo širšo okolico. Kože, ki so
v tem času prihajale v markizanska mesta, so bile v veliki meri neposredno
iz slovenskih dežel in sodobniki v Markah so jih označevali kot »nemške«
kože (corii theutonici). V posameznih letih so te kože še tja do prvih let
16. stoletja v Pesaru dosegle tudi do 70 in več odstotkov celotne množine kož,
ki jo izkazuje kreditna trgovina s kožami.

V zadnji četrtini tega stoletja se podatki o trgovini s kožami v obeh mestih
pomnože. Za Fano razpolagamo od leta 1477 pa do 1525 že z več ali manj
sklenjeno serijo podatkov o kreditni trgovini in o količinah kož v tej trgovini.⁹
V Pesaru pa se sprva množe vesti o trgovini s kožami v zvezi z nastajanjem
trgovskih družb za nakup in prodajo kož,¹⁰ a od leta 1498 imamo tudi tod
več ali manj sklenjeno vrsto količinskih podatkov o kreditni trgovini s kožami,
ki sežejo vse do leta 1548.¹¹ Toda v obeh mestih stopajo že v začetku 16. sto-
letja daleč v ozadje kože iz slovenskih dežel in popolnoma prevladajo v pro-
metu kože iz ogrskih (in hrvatskih) dežel. Prve so poslej tvorile le še v posa-

⁴ Za Fano glej zlasti notarske knjige P. A. Gallassi, N. Gallassi, G. Gallassi, P. A. Graziani, A. Fusconi, L. Vignattoli, J. Roncoli in P. D. Stati. Za Pesaro notarske knjige B. Fattori, M. G. Lepri, S. Peponi, P. D. Ambrosi, A. Milioni, L. Abbati. Za Ancono notarske knjige Jo. B. Alberici (no 247, 253, 250, 255, 242, 245), G. Alberici (no 28, 29) in G. Giustiniani (no 660, 657, 656, 659, 665, 669, 664 in 661).

⁵ F. Gestrin, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju, Zgodovinski časopis 29 (1975), str. 89 sl.

⁶ ASP — not. knj. M. Paludini f 77 — 1442 jun. 30.

⁷ ASFA — not. knj. L. Mastropaolo A — 1442 maj 26.

⁸ ASFA — not. knj. L. Mastropaolo A — 1440 nov. 17.

⁹ Glej tabelo I, narejeno na podlagi notarskih knjig zgoraj imenovanih notarjev.

¹⁰ ASP — not. knj. G. Lepri 11/6 f 41 — 1474 nov. 23; f 247 — 1476 sept. 16; 11/7 f 275 — 1476 nov. 23; 11/9 f 129' — 1478 maj 28, f 157 — 1478 jun. 30; 11/13 f 118 — 1481 avg. 3.

¹¹ Glej tabelo II, narejeno na podlagi notarskih knjig zgoraj imenovanih notarjev v Pesaru.

meznih letih kakih 5% celotnega prometa s kožami v Fanu in Pesaru. Prevlado kož iz ogrskih (in hrvatskih) dežel v tej smeri prometa je postavljati že v čas po smrti Matije Korvina (1490) in še posebej v čas po končani beneško-habsburški vojni (1508—1516), ko se je trg kožam iz ogrskih dežel na široko odprl v Italiji. V relativno večjem obsegu se je promet s kožami iz slovenskih dežel v prvi polovici 16. stoletja odvijal le še v Anconi, kjer moremo — seveda po še ne do kraja izčrpanih virih — slediti trgovini s temi kožami v letih 1529—1542.¹²

Po dosedaj znanih podatkih o kreditni trgovini v zgoraj označenem skoraj petdesetletnem obdobju, toda s težiščem prometa v letih 1486—1505 in 1518—1521, so v Fanu na drobno prodali okoli 62.100 kož, predvsem govejih kož, za katere so kupci ostali dolžni skoraj 33.300 zlatih dukatov. V Pesaru, ki je bilo v primerjavi s Fanom mnogo pomembnejše trgovsko središče in je že od konca 15. stoletja privabljalo trgovce tudi iz Nizozemske in celo Anglije, je bila kreditna trgovina s kožami (na drobno) mnogo bolj razvita. V letih 1498—1548, a s težiščem na letih 1518—1543, so v Pesaru na ta način po naših podatkih prodali okoli 388.300 kož, višina kreditirane vsote pa je bila blizu 263.600 zlatih dukatov oziroma skudov.¹³ Po podatkih za zgoraj označenih 14 let pa je v Anconi, kjer se je ukvarjalo s trgovino s kožami, ki so prihajale vanjo po tej smeri, le nekaj trgovcev, število v obliki kreditne trgovine prodanih kož doseglo številko 8.782, od tega 8.447 »nemških« kož, kreditirana vsota pa je bila 6.620 zlatih dukatov oziroma skudov. Kako se je po letih razvijal ta promet, prikazujejo priložene tabele, ki posebej navajajo kože, prodane neposredno po trgovcih iz slovenskega zaledja oziroma za njihov račun. Skupna vsota v vseh treh mestih ugotovljenih količin s kreditno trgovino prodanih kož v označenem obdobju pa je blizu 459.200 kož, a kreditirana vsota za plačilo teh kož je preseгла 303.000 zlatih dukatov oziroma skudov.

Izkazano kreditno trgovino moramo imeti le za tretjino vsega prometa s kožami v tej smeri. Upravičeno bi mogli trditi, da je v obdobju od 1477 do 1548 prišlo v Marke po tej poti okoli 1.380.000 raznovrstnih kož, katerih skupna vrednost bi dosegla do prek milijona zlatih dukatov. Ob taki oceni bi v Marke vsako leto uvozili okoli 21.000 kož, kar pa je glede na obseg kreditne trgovine vsaj ob viških trgovine s kožami iz te smeri prej majhna kakor pa velika številka. Saj iz tabele vidimo, da so bile v Pesaru ob viških trgovine že množine v kreditni trgovini prodanih kož precej višje: Če bi te številke pomnožili s faktorjem tri, dobimo naslednje letne količine kož: 1522 — ok. 75.000, 1523 — ok. 166.000, 1524 — ok. 81.000, 1533 — ok. 43.000, 1536 — ok. 48.000, 1541 — ok. 42.000, 1542 — ok. 46.500 in 1543 — ok. 41.000 kož. Ker so po podatkih O. Pickla iz ogrskih in hrvatskih dežel izvozili v smeri proti zahodu v prvi polovici 16. stoletja po okoli 200.000 kož letno,¹⁴ moremo ob zgornjih številkah trditi, da je velik del tega izvoza šel v Marke, kjer se pokazeta Pesaro in Ancona kot izredno pomembni tržišči v tej trgovini.

Ta tranzitna trgovina in seveda tudi trgovina z domačim blagom se je prek slovenskih dežel usmerjala po treh poglavitnih poteh: po takó imenovani ljubljanski poti (Nedelišče—Ormož—Ptuj—Ljubljana—Trst, — in deloma še v beneška mesta v slovenskem delu Istre ali Gorico), po novomeški ali tudi postojnski poti (Koprivnica—Varaždin—Zagreb—Novo mesto—dolina Krke—

¹² Glej tabelo III, narejeno na podlagi notarskih knjig zgoraj imenovanih notarjev v Anconi.

¹³ Prim. F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, str. 98.

¹⁴ O. Pickl, *o. c.*, str. 91, tudi op. 64.

Lož—Postojna—Trst ali beneška mesta v slovenski Istri) in končno po koroški poti prek Beljaka—Trbiža v Furlanijo in dalje v Italijo. V tej tranzitni trgovini s kožami proti Italiji se tedaj kot pglavitna središča pokažejo Ptuj, Ljubljana, Gorica in Trst, ki se jim pridružujeta tudi Zagreb in Reka. Od tega koliko časa in v kakšnem obsegu so šle kože (in drugo tranzitno blago) po teh poteh v Italijo, zlasti po ljubljanski in postojnski poti, in italijansko blago proti ogrskim deželam, a tudi kdo je to trgovino obvladal, je bil v veliki meri odvisen gospodarski procvit mest in meščanstva na Slovenskem v obravnavanem obdobju.

Pomen te trgovine spoznamo iz velikega števila trgovcev, ki so se v markižanskih mestih vključevali v trgovino s kožami. V Fanu se v tabeli I omenjenih letih omenja dober ducat trgovcev, ki so se med drugim ukvarjali tudi s trgovino s kožami z druge strani Jadrana, v Pesaru jih v tabeli III navedenih letih poznamo kar blizu sto, a za Ancono imamo za trgovce s kožami iz slovenskih in ogrskih dežel le sporadične podatke. Tako v Fanu kakor v Pesaru, a tudi Ancona v tem pogledu ni mogla biti izjema, so bili trgovci s kožami deloma domačini in so največji med njimi sodili v sam družbeni vrh, pripadali so plemiškim oziroma patricijskim ali vsaj najbogatejšim mestnim trgovskim rodbinam. V Fanu so bili taki npr. Nikolaj Ufeducij iz Ferma (v letih 1479 do 1493), Andrej Durantis (v letih 1488—1507) in Kastrucij Castracanis (v letih 1518—1531), ki se je nato preselil v Pesaro, morda zaradi boljših pogojev za trgovino. V Pesaru je sem šteti člane plemiške rodbine Planosijev, Arduinov in Luparinov ter velike trgovce Vincenca Buratelli, Nikolaja Streinerja in Marka Pechs. Med anconskimi trgovci naj omenim tu Jakoba Vincentius in Janeza Senatus, družabnika Franca Muscona iz Ljubljane. Trgovci iz slovenskih dežel (med njimi tudi kar številni v mesta na slovenskih tleh doseljeni Italijani¹⁵), ki so v markižanska mesta posredovali kože, so v veliki meri tudi neposredno trgovali s kožami v teh italijanskih mestih. Tako je v Pesaru v letih 1518 do 1548 trgovalo s kožami nad 30 trgovcev iz slovenskih in par trgovcev iz hrvatskih dežel. V Fanu pa so v zgoraj označenem časovnem razdobju imeli v trgovini s kožami veliko vlogo člani rodbine Lanthieri, ki so bili doma s področja Brescie, a jih viri v Fanu, Pesaru in Anconi pogosto označujejo kot trgovce in meščane iz Ljubljane (v letih 1477 do 1498 Ivan, sin Antonija, v Fanu; v letih 1509 do 1518 v Fanu, nato v Pesaru in tudi v Anconi Jakob Lanthieri; v letu 1516 v Fanu Anton Lanthieri s svojo družino).

Kože iz slovenskih ter ogrskih (in hrvatskih) dežel so trgovci v Fanu, Pesaru in Anconi prodajali v obliki kreditne trgovine praviloma v teh mestih samih, tod naj bi se dolžne vsote tudi poravnavale, kolikor to ni bilo drugače določeno. Kupci so bili deloma trgovci zalednih mest, predvsem pa neposredni potrošniki, posebej vsakovrstni obrtniki iz zelo širokega ozemlja. Obsegalo je namreč velik del srednje Italije: poleg Mark in Umbrije še Emilio-Romagno, dele Toscanne in Abruzzov oziroma Apulije. Kože so šle v Markah v desetine mest in krajev, ki jih tu ne bi naštevali, v drugih deželah pa so bili kupci teh kož npr. tudi iz Fabriano, Foligno, Assisi, Perugia, Gubbio, Arezzo,

¹⁵ Prim. F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, str. 95, 97 sl.; F. Gestrin, *Mitninske knjige o. c.*, str. 55 sl.; F. Gestrin, *Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v prvi polovici 16. stoletja*, *Casopis za zgodovino in narodopisje* 5 (1969), str. 228 sl.; O. Pickl, *o. c.*, str. 78, 80, 102; F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, str. 95 sl.

TABELA III
Kreditna trgovina s kožami v Pesaru v letih 1498—1550*

Leto	1499	1500	1501	1502	1503	1504	1505	1506	1507	1508	1509/12	1513
Italijanski trgovci	285	920	1095	1727	1643	1868	1770	710	1785	1710	—	ca. 75
	ca. 30 %**	ca. 40 %	ca. 47 %	ca. 77 %	ca. 80 %	ca. 85 %	ca. 85 %	ca. 78 %	ca. 38 %	—	—	—
Trgovci iz slovenskih dežel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj	285	920	1095	1727	1643	1868	1770	710	1785	1710	—	ca. 75
Leto	1514/5	1516	1517	1518	1519	1520	1521	1522	1523	1524	1525	1526
Italijanski trgovci	—	ca. 70	ca. 100	2225	4582	6169	8911	18924	53750	18236	5853	2619
	—	ca. 8 %	ca. 8 %	+ 32996	—	—	—	—	—	—	—	—
Trgovina iz slovenskih dežel	—	—	—	1700	—	ca. 70	—	—	11860	8885	9750	6202
Skupaj	—	ca. 70	ca. 100	3925	4582	6239	8911	18924	45610	27119	15603	8821
	—	ca. 70	ca. 100	+ 32996	—	—	—	—	—	—	—	—
Leto	1528	1529	1530	1531	1532	1533	1534	1535	1536	1537	1538	1539
Italijanski trgovci	595	750	410	1470	655	30	160	681	415	931	1892	1311
Trgovci iz slovenskih dežel	2500	924	5537	8778	5280	5304	6245	13547	15572	9751	4241	2414
Skupaj	3095	1704	5947	10848	5935	5354	6403	14228	15987	10682	6133	3725
Leto	1541	1542	1543	1544	1545	1546	1547	1548	1549	1550	—	—
Italijanski trgovci	7289	3802	3257	895	506	100	—	200	—	41	—	—
Trgovci iz slovenskih dežel	6725	12669	10497	7515	855	—	140	630	—	—	—	—
Skupaj	14014	15471	13754	8410	1161	100	140	850	—	41	—	—

* V kosih.

** Odstotki nemških kož.

Cesena, Faenza, Forli, Città di Castello, Castiglione, Terni, Macerata, Spoleto, Aquila in dr.

Trgovina s kožami prek slovenskih dežel v Marke je imela, sodeč po podatkih za Fano in Pesaro (glej tabeli), naslednje razvojne linije. Sprva in vse do začetka 16. stoletja se nam kaže Fano kot pomembnejše tržišče od Pesara, toda v času beneško-habsburške vojne (1508—1516) je trgovina s kožami v obeh mestih skoraj povsem prenehala. Na prelomu v tretje desetletje 16. stoletja se je začel vzpon trgovine s kožami, prvenstveno iz ogrskih in hrvatskih dežel, ki so jih v Marke posredovali večinoma trgovci iz slovenskih mest. V Fanu pa je, verjetno kot posledica konkurence v Pesaru, promet močno padel. Ta nagli vzpon trgovine v Pesaru, ki ga je pospešilo dolgoletno zaprtje meje med že omenjeno vojno, so za krajši čas zaustavili in promet močno zmanjšali dogodki na Ogrskem v letih 1526 do 1529. Tej depresiji v trgovini s kožami je nato sledila dolgotrajna več ali manj stalna doba trgovine vse do skoraj konca 40-ih let 16. stoletja. V tem blizu 20 let trajajočem obdobju pesarski trgovci za svoj račun skoraj niso prodajali več kož, pač pa le za račun trgovcev iz slovenskih (in hrvatskih) dežel, svojih principalov. Mogli bi reči, da je bila v teh letih tranzitna trgovina s kožami v Italijo v pretežni meri v rokah trgovcev iz Ptuja in Ljubljane, seveda v povezavi s svojimi italijanskimi partnerji. Prav tako pa moremo reči, da je bil to čas viška trgovine v mestih na Slovenskem v 16. stoletju.

Proti koncu 40-ih let 16. stoletja pa je tranzitna trgovina s kožami iz ogrskih in hrvatskih dežel v Marke prek slovenskih dežel povsem prenehala.¹⁶ Vzroki za ta preobrat so bili raznovrstni, iskati pa jih je deloma zopet v vojaških in političnih dogajanjih na Ogrskem v zvezi z novimi osvojitvami sultana Sulejmana in s tem povezanim prenašanjem trgovine s kožami iz teh področij na poti prek Bosne v Dubrovnik.¹⁷ Ta je poslej obvladal tudi trgovino s kožami iz teh področij in jih po svojem trgovskem organizacijskem sistemu pošiljal na italijanski in zahodni trg. Trgovci iz slovenskih mest so izgubili dotedanjo vlogo v tranzitni trgovini iz ogrskih dežel proti Italiji; kože iz slovenskih dežel, ki so tvorile, kakor smo že videli, sorazmerno majhen delež v prometu kož proti Italiji, pa so se poslej usmerjale predvsem na ozemlje Beneške republike.¹⁸

Trgovina s kožami, ki so prihajale iz severovzhodne smeri, je le del celotne trgovine s tem blagom v Anconi. V mnogo večji meri sta ta trgovina in njen procvit zavisela od povezav Ancone z Dubrovnikom.¹⁸ Le-ta je začel intenzivneje trgovati z Italijo že od srede 12. stoletja dalje. To je bil čas; ko je Dubrovnik sklenil trgovske pogodbe s celo vrsto italijanskih mest, med drugim tudi z mesti v Markah (Ancona 1199, Fano 1201, Recanati in Senigallia

¹⁶ F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, str. 100 sl.

¹⁷ O. Pickl, o. c., str. 93 sl. 114, 126; F. Gestrin v *Zgodovinski časopis* 25 (1971), str. 308 sl.

¹⁸ Dj. Körbler, *Dubrovačka republika i zapadne evropske zemlje*, Rad JAZU 214 (1916), str. 175 sl. J. Tadić, *Spanija i Dubrovnik u XVI veku*, Beograd 1932; M. Popović-Radenković, *Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo angioino (1266—1442)*, *Archivio storico per le provincie napolitane* 37 (1937), str. 5 sl. in 38 (1938), str. 153 sl.; B. Krekić, *Ragusa e gli Aragonesi verso la metà del XV secolo*, *Revista storica del Mezzogiorno* 1 (1966), str. 205 sl.; B. Krekić, *Dubrovnik (Ragusa) et le Levant au Moyen Age*, Paris—La Haye 1961; M. Spremić, *Dubrovnik i Aragonci 1442—1495*, Beograd 1971; I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd 1932; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Beograd 1973; P. Matković, *Trgovinski odnošaji između Dubrovnika i srednje Italije*, Rad JAZU 15 (1871), str. 1 sl.; S. Anselmi, *Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento*, un momento della storia mercantile del Medio Adriatico, Ancona 1969; F. W. Carter, *Dubrovnik (Ragusa) a Classic City-state*, London—New York 1972.

1206), v katerih je bil z Ancono stoletja v najtesnejših trgovskih zvezah, ki so jih nove pogodbe vedno znova potrjevale in dopolnjevale.¹⁹

Kože so bile že v drugi polovici 14. stoletja pomembno izvozno blago v dubrovniški trgovini. Z ustvarjanjem številnih trgovskih kolonij v svojem, zlasti bosenskem in srbskem zaledju,²⁰ so si Dubrovčani ustvarjali bazo za svoj trgovski sistem, s katerim so obvladali v 15. stoletju že veliko ozemlje. S tega ozemlja, a tudi iz makedonskega in celo severnogrškega področja ter Albanije je Dubrovnik pritegoval že v tem času najrazličnejše kože, ki jih je nato posredoval prek Jadrana v Italijo.²¹ Čeprav so bile tedaj Benetke najvažnejši uvoznik kož iz Dubrovnika, je vendar precejšen del te trgovine odpadel tudi na Ancono, ki jo Carter v svojem odličnem delu označuje kot drugo najvažnejšo dispečersko pristanišče v Italiji za trgovino s kožami.²² Vsi viri to ugotovitev nedvomno potrjujejo, toda za jasno spoznanje obsega in vloge te trgovine v Anconi bo treba še podrobno proučiti serije dubrovniškega arhiva in serijo notarskih knjig v Archivio di Stato d'Ancona.

Na prehodu v 16. stoletje se je začel v trgovini s kožami preobrat, ki je prinesel Anconi že v prvi polovici 16. stoletja v trgovini s kožami iz balkanskih in levantinskih področij prvo mesto v Italiji.²³ V tem času se je zaključevalo turško osvajanje Balkana in Podonavja in nad vsem tem ogromnim prostorom so si Dubrovčani pridobili privilegirano položaj v trgovini.²⁴ Dubrovnik je postajal eno izmed velikih trgovskih središč v Sredozemlju s posredovanjem blaga iz vzhoda na zahod in obratno kot glavno funkcijo. Istočasno je od začetka 16. stoletja rasel tudi pomen Ancone kot izhodišča zahodne trgovine proti turškemu vzhodu in je postala stičišče važnih poti v tej prometni smeri. Na relativno ozkem prehodu, ki ga je predstavljalo Jadransko morje, sta se znašli nasproti dve veliki tržišči. Zveza med Dubrovnikom in Ancono je postala najugodnejša povezava med vzhodom in zahodom v sredozemskem prostoru. Ancona se je v tem času razvijala hkrati v veliko uvozno pristanišče za blago iz balkanskega prostora in izvozno luko za blago, namenjeno na ozemlje turškega imperija. V zvezi s tem pa je postajala tudi največji posredovalni trg za trgovino s kožami, ki so prihajale iz vzhoda prvenstveno s posredovanjem Dubrovnika.²⁵ Braudel označuje Ancono v 16. stoletju kot »mesto kož«.²⁶

Dubrovnik je v tem času (in nato vse 16. stoletje) Italijo in zahod oskrboval s kožami iz mnogo širšega bosenskega in srbskega zaledja, kakor v prejšnjem obdobju, iz bolgarskih dežel, zlasti področja spodnje Donave in Vidina ter nižinske Trakije, dalje iz Moncastra ob ustju Dnjestra in sosednjih področij. Iz nakupnih središč kot so bili npr. Vidin, Nikopolj, Silistria, Razgrad so šle kože deloma po kopnih poteh, deloma pa po morju iz dubrovniških

¹⁹ J. Lučić, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Italije u XIII stoljeću, Pomorski zbornik 5 (1967), str. 447 sl.; S. Anselmi, o. c., str. 41 sl.; F. W. Carter, o. c., str. 71 sl., 74, fig. 15.

²⁰ I. Voje, Poslovanje dubrovniških trgovskih družb na balkanskem polotoku v drugi polovici XV. stoletja, Zgodovinski časopis 28 (1974) str. 215; F. W. Carter, o. c., str. 144 sl.

²¹ F. W. Carter, o. c., str. 250 sl.

²² *Ib.*, str. 252.

²³ Prim. M. Natalucci, Ancona attraverso i secoli, I-III, Ancona 1960; S. Anselmi, o. c., str. 65 sl.; P. Earle, The Commercial Development of Ancona, The Economic History Review, 2 Ser. 22 no 1 (1969), str. 28 sl.; J. Delumeau, Un ponte fra Oriente e Occidente: Ancona nel Cinquecento, Quaderni storici 13 (1970), str. 26 sl.; F. W. Carter, o. c., str. 361 sl.

²⁴ T. Popović, Turska o. c., str. 79, 92 sl. 117–122.

²⁵ P. Earle, o. c., str. 39 sl.; S. Anselmi, o. c., str. 65 sl.; F. W. Carter, o. c., str. 361–5; T. Popović Trgovački odnosi Dubrovnika i Ankone u drugoj polovini XVI veka, Zbornik Filozofskog fakulteta 11, no 1 (Beograd 1970), str. 443 sl.

²⁶ F. Braudel, *Civiltà ed imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II*, I, Torino 1963, str. 337.

skladišč v Varni, Carigradu (Pera) in Rodosto v Marmornem morju. Toda Dubrovčani so nakupovali kože tudi v različnih pristaniščih Grčije in Albanije. Prek Dubrovnika ali pa po neposrednih poteh so kože nato posredovali naprej, večinoma vsekakor v Ancono.²⁷ Vanjo pa so se stekale deloma, kakor smo že spoznali, tudi kože iz slovenskih in ogrskih dežel.

Iz vseh teh področij namreč že od začetka 16. stoletja srečujemo kože v Anconi, viri jih označujejo po lokalnih oznakah (»corii theutonicii« ali »corii de Alemania«, »corii sclavonici«, »corii de Moncastro«, »corii de Varnia«, »corii de Alexandria«, »corii de Gretia«, »corii de Salonicchio«, »corii de Valona«). V prvi polovici 16. stoletja so v trgovini s kožami prevladovale kože iz Moncastra in Varne, sledile so jim kože iz Grčije, nato pa s precejšnjo razliko kože iz slovenskih in ogrskih dežel in drugih področij. Med njimi so bile najštevilnejše seveda goveje kože, cenjene pa so bile tudi bivolje in konjske, ki pa se precej redko omenjajo. Večji pomen v trgovini s kožami gre tudi ovčjim, koštrunjim in jančjim kožam (montinini, monzoni), še posebej pa je omeniti fino strojeno usnje drobnice, kordovan, katerega so razlikovali vsaj troje vrst in je bil različno pobarvan.²⁸

Trgovino s kožami v Ancono so v veliki meri imeli v svojih rokah Dubrovčani, ki so imeli v tem času močno skupino trgovcev v tem mestu, vendar pa je niso v celoti obvladali. V to trgovino so že v tem času posegali židovski trgovci, ki so si v Dubrovniku in Anconi ustvarili svoj sistem trgovanja z raznim blagom ob sistemu Dubrovčanov.²⁹ Trgovina s kordovanom je bila v Anconi skoraj povsem omejena samo nanje. Toda Ancona se je odpirala tudi drugim trgovcem iz turškega imperija, dajoč vsem sultanovim podanikom ugodnejše carine; s to politiko je nadaljevala po letu 1532 papeška država.³⁰ Zato so tudi v trgovino s kožami posegali še razni drugi trgovci (npr. Konstantin Ralli iz Hiosa).³¹

Če sodimo po kreditni trgovini na drobno, v katero pa Dubrovčani niso v večji meri posegali — težišče njihovega trgovanja je bilo neposredno poslovanje z velikimi ankonskimi, florentinskimi in drugimi trgovci, ki so svoje blago posredovali za kože (in drugo blago) — je trgovina s kožami v Anconi že od začetka 16. stoletja dalje naraščala. To se kaže tudi v rasti kreditnih poslov v trgovini s kožami:

leto 1502	21 ³²
leto 1509	68
leto 1533	48
leto 1534	73
leto 1535	103
leto 1536	51
leto 1537	101

²⁷ T. Popović, *Trgovački odnosi o. c.*, str. 450 sl.; F. W. Carter, o. c. str. 361—5.

²⁸ Archivio di Stato — Ancona, not. knj. Jo. B. Alberici 247 f 67 — 1541 nov. 24; G. Giustiniani 665 f 169' — 1534 jun. 12.

²⁹ Prim. T. Popović, *Dubrovnik i Ankona u jevrejskoj trgovini XVI veka*, Zbornik 1 (Jevrejski istorijski muzej), Beograd 1971, str. 41 sl.; R. Samardžić, *Dubrovački Jevreji u trgovini XVI i XVII veka*, ibidem, str. 21 sl.

³⁰ P. Earle, o. c., str. 40.

³¹ Prim. ASA, not. knj. G. Giustiniani 664 f 62' — 1536 marec 21, f 86' — 1536 april 20, 661 f 141 in 152 — 1537 jun. 23 in jul. 12.

³² P. Earle, o. c., str. 34 op. 1; ASA, not. knj. G. Giustiniani za navedena leta.

Sama kreditna trgovina pa se je po podatkih, ki jih imamo iz notarskih knjig G. Giustiniani, v letih 1533—1537 gibala takole:

leto 1533	23.042	kož	+ 277	liber
leto 1534	15.711		+	
leto 1535	21.917		+ 167	konjskih
leto 1536	21.808		+	
leto 1537	28.518		+ 371	konjskih

Seveda so to številke, ki temelje le na sorazmerno skromnih virih enega samega notarja. Resnična trgovina s kožami, tudi kreditna trgovina na drobno, je bila v tem času v Anconi vsekakor mnogo večja, kakor je bila v Pesaru in Fanu skupaj. Domnevamo, da je v prvi polovici 16. stoletja, ko je trgovina s kožami prihajala v svoj višek, prišlo v Ancono iz balkanskih in drugih dežel vsaj nekaj milijonov različnih kož. Po tej domnevi bi kreditna trgovina na drobno dosegla kakih 50.000 do 60.000 kož letno, kar po podatkih v Pesaru in v sami Anconi vsekakor ni pretirana trditev. Ta trgovina je dajala ob sorazmerno velikih dobičkih kar precejšnjo akumulacijo trgovskega kapitala ne glede na sorazmerno nizko realizacijo kreditov (do ok. 60—70 %).³³

Velik obseg trgovine s kožami v Anconi v tem času na svoj način dokazuje tudi veliko število trgovcev s kožami, ki se javljajo na osnovi istih skromnih virov: bilo jih je nad 70. Poleg pravih ankonskih trgovcev³⁴ je bilo med njimi veliko trgovcev iz drugih italijanskih krajev, ki pa so prebivali v Anconi in se označujejo kot njeni prebivalci ali kot v mestu živeči trgovci (*mercator commorant Anconae*, *mercator moram trahens in civitate Ancona*). Tako so bili tudi na področju kreditne trgovine zelo aktivni številni Florentinci, ki so sicer direktno trgovali z Dubrovčani in kože transportirali dalje,³⁵ in mnogi posamezni trgovci iz Verone, Bergama, Milana, Lucca, Arezza, Bologne, Urbina in morda tudi iz Siene.³⁶ Seveda so na kredit in na drobno prodajali tudi v Anconi prebivajoči dubrovniški trgovci.³⁷ Židovski trgovci pa so obvladovali predvsem kreditno trgovino s kordovanom.³⁸

Vsi ti trgovci seveda niso imeli enakega pomena v tej trgovini s kožami. Glede na vrednost in obseg je bila vendar omejena na ožji krog ankonskih, florentinskih in dubrovniških trgovcev. Toda že sama pestrost trgovcev po svojem poreklu izpričuje veliko pomembnost Ancone kot največjega središča trgovine s kožami na poti iz Balkana v Italijo.

³³ F. W. Carter, o. c., str. 585—5.

³⁴ Npr. Johannes Baptista de Senatis, Bartholomeus Thomasio, Franciscus Johannis Gabrielis, Jacobus de Leonibus, Angelus Renaldini, Vincentius de Carbonibus, Stephanus Ferrenti, Johannes Scarnizi, Johannes de Bonamajoribus, Gabriel Triumphy, Hieronymus Cambrius Marzellini, Bartholomeus in Johannes Monasij, Franciscus Marchetti, Petrus Jacobus Bonarelli, Franciscus in Joannes de Antiquis itd.

³⁵ Pandulphus Biliottus de Florentia *mercator commorans Anconae*, Jacobus Miniatti . . . , Hieronymus Gerinus . . . , Paulus Perutius, Franciscus Auerani Perutius . . . ; Damianus Bonacursius, Jacobus Jacomini, Lucas Salvutius, Mathes Cecchus itd.

³⁶ Bererdinus in Andreas Morandus de Verona, Camillus de Zanchis de Verona, Joannes de Beltrami de Pergamo, Petronius Petri Belli de Pergamo, Johannes Angeli Cariboldus de Mediolano, Johannes Baptista Lambertus de Luccha, Hieronymus magistri Thome de Luccha, Jacobus Baptista Pozzonus de Aretio, Gregorius Thome de Aretio, Johannes Antonius Laurentii de Pontremulo de Bononia, Cesar Ludovici de Urbino, Marcus Petri de Senis itd.

³⁷ Johannes Gondola (Gondulić), Aloysius de Gozzis (Gučetić), Stephanus de Gozzis (Gučetić), Johannes Dominicus de Gozzis (Gučetić), Petrus Bartholomei de Nale (Nalješćević), Nicolaus q. Marini de Nale (Nalješćević), Pasqualus Georgii de Giuppana, Johannes de Blandiis de Ragusio, Nicolaus Johannis de Ragusio, Johannes Bianchi de Ragusio, Blaxius de Bona (Bunić) itd.

³⁸ Salamon Leonis, Isac Moysis Alemano, Moyses Rotolo, Isac Moysi Hispanus, Habralius Matolo, Jacobus Cavagliarii, Aron Bonsignori, Rubinus Lazari de Urbe (Rim), Jacobus Morgane de Salonichio itd.

Na drugi strani pri tej oceni Ancone ne gre zanemariti tudi trgovine s šiskami (valinee, valonee), ki se kot surovina pri strojenju kož pojavljajo kot trgovsko blago v vseh treh obravnavanih mestih. V letih 1533—1537 so v Anconi samo v štirih kupčijah prodali 259.700 liber tega blaga. Uvažali so ga iz dubrovniškega zaledja, a zlasti iz Albanije (in Grčije po poteh v albanška pristanišča). Izhodiščno pristanišče je bila zlasti Valona in po njej se blago morda tudi imenuje. Tudi z njim so trgovali dubrovniški trgovci.

Okoli srede 16. stoletja je, kakor smo že spoznali, usihala severovzhodna, čez slovensko ozemlje vodeča pot za trgovino s kožami iz ogrskih in hrvatskih dežel v Marke (Pesaro, Fano). Trgovina s temi kožami se je preusmerjala na poti čez Bosno v Dubrovnik. S tem so Dubrovčani obvladovali še večje ozemlje s to trgovino in seveda še povečali trgovino s kožami v Anconi, ki je v drugi polovici 16. stoletja dosegla vrhunec na področju trgovine s kožami. Kot največje italijansko tržišče za nakup kož je Ancona oskrbovala sedaj z njimi področje Benetk (kamor so sedaj šle kože iz slovenskih dežel), Milana, Torina, Firenc in Ferrare ter seveda svoje neposredno širše področje.³⁹

V tej trgovini s kožami so se pojavljale različne oblike tehnike trgovskega poslovanja. Dubrovniški trgovci so v Anconi v veliki meri trgovali neposredno, to se pravi ali sami ali v družbi samih Dubrovčanov ob pomoči svojih agentov, ki so trgovali zanje. Manj se je uveljavila ta oblika tehnike pri trgovcih iz slovenskih dežel v Pesaru in Fanu, vendar pa v večji meri v prvem obdobju do okoli leta 1523, kakor pa pozneje. Tod se je trgovina v največji meri odvijala v obliki trgovskih družb, ki so jih pogosto sestavljali trije družabniki, katerih eden je posloval na področju nakupa kož, drugi je kože posredoval proti Italiji, a tretji je deloval v Italiji; ta je bil seveda redno domačin. V obratno smer je šlo na podoben način v zameno za kože italijansko blago. Ob zaključku družbe, ki je mogla trajati več let, so družabniki naredili obračun in si delili dobiček.

Dubrovčani so v Anconi zelo uporabljali komisionarski način poslovanja, to je posredovanja vnaprej določenega blaga proti plačilu določenega odstotka vrednosti blaga (4 %). Tako obliko poslovanja so uporabljali tudi sami med seboj in ne le z italijanskimi in drugimi trgovci na relaciji Dubrovnik—Ancona.⁴¹ V Pesaru in Fanu tudi tega načina poslovanja skoraj ni zaznati. Pač pa se je tu in v Anconi v trgovini z »nemškimi« kožami, vendar v največji meri v Pesaru, uveljavila posebna oblika poslovanja, ki ima le deloma komisionarske značilnosti. Trgovec iz slovenskih dežel je kot principal pošiljal kože (in drugo blago), a italijanski trgovec, domačin, je kot njegov prokurator, agent, faktor prodajal te kože za njegov račun.⁴² Tako so od okoli srede 20-ih let 16. stoletja dalje trgovali mnogi trgovci. Člani rodbine Marenze (Gabriel, Alojz in Nikolaj), Hieronim Brunet, Andrej Forest, Janž Doren, Volbenk Pož in njegovi dediči (to je sin Janez Krstnik), Gregor Regal iz Ljubljane in Ptuja, dalje Ivan Franc de Fin iz Trsta, Gašpar Pastor iz Zagreba; Hieronim iz Bakra in še drugi so bili na tak način povezani z enim izmed največjih pesarskih

³⁹ P. Earle, o. c., str. 39—40; T. Popović, Trgovački odnosi o. c., str. 456.

⁴⁰ Prim. F. Gestrin, Trgovina o. c., str. 97 sl.

⁴¹ T. Popović, o. c., str. 456.

⁴² ASP, not. knj. B. Fattori 20/25 f 517 — 1533 okt. 15; f 277 — 1535 jun. 26: ... ex causa pretii (30) choriolum pilosorum ei venditorum de ratione domini Bolcampos (Wolfgang Posch) de Lubiana ...; 20/27 f 375' — 1536 jan. 15; ... pro residuo pretii petiorum (280) choriolum pilosorum de ratione domini Georgii Regal de Petouia ...

trgovcev Vincencem Buratellijem. Člani rodbine Maffette (Ivan Marija, Mar-kanton, Venturin), Jakob Martineghi, Aleksij, Vincenc in Jožef Moscon, Sig-mund Lanthieri iz Ptuja, Marko Stettner, Franc Moscon in Janez Krstnik Valvasor iz Ljubljane, Dragi Picardi iz Trsta, beneški trgovec Gašpar della Vechia, ki pa je trgoval po naših deželah in Franc Čuk? (Zuche), ki je bil poslovno povezan z Aleksijem Mosconom, so nastopali kot principalni pesar-skega trgovca Nikolaja Streinerja in nato tudi njegovega družabnika Bartolo-meja de Pompeis. Peter Reicher iz Ljubljane pa je bil na enak način povezan s trgovsko hišo Marka Pechs iz Pesara. V Fanu se primeri takega poslovanja kažejo že v zadnjih dveh desetletjih 15. stoletja. Gre za take oblike poslovanja med Ivanom Antonom Lanthierijem iz Ljubljane in Andrejem Durantis. V Anconi primer takega poslovanja, ki sta ga sklenila Franc Moscon iz Ljubljane in Venturin Maffette iz Ptuja z ankonskim trgovcem in meščanom Ivanom Senatus, vsekakor ni bil izjemen. Treba bo vire o tem le poiskati.

Medsebojne odnose in način plačila so tudi tu določale posebne pogodbe. Po njih sta partnerja dobiček delila, lahko tudi na polovico, po drugih pa je italijanski partner posel opravljal proti plačilu običajne, v Pesaru veljavne provizije. Pogodbe so točno opredelile medsebojne pravice in obveznosti dru-žabnikov, dobo trajanja družbe, način poslovanja, nagrajevanja in zaključka družbenega poslovanja. Dogovorjeno skupno poslovanje je moglo trajati tudi tri leta in več. V pogodbi je italijanski partner sprejel obveznost, da bo za partnerja iz slovenskih dežel in v njegovem imenu trgoval s poslanim blagom v korist obeh pogodbenih strank. Prav tako se je italijanski partner pogodbeno vezal, da bo napravil družabniku ob zaključku poslovanja obračun za celotno trgovanje.

Na osnovi teh pogodb so npr. pesarski trgovci poslovali, prodajali kože za trgovce iz slovenskih mest za gotovino in na kredit, izterjevali od dolžnikov kreditirane vsote vrednosti prodanih kož, zaključevali z njimi poslovanje, kasirali zadolžnice za kreditirane kože ali izdajali pobotnice za plačila kredi-tiranih kož, vodili trgovske knjige in opravljali knjigovodska opravila, po-šiljali svojim principalom po njihovih željah razno blago v Slovenijo. Ob koncu poslovanja so bili za principala dolžni narediti obračun posebej za blago (kože) in posebej za gotovino. Za vse neplačane račune na kredit pro-danih kož je bil dolžan principalu predložiti poseben seznam (lista, apedissa) z imeni dolžnikov, količino prodanih kož in dolžno vsoto denarja. Te dolžnike je bil verjetno dolžan izterjevati še po zaključku družbe, čeprav so to lahko storili tudi principalali ali njihovi prokuratorji.

Zaradi široko razvite in razvejane dejavnosti so v družbe povezani dru-žabniki obeh strani pogosto imeli istočasno še posebne prokuratorje v zvezi s tem trgovskim poslovanjem. Trgovci iz slovenskih dežel so za svoje prokura-torje v Italiji imenovali ali domačine ali pa so pošiljali tja prokuratorje iz slovenskih dežel ali prihajali tudi sami. Te oblike poslovanja so bile pre-vladujoče vse do upada trgovine s kožami iz slovenskih dežel v Marke.⁴³

Trgovini s kožami v gospodarskih povezavah med obema obalama Jadran-skega morja in še posebej med slovenskimi deželami in Markami gre torej zelo pomembno mesto.

⁴³ F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, str. 99 sl.

Sommar io

IL COMMERCIO DEI PELLAMI NELLE MARCHE DEL XV E NELLA PRIMA
METÀ DEL XVI SECOLO

Il commercio delle pelli facente capo alle Marche, sia per le pelli provenienti dalle odierne regioni jugoslave che dalla più vasta area balcanica ed extrabalcanica, costituì nel periodo in questione uno dei più importanti settori del commercio fra le due sponde dell'Adriatico in genere. L'attività, iniziata anteriormente al XV secolo, ha nel Quattrocento sviluppi affatto particolari. Da una parte le pelli giungono nelle Marche dalle provincie slovene nonchè dalle regioni ungheresi (e croate) attraverso i porti asburgici di Trieste e di Fiume. Tale commercio è svolto in gran parte dai mercanti delle città della Slovenia. Dall'altra, per le pelli provenienti dall'area balcanica nonchè levantina il traffico è appannaggio dei Ragusei. Verso la metà del XVI secolo scade, col trasferimento dei traffici dalle terre ungheresi e croate attraverso la Bosnia a Ragusa (Dubrovnik), quasi del tutto il ruolo dei mercanti delle provincie slovene nel commercio delle pelli con le Marche. I centri marchigiani più importanti per l'attività in oggetto sono, oltre a Fano, Pesaro ed Ancona. Da qui i mercanti locali convogliano la merce ai centri più lontani della Penisola. Come risulta dai dati sulla circolazione creditizia, il commercio delle pelli ebbe una forte espansione che permise l'accumulazione di notevoli capitali dal commercio. Nell'attività in oggetto si affermarono infine anche particolari tecniche commerciali.

Miroslav Kokolj

RAZVOJ OSNOVNEGA ŠOLSTVA V PREKMURJU DO 19. STOLETJA

Nekdanja tisočletna pripadnost Prekmurja k Ogrski je zapustila na njem svojstvene socialne in kulturne posledice. Samorodni pojavi slovenskega narodnega organizma so se v nesvobodnem sožitju in nenehni odvisnosti prilagajali in mešali z vplivi v fevdalni državi organiziranega madžarskega ljudstva. Življenjska sila tega organizma pa je bila hkrati dovolj odporna, da v medsebojnem oblikovanju le ni povsem podlegla močnejšemu, marveč v dobršni meri ohranila znake svoje individualnosti, predvsem svoj ljudski jezik. Prav ohranitev jezika v tujem vladajočem okolju pa je odločilno pomenila pri uvajanju otroka v svet odraslih — v šolstvu.

Od tod posebnost razvoja prekmurskega šolstva, ki se ni razvijalo kakor na ostalem Slovenskem po stopinjah šolstva v notranjeavstrijskih deželah.¹ Tudi ga ne moremo enačiti z razvojem šolstva na Ogrskem sploh, kajti v našem primeru je šlo za slovenske otroke, ki so lahko osvajali osnovno znanje le iz slovenskih knjig in s posredovanjem učiteljev, večjih slovenščine. Razlikovalo pa se ni le glede na učni jezik, marveč tudi v gmotnih okoliščinah, ki pogojujejo nastanek in razvoj šolstva. V primeri z vodilnim narodom so bili Slovenci na Ogrskem ovirani z vrsto ustaljenih gospodarskih, socialnih in političnih preprek. Zato je njihovo šolstvo praviloma moralo zaostajati v razvoju za šolstvom razvitejših predelov Ogrske tako v dobi fevdalizma kakor tudi za kapitalizma, saj tamkajšnje slovensko ljudstvo ni imelo svojih fevdalnih veljakov niti svojega meščanstva. Zlasti je neenak položaj postal očiten po

¹ Glavna literatura: Zvonimir Bartolić, Hrvatsko-slovenske veze u doba protestantizma, Zbornik Stefana Küzmiča, Murska Sobota 1974. — Berend-Hanók-Lackó-Ránk-Vörös, Magyarország története I., Budapest 1971. — Mihály Bucsay, Geschichte des Protestantismus in Ungarn. Stuttgart 1959. — Antun Cuvaj, Gradja za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije, I., Zagreb 1907. — Jan Caplovič, Studiranje slovenskih protestanata u Bratislavi, Zbornik Stefana Küzmiča, Murska Sobota 1974. — Fliszár-Luthár, Prekmurja znameniti evang. mözje, Murska Bobota 1926. — Fuss-Pataky, Alsó-Lendva nagyközség, Milleniumi emlékkönyve, Nagy-Kanizsa 1898. — Fran Kovačić, Gradivo za prekmursko zgodovino, ČZN 1926. — L'enseignement en Hongrie, Budapest 1920. — Vilko Novak, Izbor prekmurske književnosti, Ljubljana 1936. — Vilko Novak, Prekmurska šolska književnost, Slov. učitelj 1937. — Vilko Novak, O slogu prve prekmurske knjige, Slav. revija 1969. — Vilko Novak, Pismo Franca Temlina nemškim pietistom, Slav. revija 1970. — Sándor Payr, Egyháztörténeti emlékek. I., Sopron 1910. — Sándor Payr, A Dunántúli evangélikus egyhákerület története. I., Sopron 1924. — János Ravasz (in dr.), A Magyar Nevelés Története a feudalizmus és a kapitalizmus korában, Budapest 1968. — Mirko Rupel, Prva prekmurska knjiga — Temlinov Mali katekizem, Razprave SAZU II — 1956. — Martin Schwartzner, Statistik des Königreichs Ungern, Pest 1798. — Starine železnih in salajskih Slovencev, ČZN 1914. — Franc Sebjanič, Gmotni temelji prvih prekmurskih protestantskih župnij v XVIII. stol., Svet ob Muri 1957. — Franc Sebjanič, Prekmuriana v Bratislavi, Svet ob Muri 1938. — Franc Sebjanič, Agenda Vandalica — prekmurski tisk iz 16. stol., ČZN 1969. — Franc Sebjanič, Pisma Mihaela Bakoša Mihaeluinstitutorisu — Moškovskemu, Jezik in slovstvo 1969-70. — Franc Sebjanič, Slovenci prot. šolniki in šolarji sredi 18. stol. v Nemes-Csóu na Ogrskem, Zbornik za hist. školstva I. prosvjete, Zagreb 1971. — Franc Sebjanič, Protestantско gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja, ČZN 1971. — Franc Sebjanič, Zgodovinski pomen dejavnosti Stefana Küzmiča pri utrjevanju protestantizma in nacionalnem osveščanju Slovencev na Ogrskem. Zbornik Stefana Küzmiča, Murska Sobota 1974. — Vanek Siftar, Vloga petanjskega gradu pri širjenju protestantizma, Zbornik Stefana Küzmiča, Murska Sobota 1974. — Anton Trstenjak, Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem, Ponatis iz Slov. Naroda 1905, Ljubljana 1905. — Vasvármegye, Magyarország vármegyei és városai, Budapest 1898. — Ivan Zelko, K Zgodovini reformacije v Prekmurju, ČZN 1937. — Ivan Zelko, Slovenska krajina v cerkveni zgodovini. (Reformacija), Trgovski list 1939, 68. — Ivan Zelko, Gradivo za zgodovino reformacije v Prekmurju, Vizitacijski zapisnik iz leta 1627, ČZN 1973. — Zelko-Novak, Miklós Küzmič — Franc Ivanocy, Sobota 1937.

vzponu madžarskega nacionalističnega gibanja, ki je po osvoboditvi od absolutizma dunajskega dvora samo izvajalo pritisk na nemadžarske narodnosti Ogrske.

* * *

Kakor na ostalem Slovenskem, tako je bilo reformacijsko gibanje tudi v Prekmurju tista sila, ki je vzbudila potrebo po knjigah v lastnem jeziku in osnovnem šolstvu.

Medtem ko se je nova vera širila v notranjeavstrijskih deželah iz nemških pokrajin, je v Prekmurje prihajala iz ogrskega Prekdonavja, kjer je bil njen glavni pobudnik in zaščitnik Tomaž Nádasdy, ogrski palatin in župan Železne županije ter lastnik Petanjcev ob Muri.

Njen val se je širil k Muri tako, da je najprej zajel kraje z madžarskim prebivalstvom na posestvu dolnjelendavskega velikaša Bánffyja, saj so bili Bánffyji že od Zapoljevega odpora sem na protihabsburški strani.

Zapisi o bivanju in delovanju protestantskih učiteljev Györgya Ráczá, Andrása Zuhadolya, Farkasa Bakácsa, Istvána Beytheja in Györgya Kulcsárja na gradu rodbine Bánffy v Dolnji Lendavi v letih 1544 do 1595, so doslej najstarejši znani podatki, ki pričajo, kdaj in kje so delovali prvi učitelji v današnjem Prekmurju.

O njih vemo, da so bili ustrezno izobraženi, saj prištevajo učitelja in poznejšega predikanta Kulcsárja med pomembnejše protestantske madžarske bogoslovne pisatelje, Beythe pa je tudi postal iz učitelja pastor.

Ker so učili grajske otroke, bi lahko sodili, da niso poučevali tudi otrok lendavskih tržanov in okoliških vaščanov. Toda Payr, zgodovinar evangeličanske cerkve v Prekdonavju, naglaša o lendavskem pastoru Tökeju, da kot grajski duhovnik ni pozabljal svojih vernikov v Lendavi; s tem je poudaril povezanost vseh evangeličanskih vernikov na lendavskem območju. Payr tudi izrecno imenuje najstareje protestantske šole v Prekdonavju in sicer: Papa 1508, Sárvár 1534, Tolna 1544 ter Alsó Lendva (Dolnja Lendava) 1544.

Delu Magyarország története² je priložen zemljevid protestantskih šol in tiskarn na Ogrskem v 16. stoletju. Na tem je označena šola v Dolnji Lendavi in sicer kot »srednja« šola (közepfokú iskola Alsólendva), označena pa je tudi tamkajšnja »potujoča tiskarna« (vándornyomda).

Potemtakem je od 1544 do 1595 obstajala protestantska šola v Dolnji Lendavi.

* * *

Proti koncu 16. stoletja je segel protestantizem tudi med Slovence v Železni županiji, kjer so imeli posest velikaši Széchyji in Batthányi na ozemlje, ki so ga starejši zapisi imenovali z madžarskim imenom »Tótság« ali v prevodu prvih prekmurskih protestantskih in katoliških piscev »Slovenska okroglina«.

O razširjenosti reformacije in delovanju njenih predstavnikov na območju Slovenske okrogline pričajo naslednji podatki:

1587 je izšla v Monyorókeréku (Eberau na Gradiščanskem) tiskana knjiga *Agenda Vandálica*. Njen avtor ni znan pa tudi o vsebini ni mogoče reči kaj določnega, trikrat pa jo (1783) omenja protestantski pisec Mihal Bakos v svojih pismih požunskemu pastору M. Institorisu-Moškovskemu. Verjetno

² Berend-Hanók-Lackó-Ránk-Vörös: Magyarország története I, Budapest 1971.

je to prvo po imenu znano natisnjeno delo za evangeličanske vernike v Slovenski okroglini.

1593 je György Szalaszege, prvi imenom znani evang. duhovnik v Soboti, prevedel molitvenik Jochanna Habermanna Avenariususa in ga posvetil Magdolni Salm, hčerki soboške graščakinje Margite roj. Széchy. Prevod je madžarski in ni bil namenjen slovenskim vernikom.

25. okt. 1597 je omenjena grofica Salm prosila v pismu iz Dobre (Neuhaus) graškega superintendenta dr. Wilhelma Zimmermanna, naj vilitira cerkve in šole na njenem zemljiškem območju, ki je obsegalo tudi ozemlje Gornje Lendave in Murske Sobotne.

Navedeni podatki iz 1587, 1593 in 1597 kažejo, da je tedaj že obstajala evang. cerkvena in šolska organizacija v Prekmurju.

Še bolj se je okrepil dotok protestantizma, ko je nadvojvoda Ferdinand Habsburški 1598 izgnal protestantske predikante in učitelje iz Štajerske in Kranjske in so se številni izgnanci zatekli prek Mure k ogrskim fevdalcem ter dobili zatočišča najprej na Petanjcih pa tudi v Gornji Lendavi in Soboti.

Prav tedaj, ko je reformacijsko gibanje zajelo vse Slovence med Muro in Rabo, so se v neposredni bližini pojavili Turki. 1600 so zavzeli Veliko Kanižo, najpomembnejšo trdnjavo v bližini Slovencev, odkoder je nato 99 let neprestano pretela turška nevarnost Pomurju na ogrski in štajerski strani. Kljub pretečim turškim napadom so ti predstavljali protestantom manjšo nevarnost in zato so se evangeličani iz Štajerske, Kranjske in Koroške še venomer zatekali k sosedom prek Mure. Habsburžanom pa so bili protestantje v napotje tudi na ogrskih tleh. Njihova prepoved širjenja reformacije je izzvala upor pod vodstvom erdeljskega velikaša Bocskaya, ki je z mirovno pogodbo na Dunaju 1606 dosegel od Habsburžanov med drugim priznanje svobode veroizpovedi plemičem; svobodnim mestom in trgom, vendar »brez škode za rimskokatoliško vero«.

Čeprav so se po dunajskem miru odprla vrata močnejšemu širjenju reformacije na Ogrskem, pa so katoliški duhovniki ponekod kmalu spet prevzeli protestantske postojanke; tako npr. v spodnjih krajih ob Muri. Tamošnji zemljiški gospodje so namreč podlegli pritisku zagrebškega škofa in prestopili na katoliško stran. Tako je bil Krištof Bánffy leta 1608 že katoličan.

Medtem ko je na dolnjelendavskem območju ponehaval moč protestantizma, pa se je med Slovenci na Goričkem širil tudi kalvinizem in dosegel svoj višek v letih 1612—1618; ko je kalvinski seniorat s sedežem pri Sv. Juriju obsegal verske občine Sv. Trojico, Sv. Benedikt, Selo, Velemér, Szentgyörgyvölgy, Szécsisziget, Matjance, Hodoš in Turnišče.

Ker so Habsburžani še nadalje preganjali drugoverce, so se jim kalvinci 1619 uprli pod vodstvom Bethlena Gaborja, a so se zaradi premoči Ferdinanda II. pobotali — najprej v Mikulovu 1622, nato na Dunaju 1624 in končno v Požunu 1626.

Kljub pomiritvi se je boj proti reformaciji nadaljeval. Vodil ga je esztergomiški primas, kardinal Peter Pázmány (1570—1616—1637), ki je pridobil številne drugoverske velikaše in skrbel za izobrazbo duhovnikov.

Navzlic Pázmányevi moči, protireformatorji na posestvih Széchyjev in Batthyányev niso uspeli. Protestantske verske občine in njihove šole pa so delovale dalje.

Iz seznama davkoplačevalcev 1599 in 1601 je razvidno, da je bilo tedaj vse slovensko jezikovno ozemlje med Petanjci, Monoštrom in Doljno Lendavo

že zanesljivo zajeto v protestantsko cerkveno organizacijo. Hkrati z nastankom verskih občin so se pri protestantih razvijale tudi šole, saj se nova vera ni opirala le na prižnico, ampak tudi na tisk in šolo.

V tem nas potrjuje zapisnik evangeličanske vizitacije slovenskih cerkva v Železni županiji iz leta 1627, najstarejši in najpomembnejši vir o razpróstranjenosti šolske mreže med tamošnjimi Slovenci.³ Iz zapisnika so razvidne datjave za učitelje (proventus rectoris) in sicer pri Sv. Juriju, na Tišini, v Murski Soboti, Martjancih, Sv. Trojici (Gornjih Petrovcih), Gornji Lendavi in na Gornjem Seniku. Pri Sv. Jeleni, Sv. Benediktu, v Selu in Dolencih vizitatorji niso zabeležili dajatev za učitelje, imenovane »rector«, »scholae mester« ali samo »mester«; očitno jih tedaj niso imeli. Iz zapisa pri Sv. Trojici pa se da sklepati, da tudi tam začasno ni bilo učitelja.

Središča verskih občin, kjer zapisnik ne omenja dohodkov učitelja, so na Goričkem med raztresenimi, teže dostopnimi naselji, kjer siromašni verniki niso zmogli izdatkov za učitelja, ali pa ga niso mogli dobiti. S tem ni rečeno, da tam ni bilo šole.

Znano je, da so na Ogrskem v začetku poučevali samo duhovniki, pozneje pa učitelji, le upravitelj šole je bil vselej pastor. Po Payru je bil duhovnik prve čase tudi učitelj, ki je poleg verskih nauk poučeval še osnovne predmete. Na Ogrskem je dolgo veljalo pravilo, da ne more nihče postati duhovnik, če ni poprej učiteljeval.

Po Luthrovih besedah je bil verouk središče šolskega dela, zato je bila katehetu potrebna učiteljska izobrazba. Verouk je imel vedno katehumenski značaj, šola je pripravljala učence na konfirmacijo, to je potrditev v veri.

Evangeličani so imeli šole za »razsadnik cerkve« (Seminarium Ecclesiae), zato je tam, kjer ni bilo učitelja, poučeval pastor sam.

Potemtakem je treba naglasiti, da so delovale šole tudi v štirih evangeličanskih občinah, kjer zapisnikar ni zabeležil dajatev za učitelje, to je pri Sv. Jeleni, Sv. Benediktu, v Selu in v Dolencih.

Vizitacija je ugotovila le cerkveno premoženje in dajatve, ne pa, kakó duhovniki in učitelji uče. O šolskem redu, vzgojnoizobraževalnem delu ne zvmemo ničesar. Razberemo lahko le, da so prve slovenske šole med Muro in Rabo obiskovali otroci — v smislu Luthrovih zahtev — tudi deklice — ne glede na premožnost staršev in sicer po štiri in več (pet, morda šest) let. Sodeč po delu evangeličanskih šol drugod v tem času pa lahko sklepamo, da so se otroci učili predvsem katekizma in petja cerkvenih pesmi, saj sta po Luthrovih besedah petje in glasba najlepša darova božja, ki človeka delata bolj vernega in krotkega. Ker so bili evangeličani dolžni sami prebirati biblijo, je bila osnovna naloga šole naučiti učence brati, učili pa so se tudi pisati in računati.

Znanje so si tedaj, ko učenci še niso imeli abecednikov in katekizmov, pridobivali s poslušanjem učiteljevega branja in petja — ali pa z učenjem branja ob pisanju. Poglavitne katekizemske nauke, biblijske zgodbe in cerkvene pesmi je bilo treba znati na pamet, kar so dosegli z večkratnim spraševanjem in ponavljanjem. Pot prek spoznavanja črk, črkovanja, zlogovanja do gladkega branja je bila ob pomanjkanju knjig in drugih pripomočkov ter pomanjkanja strokovne metode dela zamudna. Učni postopek je bil dostikrat samouški, delo je napredovalo zelo počasi, zato je osnovni pouk trajal več let.

³ Visitatio Generalis Ecclesiarum Schlavonicarum in Bonis Széchyenis et Bthiánis in Comitatu Castriferrei (v škofijskem arhivu Szombothely).

Materinščina je bila praviloma osnova pouka evangeličanskih šol, saj bi bilo utrjevanje »prave vere« v tujem jeziku neuspešno. Samoumevno je, da so se otroci učili v prekmurskem narečju, ne pa v madžarščini, čeprav je imela veljavo prvega občevalnega jezika v kraljevini.

Krajina med Muro in Rabo je bila v cerkveno organizacijskem pogledu posebna slovenska (»Schlavonicarum«) enota, kjer so povečini službovali slovenski predikanti in je bil njihov dolgoletni senior v Gornji Lendavi (1616—1646) in vodilni predikant v tem obdobju Janoš Terboč, po rodu Sobočanec.

Tudi najdba slovenskih knjig v gornjepetrovski cerkvi dokazuje, da so si predikanti v Slovenski okroglini in seveda tudi učitelji, vsaj včasih, pomagali z deli slovenskih protestantskih piscev, v našem primeru s Krelj-Jurčičevim prevodom Spangenbergove postile in Luthrove Hišne postile, ki jo je izdal Trubarjev sin Felicijan (1595). Podobno meni Jože Košič, pisec Starin železnih in salajskih Slovenov, ko pravi, da je med Slovenci na Ogrskem »vsaki farar predgao z kranjske knjige ... predgara lutheranskoga«.

Slovenski verniki so morda nadomeščali slovenske knjige tudi s knjigami kajkavskih protestantskih piscev, saj so med njimi službovali številni hrvaški emigranti (Ivanković, Medvedović, Blažević, Jagodić, Križanić in neimenovani).

Zapisnik sicer imenuje vse predikante pri župnijah, a nobenega učitelja; vendar lahko domnevamo, da so bili to predvsem domačini.

Raven pouka je bila še bolj kakor zdaj odvisna od učitelja, njegove osebnosti, izobrazbe in zavzetosti. Payr piše, da so evangeličani v Prekdonavju skrbeli za vzgojo duhovnikov in učiteljev; v tej skrbi se je posebej odlikovala družina Nádasdy, posestnica Petanjec. Razlika med mestnimi in podeželskimi duhovniki je bila občutna, tako tudi glede pedagoške izobrazbe učiteljev. Če je cerkev morala marsikaj spregledati podeželskim duhovnikom, je še večkrat morala zatisniti oko pri vaških učiteljih. Cerkev je strogo nadzorovala učitelje, lene in neposlušne tudi kaznovala z odpustom. Kanon je zahteval o dučitelja strogo moralno življenje. Cerkveno okrožje je pazilo na to, da se niso vtihotapili med učitelje potepuhi in pokvarjenci, »Lokaten, Bachanten, grobe Esel und Töpel«, kot je dejal Luther.

Koliko so verske občine uresničevale v svojih šolah zahteve, ki so veljale za učitelje na sploh, kakšni so bili učitelji na šolah od Sobote do Gornjega Senika in Monoštra, ali so v resnici ustrezali strokovnim in moralnim zahtevam, ne vemo ničesar. Znano je le, da je superintendent Kiss, naredbodajalec naše vizitacije 1627, pomladi 1631 sam šel na vizitacijsko pot v okolico Šopro-na, po opravljenem pregledu pa se je odpovedal superintendenci, ker je ugotovil prevelik nered, nedisciplino in celo neučinkovitost svojih ukrepov.

Lahko zaključimo, da so morale evangeličanske občine med Muro in Rabo marsikaj spregledati v takih nespodbudnih okoliščinah in se zadovoljiti tudi z manj usposobljenimi učitelji, kakršne so pač uspeli dobiti v svoje odročne kraje.

Ker se je politični položaj protestantov na Ogrskem za Ferdinanda II. in naslednikov poslabšal, menimo, da je razvoj tamošnjih slovenskih evangeličanskih šol dosegel za vizitacije 1627 svoj višek.

Prav gotovo so bile prve osnovne šole med Muro in Rabo pomembne ne le za razvoj protestantizma, temveč tudi za splošni izobrazbeni napredek Slovencev na Ogrskem.

Kljub pomanjkanju nadaljnjih virov, ki bi neposredno govorili o evangeličanskih šolah v Prekmurju, so se ohranili dokazi, da protireformacija še sto let ni mogla povsem zatreti vseh evangeličanskih občin, ne pregnati njihovih duhovnikov, potemtakem tudi ne njihovih učiteljev. Evangeličanske občine so v sili prebile tudi brez duhovnika ali učitelja, niso pa dalj časa živele brez shajališča za bogoslužje in poučevanje o naukih vere ter čitanja sv. pisma; brez teh je »gmajna« usihala do skorajšnjega konca. Nekatere evangeličanske občine med Slovenci pa so se upirale protireformaciji tja do tridesetih let 18. stoletja.

Turška navzočnost je preprečevala hitrejši upad protestantskih postojank na ozemlju med Muro in Rabo.

Šele po turškem porazu pri Monoštru 1. avgusta 1664 so postale politične in vojaške razmere take, da je vizitator zagrebske škofije imel prosto pot v Prekmurje. Vizitacijski zapisnik iz 1669, prvo znano katoliško poročilo iz protireformacijskega obdobja, govori med drugim tudi o učiteljih v Turnišču, Bogojini in Dobrovniku. Ničesar pa poročilo ne pove o tamkajšnjih šolah, saj učitelj v Turnišču sploh ni imel učencev, bero so mu dajale protestantski veri vdane družine v župniji, ker je bil tudi on še protestant; o bogojanskem učitelju izrecno pravi, da je »heretik«, nekatoličan, dobrovniški pa je bil tudi brez učencev, čeprav sam že katoličan. Imenovani učitelji so pač preostali iz protestantskih časov, saj je bila Bogojina še osem let poprej (1661) v seznamu protestantskega seniorata, sedaj pa, ko so že vse prišle v roke katoliških župnikov, le-ti še niso ustanovili ali obnovili šol. Zato v poročilu ni besede o šoli v Dolnji Lendavi, čeprav je ta bila že dolgo (vsaj od 1608) v katoliških rokah, prva od nekdanjih protestantskih cerkva.

Za miselnost protireformacije je celo značilno, da dolgo časa sploh ni marala za ljudske šole, saj je bila naloga duhovnikov, da oni tolmačijo evangelske besede in verske resnice, ne pa da bi jih verniki sami brali ali razlagali, kakor so to menili Luthrovi privrženci.

Ko je dunajski dvor odkril in zatrl zaroto ogrskih in hrvatskih velikašev (1671), se je absolutistična oblast Leopolda I. izrazila tudi v preganjanju reformacije.

Strah se je loteval protestantskih velikašev, da so prestopali v katoliško vero, nato pa spreobrnjeni s pomočjo jezuitov in vojakov vsiljevali katoliško vero tlačanom na svojih posestvih.

Tako je Peter Széchy, zemljiški gospod Gornje Lendave, Sobote in Tišine 1672 pregnal zadnjega pastorja iz Gornje Lendave, skoraj gotovo pa je tedaj odvezel protestantom tudi cerkvi v Soboti in na Tišini.

Zato velja leto 1672 kot začetek protireformacije na posestvih Széchyjev in Batthyányev (na Goričkem in Ravenskem), nato pa je izganjanje pastorjev in učiteljev ter odvezemanje cerkva in šol tod potekalo do 1733.

Z odstranitvijo protestantskih žarišč je nastal prostor za nastanek katoliških šol, ki pa jih nosilci protireformacije še dolgo niso ustanovili. Iz poreformacijske dobe imamo prve podatke o šolstvu v župnijah pod zagrebško škofijo v vizitacijskih zapisnikih v letu 1688, v župnijah Slovenske okrogline Železne županije pa v zapisniku Visitatio Kazoiana iz 1698, ko je bila večina prekmurskih župnij spet katoliška.

Kmalu po zatrtju ogrsko-hrvatske zarote je nastal nov upor proti uvajanju habsburške oblasti; vodil ga je erdeljski velikaš Imre Thököly. Zaradi njegovih zmag je moral Leopold I. popustiti in na deželnem zboru v Šopronu

1681 obnoviti verske svoboščine iz dunajske mirovne pogodbe 1606, dovolil pa bogoslužje evangeličanom in kalvincem le pri grajskih kapelah in v artikularnih krajih, evangeličanom v Celdömölku in Nemeccsóu blizu Kőszega v Železni županiji ter v Šurdu v županiji Somogy; kalvincem pa v Felső Ór v Železni županiji.

Zaradi skorajšnjega nadaljevanja vojn s Turki določb o artikularnih krajih še niso takoj izvajali. K temu je prispeval Rákóczyjev upor, ki je s szatmárskim mirom (1711) še pustil versko svobodo, toda brez pravic do cerkva in šol razen v artikularnih krajih.

Medtem ko katoličani domala niso izkoristili možnosti za ustanavljanje verskih šol, pa so protestanti ohranili svoje poštojanke samo še v Selu, pri Sv. Benediktu, v Gornjih Petrovcih in na Hodošu.

Da se zadosti potrebi po verski vzgoji v časih zatiranja, ko je bila dovoljena le verska knjiga, ki je pa slovenski protestanti dotlej še niso imeli v svojem jeziku, je eden izmed njihovih šolanih rojakov, daleč v tujini, na Nemškem, odkoder še ni ponehal dotok evangeličanstva po zahodni Ogrski, leta 1715 anonimno izdal knjižico Luthrov MALI KATECHISMUS. Na »slovenski jezik« jo je preložil Ferenc Temlin, evang. duhovnik, doma s Krajne. To je prva ohranjena knjiga v prekmurskem narečju. Čeprav po vsebini verska, je pravi šolski učbenik, iz katerega se je deca učila brati.

Da se je Temlin vpisal na univerzo v Halle in da je tam izšel njegov prevod katekizma ter da so razen njega tam pozneje študirali ali izdajali svoja dela še drugi prekmurski pastori in pisci, je pripisovati posebnim okoliščinam.

V Halle ob Salli je neutrudljivo deloval nemški teolog Avgust Hermann Francke (1663—1727), eden glavnih predstavnikov pietizma, gibanja med protestanti v 17. stoletju. Proti racionalističnim verskim formalistom so pietisti trdili, da se prava vera kaže v vroči ljubezni do Boga in bližnjega ter v dobrih delih. Na teh osnovah se je Francke posvetil skrbi za vzgojo in izobrazbo siromašnih in zanemarjenih otrok ter razvil sistem vzgojno izobraževalnih zavodov. Še posebej je želel pomagati pri šolanju protestantskih učiteljev in duhovnikov v nerazvitih deželah na vzhodu.

Kolikšen vpliv je dosegel v teh deželah, kaže primer, da je večji del teološke literature ogrskih protestantov izšel iz vrst pietističnih piscev prve polovice 18. stoletja. Pritegnil pa je tudi Slovence iz krajine med Muro in Rabo.

Iz Temlinovega pisma Franckemu in sodelavcem (1714—15) se vidi, da je Temlin pripravljaj izdajo Malega katekizma, zanašajoč se spričo pomanjkanja denarnih sredstev na njihovo pomoč.

* * *

Čeprav počasneje, vendar nezadržno so se morali evangeličanski duhovniki in učitelji umikati tudi z Goričkega pred premočjo katoliške cerkvene in veleposestniške gosposke.

Še preden pa so jim vzeli poslednje cerkve, so se nekateri izmed njih 1718 izselili v bližino sosednjega artikularnega kraja Šurd v županiji Somogy, kjer je nastalo več slovenskih evangeličanskih vasi. Vse so spadale k verski občini Šurd in tam imele svojo šolo. Prvi šurdanski duhovniki in učitelji so bili Madžari, pozneje tudi Slovenci, med njimi Adam Berke, ter pisca Števan Küzmič (1755—79) in Mihál Bakoš (1780—84 in 1790—1803).

Od celote ločeni evangeličani v diaspori Šurd so trdoživo vztrajali v svoji veri. Da bi jo ohranili in poglobili, je deset let po Temlinovem Malem katekizmu, 1725 izšla začetnica brez navedbe pisca z naslovom **A B E C E D A - R I U M S Z L O W E N S Z K O**, za Drobno Detzo..., druga znana knjiga v prekmurskem narečju.

* * *

Vladarjeve absolutistične težnje so se izražale tudi v nepopustljivi protireformacijski politiki. To razodeva Carolina resolutio, ki jo je Karel III. ogrski izdal 21. marca 1731. Pospešila naj bi, kar se po določilih zbora v Sopronu 1681 ni izvršilo. S Carolina resolutio je bil zadan poslednji udarec evangeličanskim cerkvam in šolam na Goričkem. Sv. Trojica z več kot 13 vasmi, Sv. Benedikt z 12 vasmi, Selo s 5—6 vasmi in Hodoš s 4 vasmi so bile poslednje postojanke, ki so jih zavzeli dragonci, čeprav so jih verniki branili. Po 1733 je lahko potekal pouk v teh krajih le na skrivaj.

Za vlade Marije Terezije so pregnani pastori in učitelji delovali v artikularnih krajih. V diaspori so se posvečali zlasti mlademu rodu. Tam je deloval Mihal S e v e r, z Vaneče, kantor in učitelj nemško-madžarske občine v Nemescsóu, ki je 1747 v Halle anonimno izdal iz nemščine prirejen **R É D Z V E - L I C S A N S Z T V A**, namenjen najprej »drobni deci« v šoli, da bi mogla iz nje, kot iz katekizma zajemati »mleiko spoznanja božjega« pa obenem kot pripomoček za pouk branja.

Njegov naslednik v Nemescsóu v letih 1751—1755 je bil Števan K ü z m i č, rojen v družini tlačana v Strukovcih. Med svojim triinpolletnim službovanjem najprej v Nemescsóu, nato pa v Šurdu (do smrti 22. decembra 1779) se je tudi on posvetil književnemu delu za svoje rojake na Šurdanskem ter med Muro in Rabo, da bi lahko brali verske resnice in svetopisemsko besedo v materinščini. K temu ga je spodbudil požunski pastor in meceni Samuel Wilhelm Serpilius. Ta je kot duhovni predstavnik nemško-madžarske-slovaške verske občine, prežete s pietističnimi načeli, bil voljan gmotno in duhovno podpreti svoje zatirane verske brate — Slovence na skrajnem jugozahodu Prekdonavja, ki so še vztrajali v svoji veri.

Serpilius mu je v svojem pismu 29. oktobra 1751 priporočil, naj sestavi »najprej v svojem prekmurskem slovenskem jeziku knjigo, ki jo imenujejo Abecednik, da bi lahko starši, ki znajo brati, doma učili svoje otroke branja; nato naj prevede Luthrov katekizem in končno knjižico izrekov svetega pisma ali kar bi bilo najbolj zaželeno, da bi prevedel Novi zakon«. Küzmič se je vneto lotil uresničevanja načrta uglednega spodbudnika, ki ga je čustveno in moralno obvezal, »naj nikdar ne odneha služiti svojemu prekmurskemu slovenskemu narodu z vsemi načini, kar jih je možnih«. Kot avtor slovenskega malega katekizma, abecednika, zbirke krščanskih nauk in prevoda novega zakona (1771) je dosegel višek slovenske književnosti v prekmurskem narečju. S svojim delom je utrdil že postavljene temelje posebni prekmurski književnosti. Prekmurščino — imenoval jo je »stari slovenski jezik« — in prekmurske knjige so uporabljali ne le v cerkvi, marveč tudi pri pouku v evangeličanskih in pozneje tudi v katoliških šolah. V kolikor je niso izrinile madžarske nacionalistične vlade v svoji raznarodovalni nestrpnosti, je ostala učni jezik na teh šolah vse do zedinitve Prekmurja z ostalo Slovenijo v Jugoslaviji.

Za Marije Terezije je namesto cerkve država prevzela skrb za pouk in vzgojo po načelih razsvetljenstva. Razen Splošne šolske naredbe (*Allgemeine*

Schulordnung), (ki jo je izdelal reformator in organizator avstrijskega in ogrskega šolstva Ignacij Felbiger), je vladarica posebej za Ogrsko potrdila predlog šolskega reda, ki je izšel 1777 kot Ratio educantionis. To je prva in osnovna naredba, ki je v celoti urejala šolstvo na Ogrskem. Vsebovala je vrsto naprednih načel, po njej bi se šolstvo ugodno razvijalo, če bi jo izvajali v praksi. Izvedbo pa je oviralo pomanjkanje sredstev za vzdrževanje šol in učiteljev pa tudi siromaščina staršev, ki so zaposlovali otroke z domačin delom.

Še to leto, ko je vladarica potrdila Ratio, je ustanovila novo škofijo s sedežem v Sombotelju. Z njo so bili vsi katoliški Slovenci na Ogrskem združeni v eno cerkveno upravno enoto. Že naslednje leto je prvi novi škof János Szily opravil vizitacijo slovenskih župnij in ugotovil, da se zaradi pomanjkanja knjig verniki ne morejo naučiti ne branja ne pisanja. Spodbudil je Mikloša Küzmiča, župnika pri Sv. Benediktu, naj priredi neogibno potrebne knjige svojim vernikom za cerkev in šolo. S priredbo in izdajo več knjig, med njimi SZLOVENSZKEGA SILABIKÁRJA, z steroga sze decza steti more navcsiti... (1780) in dvojezično slovensko madžarsko ABC KNI'SICZO NA NÁRODNI SOUL HASZEK (1790), je Küzmič posvetil veliko svojih moči osnovni šoli in se kot prvi pisec knjig v prekmurskem narečju za katoliške šole pridružil naporu razsvetlencev.

Protestanti, ki po karolinški resoluciji pol stoletja niso smeli javno izražati verskega prepričanja, so po proglasitvi tolerančnega patenta 1781 imeli spet pravico do svojih cerkva in javnega pouka. Puconci, Hodoš in Križevci so prve evangeličanske postojanke, kjer so v jožefinski dobi obnovili svoje občine in svoje šole.

Novoustanovljena verska občina v Križevcih je pozvala za svojega duhovnega pastirja Mihala Bakoša, rojaka iz Šalovec, ki je bil po smrti Števana Küzmiča njegov naslednik v Šurdu. V skrbi za evangeličansko šolo, ki je občutila pomanjkanje knjig, se je Bakoš posvetil delu za slovensko knjigo. V pismu (7. febr. 1785) svojemu prijatelju in podporniku Mihaelu Institoris-Moškovskemu, požunskemu pastorniku, sam pravi: »V naših slovenskih cerkvah smo se z vsemi silami in marljivostjo trudili, da bi dosegli večjo popolnost tako pri službi božji, ki smo jo uvedli lansko leto, kakor tudi pri pouku šolske mladine. Da bi mogli ta naš načrt uspešneje izvesti, smo sklenili, da bomo dali našim otrokom in poslušalcem v roke prepotrebne knjige in sicer najprej abecedno knjigo...« Iz teh pobud je nastal Bakošev SZLOVENSZKI ABECEDÁR za detezo, ki je izšel 1786 v Požunu s podporo tamošnjih evangeličanov. Bakošev NOUVI GRÁDUVÁL, prva prekmurska evangeličanska pesmarica (1789 v Šopronu), je bila tudi šoli potrebna knjiga, saj pravi avtor, da so učitelji in otroci prosili za tako knjigo.

* * *

Prispevek Mikloša Küzmiča k nastanku slovenskih knjig za katoliške šole in s tem za poživitev pouka ter obnovitev prvih evangeličanskih šol so rezultati terezijansko-jožefinskih reform.

Z abecedniki, katekizmi, pesmaricami in drugimi knjigami verskega značaja, uporabnimi tudi za šolo, ki so jih do konca 18. stoletja prispevali

evangeličanom razen anonimnih piscev še Temlin, Sever, Števan Küzmič in Bakoš, katoličanom pa Mikloš Küzmič, in so ostale delno v rabi vse do izida ogrskega šolskega zakona XXXVIII—1868, je bil postavljen trden temelj slovenskim šolam na Ogrskem.

Vse so bile sicer verske, so pa prav zaradi ustaljene rabe materinščine pri verouku — tudi pozneje v dobi nasilnega nacionalističnega potujčevanja — ohranjale slovenstvo krajine med Muro in Rabo.

Zusammenfassung

DIE ENTWICKLUNG DES SLOWENISCHEN SCHULWESENS IN PREKMURJE (ÜBERMURGEBIET) BIS ZUM 19. JAHRHUNDERT

Die Niederschriften über die Tätigkeit von protestantischen Lehrern bei der Familie Bánffy in Lendava in den Jahren 1544 bis 1595 sind die bisher ältesten Angaben über die Existenz von Schulen im heutigen Prekmurje.

Gegen Ende des 16. Jahrhunderts erreichte der Protestantismus auch die Slovenen in Zelezna županija. Das Gebiet zwischen Petanjci, Monošter und Dolnja Lendava war zumindest um 1599 und 1601 im Bereich der protestantischen Kirchen- und Schulorganisation. Aus dem Protokoll der protestantischen Visitation der slovenischen Kirchen 1627 ist ersichtlich, dass es Lehrer in den Schulen in Sv. Jurij, Tišina, Murska Sobota, Martanjci und Gornji Petrovci gab; in Gornja Lendava und Gornji Senik, in Sv. Jelena, Sv. Benedikt, in Selo und Dolenci, wo keine Abgaben für Lehrer verzeichnet wurden, gab der Pastor selbst Unterricht.

Mit der Beseitigung der protestantischen Brennpunkte entstand Platz für die Entstehung katholischer Schulen. Über diese aber gibt es Angaben erst in den Visitationsprotokollen von 1669 und später (Visitatio Kazoiana 1968).

Um dem Bedürfnis der protestantischen Jugend in der Zeit der Unterdrückung entgegenzukommen, gab Ferenc Tomlin 1715 anonym Luthers MALI KATECHISMUS (Kleiner Katechismus) heraus.

Noch bevor die Evangelischen ihre letzten Kirchen und Schulen in Prekmurje verloren, wanderten einige von ihnen in die Nähe des Artikularortes Šurd aus. Unter ihnen entfaltete seine fruchtbare Tätigkeit Števan Küzmič, Autor eines kleinen Katechismus, eines Abc-Buches, einer Sammlung christlicher Lehren und der Übersetzung des neuen Gesetzes 1771.

Als Maria Theresia 1777 eine Diözese mit dem Sitz in Szombathely gründete und in ihr alle katholischen Slovenen vereinigt waren, stellte Bischof Szily fest, dass die slovenischen Gläubigen keine Gelegenheit hatten, lesen und schreiben zu lernen. Darum regte er Mikloš Küzmič, Pfarrer in Sv. Benedikt, an, mehrere Bücher für Kirche und Schule zu bearbeiten.

Nach der Deklaration des Toleranzpatents 1781 erhielten die Protestanten wiederum das Recht auf Kirchen und Schulen. Da der Mangel an Büchern spürbar wurde, widmete sich der Pastor von Križevci der Arbeit an Schul- und Kirchenbüchern.

Mit den Abc-Büchern, Katechismen, Liederbüchern und Büchern religiösen Charakters, die bis Ende des 19. Jahrhunderts den Protestanten ausser von anonymen Autoren noch von Temlin, Sever, Števan Küzmič und Bakoš gegeben wurden, den Katholiken von Mikloš Küzmič, war den slovenischen Schulen in Ungarn eine feste Grundlage geschaffen, so dass sie in der Epoche der gewaltsamen Madjarisierung ihren slovenischen nationalen Charakter bewahren konnten.

Dragovan Šepić

VELIKA BRITANIJA I PITANJE REVIZIJE JUGOSLAVENSKO-TALIJANSKE GRANICE 1941.

Ovaj prilog proučavanju povijesti jadranskog pitanja u drugom svjetskom ratu nešto je dopunjen referat održan u Piranu 2. X 1974. na »Zborovanju slovenskih zgodovinarjev«. O britanskom obećanju podrške za reviziju jugoslavensko-talijanske granice i o pokretanju pitanja Julijske Krajine u god. 1941. o čemu je riječ u ovom prilogu, sve se do nedavna vrlo malo znalo. O tome nema spomena u memoarskim radovima ni britanskih ni jugoslavenskih državnika i političara, pastoga i nije bilo obrađeno u našoj i stranoj povijesnoj literaturi. Tek nakon otvaranja arhiva Foreign Officea za razdoblje drugoga svjetskog rata omogućeno je da se pronađu dokumenti koji pružaju sigurnije podatke za osvjetljavanje pitanja revizije jugoslavensko-talijanske granice pred ulazak Jugoslavije u Trojni pakt i nakon državnog udara od 27. ožujka 1941. te odlaska jugoslavenske vlade u izbjeglištvo. O tome je do sada objavila neke parcijalne podatke samo britanska historičarka Philis Auty u članku »Između obećanja i pobjede« štampanom u beogradskom tjedniku NIN 30 VII 1972.

I

Mogućnost revizije jugoslavensko-talijanske granice, utvrđene ugovorima zaključenim u Rapalu 12. studenog 1920. i u Rimu 27. siječnja 1924, bilo je u drugom svjetskom ratu po prvi razmatrano u siječnju 1941. Uvjeti za to su stvoreni nakon napada Italije na Grčku kada je talijanski vojsci nakon kontraofenzive grčke vojske zaprijetila opasnost da pretrpi poraz i kada je Njemačka, koja je već počela vršiti pripreme za napad na Sovjetski Savez, u nastojanju da osigura svoja leđa na Balkanu, odlučila priteći Italiji u pomoć. U njemačkim planovima za napad na Grčku Jugoslavija je zauzimala važno mjesto jer je od njenog držanja zavisilo da li će vojne operacije protiv Grčke, koje su se imale izvršiti preko bugarskog teritorija, biti brze i uspješne. Stoga se njemačka diplomacija trudila ne samo da osigura neutralnost Jugoslavije nego i njenu suradnju u okviru Trojnog pakta.¹ Tom su paktu u studenom 1940. već pristupile Slovačka, Mađarska i Rumunjska a povelu su se i pregovori s bugarskom vladom radi njenog što skorijeg potpisa tog pakta. Njemačka se vojska već od prvog tjedna u siječnju 1941. nalazila u Rumunjskoj i očekivani pristup Bugarske Trojnom paktu najavljivao je ulazak njemačkih trupa i u tu zemlju i njihovu koncentraciju na bugarsko-grčkoj granici radi napada na Solun.

Velika Britanija, koja je nakon poraza Francuske ostala sama u ratu protiv Njemačke, bila je zabrinuta za svoj položaj na Sredozemlju ako kon-

¹ O tome u J. B. Hoptner, *Yugoslavia in Crisis 1934—1941*, New York and London, 1963, str. 204—205; A. Breccia, *La neutralità della Jugoslavia nella seconda guerra mondiale* (dissertacija, Università di Roma, 1966), str. 322—341; B. Krizman, *Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom 1937—1941*, *Historijski zbornik XVII/1964*, str. 236—238; F. Culinović, *Dvadeset sedmi mart*, Zagreb, 1965, str. 80—100.

centrični talijansko-njemački napad dovede do brze kapitulacije grčke vojske. Ona je bila svjesna da ne može pružiti Grčkoj bitniju vojnu pomoć koja bi joj omogućila da izdrži preteći napad, stoga je nastojala navesti Tursku i Jugoslaviju da se suprotstave njemačkom napadu na Grčku i da zajedno s njome formiraju na Balkanu zajedničku frontu. Međutim, turska vlada se dugo vremena kolebala, isprva je i odbila jednu jugoslavensku ponudu u tom smislu, a kada se konačno 19. siječnja, na britanski nagovor, odlučila da predloži jugoslavenskoj vladi razgovore o zajedničkoj akciji, njen je prijedlog naišao u Beogradu na nevjerovanje.² Na britansko traženje je i američka vlada pokušala pomoći britanska nastojanja i predsjednik F. D. Roosevelt je poslao puk. Williama Donovana u posebnu misiju na Balkan. Nakon neuspjelih razgovora u Sofiji Donovan je od 23. do 25. siječnja vodio u Beogradu razgovore s knezom namjesnikom Pavlom i predsjednikom vlade Dragišom Cvetkovićem. Oni su mu objasnili tešku situaciju u kojoj se nalazila Jugoslavija pred njemačkom presijom i rekli da ne znaju kako da postupe kada njemačke trupe uđu u Bugarsku, ali su ipak uvjerali da neće nikako dopustiti prijevoz njemačkog ratnog materijala ili njemačkih trupa preko jugoslavenskog teritorija, a ukoliko Nijemci pokušaju silom ući u Jugoslaviju da će jugoslavenska vojska pružiti odlučan otpor.³

Takvo držanje jugoslavenske vlade nije moglo umiriti britansku vladu koja je očekivala od Jugoslavije da pravovremeno i odlučno intervenira protiv pretećeg njemačkog napada na Grčku, pa se čak zanosila mišlju da bi jugoslavenska vojska mogla napasti talijansku vojsku u Albaniji.⁴ Stoga britanska diplomacija ispituje u to vrijeme načine na koji bi mogla navesti jugoslavensku vladu na odluku. Jedan od načina na koji je pomišljala bila su obećanja Jugoslaviji da će nakon pobjede u ratu dobiti slovenske i hrvatske teritorije koje su nakon prvoga svjetskog rata pale pod Italiju.

Inicijativa nije potekla od Foreign Officea već od jugoslavenske strane, ali ne od vlade. Poslanik Kraljevine Jugoslavije u Moskvi Milan Gavrilović, koji je bio pristaša suradnje Jugoslavije s Turskom, Grčkom i Velikom Britanijom, u drugoj je polovini siječnja izrazio britanskom ambasadoru u Moskvi siru Staffordu Crippsu mišljenje da bi se na držanje jugoslavenske vlade moglo jako utjecati ako bi britanska vlada obavijestila kneza Pavla da Velika Britanija neće zaključiti separatan mir s Italijom na temelju »status quo« već da će čak prihvatiti jugoslavenski zahtjev za »istarskim poluotokom sve do Gorice« i za »talijanskim otocima uz jugoslavensku obalu«.⁵

Foreign Office je želio provjeriti ozbiljnost tog prijedloga i zatražio je mišljenje britanskog poslanika u Beogradu RONALDA IANA CAMPBELLA. Poslanik je odgovorio da je u Jugoslaviji uistinu proširena bojazan da bi britanska vlada mogla zaključiti s Italijom separatan mir na štetu Jugoslavije i da bi nada u dobijanje Istre i otoka duž istočne obale Jadrana mogla goditi Slovencima i Hrvatima. Njegovo je mišljenje da bi takva ponuda mogla koristiti da se osujete ponude koje Nijemci čine jugoslavenskoj vladi. On sam nije u jugoslavenskim službenim krugovima čuo, osim nejasnih aluzija na Istru, nikakvih zahtjeva za teritorijalnim proširenjima koja bi išla dalje od Istre.⁶

² J. B. Hoptner, n. dj., str. 204—205.

³ Isto, str. 205; A. Breccia, n. dj., str. 352—356.

⁴ W. Churchill, *The Second World War*, III, London 1950, str. 86.

⁵ Arhiv Foreign Officea u Public Record Officeu u Londonu, FO 371/30240/8342 R 960, dalje AFO.

⁶ AFO R 1949.

Ohrabren takvim mišljenjem Campbella, Foreign Office je želio da se pitanje obavijesti o pitanju jugoslavensko-talijanske granice. Stoga je zatražio od instituta »Foreign Research and Press Service« pri Balliol Collegeu u Oxfordu da izradi iscrpan memorandum o tom pitanju. Memorandum pod naslovom »Jugoslavenska prava na neke talijanske teritorije« bio je dovršen već 5. veljače 1941. i 7. veljače predan Foreign Officeu.⁷

U memorandumu se tvrdi da Jugoslavija može na osnovu načela narodnosti polagati pravo na cijelo bivše Austrijsko primorje (Istra, Trst, Gorica—Gradiška) izuzev ravnice zapadno od Tržiča (Monfalcone), grada Trsta i zapadne obale Istre, a može polagati pravo i na dio bivše Kranjske koji je Italija anektirala nakon prvoga svjetskog rata. Povrh toga, ona ima pravo tražiti Zadar i Rijeku, te izolirane talijanske anklave na jugoslavenskom teritoriju, i na otoke Cres, Lošinj i Lastovo, među kojima je jedino na Lošinju 1910. postojala talijanska većina.

U potvrdu tog tvrđenja memorandum se poziva na austrijski popis stanovništva od 1910. Za talijanski popis od 1921. kaže se da je samo jače naglasio postojeći karakter kotara, koji su bili 1910. označeni kao talijanski, ali da nije pokazao da bi se etnički karakter tih krajeva izmijenio. Kasnije pak talijanske statistike nisu označavale narodnost.

U memorandumu se upozorava da unatoč jasnoj etničkoj granici primjena načela narodnosti u Julijskoj Krajini nailazi na neke teškoće: 1) jer je Trst, koji je po kulturi i privrednom životu talijanski grad, okružen teritorijem nastanjenim Slavenima i što je on od najveće ekonomske važnosti za Srednju Evropu, ali po načelu »što manje graničnih izmjena to manje stradanja« trebao bi ipak ostati Italiji; 2) što je zapadna obala Istre, koja je također etnički talijanska, izolirana slavenskim »hinterlandom«, pa bi etnička granica presjekla željezničku vezu Pule s Trstom i ostavila pod Italijom premalo Jugoslavena koji bi se mogli razmjeniti kada bude došlo do razmjene stanovništva. Stoga se izražava mišljenje da bi se granica u Istri mogla povući »u korist Italije« približno duž Wilsonove linije; 3) što se tiče Gorice, odluka zavisi o tome da li se smatra da bi više osiguravala mir etnička ili ekonomska granica. Načelo narodnosti i talijanski strategijski interes iziskivali bi da se granica povuče sjeverno od Gorice i željezničke pruge Gorica—Štanjel (San Daniele). Time bi bilo područje gornje Soče teško pogođeno jer bi bilo odijeljeno od Gorice, ali bi imalo željezničku vezu s ostalom Slovenijom. Prema tome, Goricu bi, sve u svemu, budući da je talijanski grad, trebalo ostaviti Italiji.

U memorandumu se kaže da je Italija svojim postupkom prema jugoslavenskoj nacionalnoj manjini dala »upadljiv primjer nasilne denacionalizacije« i da je zbog toga izgubila pravo da i dalje vlada Slovincima i Hrvatima tih krajeva.

Na kraju prvog poglavlja se zaključuje da bi se jugoslavensko-talijanska granica imala nakon rata pomaknuti na staru austrijsko-talijansku granicu, odakle bi tekla prema istoku sjeverno od Gorice i Štanjela i dalje prema jugu do ušća rijeke Raše, tako da bi svi teritoriji sjeverno i istočno od te linije pripali Jugoslaviji. Nakon povlačenja nove granice izvršila bi se razmjena

⁷ Yugoslav claims on certain Italian territories, Oxford, 5. II 1941, AFO R 1949. Kratak sažetak nekih dijelova memoranduma i nekoliko odlomaka u Ph. Auty, n. dj. Originalni tekst memoranduma u Prilogu 1. Memorandum je vjerojatno napisao profesor Laffan.

stanovništva i to na dobrovoljnoj bazi. Tu se napominje također da bi postojeća prava Madžarske u riječkoj luci trebalo sačuvati.

U drugom poglavlju memoranduma se objašnjavaju jugoslavenski i talijanski zahtjevi na pariskoj mirovnoj konferenciji 1919—1920, posebno analizira Wilsonova linija i kritički prikazuje granica povučena na osnovi Rapalskog ugovora 1920. i Rimskih ugovora 1924, ističući da je tom prilikom bilo teško povrijeđeno načelo narodnosti. U memorandumu se iznose razlozi zašto je Italija tražila tako nepravednu granicu i detaljnije prikazuje težak položaj u kojem se našla jugoslavenska manjina pod Italijom zbog denacionalizatorske politike talijanskih vlasti. Ta se politika analizira posebno u periodu od 1918—1923, od 1923. do 1929. i od 1929. do 1941. U zaključku se kaže da je nemoguće utvrditi koliko je ta politika imala uspjeha, ali da nije vjerojatno da bi uspjela potpuno ugušiti nacionalnu svijest Slovenaca i Hrvata u Juljskoj Krajini. Stoga se ističe kako je potrebno pričinjene nepravde ispraviti.

Kao osnovni kriterij za rješenje pitanja jugoslavensko-talijanske granice u memorandumu se uzima načelo narodnosti s time da bi se izvršile izmjene etničke linije vodeći računa o ekonomskim interesima stanovništva. Da bi se pak postigla što je moguće etnički jasnija granica predlaže se razmjena stanovništva. Međutim, u memorandumu se tvrdi da razmjena stanovništva ne bi bila dovoljna. Ako se prihvati za reviziju načelo narodnosti, posao ne bi bio težak, kaže se u memorandumu. Revizijom granice prema tom načelu Italiji bi ostao obalni pojas nejednake širine od predratne austrijsko-talijanske granice do južnog rta istarskog poluotoka, uključujući tu Tržič, Gradišku, Goricu, Trst, Rovinj i Pulu, dok bi sva ostala obala pripala Jugoslaviji. Ali, osim etničkih postoje i drugi razlozi, kaže se u memorandumu. Područje oko sjevernog toka Soče, koje je 1921. bilo potpuno slovensko, ima svoje ekonomsko središte u Gorici, gdje su Talijani u većini, stoga bi iz ekonomskih razloga Gorica mogla biti dodijeljena Jugoslaviji. Međutim, ako se to ne bi htjelo, onda bi granicu trebalo povući nešto malo na sjever od Gorice i od željezničke pruge Gorica—Štanjel—Trst, tako da bi u jednom i drugom slučaju dolina Soče bila povezana s Jugoslavijom a Trst s Videmom (Udine) i s Austrijom. Željeznička pruga Pula—Trst, koja inače teče teritorijem nastanjenim Hrvatima i Slovencima, iz ekonomskih razloga i zbog više kulture Talijana, trebalo bi da ostane pod Italijom a hrvatsko i slovensko stanovništvo tog dijela Istre nije suviše brojno a da se ne bi moglo razmijeniti s talijanskim stanovništvom istočne Istre, Zadra, Rijeke, istarskih otoka i Dalmacije. Stoga se u memorandumu predlaže da granica slijedi Wilsonovu liniju od rijeke Baše na sjever do jedne točke nešto istočno od Štanjela. U bilješci memoranduma se napominje da bi etnički ispravnija granica bila ako bi Buzet i Pazin pripali Jugoslaviji. U tom bi slučaju trebalo da Italiji ostane željeznička pruga od Pule do Kanfanara, odakle bi se mogla sagraditi pruga do Motovuna, gdje bi se nadovezala na prugu Poreč—Motovun—Piran—Trst, no na taj bi se način, upozorava se u memorandumu, ostavilo premalo hrvatskog stanovništva u Italiji koje bi se moglo uzeti u obzir za razmjenu. Osim toga, skreće se pozornost da bi takva granica u slučaju rata između Jugoslavije i Italije bila za Italiju nepovoljna jer bi bila suviše blizu Trstu i položaj bi talijanske zapadne Istre postao nesiguran. Uzimaju se dakle u obzir i interesi strategijske sigurnosti Italije u tim krajevima. U memorandumu se također predlaže da pripadnu Jugoslaviji Rijeka, Zadar, Lošinj i Lastovo.

Ukoliko bi se prihvatio taj prijedlog, kaže se u memorandumu, Jugoslavija bi dobila cijeli Kvarner, najveći bi dio slovenskog teritorija u Italiji bio oslobođen iako bi bio bez veze s Trstom i možda s Goricom, u Trstu i možda Gorici ostalo bi malo Slovenaca koji bi se mogli razmijeniti s Talijanima što su se nedavno naselili na teritoriju sjeverno od Trsta i oko sto tisuća Hrvata i Slovenaca srednje i sjeverne Istre razmijenilo bi se za Talijane iz Rijeke, Zadra, istočne Istre, istarskih otoka i Dalmacije. Razmjena bi stanovništva morala biti dobrovoljna a oni koji bi odbili da se isele ne bi uživali »manjinske privilegije«.

Na kraju se memorandum napominje da novi jugoslavenski teritoriji u skladu s federalnim uređenjem koji se počeo izgrađivati u Jugoslaviji ne bi potpali pod upravu donekle »balkanskih« Srbijanaca već pod više evropsku upravu Ljubljane i Zagreba. Isto se tako izražava mišljenje da bi, u slučaju da se revizija jugoslavensko-talijanske granice izvrši na osnovu načela narodnosti, trebalo da se isto načelo primijeni i na jugoslavensku granicu prema Albaniji i Mađarskoj na štetu Jugoslavije.

Nešto detaljnije iznošenje sadržaja tog memorandum bilo je potrebno jer je on ušao u materijale o jugoslavensko-talijanskoj granici Foreign Officea koji su se razmatrali u britanskim službenim krugovima ne samo u to vrijeme nego i kasnije, nakon rata, kada se na konferenciji mira raspravljalo o ugovoru o miru s Italijom. Tada će se britanski stav o tom pitanju temeljiti uglavnom na idejama i prijedlozima iznesenim u tom memorandumu. Memorandum, kao što se ističe već u njegovu uvodnom dijelu, ispituje problem jugoslavensko-talijanske granice s etničkog i donekle ekonomskog gledišta, a ne raspravlja o političkim momentima, odnosno o britanskoj politici prema Italiji koja je bila tada, kao i kasnije, važan faktor u određivanju britanskog stava prema pitanju jugoslavensko-talijanske granice. Međutim, on nastoji da bude »realističan« u svojim prijedlozima tako da predlaže kao novu granicu liniju koja bi bila kompromisna, na sredini između rapalske granice i etničke granice, tako da bi je Italija mogla prihvatiti, utoliko više što vodi računa o njenim stratejskim i ekonomskim interesima u tim krajevima.

U toku veljače 1941. se položaj na Balkanu pogoršao. Prikliještena između Njemačke i Italije i pred neposrednom opasnošću da bude izolirana i bespomoćna, Jugoslavija nastoji izbjeći pristupanje Trojnom paktu koje njemačka vlada traži s nesmanjenom upornošću. Ona ispituje kakve mogućnosti postoje da joj Sovjetski savez pruži pomoć. No, sovjetska vlada ne želi svojom politikom na Balkanu izazvati Njemačku iako afirmira svoju zainteresiranost za Balkan, posebno Bugarsku, gdje šalje u posebnu misiju generalnog sekretara komesarijata vanjskih poslova Soboljeva (10. veljače), a pridaje važnost i Jugoslaviji, kojoj obećaje pomoć, no uvijek s rezervom da je to ne dovede do rata s Njemačkom.⁸ Knez Pavle i vlada se obraćaju i Italiji, predlažući talijanskoj vladi obnovu ugovora Ciano-Stojadinović a zatim pristajući i na novi ugovor, kao što je to tražio Mussolini, sve u nadi da bi mogli izbjeći potpisivanje Trojnog pakta. Mussolini se stoga neko vrijeme pokazuje spremnim da pristane da Jugoslavija dobije Solun, no pod uvjetom da se izvrši razmjena stanovništva tako da Slovenci i Hrvati budu preseljeni u Jugoslaviju u zamjenu za iseljenje Albanaca iz Kosova u Albaniju. Međutim, knez Pavle nije bio za takvo rješenje a i Mussolini nije ostao pri svom prijedlogu kad je

⁸ Hoptner, n. dj., str. 206—208.

vidio da Hitler inzistira na ulasku Jugoslavije u Trojni pakt kao jedinoj sigurnosti da će Jugoslavija voditi politiku u interesu sila Osovine.⁹ Predsjednik jugoslavenske vlade Cvetković i ministar vanjskih poslova Cincar-Marković posjetili su stoga Hitlera u Berghofu 14. veljače da bi objasnili stav Jugoslavije prema Trojnom paktu, tako da je bio odložen odgovor na Hitlerov zahtjev da Jugoslavija uđe u Trojni pakt.¹⁰ Nakon njihova povratka u Beograd knez Pavle je razgovarao s britanskim poslanikom Campbellom da izvidi kakvu pomoć može Velika Britanija pružiti Jugoslaviji ako se odupre njemačkom napadu na Solun odnosno na Grčku. Campbell mu je odgovorio da je Velika Britanija već pružila znatnu pomoć u naoružanju i materijalu Grčkoj i Turskoj i da će moći pojačati svoju pomoć iz snabdjevanja koje prima od Sjedinjenih Američkih Država, ali da britanska vlada misli da se i same balkanske države, ako nastupe složno, mogu oduprijeti njemačkom prodoru na Balkan i da bi i Jugoslavija u tom slučaju mogla računati na britansku pomoć.¹¹ Churchill je mislio da će Jugoslavija stati na stranu Velike Britanije i oduprijeti se Njemačkoj ako bude vidjela da Velika Britanija pruža efikasnu pomoć Grčkoj. Britanska diplomacija pravi napore da turska vlada izmijeni svoj rezervirani stav, ali bez uspjeha. Turska vlada produžuje 17. veljače ugovor o nenapadanju s Bugarskom i u zajedničkoj deklaraciji, koja je bila objavljena dan nakon toga ističe se, kako Turska i Bugarska smatraju nepromjenljivim temeljem svoje politike uzdržavanje od svakog napada i kako su odlučne u daljem razvijanju prijateljstva i međusobnog povjerenja, što se protumačilo kao nezainteresiranost Turske za događaje van njenih granica i to upravo u trenutku kada su se na Balkanu pripremala iznenađenja. Američki poslanik u Beogradu A. B. Lane zanimao se za držanje jugoslavenske vlade i nastojao utjecati na njen odlučniji stav prema opasnosti njemačke agresije, ističući svoje mišljenje, koje je zvučalo i kao prijetnja, da države koje se ne odupru njemačkoj agresiji ne mogu računati na američku pomoć, a niti će ih američka vlada poduprijeti kada se na budućoj konferenciji mira bude raspravljalo o preuređenju Evrope, što je značilo kada se bude raspravljalo i o eventualnim jugoslavenskim zahtjevima za revizijom granica.¹² Knez Pavle je ponavljao da će se Jugoslavija odlučno braniti ako bude napadnuta, a o držanju nakon ulaska njemačke vojske u Bugarsku nije mu mogao dati nikakva obećanja jer, kao što je objašnjavao, Britanci ne mogu Jugoslaviji pružiti pomoć a Jugoslavija bi bila prije uništena nego što bi joj stigla američka pomoć.

Da bi popravio situaciju i doveo do sporazumne akcije između Turske, Jugoslavije i Grčke sam se britanski ministar vanjskih poslova sir Anthony Eden odlučuje da razgovara s turskim i jugoslavenskim državicima. On putuje u Ankaru 26. veljače, odakle se sprema da posjeti Atenu i, kao najvažnije Beograd, a ukoliko to nije moguće da se tajno sastane s knezom Pavlom u Grčkoj.

U takvim prilikama Gavrilović u Moskvi ponovo predlaže 23. veljače britanskom ambasadoru Crippsu da britanska vlada pokuša utjecati na držanje jugoslavenske vlade davanjem obećanja da će Jugoslavija nakon rata dobiti Julijsku Krajinu¹³ a u Foreign Officeu ispituju njegov prijedlog i memorandum Balliol Collegea o reviziji jugoslavensko-talijanske granice.

⁹ Isto, str. 208; Breccia, n. dj., str. 338—341.

¹⁰ Culinović, n. dj., str. 11—116.

¹¹ Hoptner, n. dj., str. 210—211.

¹² Isto, str. 214.

¹³ AFO, FO 371/30240/8342 R-960.

Taj je memorandum bio svestrano razmatran i dobro primljen. Službenik u Južnom odsjeku Foreign Officea P. L. Rose je 24. veljače u popratnoj bilješci sazeo memorandum, ističući da on dokazuje kako Jugoslavija ima na etničkoj osnovi jako pravo na najveći dio istarskog poluotoka i na sve talijanske otoke duž dalmatinske obale izuzev Lošinja, ali ne na Trst, Goricu, Rijeku i Zadar, zatim da se tu radi o približno 8.000 Talijana u Jugoslaviji i 488.000 Jugoslavena u Italiji i da je jugoslavensko pravo na te krajeve to jače što su Talijani nakon prvoga svjetskog rata poduzimali oštre mjere kako bi denacionalizirali Jugoslavena koji žive unutar talijanskog teritorija. Na kraju se napominje da bi »ekonomski i stratejski obziri neznatno izmijenili jugoslavenska prava u prilog Italije«. ¹⁴ Viši službenik u tom odsjeku Nichols je također povoljno ocijenio memorandum i složio se s Roseovim sažetkom, usvojivši i njegovo mišljenje da na etnografskoj osnovi postoji jak razlog za reviziju talijansko-jugoslavenske granice, ali je napomenuo također: »Ako želimo da pružimo Jugoslavenima taj mamac, pretpostavljam da ćemo najprije pribaviti za to pristanak vlade i odlučiti o točnim uvjetima pod kojima će moći državni sekretar moći učiniti takav prijedlog«. Isto je tako upozorio da treba razmotriti ne bi li bilo pametno prije nego što se učini taj korak da se konsultira predsjednika SAD Roosevelta. On misli da bi se Jugoslavenima moglo reći samo to: »da je vlada Nj. Vel. svjesna da na etnografskoj bazi postoje jaki razlozi p r i m a f a c i e za reviziju dijelova talijansko-jugoslavenske granice i da će vlada Nj. Vel. to imati na umu na mirovnoj konferenciji«. Zamjenik državnog potsekretara pak sir Orme Sargent je istog dana, 26. veljače, pismeno zapitao stalnog potsekretara za vanjske poslove sira Aleksandra Cadogana da li smatra da je to pitanje za vladin »cabinet paper« (dokument koji se dostavlja članovima vlade) i izrazio mišljenje da bi se dobilo na vremenu ako bi se poslao Edenu telegram u Ankaru kako bi znao općenito za tu ideju prije nego što idućeg tjedna razgovara s predsjednikom jugoslavenske vlade, »ako ga bude vidio«. ¹⁵ Međutim, Cadogan je istog dana stao na gleđište da se ipak mora pribaviti mišljenje vlade da li je načelno spremna već sada preuzeti bilo kakve obveze u pogledu poslijeratnih granica, ali on u to sumnja. Za sada ne bi trebalo ulaziti u detalje, misli Cadogan, već bi se samo moglo izjaviti da »preliminarno razmatranje tog pitanja pokazuje kako postoji p r i m a f a c i e razlog za reviziju« a ako u vladi postoji raspoloženje da se to pitanje razmatra, onda bi se moglo pustiti u cirkulaciju vladin dokument. ¹⁶

Na sjednici vlade je 27. veljače bilo odlučeno da se Edenu pošalje »provizorno odobrenje« da u razgovorima s jugoslavenskim državniciima »spomene mogućnost revizije talijansko-jugoslavenske granice« i Cadogan je 28. veljače poslao Churchill u odobrenje nacrt telegrama u smislu vladinog zaključka. U popratnoj bilješci je izrazio mišljenje kako ne smatra da bi već sada trebalo o tome izvijestiti Amerikance jer na osnovu predloženog telegrama »g. Edea nas neće obvezati ni na šta definitivno«. ¹⁷ U isto vrijeme pripremljen je vladin dokument u kojem se daje kratak sadržaj memoranduma o jugoslavensko-talijanskoj granici sa zaključcima i prijedlozima iz tog memoranduma te ističe da postoje »jaki razlozi na etnografskoj bazi u prilog revizije postojeće tali-

¹⁴ AFO, isto.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ AFO, R-1949.

jansko-jugoslavenske granice u Istri« (pod time se misli na Julijsku Krajinu) i da se »oslobođenje tih Jugoslavena od talijanske vlasti može opravdati na temelju toga što su Talijani činili sve što im je bilo moguće da ih talijaniziraju. U dokumentu se kaže da će Eden uskoro napustiti Tursku (gdje treba da je vidio britanskog ambasadora u Moskvi Crippsa koji mu je vjerojatno spomenuo Gavrilovićev prijedlog) i oputovati u Grčku, gdje treba da se tajno sastane s knezom Pavlom ili, ako to ne bude moguće, sa Cvetkovićem ili Cincar-Markovićem. Britanski kralj je prije nekoliko dana poslao knezu Pavlu poruku, tražeći od njega da izloži, ako može, kakav će biti stav Jugoslavije prema pretećem njemačkom prodoru prema jugu. U dokumentu se kaže da će on vjerojatno izbjeći odgovor, stoga se predlaže da Eden, »prema svom nahodjenju«, saopći jugoslavenskoj vladi, prilikom razgovora koje će imati s njome, da je britanska vlada »sklona prihvatiti zahtjev za revizijom talijansko-jugoslavenske granice«. U tom se dokumentu napominje da se britanska vlada do sada doduše držala općeg pravila da za vrijeme rata ne može raspravljati o bilo kakvim teritorijalnim izmjenama, ali da je »odluka jugoslavenske vlade u sadašnjem trenutku od tolike važnosti da bi vrijedilo preći preko tog općeg pravila ukoliko bi se time moglo navesti Jugoslaviju da oružano intervenira u korist Grčke«. ¹⁸ Dokumentu je bila priložena skica o jugoslovensko-talijanskoj etničkoj granici.

Eden je doputovao u Atenu 2. ožujka, istog dana kada su njemačke trupe, nakon što je bugarska vlada 1. ožujka potpisala Trojni pakt, počele ulaziti u Bugarsku. Knez Pavle, koji je imao 3. ožujka posjetiti Hitlera u Berchtesgadenu, nije pristao da se sastane s Edenom, no Campbell, koji je došao iz Beograda u Atenu, obavijestio je Edena o stanju u Jugoslaviji i o teškoćama koje osjeća vlada zbog nesređene situacije u zemlji i o strahu pred njemačkim napadom, ali mu je također izrazio mišljenje da ipak ima izgleda da se jugoslavenska vlada odluči na otpor Njemačkoj ako bude obaviještena kakvi su britanski planovi za pomoć Grčkoj. Campbell je uvjeravao Edena da bi se knezu Pavlu to moglo saopćiti jer se može računati na njegovu diskreciju. Stoga je Eden, da bi konačno rascistio pitanje da li će Jugoslavija poduzeti neku akciju, odlučio poslati Campbella avionom natrag u Beograd da knezu Pavlu preda njegovu pismenu poruku. U toj se poruci kaže da britanska vlada shvaća težak položaj kneza namjesnika, ali da ga upozorava na sudbinu Jugoslavije ako popusti pritisku Njemačke. Turska i Grčka će u slučaju njemačkog napada pružiti oružani otpor i on, Eden, zajedno sa šefom imperijalnog generalštaba raspravljaju s grčkom i turskom vladom o odlukama koje treba donijeti. Eden se nada da će se sastati s njime, knezom Pavlom, kako bi ga obavijestio o donijetim odlukama. Na kraju je Eden apelirao na kneza da se Jugoslavija odupre Njemačkoj i pridruži Velikoj Britaniji i Grčkoj. Eden je dao upute Campbellu da kaže knezu Pavlu kako će se Grčka oduprijeti njemačkom napadu i da britanski vojni stručnjaci vode razgovore s grčkim generalštabom, pa ako je knez spreman na suradnju neka pošalje u Atenu jednog štabnog oficira da se pridruži razgovorima što se vode u Ateni. Campbell treba također da izvijesti kneza da je Velika Britanija spremna pružiti Grčkoj pomoć na kopnu, moru i u zraku, ali da će obrana Soluna zavisiti u znatnoj mjeri od držanja Jugoslavije. Britanska pomoć Grčkoj bit će ozbiljna i britanska se vlada nada da će se ondje moći formirati fronta

¹⁸ Possible Revision of Italo-Yugoslav Frontiers in Istria, AFO R-1949.

tako da bi jugoslavenska vojska imala uz bok britansku vojsku. Na kraju je Campbell imao saopćiti knezu Pavlu obećanje britanske vlade u pogledu revizije granice kako je to vlada formulirala.¹⁹

Campbell je postupio prema Edenovim uputama i, među ostalim, saopćio je knezu Pavlu da je britanska vlada sklona reviziji jugoslavensko-talijanske granice nakon rata. Međutim, to nije imalo utjecaja na držanje kneza Pavla niti jugoslavenske vlade. Po povratku kneza Pavla s posjeta Hitleru u Berchtesgadenu održan je naime 6. ožujka krunski savjet koji je zaključio da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu, ali uz određene garancije na koje je Hitler bio pristao²⁰ tako da sva Edenova uvjerenja i obećanja više nisu mogla izmijeniti teško donijetu odluku jugoslavenske vlade. Ipak, udovoljavajući Edenovom prijedlogu o vojnim razgovorima, ministarstvo vojske je poslalo u Atenu generalštabnog oficira majora M. Perišića da objasni dileme u kojima se Jugoslavija lomi i zatraži obavještenja o vojnoj pomoći na koju bi jugoslavenska vojska, u slučaju povlačenja u Grčku, mogla računati i o mogućnosti da se formira održiva fronta oko Soluna. Međutim, on nije mogao dobiti nikakva konkretna obećanja o uspješnoj vojnoj pomoći i stvaranju nove solunske fronte.²¹ Britanskoj vladi je bilo jasno da je doživjela neuspjeh tek kada je predsjednik vlade Cvetković 15. ožujka obavijestio poslanika Campbella da će jugoslavenska vlada zaključiti s njemačkom vladom ugovor o nenapadanju, ali da neće dopustiti njemačkoj vojsci da koristi jugoslavenski teritorij za napad na Grčku. Eden je 18. ožujka nastojao na Cipru, u razgovoru s turskim ministrom vanjskih poslova Saradžogluom, da turska vlada izjavi kako će smatrati njemački napad na Solun kao *casus belli* ako to izjavi i jugoslavenska vlada, ali Saradžoglu nije na to pristao. I posljednji pokušaj da se utječe na držanje kneza Pavla preko britanskog poslanika u Kairu T. Shonea doživio je neuspjeh.²²

Nakon toga britanska je vlada pojačala nastojanja, započeta još sredinom 1940, da se uz pomoć opozicije i vojnih krugova sruši knez Pavle i vlada Cvetković—Maček. Tu je bila umiješana britanska tajna služba za specijalne operacije (Special Operations Executive, SOE) koja je pripomogla da se nakon pristupa Jugoslavije Trojnom paktu izvrši 27. ožujka državni udar.²³

II

Tri dana nakon državnog udara od 27. ožujka 1941. vodstvo Slovenske ljudske stranke je, predviđajući njemački napad i vojnički poraz, odlučilo na svom sastanku u Ljubljani da Fran Kulovec i Miha Krek kao ministri ostanu s vladom gen. Dušana Simovića, Alojz Kuhar da otputuje u London, Franc Gabrovšek u Sjedinjene Američke Države, a ostali dio vodstva stranke s banom Natlačenom na čelu da oстане u zemlji.²⁴ Sličnu je odluku donijelo i vodstvo Hrvatske seljačke stranke 1. travnja u Zagrebu kada je pristalo da HSS na čelu s Vladimirom Mačekom uđe u vladu. Tom je prilikom, naime, zaključeno,

¹⁹ AFO, FO 371/30240/8542. Hoptner, n. dj., str. 213, donosi sadržaj Edenove poruke, ali ne spominje Edenovo ovlaštenje Campbellu da saopći knezu Pavlu obećanje o reviziji jugoslavensko-talijanske granice. To se obećanje ne spominje ni u memoarima W. Churchilla a niti ostalih državnika.

²⁰ Čulinović, n. dj., str. 126—131.

²¹ Hoptner, n. dj., str. 224—225; iscrpnije u F. Čulinović, n. dj., str. 143—151.

²² Isti, str. 225—226.

²³ Isti, str. 242—243.

²⁴ F. Saje, Belogardizem, Ljubljana 1952., str. 25—30.

u predviđanju rata i odlaska vlade u emigraciju, da Maček ostane u zemlji a njegovo mesto u vladi da zauzme Juraj Krnjević.²⁵

Nakon napada osovinskih sila na Jugoslaviju i kapitulacije jugoslavenske vojske vlada se, nakon povlačenja iz Beograda, sklonila u Atenu a zatim u Jerusalem, gdje je stigla 20. travnja. Od predstavnika HSS u vladi je bio kao potpredsjednik vlade Krnjević a kao ministar Juraj Šutej dok su od SLS u vladi bili Krek i Snoj.²⁶ Kulovec je prilikom povlačenja vlade iz zemlje poginuo. Zajedno s vladom došao je u Jerusalem i ban banovine Hrvatske Ivan Šubašić.

Nakon vojničkog poraza Jugoslavije, dijelovi su njenog teritorija bili podijeljeni između Njemačke, Italije, Mađarske, Bugarske i Albanije. Stvorena je tzv. Nezavisna Država Hrvatska i nezavisna Crna Gora koja je zbog izbijanja ustanka u zemlji bila kratka vijeka. Italija i Njemačka su podijelile slovenske teritorije tako da je sjeverni dio pripao Njemačkoj a južni, zajedno s Ljubljanom, Italiji koja je na tom teritoriju formirala Ljubljansku pokrajinu. Na osnovu ugovora s vladom NDH od 18. svibnja 1941. Italija je anektirala dio Hrvatskog primorja i veći dio sjeverne Dalmacije sa Šibenikom, Trogirom i Splitom kao i Boku Kotorsku.²⁷

U jugoslavenskoj se vladi već od prvih dana nakon napuštanja zemlje osjećalo da postoji međusobno nepovjerenje, naročito između srpskih i hrvatskih političara, tako da je u Jerusalemu, gdje je neko vrijeme bilo sjedište vlade, svaka od nacionalnih grupa vodila neku svoju posebnu politiku. U takvim prilikama predstavnici SLS Krek, Snoj, Kuhar i Gabrovšek sastavljaju u Jerusalemu »Memorandum o slovenskim teritorijalnim zahtjevima u trenutku kada se budu povlačile nove granice jugoslavenske države«. Memorandum je bio datiran 1. svibnja 1941. s napomenom mjesta »u sjedištu kraljevske jugoslavenske vlade«, očito s namjerom da se istakne službeni karakter memoranduma.²⁸

U memorandumu se najprije ističe da su Slovenci prilikom stvaranja jugoslavenske države, ugovorima u Saint Germainu, Trianonu i Neuillyu (sic!) 1919. godine, izgubili trećinu svog nacionalnog teritorija koji je bio dodijeljen Njemačkoj (Austriji), Italiji i Mađarskoj, dok je samo dvije trećine slovenskog teritorija bilo uključeno u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, tako da se može reći da je slovenski nacionalni teritorij bio podijeljen između četiri države. U memorandumu se objašnjava da je to bilo urađeno kako bi se udovoljilo Italiji i Austriji, da je Italija argumentirala svoje zahtjeve tvrdnjom kako će ona biti najsigurniji stup politike zapadnih demokracija u tom dijelu Evrope i kako novostvorena jugoslavenska država ne bi bila u stanju asimilirati suviše velik broj stanovništva bivše Austro-Ugarske, tako da bi previše stranog življa neprijateljski raspoloženog prema zapadnim demokracijama predstavljalo opasnost s kojom se Jugoslavija ne bi mogla nositi. Tako je Italiji pripao »ekonomski najvažniji dio slovenskog teritorija«, dok je Austriji pripala »najljepša slovenska pokrajina« Koroška.

U sadašnjem ratu su Njemačka i Italija, kaže se dalje, srušile te granice i podijelile slovenski teritorij, što pokazuje da su one u svojoj politici prema Sloveniji i Jugoslaviji vođene najžešćim imperijalizmom koji ne ostavlja

²⁵ Lj. Boban, Maček i politika HSS 1928—1941, knj. II, Zagreb 1974, str. 397.

²⁶ D. Plenča, Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata, Beograd 1962, str. 9—15.

²⁷ O tome posljednje veće djelo F. Čulinović, Okupatorska podjela Jugoslavije, Beograd 1970.

²⁸ Memorandum on the Slovene territorial claims at the moment of the establishment of the Yugo-Slav state, P. R. O., F. O. 371/30240/8542. Originalni tekst memorandumu u Prilogu 2.

mjesta ni za kakve moralne obzire. Jugoslavija, kao nacionalna država Srba, Hrvata i Slovenaca, ima pravo tražiti ujedinjenje svih dijelova svog nacionalnog teritorija, što znači da nova Jugoslavija treba dobiti granice koje će odgovarati stratezijskim, ekonomskim i etničkim zakonima što vrijede za njeno postojanje kao države i nacije.¹

U memorandumu se dalje prikazuje ukratko povijest slovenskog naroda, ističući borbe koje je vodio za svoj opstanak i nacionalne težnje koje su ga zanosile. Isto tako se opisuje zemlje u kojima žive Slovenci i granice koje bi morali postići u okviru Jugoslavije nakon rata. Tu se preciziraju ove granice: na zapadu Tagliamento od ušća do izvora, odakle bi granica tekla do njemačko-talijanske granice, kod planinskog prijevoja Ploeken, zatim bi slijedila zapadnu, sjevernu i istočnu granicu Koruške do Golice, odakle bi tekla pravo prema istoku do mjesta Wildon, južno od Graza, i dalje prema istoku razvođem rijeka Mure i Raba do Monoštera (St Gotharda) da bi se zatim spustila prema jugu do stare jugoslavensko-madžarske granice duž toka rijeke Krke sve do njenog utoka u Dravu. Taj teritorij zajedno s južnom Slovenijom koja je već sastavni dio Jugoslavije formirao bi zajedno s Trstom, koji je prirodni izlaz Slovenije na more, savršenu geografsku cjelinu koja bi posjedovala sve uvjete za ekonomski razvoj i za napredak svog homogenog stanovništva.

Dalje se napominje da su zapadne i sjeverne granice Jugoslavije bile 1919. povučene vodeći računa o stratezijskom interesu Italije i Njemačke (misli se na Austriju) i da je to olakšalo njihov uspješni napad na Jugoslaviju i tvrdi da bi predložene granice odgovarale stratezijskim potrebama obrane Jugoslavije. Na kraju se dodaje da te granice doduše prelaze etničke granice Slovenaca, ali se podsjeća da je Koruška sve do nedavna bila nastanjena većinom slovenskog stanovništva i da je isti slučaj sa Štajerskom, zatim da istočno od Tagliamenta žive Furlani koji su Latini, govore svojim posebnim jezikom i imaju svoju posebnu nacionalnu kulturu te se ne osjećaju Talijanima. Slovenci su s njima uvijek živjeli u dobrosusjedskim odnosima i ne bi se trebalo bojati da bi njihovo uključenje u jugoslavensku državu oslabilo njenu snagu i čvrstinu. U prilog granice na Tagliamentu iznosi se također i ekonomski argument, naime da Furlanija zavisi ekonomski od Trsta kao i ostali slovenski teritoriji.

U memorandumu se ističe da bi se postizanjem predloženih granica ispunila davnašnja težnja slovenskog naroda, iznijeta još 1848. za ujedinjenom Slovenijom i da bi takva Slovenija u okviru Jugoslavije bila čvrst bedem protiv njemačkog nadiranja prema istoku. Ovakvo rješenje pitanja slovenskih granica stvorilo bi također i branu prema imperijalističkim težnjama Italije na Jadranu i u Srednjoj Evropi koje će uvijek naći svoje uporište u Trstu ako on ne bi pripao Jugoslaviji.

U zaključku se sažimlju argumenti u prilog novih granica, ističući da bi se na taj način ujedinio sav slovenski teritorij unutar Jugoslavije, da taj teritorij sačinjava geografsku i ekonomsku cjelinu i da bi Jugoslavija time dobila na zapadu i sjeveru stratezijske granice koje bi joj omogućile organizirati obranu od njemačkog i talijanskog imperijalizma. »Mi Slovenci iskreno vjerujemo — kaže se na kraju — da će Velika Britanija sa svojim demokratskim saveznicima uspostaviti trajan mir i red temeljen na pravednosti i da će ispraviti sve krivice i nepravde nanijete malim narodima! Ako tako postupi u slučaju našeg naroda onda će prihvatiti i sprovesti u život naš prijedlog«.

Memorandumu je bila priložena geografska karta slovenskih teritorija s graničnom linijom koja se predlaže.

Iz teksta memoranduma se može zaključiti da je pisan na brzinu. Argumenti nisu dovoljno obrazloženi ni sistematizirani, ali u cjelini odražavaju koncepcije koje su imali predstavnici SLS o budućim granicama Slovenije i Jugoslavije. Predstavnici SLS nastupaju u ime cijelog slovenskog naroda. Međutim, oni se nisu prethodno dogovarali s ostalim slovenskim političarima koji su se u to vrijeme nalazili u Jerusalimu, kao što su to bili liberalci prof. Boris Furlan i Ivan Marija Čok, koji je bio predsjednik Saveza jugoslavenskih emigranata iz Julijske Krajine.

Stoga je britanski predstavnik u Jerusalimu, koji je održavao kontakte s jugoslavenskim političarima, razgovarao i s njima da sazna njihovo mišljenje o memorandumu prije nego što ga proslijedi u London. Prema njegovu izvještaju »Slovenska liberalna stranka se ne slaže u svemu s tim memorandumom i posebno kritizira predložene granice koje, kao što kažu, obuhvaća i distrikte koji nisu etnički slovenski. Oni smatraju da bi bila opravdanija granica na Soči nego na Tagliamentu«.

U Foreign Officeu su razmatrali taj memorandum i P. L. Rose, koji je već prije imao u rukama memorandum Balliol Collegea od 5. veljače 1941. o pitanju revizije jugoslavensko-talijanske granice, napomenuo je 24. kolovoza uz memorandum kako misli da će jugoslavenska vlada, koja se u to vrijeme već preselila u London, »vršiti jak pritisak za reviziju u smislu granica predloženih u tom memorandumu budući da smo im mi već izjavili spremnost da razmatramo to pitanje. Međutim, mi se nismo ni na šta obvezali«. P. L. Rose upozorava također da bi predložena granica dodijelila Jugoslaviji mnogo Talijana, Nijemaca pa čak i Madžara. »Međutim, s ekonomskog i strategijskog gledišta ima mnogo toga što je preporučuje« i kada se budu preuređivale granice bit će, po njegovu mišljenju, »apsolutno potrebno da se pobrinemo da Trst bude ekonomski usko povezan sa svojim prirodnim hinterlandom u Sloveniji. Iako je on nastanjen talijanskom većinom on nije nikad bio talijanska luka i nije stvarno uopće dio Italije«.²⁹

Šef kabineta ministra vanjskih poslova Pearson Dixon je, međutim, pročitavši memorandum i Roseovu napomenu, dopisao da je britanska vlada uvijek odbijala da preuzme obvezu u pogledu budućnosti Trsta i da svakako treba da takav stav zauzme i sada. U Foreign Officeu je u daljem razmatranju tog prijedloga primijećeno kako jugoslavenska vlada nije nakon svog dolaska u London pokrenula pitanje revizije jugoslavensko-talijanske granice. Novi britanski poslanik kod jugoslavenske vlade George Rendell je pak zapisao 6. studenog 1941. da je pročitao taj memorandum s velikim zanimanjem, ali da se nada da će britanska vlada biti »još u stanju izbjeći da preuzme obvezu u pogledu bilo koje granice, naročito zbog toga jer će uslijed toga rata etnički odnosi biti znatno izmijenjeni«. On se nada da će britanska vlada, kada bude imala raspravljati o tom pitanju, uzeti u obzir ne samo etnografske, ekonomske i strategijske momente, nego i argumente fizičke geografije, pa se stoga čudi što na geografskoj karti koja mu je dostavljena nisu naznačene planine i rijeke. »U tom području, ističe Rendell, postoje vrlo jasno istaknute različite

²⁹ Isto, R 7539/960/92. Ph. Auty u NIN-u od 30. VII 1972. donosi ovaj dio Roseove bilješke kao da se odnosi na memorandum Balliol Collegea, što ne potvrđuju dokumenti F. O.-a.

geografske regije« i on smatra da nijedna granica koja ne vodi o tome računa ne može nositi u sebi elemente stabilnosti.³⁰

Iz prednjega bi se moglo zaključiti da su u Foreign Officeu bili skloni razmatranju pitanja revizije zapadne i sjeverne granice Jugoslavije ne samo na osnovu etničkih i ekonomskih nego i strategijskih razloga, na šta se svodi i Rendellova primjedba o razlozima fizičke geografije, ali da su smatrali kako u tom pitanju ne treba još ništa poduzeti, između ostalog i zbog toga jer jugoslavenska vlada nije to pitanje pokrenula. Ukoliko bi ga pak postavila da bi trebalo izbjeći preuzimanje bilo kakve obveze.

Rendellova primjedba da jugoslavenska vlada nije pokretala pitanje revizije granice prema Italiji bila je uglavnom točna. Vlada gen. Dušana Simovića, u kojoj je Momčilo Ninčić bio ministar vanjskih poslova, u svojim prvim protestima protiv komadanja jugoslavenskog teritorija i stvaranja NDH nije pravila niti aluzije na mogućnost neke revizije granica nakon rata već samo tražila da se obnovi njena nezavisnost u dotadašnjim granicama. Tako je 8. svibnja, još iz Jerusolima, upućen protest zbog proglašenja NDH ističući da je ono »lišeno svakog osnova na međunarodnom pravu«³¹ a 22. svibnja protiv pretvaranja te satelitske države u nasljednu monarhiju i protiv ugovora zaključenog između nje i Italije, napominjući da »hrvatski narod preko svojih legitimnih predstavnika u vladi produžava borbu za očuvanje hrvatskog teritorija u Kraljevini Jugoslaviji«. ³² Nakon podjele Slovenije između Njemačke i Italije pak upućen je 31. svibnja protest protiv postupaka tih država i upozoreno da je teritorij koji su anektirale Italija i Njemačka nastanjene najčišćim slovenskim življem, da te aneksije ne mogu imati nikakvih posljedica za pravni položaj okupiranih teritorija za vrijeme rata i da vlada, u kojoj se nalaze zakoniti predstavnici slovenskog naroda, protestira protiv tih postupaka koji idu za uništenjem Slovenaca.³³ Isto su tako upućeni protesti zbog aneksija koje su izvršile Bugarska i Mađarska.³⁴

Britanska je vlada; izjavom ministra vanjskih poslova Anthonyja Edena u britanskom parlamentu 23. travnja 1941, dala čvrsto obećanje da namjerava u potpunosti uspostaviti nezavisnost Jugoslavije a svojom notom od 11. lipnja primila je na znanje proteste protiv aneksija izvršenih od Italije i Njemačke, ističući kako smatra kao da ta akta uopće ne postoje i obećavajući da će nastaviti da pomaže jugoslavensku vladu »kao jedinog punopravnog predstavnika Hrvatske i Slovenije kao i ostalih dijelova Jugoslavije«. ³⁵

Jugoslavenska vlada nije iznijela pred britansku vladu svoje gledište o reviziji granice prema Italiji iako je britanski poslanik Campbell nakon državnog udara od 27. ožujka potvrdio predstavniku vlade Simoviću obećanje dato knezu Pavlu. Ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić smatrao je da sada nije vrijeme za pokretanje tog pitanja i nije ništa poduzeo na osnovu britanske izjave, pa vjerojatno nije o britanskoj izjavi obavijestio niti slovenske i hrvatske predstavnike u vladi. Stoga ne začuđuje što su slovenski predstavnici i istupili na svoju ruku. Oni će i u Londonu, bar u prvo vrijeme, postupati na takav način i nastojati kod predsjednika vlade Simovića da vlada pokrene pitanje revizije zapadne i sjeverne granice Jugoslavije. U istom će smislu

³⁰ Isto.

³¹ Arhiv ministarstva vanjskih poslova (Jerusalimski arhiv, dalje J. A.) Pov. br. 168.

³² Isto, Pov. br. 483/1941.

³³ Isto, Pov. br. 661/1941.

³⁴ Isto, Pov. br. 7136/1941 i Londonski arhiv ministarstva vanjskih poslova Pov. br. 468/1942.

³⁵ A. Eden I. Subotiću 11. VI 1941, pismo, toč. 5 (Arhiv ambasade u Londonu).

djelovati i hrvatski ministri. Tako će gen. Simović 27. lipnja u svom govoru na britanskoj radio stanici BBC iznijeti javno jugoslavenske teritorijalne težnje. On je u svom govoru izjavio: »Svi Jugosloveni su čvrsto ubedeći da pobjeda zapadnih demokratija mora biti u isto vreme i dan uskrasa njihove slobodne i nerazdjeljive države. I još više, ova će pobjeda značiti i slobodu za koruške Slovence, gradišćanske Hrvate, za Srbe i Hrvate u Mađarskoj. Pobjedom velikih demokratija biće pripojeni majci otadžbini svi krajevi gde žive Jugosloveni: Istra, Trst, Gorica, Zadar i sve druge jugoslavenske nacionalne teritorije«.

Simovićev je govor ostavio u javnosti dojam kao da je britanska vlada obećala jugoslavenskoj vladi teritorije o kojima je govorio predsjednik jugoslavenske vlade. U tom je smislu pisala i američka štampa. Talijanska anti-fašistička emigracija u Sjedinjenim Američkim Državama je stoga preko društva »Giuseppe Mazzini« u New Yorku zatražila objašnjenje od britanske vlade. U telegramu tog društva od 3. srpnja 1941, koji su bivši talijanski ministar vanjskih poslova grof Carlo Sforza, poznati povjesničar Gaetano Salvemini, književnik i novinar Giuseppe Borgese i predsjednik društva profesor Ascoli, uputili britanskom ambasadoru u Washingtonu lordu Edwardu Halifaxu kaže se kako im se vijesti iz Londona objavljene u nekoliko njujorških listova, prema kojima je britanska vlada obećala Jugoslaviji Trst, čine toliko apsurdne da u to ne vjeruju i da stoga mole da lord Halifax »ponovno uvjeri Amerikance da britanska vlada vodi ovaj rat ne zato da bi oživjela nacionalne osvete nego da bi se svim ljudima osigurala sloboda«. Lord Halifax je odgovorio društvu »Giuseppe Mazzini« na ime grofa Sforze da je jugoslavenski predsjednik gen. Simović u svom govoru na radiju »izrazio svoje vlastito gledište za koje vlada Nj. Vel. ne preuzima nikakvu odgovornost«.³⁶

Nakon toga je jugoslavenski poslanik u Londonu Ivan Subbotić zamolio Foreign Office da mu objasni tako nezgodan odgovor lorda Halifaxa. Državni potsekretar u Foreign Officeu sir Alexander Cadogan mu je odgovorio: »Kao što znate, Engleska je prošloj vladi stavila do znanja, a to je ona i ovoj sadašnjoj vladi potvrdila, da je voljna, kada se rat povoljno svrši, pomoći Jugoslaviju, ako ona to zatraži, da se izvrše neke ispravke na jugoslavensko-talijanskoj granici. To je povjerljivo stavljanje u izgled naše pomoći, ali ne javno obećanje i vjerojatno je da se kod nekih naših organa bila pojavila bojazan da su g. Simović i vaša vlada to drukčije shvatili i da su to imali u vidu u govoru g. Simovića. Ta stvar nije za javnost niti je to striktna obveza već naš blagonakloni stav prema jednom vašem eventualnom iščekivanju«.³⁷

Taj je stav potvrdio i sam Eden u pismu koje je 21. srpnja uputio jugoslavenskom poslaniku u Londonu. »Vrlo žalim — kaže Eden — što je general Simović, kako saznajem, bio doveden u nepriliku objavljuvanjem odgovora lorda Halifaxa grofu Sforzi. Dopustite mi da odmah priznam da je general Simović u svojem govoru preko radija, kada je govorio o pojedinim teritorijalnim aspiracijama, istakao sasvim jasno da on iznosi samo nade i želje Jugoslavena. Ja isto tako dopuštam da ni u čemu što je rekao nije iskrevio bilo koje obećanje dato jugoslavenskoj vladi od strane vlade Njegova Veličanstva. Ipak, siguran sam da general Simović shvaća kako neskrupulozna propaganda, izdvajajući neke stavove iz njihova konteksta, može ostaviti

³⁶ New York Times, 11. VII 1941.

³⁷ Arhiv Ambasade u Londonu (ispis u posjedu autora).

potpuno netočan dojam. Propagandisti u Americi su u ovom slučaju uspjeli stvoriti uvjerenje da je general Simović otkrio javnosti neka uvjeravanja data od britanske vlade i da je pobudio sumnju da između naše dvije vlade postoji tajni ugovor o ispravci granica poslije rata. Nije potrebno da posebno kažem kako vlada Njegova Veličanstva ostaje pri uvjeravanju datom vašoj vladi, ali Vi ćete se složiti da to nije bilo u vidu tajnog ugovora o kojem se sumnja u nekim krugovima.³⁸

Stav koji je britanska vlada zauzela shvatljiv je ako se zna da joj je u to vrijeme, kada se Sjedinjene Američke Države još nisu odlučile na intervenciju u ratu, mnogo stalo do toga da američka javnost i vlada ne steknu dojam kao da je Velika Britanija preuzela neke tajne obveze u pogledu poslijeratnog preuređenja, posebno u pogledu granica. Simovićev govor je, međutim, rađao takve sumnje u javnosti i britanska vlada nije bila sigurna ne dijeli li te sumnje i State Department. Stoga, kada je u kolovozu 1941. američki državnik i diplomat Sumner Welles posjetio London, sir Alexander Cadogan je u razgovoru s njime dodirnuo i to pitanje u nastojanju da ga uvjeri kako britanska vlada nije preuzela nikakvih tajnih obveza koje bi joj vezale ruke nakon rata. »Jedina obveza koja bi se mogla shvatiti da nas donekle veže u pogledu izmjene granica je ona preuzeta prema jugoslavenskoj vladi u pogledu Istre« — rekao je Cadogan i istakao da je obećanje jugoslavenskoj vladi dato »u potpuno općim izrazima i nije, kao što se u nekim krugovima misli, spomenuto bilo koje ime nekog mjesta kao što su Trst ili Gorica. Ustvari, nije nas ni na šta obvezalo«. Sumner Welles mu je odgovorio da je to »ohrabrujuća izjava«.³⁹

U jugoslavenskim se krugovima u Londonu, međutim, britanski stav tumačio obzirima prema Italiji pa su se čak rađale sumnje da britanska vlada radi tajno na tome kako bi Italiju odvojila od Njemačke i kako joj daje i neka teritorijalna obećanja. Potpredsjednik vlade Miha Krek je stoga u studenom 1941. pisao vanjskopolićkom uredniku londonskog dnevnika »The Times« I. MacDonaldu kako je zabrinut što britanska vlada nije jugoslavenskoj vladi dala nikakva obećanja o budućim granicama Slovenije i zbog toga što se šire glasine da se britanska vlada bavi mišlju da se nagodis Italijom na štetu slovenskog naroda. S tim je Krekovim pismom bio upoznat Foreign Office. P. L. Rose je u svojoj primjedbi na to pismo oštro reagirao na Krekove sumnje, ističući kako Krek igra »glupu i ne baš poštenu igru« jer se za obavještenja mogao obratiti na Foreign Office mjesto na urednika jednog dnevnika a britanska je vlada već dala jugoslavenskoj vladi uvjeravanja upravo o pitanjima zbog kojih Krek pokazuje veliku zabrinutost. Rose misli da je Krek znao za ova uvjeravanja. No, šef kabineta ministra vanjskih poslova Pearson-Dixon je u svojoj napomeni uz Krekovo pismo i Roseov komentar upozorio da to nije prvi put što Krek izražava zabrinutost zbog budućnosti Slovenaca i zbog toga pretpostavlja da Krek zaista ne zna za britanska obećanja jugoslavenskoj vladi o reviziji jugoslavensko-talijanske granice. Pearson-Dixon misli da Simović i Ninčić nisu Kreka namjerno obavijestili o tome i da stoga Kreku ne bi trebalo davati obavještenja o kojima govori Rose. Jedino bi se moglo savjetovati britanskom poslaniku Rendelu da kaže Ninčiću kako se Krek već mjesecima žali po Londonu i da bi ga Ninčić, da ga umiri mogao upoznati s britanskim obvezama u pogledu Istre. Kreka bi pak

³⁸ Isto (ispis u posjedu autora).

³⁹ P. R. O., F. O. 371/30240/8342, zapis Cadogana od 20. VIII 1941 R 9766.

trebalo upozoriti kako bi najbolje bilo da ta pitanja raspravi sa samim Ninčićem.⁴⁰

Čini se da je Krek to i uradio jer se nakon toga u jugoslavenskom ministarstvu vanjskih poslova počelo raditi na memorandumu o pitanju granica s Italijom, vjerojatno na temelju Krekova nacрта. Memorandum je bio upućen Foreign Officeu 27. prosinca 1941.⁴¹

U njemu se na početku objašnjava kako neke institucije u Velikoj Britaniji već proučavaju pitanja poslijeratnog uređenja Evrope i kako se o tim pitanjima raspravlja i susjednim državama Jugoslavije, i to na njenu štetu, pa stoga jugoslavenska vlada smatra potrebnim obavijestiti britansku vladu o svom gledištu na ta pitanja da bi ono moglo biti predmet proučavanja u ustanovama koje se bave pitanjima granica i međunarodnih odnosa u poslijeratnoj Evropi. Radi se o pitanju teritorija na kojem žive kompaktne mase Slovenaca i Hrvata.

U memorandumu se prikazuje borba Slovenaca i Hrvata za ujedinjenje i posebno ističe da su oni još od 1848. vodili borbu protiv njemačko-habsburškog režima (!), govori se o ljubljanskom jugoslavenskom programu od 1870, o težnjama za ujedinjenjem koje su došle do izražaja u radu Jugoslavenskog kluba u bečkom parlamentu i Jugoslavenskom odboru u Londonu. Spominje se da su Slovenci iz kotara Udine (Beneški Slovenci), njih oko 56.000, potpali pod Italiju 1866. i da nakon prvoga svjetskoga rata nije došlo do potpunog ujedinjenja Slovenaca, tako da je pod Italijom ostalo oko 600.000 Slovenaca i Hrvata, pod Austrijom oko 120.000 Slovenaca a pod Mađarskom oko 10.000 Slovenaca. Svi ti dijelovi slovenskog i hrvatskog naroda, kaže se u memorandumu, uključiv tu i Beneške Slovence, žive u kompaktnim masama na teritoriju koji sačinjava s ostalim Slovencima unutar Jugoslavije jednu nacionalnu cjelinu u geografskom i ekonomskom smislu. Ti su dijelovi: Trst, Istra, Gorica i Videm (Udine) u Italiji, Koruška u Austriji i mali teritorij Rapskih Slovenaca blizu Monoštra u Mađarskoj. »Ove podjele slovenskog naroda između tri strane države — ističe se u memorandumu — smatraju se nacionalnom katastrofom i nepravdom koja je utoliko veća i očitija jer slovenski narod broji jedva dva milijuna ljudi koji po svojoj kulturi, solidnosti i marljivosti spadaju među najnaprednije narode u Evropi«. Dalje se upozorava da su u ovom ratu Njemačka, Italija i Mađarska nakon okupacije Jugoslavije podijelili između sebe i anektirale sve jugoslavenske dijelove Slovenije. Nakon toga se govori o politici nasilne denacionalizacije koju su provodile Italija, Austrija i sada Mađarska i upozorava na uništenje slovenskog školstva, na progone slovenskog stanovništva i sada na istjerivanje Slovenaca iz dijelova Slovenije okupirane od Njemačke. Tome se dodaje da je sličnu sudbinu imalo i hrvatsko stanovništvo u Istri. U memorandumu se kaže kako se jugoslavenska vlada boji da bi se Slovenci i Hrvati, unatoč tome što su Italija, Austrija (Njemačka) i Mađarska na strani sila Osovine, nakon ovoga rata mogli ponovno naći izvan granica Jugoslavije izloženi tlačenju stranih država.

Na kraju se napominje da jugoslavenska vlada svojim saopćenjem (communication) ne predlaže da se pitanja o kojima se tu govori riješe već sada ili da se već sada izradi neko konačno gledište, nego samo želi obavijestiti britansku vladu o jugoslavenskom gledištu i izraziti nadu da se »u vrijeme

⁴⁰ Ph. Auty, n. dj.

⁴¹ Kopija originala memoranduma na engleskom zajedno sa tekstom na srpskom jeziku u DASIP-u (Fond Jovanović-Marambo). Tekst memoranduma na engleskom u Prilogu 3.

kada ta pitanja budu riješavana uzmu o obzir razlozi koji zaslužuju pravednu odluku«, a to znači da svi spomenuti slovenski i hrvatski teritoriji dođu unutar granica Jugoslavije u skladu s načelima Atlantske povelje Churchilla i Roosevelta i u skladu s pravom naroda na samoodređenje koje je bilo 1920. u odnosu prema slovenskom narodu teško povređeno«.

Taj skroman memorandum koji se u tekstu naziva samo »saopćenjem« prvi je službeni memorandum jugoslavenske vlade u izbjeglištvu. Ipak i takav ima važnost jer upozorava britansku vladu na potrebu revizije zapadne i sjeverne granice Jugoslavije. U njemu se to pitanje osvjetljava prvenstveno s gledišta slovenskog naroda, koji je i bio najviše pogođen aneksijama koje su izvršile osovinke sile. Memorandum se nadovezuje na memorandum SLS od 1. svibnja po svom sadržaju i teritorijalnim zahtjevima, jer pokreće ne samo pitanje Slovenskog Primorja s Trstom i Istre nego i pitanje Beneških Slovenaca s Udinama i pitanje Koruške. Ako uzmemo u obzir da je i predsjednik vlade gen. Simović javno iznio pitanje revizije zapadne i sjeverne granice Jugoslavije, onda možemo zaključiti da su već tada veliki zaveznici i svjetska javnost bili upoznati s jugoslavenskim teritorijalnim zahtjevima i da su bili upozoreni da o njima treba voditi računa.

Reakcija Foreign Officea na Simovićev govor pokazala je, međutim, s koliko rezerve prilazi britanska vlada tom pitanju, a podrška koju su talijanski antifašisti dobili tom prilikom u Sjedinjenim Američkim Državama najavljuje koliko će rješenje toga pitanja u skladu s jugoslavenskim težnjama izazvati teškoće. Britanska je vlada dala jugoslavenskoj vladi samo tajno uvjeravanje da je sklona, ako to jugoslavenska vlada zatraži, podržati reviziju jugoslavensko-talijanske granice, ali ona nije preuzela nikakve konkretne obveze u pogledu teritorija koje bi bila voljna priznati Jugoslaviji. Njen je stav bio da u toku rata ne treba zaključivati bilo kakve sporazume ili davati bilo kakva obećanja o poslijeratnim granicama i u tome se našla na istoj liniji s vladom Sjedinjenih Američkih Država, što je u toku rata otežalo pokretanje pitanja revizije jugoslavensko-talijanske granice.

YUGOSLAV CLAIMS ON CERTAIN ITALIAN TERRITORIES

Prilog 1

I. Summary

This memorandum is concerned to show the Yugoslav ethnic claims and how far they could reasonably be satisfied by frontier revision and finally exchange of populations. It does not take account of such considerations as British policy in regard to Italy or the possibility of any supra-national organization in Europe after the present war.

Yugoslavia can put forward claims, based on the principle of nationality, to certain Italian territories. These territories are the whole of the former Austrian Coastland (Gorizia—Gradisca, Trieste and Istria), except the plain from Monfalcone westwards, the urban district of Trieste, and the western coast of Istria; and also the strip of former Carniola annexed by Italy after the World War. To these claims can be added a further claim to the cities of Zara and Fiume which are Italian enclaves isolated in Yugoslav-inhabited territory, and the islands of Cherso, Lussin and Lagosta, in only one of which (Lussin) was there an Italian majority in 1910.

For the nationality numbers, the Austrian and Hungarian census figures of 1910 have been accepted as approximately accurate. The Italian census of 1921 accentuated the Italian character of the district given as Italian in 1910, but did not alter the national characters of the various districts annexed by Italy. The published Italian official sources have not given nationality figures later than those for 1921.

The main difficulties encountered in any attempt to adjust the Italo-Yugoslav frontier in accordance with nationality are (1) the city of Trieste, which is Italian in culture and economic life, which is surrounded by Yugoslav-inhabited territory, and which is, or could be, of the greatest economic importance to a wide area of Central Europe. It is suggested (on the general principle of the less change of frontier, the less human misery) that Trieste should remain Italian. (2) The coastline of western Istria, which is also Italian, but isolated by a Yugoslav hinterland. A frontier closely corresponding to the ethnic line would be quite possible, but it would cut off Pola from good railway connection with Trieste and leave too few Yugoslavs in Italy for purposes of final exchange of populations. The frontier in Istria could be drawn, to the advantage of Italy, approximately along the 'Wilson Line' of April 14th, 1919. (3) With regard to the city of Gorizia, it is a nice question whether it should be united to its Yugoslav-inhabited hinterland or left to Italy. The decision between the two alternatives appears to depend on whether an ethnic or an economic frontier conduces better to peace. The upper Isonzo valley north of Gorizia is purely Slovene. If it is attributed to Yugoslavia, its economic interest would demand the similar attribution of Gorizia and a frontier which made possible a railway, within Yugoslavia, from Gorizia to the sea at Fiume. But Gorizia is an Italian city. The ethnic principle, as well as Italian strategic considerations, would demand that the frontier should run north of Gorizia and of the railway-line Gorizia—St. Daniele. The Upper Isonzo valley would be hard hit by separation from Gorizia, but it would have railway connection with the rest of Slovenia. On the whole it seems better to leave Gorizia to Italy.

Italy's treatment of her Yugoslav subjects has been a conspicuous example of forcible denationalization, probably more rigorous even than that of her Austrians in South Tirol. It might be said that Italy has forfeited the right to rule these Yugoslavs any longer.

It is suggested, accordingly, that the Yugoslav frontier could be advanced to the pre-1918 Austro-Italian frontier, turning eastward north of Gorizia and St. Daniele and then southwards to the mouth of the Arsa; that all territories and islands to the north and east of that line could be attributed to Yugoslavia; that, after the establishment of such frontier revision, there could be an exchange of populations, on a voluntary basis; that the existing rights of Hungary in the port of Fiume should be safeguarded.

II. Argument

A. The rival claims at the Peace Conference

After the close of hostilities in November, 1918, the Italians occupied the Austrian territories, which by the Treaty of London, of the 26th April, 1915, were to be attributed to Italy, i. e. Gorizia—Gradisca; Trieste; Istria (except a narrow strip north-west of Fiume and the island of Krk-Veglia); a strip of Carniola, including Idria, Adelsberg and St. Peter; and Dalmatia north-west of Trogir-Trau, with most of the Dalmatian islands. This Italian action was probably the most effective cause of the rapid union of the Yugoslav peoples into one State.

At the Peace Conference the Italians claimed all the territory thus occupied, and added claims to further strips of Istria and Carniola on strategic grounds, and Fiume on the ground of nationality. The Yugoslavs rejected the argument based on the Treaty of London on the ground that the Treaty assumed the continued existence of the Habsburg Monarchy, which had in fact vanished. They based their counter-claims on the principle of nationality, to which expression had been given in President Wilson's 9th Point (1) and in the Pact of Rome, of the 10th April, 1918. (2) Accordingly they claimed the whole of Gorizia—Gradisca (except the lowlands of Monfalcone and Gradisca), Trieste and Istria, and a fortiori Fiume and the whole of Carniola and Dalmatia.

Thus, after deducting the uncontested districts of Monfalcone and Gradisca (to Italy) and Krk-Veglia (to Yugoslavia), there remained a large contested area.

If the principle of nationality were to be applied to this area, the only available figures were those of the Austrian and Hungarian census of 1910, based on the language of habitual use. Both Italian and Yugoslav writers have attacked those figures as unfavourable to their respective nations. There are grounds, however, for confidence in the figures. As to Dalmatia and Carniola the figures were not seriously disputed by anyone of repute. In the Austrian Coastland the Austrian authorities would not have had cause continuously to favour one side more than another; and it is remarkable that the proportionate figures for 1900 hardly differ from those of 1910, with the one exception that the percentage of Slovenes in Trieste had risen from 16.34 in 1900 to 29.81 in 1910 (even in this case it may be pointed out that the percentage was 20.47 in 1890, and that in a large port, where business was done in Italian or German, figures based on the language of habitual use were unlikely to favour the Slovene tongue). Confidence may, therefore, be placed in the figures; with the possible exception of Fiume, where Hungarian policy had long favoured the Italianization of the city.

On the basis of the census figures for 1910, the contested area contained (to the nearest thousand) —

321,000 Italians

756,000 Yugoslavs.

(1) Point 9 ran 'A readjustment of the frontiers of Italy should be effected along clearly recognizable lines of nationality'. The Italian Premier, Signor Orlando, stated on the 1st May, 1919, that he had taken exception to Point 9 during the Allied discussions which preceded President Wilson's reply to the German Government on the 5th November, 1918. As Point 9, however, was irrelevant to negotiations with Germany, he had been persuaded not to press the matter. No prearmistice agreement was made with Austria or Hungary; and consequent Signor Orlando had no opportunity to express his reservation of Point 9. When at last he made public his secret reservation (on the 1st May, 1919), Italy had long been held guilty of rejecting the Wilsonian principles after having solemnly accepted them.

(2) The Pact of Rome consisted of a declaration issued by the 'Congr of oppressed nationalities' held at Rome in April, 1918, and enthusiastically welcomed by Signor Orlando. The Pact contained four clauses which embodied an earlier agreement, signed in London on the 7th March, 1918, by Signor Torre, head of the Italian Parliamentary Committee for Italo-Yugoslav agreement, and Dr. Trumbić, President of the Yugoslav Committee. The relevant portions of the Pact ran:

'The representatives of the Italian people and those of the Yugoslav people . . . (6) undertake to decide . . . the pending territorial questions on the basis of the principle of nationalities and of the right peoples to dispose of their own destinies, and that so as not to prejudice the vital interests of the two nations . . . (7) to those groups of one people who shall find themselves included within the frontiers of the other shall be recognized and guaranteed the right of seeing their language, their culture, and their moral and economic interests respected.' (Temperley, *History of the Peace Conference*, Vol. V, Appendix III, iii, 1.)

B. The 'Wilson Line'

President Wilson attempted to effect a compromise in his memorandum of the 14th April, 1919. Admitting the Italian character of the cities of Trieste and Gorizia and of Pola and the other Italianate towns of western coast of Istria, he attributed them to Italy, together with so much of Istria as should safeguard to Italy the railway-line from Pola to Trieste, and the whole province of Gorizia—Gradisca on the ground that the destiny of its inhabitants was 'naturally linked, by the very nature of the country, with the destiny of the Italian population'. To Yugoslavia he attributed eastern Istria and its islands and the whole of Dalmatia and its islands (except Lissa), on the ground of their overwhelmingly Yugoslav ethnic character. (1) As to Fiume, he argued that, remote from any Italian-inhabited territory and serving the economic needs of the Danubian lands, it should be endowed with autonomy, as an international port within the customs area of Yugoslavia.

Of the contested area the 'Wilson Line' would have attributed to Italy (to the nearest thousand) —

270,000 Italians	346,000 Yugoslavs.
and to Yugoslavia: —	
27,000 Italians	386,000 Yugoslavs.
and to Fiume: —	
24,000 Italians	24,000 Yugoslavs.

President Wilson's intervention caused the temporary departure of the Italian delegation from Paris; and no solution of the Italo-Yugoslav dispute was achieved by the Peace Conference.

C. The Settlement

Direct negotiations, however, between the two disputants resulted in the Treaty of Rapallo, 12th November, 1920. Both parties made considerable sacrifices. Italy abandoned her claim to Dalmatia, only retaining the islands of Lagosta and Pelagosa and the city of Zara. Yugoslavia abandoned her claims to the Austrian Coastland and its islands of Cherso and Lussin and to the strip of Carniola. Both parties surrendered their claims to Fiume, which was to form a small independent State. Thus Italy renounced the popular Italian doctrines that the mediæval Venetian rule of the Dalmatian towns had made that province for ever Italian and that Fiume was a most Italian city; a renunciation which considerably assisted the rise of Fascism in Italy. And Yugoslavia abandoned to Italy nearly half a million Croats and Slovenes, a decision which contributed to the bitterness felt against Belgrade in the former Austro-Hungarian provinces of Yugoslavia.

The Free City of Fiume had a troubled existence for three years; and then by the Treaty of Rome, of 27th January, 1924, Italy annexed the city and a narrow strip of coast joining the city to Italy, while Yugoslavia annexed Fiume's eastern suburb of Sušak and the Baross harbour. Fiume was thus left Italian, but separated by the adjacent Yugoslav frontier from any hinterland, her trade being diverted either to Sušak or to Trieste.

By these two treaties the contested area was divided. Italy was confirmed in the possession of territories which in 1910 had been inhabited by (approximately): —

318,000 Italians and 488,000 Yugoslavs.

And Yugoslavia received territories which in 1910 had been inhabited by (approximately): —

3,000 Italians and 268,000 Yugoslavs.

(1) The small and remote island of Pelagosa has been retained by Italy it is believed that this continued retention by Italy would encounter (... dalje nečitko).

D. The settlement a violation of the principle of nationality

This division of territory violated the principle of nationality to the disadvantage of Yugoslavia. In 1910 the ethnographical line between the two nationalities was singularly clear and definite. In Gorizia—Gradisca the two lowland districts of Gradisca and Monfalcone were overwhelmingly Italian and were not contested by Yugoslavia. In the city of Gorizia, without its suburbs, there were 14,812 Italians and 10,868 Yugoslavs. In the whole of the rest of Gorizia—Gradisca there were 3,137 Italians and 137,520 Yugoslavs. The whole province, north and east of Gorizia, was solidly Slovene.

In Trieste the Italians numbered 118,959, and the Yugoslavs (nearly all Slovenes) 59,319. There were also 11,856 Germans, 779 others, and 38,597 aliens, largely Italians of Italy. The business of the city was mainly in Italian or German hands.

In Istria (less Krk—Veglia, which was uncontestedly Yugoslav) there were 145,973 Italians and 203,756 Yugoslavs. But the dividing line was tolerably clear. Seven districts along the west coast of Istria contained 104,766 of the Italians and only 46,466 of the Yugoslavs. In all the rest of Istria there were only 41,973 Italians (of whom 9,884 were in the islands of Cherso and Lussin) and 167,290 Yugoslavs.

In the cities of Fiume and Zara there were clear Italian majorities, with a cultural and economic superiority over the Yugoslavs.

It will be seen that the coastal strip from the pre-1918 Italian frontier to the southern extremity of Istria, together with the isolated cities of Fiume and Zara, was overwhelmingly Italian by nationality, while all the remainder of the contested territory was as overwhelmingly Yugoslav.

Why then did Italy insist on a settlement so ethnically unjust to the Yugoslavs? For four reasons. (1) The basic assumption was that Trieste must be Italian. (2) Strategic. The clear ethnic line would have brought the Yugoslav frontier to the hills immediately dominating the eastern border of the Venetian plain, the city and gulf of Trieste, the western Istrian coast and Fiume, and would have separated Fiume from Italy by both mainland territory and islands. (3) Economic. Italy desired to make sure of a second railway line from Trieste to Gorizia (and thence to Udine and Austria) and the lines from Trieste to Pola and to Fiume; and to obtain the quicksilver mines of Idria, the second richest in the world. Also the economic life of the Slovene population of the Austrian Coastland had been bound up with Trieste and Gorizia. (4) Nationalist. There was an ill-informed tradition, widespread in Italy, that Gorizia—Gradisca, Istria and Fiume (not to mention Dalmatia) were historically and ethnically Italian. The sacrifice of almost purely Yugoslav Dalmatia and the long haggling over Fiume were hard for Italian opinion to bear. The renunciation of any part of the Austrian Coastland would have evoked uncontrollable fury in Italy.

E. The condition of the Yugoslavs in Italy since 1919.

Of these Yugoslavs it may be said that the Croats were, speaking generally, on a lower economic and cultural level than their Italian neighbours, but that, except in Trieste itself, that Slovenes had a higher standard of literacy than the Italians, and had developed strong economic and literary organisations. The Italian census of 1921 very naturally showed considerably increased figures for the Italians, especially where they had already been in the majority in 1910; but did not substantially change the territorial distribution of the Italian and Yugoslav majorities.

In the years immediately after the war, some of the most exalted personages in Italy assured the Yugoslav minority of generous consideration for its nationality. But Italy never assumed any international obligation in the matter except as regards the Yugoslav nationals in Zara and Fiume. In those two urban districts persons who opted for Yugoslav nationality were given the same rights as the optants for Italian nationality in Dalmatia (by the Treaty of Sta. Margherita, 1922, in respect of Zara, and by the Nettuno agreements, 1925, in respect of Fiume). These rights included those of the free use of the Serbo-Croat language in religion and in legal documents, of the maintenance of schools and welfare institutions, and of the free pursuit of professions and trade. All the remaining Yugoslavs annexed to Italy had, as such, no rights.

Three stages can be discerned in the treatment of these Yugoslavs. (a) 1918—1923 (b) 1923—1929 (c) 1929—.

(a) The Italian Government accorded to its Yugoslavs most of the rights attributed elsewhere to minorities by treaty; but failed to protect them from mob violence. Of 531 Yugoslav primary schools, 149 were suppressed. Of seven Yugoslav secondary schools, four were suppressed. Yugoslavs enjoyed the use of their own language in dealing with legal tribunals, and their economic and cultural organizations survived. Five Slovene and two Croat deputies were elected to Parliament in 1921, despite terrorization in Istria, which elicited protests from the Italian Bishop of Trieste and Pope Benedict XV. On the other hand many Yugoslav priests were expelled from the country and several communities of religious were suppressed; and the Yugoslav clergy and publishing offices were the special object of unofficial terrorization.

(b) Italian policy changed after 1922. All Slav place-names gave way to Italian in official publications, maps, time-tables, postcards, etc. Decrees of 1926 and 1927 ordered the italianization of family names officially held to be corruptions of Italian originals. In 1928 Slav Christian names were forbidden. Between 1925 and 1930 all Yugoslav primary and secondary schools were suppressed. The teaching of Slovene in the home was forbidden. By 1929 all the Yugoslav periodicals had been suppressed. In 1925 Yugoslavs were deprived of the use of their language in legal procedure. With the nomination of Italian officials as mayors, even village affairs had to be conducted in Italian. Of 500 Yugoslav cultural and welfare associations all were suppressed in 1927-8. Under the Fascist regime there have been no Yugoslav deputies in Parliament. Thus the Yugoslavs were left with no expression of their nationality; except in matters of religion, thanks to the stubborn support which they received from Mgr. Sedej, the Slovene Archbishop of Gorizia, and of Mgr. Fogar, the Italian Bishop of Trieste.

(c) By the Concordat of 1929 the Holy See sacrificed the Yugoslavs of Italy. Henceforth every parish priest had to be an Italian subject and to speak Italian. The catechism was to be taught in Italian. The Slavonic liturgy (which had survived among the Croats) was suppressed. Neither the Slovene nor the Croat language might be used in church. The last Yugoslav religious house, that of the Lazarists near Trieste, was suppressed in 1935.

It may be true that the Italian Government has improved the material conditions of life of the poorer class of Yugoslavs. It is certainly true that that Government has attempted systematically to stamp out Yugoslav nationality in Italy.

The fate of the Yugoslavs in Italy has been bitterly resented by the Croats and Slovenes of Yugoslavia, amongst whom the organisations and newspapers of the Yugoslav emigrants from Italy have flourished; but the Government of Belgrade, with its eyes on other, more Serbian, interests, has avoided raising the issue. With the rise of the Axis to power, Yugoslav official policy has even been one of friendship with Italy, a sentiment emphatically rejected by Yugoslav public opinion. In the summer of 1940 the Government was even constrained to dissolve the societies of Yugoslav emigrants from Italy.

It is remarkable, however, that the intensity of this national question has not prevented Italy from being the chief, or second largest, customer of Yugoslavia between 1920 and 1940, except during the period affected by sanctions.

F. Final considerations and conclusions

It is impossible to state how successful the Italian authorities have been in suppressing the national sentiments of their Yugoslavs. An observer stated in 1930 that nearly a quarter of the Yugoslavs had left Italy. (1). But it seems improbable that their sense of nationality could have been eliminated in eighteen years. And the injuries done to these Yugoslavs call for remedy.

The precedent established by the German Reich, of taking the 1910 census figures as the basis for frontier revision in Bohemia-Moravia, might justify a similar use of those figures in the present case. But it is to be hoped that in this case Italians, encouraged by the Italian Government to settle in the Yugoslav-inhabited

(1) C. Baker van Bosse, *Les Minorités Nationales*, Vol. III, No. 1, January, 1930.

territory, would receive compensation, should they be extruded as a result of frontier revision.

The problem of the Yugoslavs in Italy is not to be solved merely by exchange of populations, since the Italians at present in Yugoslavia are negligible in number (not more than 8,000 by the census of 1910).

Frontier revision on ethnic lines, were they the only consideration, would be exceptionally easy; as has been shown. Such revision would leave to Italy a strip of coast, of varying breadth, from the pre-1918 frontier to the southern point of Istria, and containing Monfalcone, Gradisca, Gorizia, Trieste, Rovigno and Pola. All the rest of the former Austrian Coastland would be attributed to Yugoslavia.

But there are other considerations. The valley of the upper Isonzo, in 1921 solidly Slovene, is economically centred on Gorizia, where the Italians are in the majority. Gorizia might, on economic grounds, also be attributed to Yugoslavia. If that be considered undesirable (on ethnic grounds and on the ground that the fewer changes, the less the sum of human misery), then the frontier could be placed slightly north of Gorizia and of the railway-line Gorizia—St. Daniele—Trieste. In either case the upper Isonzo valley would be linked by railway with Yugoslavia and in either case Trieste would enjoy a double-track railway connection with Udine and Austria. In Istria, the railway-line Pola—Trieste traverses Yugoslav-inhabited territory. In this case the advantage of linking Pola and Trieste and the cultural superiority of Italy over Yugoslavia may be held to outweigh the national sentiments of the local Yugoslavs (about 100,000), who are not too numerous to be exchanged against the Italians of Eastern Istria, Zara, Fiume, Dalmatia and the Istrian islands. The frontier in Istria might approximately follow the 'Wilson Line' from the mouth of the Arsa, northwards to a point slightly east of St. Daniele.

Strategically, this revision of the frontier would bring Yugoslavia dangerously near to Trieste and render the position of the Italian part of Istria precarious in the event of an Italian-Yugoslav war. The weight of this argument depends on the post-war settlement of Europe.*

Beyond the former Austrian Coastland lie Fiume, Zara and the islands. It is submitted that the Italian enclave of Fiume is unjustifiable on any principle except that of the national sentiment of a few thousand citizens. If the above suggestions were adopted, Fiume would be isolated in Yugoslav territory. Fiume might, therefore, be attributed to Yugoslavia, subject to the reservation to Hungary of at least that country is existing facilities in the port. The even more remote Italian enclave at Zara, which is isolated, without railway connection or any trade with its hinterland, might also be attributed to Yugoslavia. Of the islands, the only one with an Italian majority in 1910 was Lussin. But the life of Lussin is closely bound up with that of the island of Cherso, with which indeed it is joined by a bridge. Lussin, therefore, together with Lagosta, might be attributed to Yugoslavia, the Italian islands being exchanged against Croats of central Istria.

The effect of the proposed alterations would be (1) to make Yugoslav the whole of the Quarnero, its coasts and islands, in accordance with the words of Dante, quoted by Mazzini in 1871.

»... a Pola dentro del Quarnero,
Ch'Italia chiude e i suoi termini bagna,**

(2) to 'redeem' most of the Slovene territory in Italy though depriving it of connection with Trieste (and also perhaps Gorizia), (3) to leave a small minority of Slovenes in Trieste (and perhaps Gorizia), who might be exchanged against Italians recently intruded into the territory north of Trieste, (4) to exchange about 100,000 Yugoslavs of central and western Istria against the Italians of Fiume, Zara, Eastern Istria, the islands and Dalmatia;* thus leaving no Italians in Yugoslavia and no

* A more ethnically correct frontier could be drawn, giving Pinguente and Pisino to Yugoslavia; but leaving to Italy the main railway line from Pola to Canfanaro, whence a railway could be built to Montona to join the Parenzo—Montona—Pirano—Trieste railway. But such a railway, which may already exist, appears a poor substitute for the main-line. A more important point is that such a change of frontier would leave too few Yugoslavs in Italy for equitable exchange against the Italians of the territories attributed to Yugoslavia.

** Soritti, XVI, 143.

* The number of Italians now resident on the east coast of Istria, in Fiume, Cherso and Lussin, cannot be estimated from available material, owing to the changes of administrative districts as well as the absence of nationality figures.

Yugoslavs in Italy. Since the difficulty arises that most of the Italians concerned are engaged in maritime and urban occupations and most, but not all, of the Yugoslavs in agriculture, it is suggested that the exchange of populations should be voluntary, but that the minorities on both sides should be warned that they will receive no 'minority privileges' should they refuse to be exchanged.

It is to be remembered that, should any of the territories under discussion be attributed to Yugoslavia, the federal constitution, which is in process of being applied to that country, will ensure that such territories come under the administration not of the somewhat 'Balkan' Serbians, but of the much more 'European' authorities of Ljubljana and Zagreb.

Should any revision of the Italo-Yugoslav frontier be made on the ground of nationality, equity would seem to require that some similar revision should be made, e. g. on the Hungarian and Albanian frontiers, to Yugoslavia's disadvantage.

5th February, 1941.

Foreign Research and Press Service,
Balliol College,
Oxford.

Prilog 2

MEMORANDUM

ON THE SLOVENE TERRITORIAL CLAIMS AT THE MOMENT OF THE ESTABLISHMENT OF THE NEW BOUNDARIES OF THE YUGO-SLAV STATE.*

When the new Yugo-Slav State was created by the Treaties of Saint Germain, Trianon and Neuilly in 1919, the Slovenes lost one third of their national territory to Germany (Austria), Italy and Hungary. Two thirds only were included in the new Kingdom of Serbs Croats and Slovenes. It can, therefore, be said with the fullest right, that the Peace Treaties of Paris in 1919 divided the Slovene national territory between 4 different States: Germany (Austria), Italy, Hungary and Yugo-Slavia.

All this was done to please Italy and Austria. Italy, which at that time was allied with Great Britain, United States and France, claimed certain parts of the Slovene territory for herself as well as for the then created small Austria. Italy then advanced in support for her claim the singulary strong argument that she wanted to be the surest and the strongest guardian of the policy of the Western democracies in these parts of Europe. The Italian contention was, that the newly created Yugo-Slav State would absorb too much of the population of former Austria-Hungary far beyond her power of assimilation so that the presence of too many foreign elements, unfriendly disposed towards the policy of the Western democracies, would prove a danger which Yugo-Slavia herself might not be able to cope with.

Now, the Slovenes have always — and very strongly indeed in 1919 — insisted upon their being one with the Serbs and Croats and included into the new Yugo-Slav State. It was therefore because of these Italian pretensions, which as we see now, were exclusively to her own benefit and to the benefit of Austria then shepherded by Italy, that the victorious Allied Powers traced the new frontiers through the Slovene nation and that only to two thirds were given the opportunity of coming to the Yugo-Slav State, whilst more than one third went to Italy, Germany (Austria) and Hungary. To Italy went the most important part economically, Trieste with its natural hinterland of Gorice, whilst to Austria went the most beautiful Carinthian province. It must not be forgotten that the "Venezia Giulia", as the Italians call the provinces of Trieste and Gorice, is entirely Slovene. Carinthia is nearly 50 % purely Slovene. The district of St. Gotard (Monoster), with its 7.000 Slovenes was given to Hungary for reasons which have never been disclosed.

Now, in the present war, Germany and Italy have themselves destroyed these frontiers, when they attacked Yugo-Slavia and then carved up the whole Slovene territory without any consideration of their own arguments which they put forward at the Peace Conference in Paris in 1919. The present dismemberment of the Slovene territory by Germany and Italy is a clear proof and test of their true

* Memorandum se donosi s ispravljenim pogreškama koje postoje u originalu.

policy. Germany and Italy are guided in the policy against Slovenia and Yugo-Slavia by the most violent possible imperialism which leaves no place for moral considerations whatever.

Yugo-Slavia, which is a national State of the Serbs, Croats and Slovenes, has the right to insist upon the union of any and every portion of our national territory. This means that new Yugo-Slavia must have frontiers corresponding to the strategic, economic and national laws which govern her existence as State and nation.

These are, in brief the reasons why in this historic moment and before the final breakdown of our centuries old enemies, the Germans and Italians, we Slovenes have decided to bring forward our old claims, insisting as we do on the definite and final union of all the Slovene national territory and its inclusion into the future Yugo-Slav State.

According to our opinion the future frontiers of Yugo-Slavia in the West must run in the Adriatic Sea and follow the river Tagliamento to its source, whilst they must follow in the North the mountain range of the Hohen Tauern. All the details concerning these new frontiers can be read from the map attached to this Memorandum.

The following "pro memoria" explanations shall make clear and intelligible the Slovene claims and justify them in the light of history, economics, national defence, and civilisation.

I. THE VOICE OF HISTORY

The Slovenes came into their lands at the end of the great migratory movement of peoples, exactly after the exit of the Langobards who moved further down into Italy's plains and made the place free for the oncoming Slovenes. This happened 568 A. D. The Slovenes then settled in a relatively very extensive area, which extends from the Adriatic Sea in the South to the Semmering in the North, from Blatno jezero (Lake Balatom) in Pannonia in the East to the Pustriška dolina (Pustertal) and Toblach with the sources of the Drava in the West. On the Adriatic shore the Slovene territory begins in Istria and extends, including Trieste, to the delta of the river Tagliamento in the great Frioulian plain. In the East the Slovenes occupied nearly the whole of the ancient Roman province of Pannonia, where they organised their first powerful and flourishing State under the Duke of Kocelj, who took residence on the shore of the Blatno jezero (Lake Balatom). Later on in history the Dukes of Carinthia ruled over nearly the whole of the Slovene territory.

Of course, the Slovenes did not and could not keep all the lands in which they had settled. In the course of centuries Germanic pressure from the North and Roman pressure from the South forced the Slovenes to draw back or to give in. In the East the mongolic violence of the Hungarians destroyed the Slovene State of Duke Kocelj. But in spite of this all, the Slovenes remained masters of their national soil on the Adriatic in Trieste and in Gorice, in the provinces of Carinthia, Carniola and Southern Styria, for more than 13 centuries.

The whole history of the Slovenes is a neverending struggle for existence. Their main foes were, and are, the Germans and the Italians. The life and death battle started with the coming of the Franks who thundered down upon the Slovene territory and steadily diminished the independent authority of the Slovene Dukes. After the Franks came others. They all adopted the same means. Violent wars, savage and ruthless, economic pressure, suppression of Slovene culture, ruthlessly enforced germanisation or italianisation of the people, political slavery, fills the history of the Slovene nation. The Habsburg emperor Joseph II. (1780 to 1790) was the man who decided to germanise the whole of Austria and started with appropriate political measures to that effect. He suppressed the Slovene language in the schools and defended its use in the Public Administration. In order to finish with the Slovenes as soon as possible the Austrian State went so far as to enlist the help of the Italians. This regime lasted up till the end of the last world war.

The peace treaties in 1919 freed two thirds of the Slovene nation and included them in their national State, Yugo-Slavia. But the Slovenes whom the same treaties handed over to Italy, Germany and Hungary found their situation much worse. They were left without any protection. They lost the most primitive rights that any nation possesses by the strength of Natural Law. Italy, Austria (later Germany) and Hungary solemnly pledged themselves not only to respect but to further the

written rights of the national minorities. Not one kept their word and not one respected the international obligations towards our national minority. All the bilateral undertakings they have accepted with Yugo-Slavia, were but worthless scraps of paper for them.

After 1919 Italy forbade the Slovenes to have even private cultural associations. The Italian government dissolved and completely destroyed 434 Slovene cultural Societies and confiscated their properties. Fascist organisations were compulsorily introduced everywhere. Italy entirely suppressed the Slovene press and stamped out the Slovene book. The imprimeries were confiscated. The Slovenes had then 1 daily newspaper, 1 weekly and several monthly and other periodicals.

In 1919 Italy signed a Treaty of friendship with Yugo-Slavia which permitted the distributing of Slovene literature in Italy and of Italian literature in Yugo-Slavia. But in spite of the solemn pledge Italy refused to allow the publication and distribution of Slovene literature on the contention that the Slovenes were able to read Italian and that the Italian literature was rich enough to satisfy their wish for instruction. The Italian government forbade the use of Slovene language even in the churches. In pure Slovene parishes Italian priests were appointed. The existing Slovene Seminaries for the education of the clergy were confiscated or were given Italian superiors and professors. The oppressed Slovene people could not even pray to their God or sing in his honour in their mother tongue. When, occasionally, the Slovenes protested against such barbaric methods of oppression, the Italian authorities employed the most cruel and sometimes even bloody means to smother in its infancy the slightest hint of protest. The list of mostly artificially mounted »justice-shows« is very long and the innocent victims very numerous. We remember only a few now famous and glorious names: Gortan, Bidovec and his group. They gave their lives for the liberty of their people. The intellectuals were by far the most persecuted. Either they were sent in masses into the concentration and internment camps, or they had to fly from their home-country into Yugo-Slavia or elsewhere. Many of them were sent to varied government posts in the interior of Italy whilst in the Slovene districts the most incompetent Italians were given official appointments. In a few years the Slovenes were robbed of their intellectual leaders. Moreover, they lost all their economic and cultural organisations and were held down by every imaginable political means. A few years were sufficient to bring the highly civilised Slovenes in Italy into a state of the most shameful slavery. This for Italy.

No less hard was the régime under which lived the Slovenes left in Germany (Austria) or in Hungary. Neither in Carinthia or Styria (Austria) or in Hungary have the Slovenes more than one single national school. Nowhere is the private teaching of Slovene permitted. The Slovene intellectual leaders, priests and teachers are being persecuted, sent to prison, kept for months in internment camps. Great is the number of former influential and well to do Slovenes who have lost all their fortunes because they were not able to stand against systematical, economic and political oppression. Germany introduced lately very cruel legislation which gives the government authority to chase the Slovene owner from his own home and soil without any compensation whatever. The leader of the Carinthian Slovenes, Msgr. Poljanec, a saintly priest and a former member of Parliament, died in prison.

In this connection we quote the official figures published in 1910 of the population of »Venezia Giulia«

Slovenes	420.000
Croats	123.000
Total	543.000 Yugo-Slavs.

At the same time the population of the Slovene part of Carinthia and Styria which was annexed by Austria (Germany) was 129.000 Slovenes.

In the district of St. Gotard (Rab Slovenes) which went to Hungary, lived 7.100 Slovenes in 9 big villages.

We have quoted the figures from the official statement of 1910 because at the so-called »rectification of frontiers« in the Czecho-Slovakian crisis of 1938, Germany and Italy based their claims also on this census.

It is impossible to put an end to this situation otherwise than by uniting the whole Slovene territory and embodying it definitely and finally in the new Yugo-Slav State.

II. GEOGRAPHICAL CONSIDERATIONS.

The territory which according to our suggestions ought to compose the future Slovene administrative compound within the frontiers of new Yugo-Slavia is also, geographically speaking, a perfect unity. In the West the new frontier would follow the river Tagliamento from the Adriatic Sea to its source and join the German-Italian frontier at the Ploecken Pass. From there it would follow exactly the western, northern and eastern frontiers of the province of Carinthia to the mountain peak called Koralpe (Golica) from where it would run in an easterly direction nearly in a straight line to the town of Wildon, south of Graz, and further towards the East following the water demarcation line of the rivers Mura and Raba to the town of Monošter (St. Gotard), where it would eventually turn South and slowly join the old Yugo-Slav-Hungarian frontier, following the river Krka to its junction with the river Drava.

The territory thus described and including South Slovenia, which already is part of Yugo-Slavia, forms with Trieste as its natural outlet into the Sea a perfect geographical unity which covers the domain of the rivers Drava, Sava and Soča in their upper part. It is, as we see, a geographically very homogeneous territory which possesses all the general conditions for a prosperous development of its — also homogeneous — population.

III. STRATEGICAL REASONS.

The frontiers which were given to Yugo-Slavia in 1919 were arranged for the special strategical benefit of Italy and Germany. Both powers took full advantage of this when they attacked Yugo-Slavia on April 6th. It follows then that the new frontiers must conform to the strategical requirements of the future national defence of Yugo-Slavia. The new frontiers, as we have traced them, would be satisfactory from this point of view. To the West they would follow the river Tagliamento, to the North the high mountain ranges of the Hohen Tauern, to the East again the rivers Mura and Krka. Were the present western and northern frontiers to remain in status quo they could never be adapted strategically to provide adequate protection against future marauding powers. The new line, as proposed, fully answers to all requirements of a serious national defence.

IV. WHAT ECONOMICS SAY.

The territory which we have delimited as Slovene territory was until the peace treaties of Paris economically a homogeneous one. The map shows clearly that this did not change. Trieste was and remains for all these districts the natural outlet to the Sea. It was so in the time of the Roman empire when there were numerous roads which passed from the Adriatic shores northward and eastward to connect these regions. Later on the emperor Charles VI (1740) constructed the first great modern road from Trieste into its Alpine hinterland. Austria-Hungary did all in her power to eliminate Venetian and Italian influence in Trieste so that this town might remain in fact the port of the Eastern Alpine world. Moreover, the whole Slovene territory is by railway and road directly connected with Trieste. When Italian imperialistic ambitions predominated in 1919 and Trieste was cut off from its natural hinterland, not only was the town itself quickly sentenced to economic death but also the whole Slovene territory cut off from its Adriatic port and brought to great damage.

V. THE MEETING PLACE OF THREE CIVILISATIONS.

The Slovene territory was the meeting place of three great civilisations: Slav, Germanic and Romanic. The pioneers of the Slav civilisation were the Slovenes, who pushed to the West where they were met by the Germanic and Latin cultural world. On Slovene territory several high roads of human culture met. The Germanic North pressed towards the South, the Germanic West again tried to find way for its

»Drang nach Osten«, whilst the Latin South made every effort to penetrate into the Central European sector and into the Balkans. When we take into consideration that this very territory in Roman times enjoyed a very high standard of civilisation and cultural progress, then only can we understand how it was possible for the Slovenes to have come in touch with ancient civilisations and to have developed in these regions their own, specifically national rich and well balanced home culture which is acknowledged and admired by everybody who knows Slovenia.

It might be added that the Slovenes are as a whole a Catholic people and that 2% only belong to other religions denominations.

VI. ADDITIONAL OBSERVATIONS.

1. The frontiers which we have suggested for new Yugo-Slavia depass, it is true, there and where the national boundaries of the Slovenes. It must not be forgotten, however, that the whole of Carinthia, had until very recent times a Slovene population and was in fact Slovene national territory. This also applies to Styria. There are, even nowadays, numerous names of villages, towns, rivers, valleys and mountains, which are derived from the Slovene language. Numerous also are the family names that bear witness to the fact that there once lived and still live, Slovenes in spite of all the violent and cruel methods of germanisation. The time is now opportune to review the centuries old wrongs committed against the Slovenes by Germans.

2. East of the river Tagliamento live the Friouls. They belong to the Latin race have their own language and national culture. They do not feel Italian nor do they admit that they are a part of the Italian people. The Slovenes lived with the Friouls in the best neighbourly relations. But for Italian interference differences between them would have been altogether unknown. From the point of view of Church administration the Friouls were for several centuries united to the patriarchate of Aquila (Oglej), together with the Slovenes. Between the Friouls and the Slovenes the harmony is in no danger of being unpaired by the inclusion of the Friulian territory in Yugo-Slavia, and certainly no weakening of the strength and stability of the new Yugo-Slav State is to be feared.

There is still another powerful argument for the inclusion of the territory East of the Tagliamento river in Yugo-Slavia. From the economic point of view all this region, like the remaining Slovene territory, depends on Trieste. The Friouls have several times in the past 20 years expressed their wish to be included in Yugo-Slavia. Economic assets were the strongest reasons for this demand.

If it is true, on the one side, that the proposed new frontiers pass in certain districts the line of racial demarcation, it is on the other also clear that the proposed tracing of the new boundaries is sufficiently justified not only by economic and strategic considerations, but by certain other considerations which prompt our proposal.

3. The Slovenes in 1848, when they were still in Austria, solemnly made known their old claims. Then they asked — in a historical resolution — to be incorporated into a »United Slovenia«. The Austrian government savagely crushed this movement before it could bear fruit. In 1917 and 1918 again all the Slovenes insisted upon being included in Yugo-Slavia. But Italy, then on the side of the Allies, frustrated all these just claims and made impossible any equitable solution of the problem. Today, centuries of sufferings of the ill-treated Slovene people as well as the sacrifice of all Yugo-Slavia imperatively demand the realisation of our full national ideal.

4. We must bear in mind also that after this war, if we want to avoid a renewal of the Germanic push towards the East, a solid barrier is necessary in Central Europe. Yugo-Slavia, and in Yugo-Slavia the united Slovenes, will have to be the stronghold against Germanic imperialism. The attitude of Italy in the present war shows, moreover, that similar protective measures are needed against her imperialism. As long as Italy is the mistress of Trieste, the Adriatic Sea will remain her »mare nostrum« and her will of expansion into Central Europe and into the Balkans will know no limits. We do not know of any reason why, after the present contest, this could not be altered, nor why the interests of Yugo-Slavia, which are the interest of the Allied democracies, ought to suffer for the benefit of the Axis Powers.

The Slovene demand, that Trieste must be included in the new Yugo-Slav State, does, on the other hand, not mean that we shall not be ready and prepared to put the use of the harbour at the disposal of every interested Power on the basis of mutual agreements between them and the Yugo-Slav State.

Thus only the administratively united Slovene territory, included in the Yugo-Slav State, will be for the future the impregnable stronghold against all imperialistic aims of the Powers, which in the present war, have proved to be the mortal enemies of the liberty of nations.

WE CONCLUDE.

We Slovenes sincerely believe that Great Britain with all her democratic allies will establish a lasting peace and order based on justice, and that they will make good all the wrongs and injustices done to the small nations. If they do this in the case of our nation, then they can but accept and put into practice the following proposition:

The Yugo-Slav territory has to be enlarged to the river Tagliamento and the present Carinthian boundary in the West, to the mountain range of the Hohen Tauern and the line Golica (Koralpe)—Wildon—Monoster (St. Gotard)—river Krka in the North. This is necessary:

1. In order to unite the entire Slovene national territory and to include it in new Yugo-Slavia.

2. In order to include this territory, which from the economic and geographical point of view forms a perfectly united entity, in Yugo-Slavia, with whom it is essentially united also by national cultural ties.

3. In order to give Yugo-Slavia in the North and in the West such strategical frontiers as will enable her to organise the defence against Germanic and Italian imperialisms.

At the Seat of the Royal Yugo-Slav Government on the first of May 1941.

Prilog 3

MEMORANDUM

In view of the fact that some institutions in Great Britain are already studying the problems of Europe after the war; and in view of the fact that these questions are brought into discussion by Yugoslavia's neighbours, to the detriment of Yugoslavia, the Yugoslav Government considers it necessary to inform His Britannic Majesty's Government with regard to the present state of these questions, as it appears to the Yugoslav Government, in order that the Yugoslav point of view may be an object of the studies of all institutions which are concerned with matters regarding frontiers and international relations in post-war Europe after an Allied victory.

In principle, the matter concerns the territory on which live compact masses of the Slovene and Croat people. Since 1848, the Slovenes and Croats have carried on their struggle and have organised a resistance against the German-Habsburg regime, because in that period the Slovenes were subjects of Austria. The first part of about 56,000 Slovenes, who were in the district of Udine (Beneški Slovenci) came under the Italians in 1866. The rest of the Slovenes remained in Austria-Hungary till 1920.

Already in 1872, the Slovenes, in agreement with the Serbs and Croats, formulated a Yugoslav Programme. The programme gained in reality especially during the Balkan Wars of 1912-14. The Yugoslav efforts were particularly developed during the last war, when the whole Slovene and Croat delegation in the Vienna parliament declared for Yugoslavia. Meanwhile, other Slovenes, Croats and Serbs actively participated in the Yugoslav Committee in London. In 1917, i. e. at the time when Germany and Austria were strong on all fronts, all the Slovenes and Croats were carrying out their national plebiscite for Yugoslavia. The Peace Conference after the last world war did not bring to the Slovene people a complete national liberation. Owing to the Italian insistence, because of the promise given to Italy by the secret Treaty of London in 1915 and because of the Italian promise that

she would be the principal guardian of Western democratic interests in Central Europe, with the promise to consider the national character of the Slovene people who remained within the Italian frontiers it was decided after many difficulties in the Peace Conference to draw the frontiers between Italy and Yugoslavia in such a manner that in the Kingdom of Italy there would remain about 600,000 Slovenes and Croats. In such a manner also were drawn the frontiers between Austria and Yugoslavia so that in Austria there remained about 120,000 Slovenes and in Hungary about 10,000. All these parts of the Slovene and Croat people, comprising the Slovenes in the Italian district of Udine, live in compact masses on that territory and form with the rest of the Slovene parts which are within the frontiers of Yugoslavia a national unity in the geographical and economic sense. They are, especially: the districts of Trst, Istra, Gorica and Videm (Udine) in Italy; Koruska in Austria (Germany) and the small district of Rabskih Slovenac, near Monostra, in Hungary.

These partitions of the Slovene people between three foreign States is considered as a national disaster and injustice which is all the greater and more noticeable in as much as the Slovene people number scarcely 2,000,000 souls, who, by their culture, solidity and diligence, are to be considered among the most progressive people in Europe.

In the present war, after the occupation of Yugoslavia, Germany, Italy and Hungary have partitioned between them all the parts of Slovenia in Yugoslavia and annexed them to their respective countries.

Italy, Austria — and, since the occupation of Austria, Germany — and Hungary have, for these twenty years during which they had the Slovenes under their rule, brutally over-ridden all international obligations towards the Slovene minorities in their respective States. They have forbidden the use of the Slovene language in the schools, churches, courts and all public departments; they have forbidden Slovene literature and newspapers; they have destroyed the economic, cultural and humanitarian and even religious institutions and organisations of the Slovene people. The Slovene intelligentsia has been expelled or put in prisons and concentration camps or rendered materially destitute. Many of those engaged in the Slovene national struggle have been condemned to this, or to many years' imprisonment. Slovene Christian names and surnames and the names of districts, villages, rivers, towns, forests and so on have been forbidden and changed. In the politics of denationalisation, the Italian, Austrian, German and Hungarian regimes have been equal. The Croat people had the same fate in Istria.

The present rounding-up and expulsion of the Slovenes is similar only to what has been done in Poland.

In spite of the fact that Italy, Austria (or Germany) and Hungary are on the side of the Axis Powers, the Royal Yugoslav Government fears that the Slovenes and Croats may find themselves, after this war, again outside the Yugoslav frontiers and exposed to the injustice of foreign regimes. Because of this, the question is constantly under consideration in the Slovene emigrant press in America.

By this communication, the Royal Yugoslav Government does not suggest that the questions raised above must be decided now, or that any definite point of view must be formulated. It is only intended to inform the British Government of the Yugoslav point of view and to put forward its hopes that, at the time when the questions come to be settled, there will be taken into account the reasons which merit a just decision. This will mean that all the above-mentioned Slovene and Croat territory will come within the frontiers of Yugoslavia, in conformity with the principles of the Churchill-Roosevelt Atlantic Declaration, and in accordance with the self-determination of peoples. The last-named principles were in 1920 very seriously injured as regards the Slovene people.

London, 27th December, 1941

Riassunto

LA GRAN BRETAGNA E IL PROBLEMA DELLA REVISIONE DEL CONFINE ITALO-JUGOSLAVO NEL 1941.

Nel saggio si cerca di chiarire, in gran parte in base a documenti ancora inediti dell'archivio del Foreign Office, le circostanze nelle quali venne iniziato nel 1941 il problema del litorale sloveno e dell'Istria. Qui si riporta che il governo britannico nel marzo del 1941, con le sue promesse di appoggio per la revisione del confine italo-jugoslavo a favore della Jugoslavia, tentò di influire sul governo jugoslavo, specialmente sul principe reggente Paolo, affinché non cedesse alle richieste tedesche e la Jugoslavia, assieme alla Turchia, si opponesse al previsto attacco della Germania alla Grecia. Dall'analisi dei documenti è evidente qual'era il punto di vista del Foreign Office riguardo alla questione della Regione Giulia e quale carattere aveva la promessa fatta dal governo britannico a quello jugoslavo. Si tratta poi dei tentativi dell'emigrazione politica slovena tendenti a far conoscere al governo britannico l'aspirazione del popolo sloveno all'unificazione di tutti i territori sloveni nell'ambito della Jugoslavia e dei passi compiuti dal governo del gen. Simović per intavolare il problema della revisione dei confini con l'Italia, l'Austria e l'Ungheria. Un'attenzione particolare viene prestata al discorso tenuto dal gen. Simović alla radio britannica nel giugno del 1941, nel quale vennero espresse pubblicamente le aspirazioni territoriali jugoslave, alle reazioni dell'emigrazione antifascista italiana negli Stati Uniti d'America e all'atteggiamento di riserva assunto dal Foreign Office. Si illustra poi, come nel dicembre del 1941 avvenne la consegna del primo memorandum del governo jugoslavo sulle richieste territoriali jugoslave e quale carattere aveva questo memorandum. L'autore conclude che gli alleati e l'opinione pubblica mondiale, già nel 1941, erano a conoscenza del fatto che alla fine della guerra sarebbe stato posto il problema della revisione dei confini con l'Italia, l'Austria e l'Ungheria, ma che le reazioni del Foreign Office al discorso di Simović e l'appoggio ricevuto dagli antifascisti italiani negli Stati Uniti preannunciavano che la soluzione del problema avrebbe creato grandi difficoltà. Il governo britannico, sostiene l'autore, diede al governo jugoslavo solo un'assicurazione confidenziale di essere pronto a sostenere la richiesta di revisione del confine italo-jugoslavo, ma non prese nessun impegno concreto in merito al territorio che sarebbe stato disposto a riconoscere alla Jugoslavia. La posizione assunta dal governo britannico prevedeva che durante la guerra non bisognava concludere nessun accordo nè fare alcuna promessa sui confini post bellici e in questo si era trovato in linea con il governo statunitense, così che anche l'iniziare il problema del litorale sloveno e dell'Istria nel corso di tutta la guerra era molto difficoltoso.

Janez Kos

KRAJSKE DEŽELNE ELEKTRARNE

UVOD

Kranjske deželne elektrarne (KDE) so bile podjetje za proizvodnjo, prenos in distribucijo ter napeljavo električnega toka, ki je bilo v javni posesti najprej dežele Kranjske, potem pa dedičev njenega premoženja. Dasi KDE niso bile največji proizvajalec električne energije na Slovenskem, so bile le najodločilnejši in najbolj podjeten elektrifikator zlasti v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno. Z elektrifikacijo dobršnega dela Slovenije so si KDE pridobile pomembno vlogo v razvoju slovenskega gospodarstva.

Zgodovina KDE se začena leta 1908, ko je dr. Evgen Lampe, politik Slovenske ljudske stranke, prevzel v kranjskem deželnem odboru referat za melioracije ter začel razmišljati, kako bi mogla dežela izrabljati sile svojih rek za proizvodnjo električne energije. Na tako razmišljanje naj bi ga napeljal inženir Dušan Serneck, kasnejši prvi ravnatelj KDE, ban in minister, ki je bil tisti čas zaposlen pri podružnici Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft (AEG) v Trstu. Lampe se je misli o izrabi kranjskih vodnih sil za proizvodnjo električnega toka oprijel z nepopustljivo voljo. Svojo pozornost pa je usmeril na gorenjske reke, ki so bile za izrabo najprikladnejše, mimo tega pa so bile na Gorenjskem tudi najugodnejše gospodarske razmere, s katerimi bi bilo mogoče zadosti tehtno opravičiti morebitne naložbe v drage naprave.¹

Uporabo električne energije smo na Slovenskem tisti čas poznali že skoraj trideset let. Prav na Gorenjskem, kjer so zgradili prvo elektrarno KDE, je bila prvič pri nas uporabljena električna energija za razsvetljavo že leta 1880 v Trziču. Štiri leta kasneje je v Škofji Loki obratovala že prva javna elektrarna. V Kranju je mlinar Majdič imel elektrarnico za lastne potrebe že leta 1892; drugo in to javno elektrarno v Kranju je na reki Kokri postavil leta 1899 Kreuzberger. Na lastno elektrarno je začela v devetdesetih letih prejšnjega stoletja misliti tudi kranjska mestna občina, graditi pa jih je hotel tudi Tomo Pavšlar, kranjski meščan, vznikal pa so še drugi načrti.² Med njimi je bil tudi načrt blejske in drugih gorenjskih občin. Prav ob teh načrtih, ki so jasno kazali na nove gospodarske potrebe, je pri deželnem odboru dozorela misel o načrtni in enotni graditvi elektrarn, s katerimi bi »namesto posameznih majhnih naprav, ki kljub velikim stroškom ne morejo popolnoma zadostovati svojim namenom«, ekonomičneje razrešile to vprašanje. V tistem času, ko so se v Avstriji resno ukvarjali z načrti o smotrni elektrifikaciji in pri tem mislili

Kratice, ki jih uporabljam v opombah, so: AJ — Arhiv Jugoslavije, Beograd; AS — Arhiv SR Slovenije, Ljubljana; BAN — Banovinska uprava dravske banovine; ETV — Elektrotehniški vestnik, Ljubljana; EC — električne centrale.

¹ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 48, II. del, (seja 24. septembra 1913), str. 507, 509; 50 let obratovanja HE Završnice in elektrifikacije zgornjega gorenjskega kota (1963).

² Janez Kos, Elektrifikacija kranjskega območja (1892—1940). Kranjski zbornik 1970. Kranj 1907. Str. 379—389 (in tam navedena literatura).

na izrabo vodnih sil alpskih rek, se je deželni odbor Kranjske, navdihnjen z idejami dr. Lampeta, ki si je prizadeval tudi z zakoni zagotoviti deželi izključno pravico izrabljati vodne sile za elektrifikacijske namene, ker je v tem videl zagotovilo za neodvisno narodno gospodarstvo in smotrnost elektrifikacijske akcije, lotil priprave obsežnega načrta za elektrifikacijo dežele. V ta namen se je stavbni urad kranjskega deželnega odbora moral lotiti načrtnega preučevanja kranjskih vodnih sil.³

Deželni zbor vojvodine Kranjske je podprl priprave in načrte deželnega odbora za elektrifikacijo dežele. Na svojem jesenskem zasedanju leta 1909 mu je odobril 20.000 kron, po letu dni pa še 50.000 kron posojil za pripravljalna dela. Deželni odbor, ki si je prizadeval čimprej dobiti vodilno vlogo pri izrabi vodnih sil in pri elektrifikaciji dežele, je hitel s pripravami, izdelovanjem načrtov in s postopki za pridobitev potrebnih dovoljenj in koncesij, ki so jih dajale državne oblasti. Navezal je neobvezne stike z nekaterimi zasebniki in družbami, ki so si na gorenjskih rekah, predvsem na Savi, že pridobili koncesije za njihovo izrabo ali pa so imeli kake druge prednosti. Ti so mu ponudili šest projektov. Dr. Lampe je najbolj oprezno bedel nad Savo med Kranjem in Medvodami, kjer se mu je zdela posebno nevarna tvrdka Leykam-Josefsthal iz Medvod, ki je z nakupom Dolinarjevega mlina ter s svojimi prejšnjimi pravicami na Savi že resno ogrozila namere deželnega odbora. S tem delom Save je mešetaril tudi Tomo Pavšlar. Pridobil si je koncesiji za izrabo vodnih sil pri Otočah in na Jami, imel pa je tudi opcije nekaterih mlinov, ki jih pa ni mogel kupiti. Nevarno je bilo, da bi se jih polastila omenjena tvrdka. Pavšlar je bil velik špekulant; od deželnega odbora je hotel na vsak način izsiliti za odstop svojih koncesij in opcij več kot milijon in pol kron. Deželni odbor ni nasedel in je mimo njega za 190.000 kron kupil šest mlinov in si tako zagotovil ta del Save za izpeljavo svojih načrtov.⁴

V istem času so opravili na Savi meritve in izdelali več načrtov za izrabo Save od Dovjega in Bohinjskega jezera do Čateža. Potrebne meritve so opravili tudi na savskem pritoku Završnici in Ljubljani ter jih pripravljali na Krki, Kolpi in Sori. Za Ljubljani so v smislu sklepa deželnega odbora z dne 14. oktobra leta 1909 izdelali splošen načrt, ki pa so ga morali pozneje predelati, ker je komisija za osuševanje Barja predstavila zatvornice Ljubljane na drugo mesto. Načrte za izrabo vodnih sil na Savi med Radovljico in Globokim so predložili okrajnemu glavarstvu v Radovljici in ga skupaj z upravo državnih železnic zaprosili za vodopravno dovoljenje. Komisijska obravnava tega načrta je bila že septembra leta 1911. Spomladi leta 1912 je deželni odbor predložil okrajnima glavarstvoma v Kranju in Ljubljani v obravnavo tristopenski načrt za izrabo Save med Kranjem in Medvodami. Zaradi navzkrižja s Pavšlarjem in tvrdko Leykam-Josefsthal se je sprožilo za ta del Save konkurenčno postopanje. Pavšlarjevih zahtev deželni odbor, kot smo že povedali, ni maral sprejeti. Zavrnil pa je tudi predrage ponudbe tvrdke Leykam-Josefsthal. Meseca maja leta 1912 je bila obravnava o splošnem načrtu za izrabo Save med Vernikom in Litijo. Na tem območju deželni odbor ni imel konkurentov. V nasprotja pa je prišel pri odseku od Prusnika do Save,

³ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 48, II. del, (seja 24. septembra 1913), str. 509.

⁴ Obravnava deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 48., II. del, (seja 24. septembra 1913), str. 507—515, 548. S petimi mlini na Savi od Kranja do Medvod so KDE ta del reke trdno držale v svojih rokah tudi ves čas med vojnama. Bivši lastniki so jih smeli za nizko najemnino uporabljati še naprej (AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, zapisniki sej sosveta, fasc. 3, (1. in 4. seja).

kjer se je s svojimi interesi pojavila tudi Trboveljska premogokopna družba. Tudi za ta del Save je bila v mesecu maju leta 1912 opravljena prva komisij-ska obravnava načrtov.⁵ Zraven teh načrtov so pripravljali tudi načrte za elektrarni na Savi pri Kompolju in pri Krškem.⁶ Že teh nekaj podatkov o pripravah dovolj zgovorno govori, kako obsežne načrte za elektrifikacijo de-žeje je imel kranjski deželni odbor. Zaradi izbruha prve svetovne vojne in po-litičnih sprememb po njej je deželni odbor utegnil uresničiti samo enega od njih, to je, načrt za vodno elektrarno na Završnici pri Žirovnici.

GRADITEV HIDROELEKTRARNE ZAVRŠNICA

Meseča julija leta 1911 se je deželni odbor odločil nakupiti vse vodne pravice na levem savskem pritoku, na Završnici, in se obenem tudi odločil na njej zgraditi svojo prvo elektrarno; istega dne je zaprosil za podelitev koncesije za izrabo vodnih sil Završnice za proizvodnjo električne energije. To odločitev je deželni zbor odobril meseca julija naslednjega leta in dovolil na-jetje posojila dveh milijonov kron za izpeljavo načrta.⁷ Zakaj se je deželni odbor odločil za graditev elektrarne na Završnici in zakaj ne na Savi? Naj-prej je reš hotel graditi svojo prvo elektrarno na Savi, a zaradi velikih težav okoli pridobitve vodnih pravic ni mogel začeti. Deželni odbor je bil v zagati. Z upravo državnih železnic na Dunaju je bil namreč sklenil pogodbo o skup-nem projektiranju, iskanju koncesij in za skupne gradnje elektrarn, misleč, da bo z njo lažje premagoval težave, ki jih je pričakoval pri pridobivanju koncesij in pri gradnji. Uprava državnih železnic mu je očitala, da nima res-nega namena začeti z gradnjo in prav zaradi teh očitkov se je deželni odbor odločil, da bi pokazal svojo resno voljo, graditi elektrarno na Završnici. V obrambo svoje odločitve, ki so jo mnogi napadali, je zatrjeval, da bo na Za-vršnici zgradil razmeroma najcenejšo elektrarno, saj so računali, da bo stala ena instalirana konjska moč manj kot 500 kron. Poleg tega pa so kanili s sis-temom zajezeitev dobiti elektrarno, ki ne bi potrebovala kalorične dopolnitve. Dokazovali so, da ni boljše rešitve, kot je graditev elektrarne na Završnici. V danem položaju je tudi najbrž res ni bilo. Boljša rešitev bi bila seveda na Savi, a nanjo bi morali še dolgo čakati. Že nekaj let po dograditvi HE Završ-nica so govorili, da je ta »prezgodaj rojeno dete«. HE Završnica ni mogla biti samostojna, saj že ob njeni graditvi v resnici niso mislili na samostojno elektrarno, temveč na elektrarno, ki bi mogla dopolnjevati elektrarne na Savi, kajti savske elektrarne bi imele to slabo lastnost, da bi pri vseh množina vode enako nihala; završniška elektrarna pa bi mogla s svojo veliko akumulaci-jo vode zravnavati nihljuje proizvodnje električne energije savskih elektrarn. HE Završnica je bila zamišljena in dograjena le kot del obsežnega načrta gra-ditev elektrarn na Kranjskem, ki so ga začeli uresničevati tam, kjer bi ga morali končati, to je pri dopolnitvah.

⁵ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, 48. zvezek, II. del, Priloga 83, str. 589–595, glej tudi strani 224, 284.

⁶ Franc Rueh, Elektrifikacija dravske banovine. Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, Str. 432.

⁷ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 48., II. del, (seja 24. septembra 1913), str. 548.

AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Žirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, snopič Načrti glede Završnice.

Za izrabo vodnih sil Završnice so se zanimali pred kranjskim deželnim odborom že drugi. Delniška družba Leobersdorfer Maschinen Fabrik von Ganz et Comp. si je že leta 1906 pridobila štiridesetletno koncesijo, za katero je zaprosila leta 1904. »Na Jezerci« je nameravala sezidati jezo, za katerim naj bi se nabralo približno 40.000 m³ vode. S petmetrskimi jezovi je nameravala izrabljati tudi silo završniških pritokov.⁸ Interese te družbe je zastopal neki inženir Jakob Tobell iz Trsta, ki je pozneje sam razpolagal z omenjeno koncesijo. Koncesijo mu je hotela odkupiti radovljiška občina, a deželni odbor, ki je dognal, da je močno obremenjena, je pripravil Tobella do tega, da mu jo je odstopil za 10.000 kron, katere mu je deželni odbor obljubil plačati, ko bi postala elektrarna rentabilna.⁹ Kot konkurent na Završnici je nastopalo tudi stavbno podjetje Janesch-Schnell z Dunaja.¹⁰ Oba tuja konkurenta sta si prizadevala pridobiti koncesijo za izrabo vodnih sil Završnice predvsem zaradi špekulativnih namenov.

Načrt kranjskega deželnega odbora za izrabo vodnih sil Završnice je predvideval dve gradbeni fazi. V prvi, ki so jo tudi izvedli, je bila predvidena strojnica ob Savi v Mostah, ki naj bi dobivala pogonsko vodo s padcem 160 m iz akumulacijskega jezera z uporabno množino vode 100.000 m³. V drugi gradbeni stopnji pa naj bi se izrabil še gornji padec Završnice; ta je v celoti znašal 450 m, tako da bi po potrebi dogradili še dve elektrarni. Po generalnem načrtu¹¹ naj bi imela srednja ali druga elektrarna strojnico vrh jezov prve elektrarne. Pogonsko vodo s padcem 122 m naj bi dobivala po 2430 m dolgem predoru, ki bi se končal z 200 m dolgo tlačno cevjo. Prostornina zbiralnika na višini 755 m nad morjem naj bi znašala 170.000 m³. Strojnica bi naj dobivala pogonsko vodo še iz treh zbiralnikov. Prvi naj bi imel 260.000 m³ vode (in vodni padec 12,8 m), drugi 600.000 m³ (in vodni padec 31,5 m), tretji pa 355.000 m³ (in vodni padec 51,6 m). Ti trije zbiralniki naj bi imeli predvsem izravnalno funkcijo: polnili naj bi se ob visokih vodah in praznili, ko bi vode primanjkovalo, tako da bi mogli prva in druga elektrarna vedno polno delovati. Strojnica vrhnje ali tretje elektrarne naj bi stala na vrhu zgornjega jezov druge elektrarne. Pogonsko vodo s padcem 157 m naj bi dobivala iz jezov »Pri žagi« po 1160 m dolgem predoru in 310 m dolgi tlačni cevi. Prostornina zbiralnika naj bi znašala le 50.000 m³. Deželni odbor je prosil načelno odobritev vsega projekta, za detajlno pa samo za prvo stopnjo.¹²

Prošnji za podelitev koncesije (5. julija 1911), ki se ji je 24. julija 1911 pridružila tudi uprava državnih železnic,¹³ so sledili ogledi na terenu, vodopravne obravnave, z njimi pa se je sprožila tudi prava papirnata vojska, ki je trajala več let. Ne bomo ji sledili v podrobnosti. Proti podelitvi koncesije deželnemu odboru so se pritoževali in delali Tobell, podjetje Janesch-Schnell, ki je zatrjevalo, da so njegovi načrti boljši, pritoževali pa so se še Pavšlar, tvrdka Leykam-Josefsthal in celo Trboveljska premogokopna družba. Zadnji

⁸ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Žirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, snopič Načrti glede Završnice (drugi del), spisi 1, 7, 9, 20, 25, 35, 38, 46, 47.

⁹ Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Žirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, snopič Načrti glede Završnice, spisi 9, 24, 36, 37, snopič III, spis 59.

Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 48., II. del, str. 509, 548.

¹⁰ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Žirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, snopič Načrti glede Završnice, spisa 1, 2, snopič II, spis 15, snopič III, spis 31.

¹¹ AS, Sresko načelstvo Radovljica, fasc. HE Završnica — načrti (generalni načrt, št. 19105 1912).

¹² AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Žirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, snopič II, spis 1.

¹³ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Žirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, snopič II, spis 1, 6, snopič Načrti glede Završnice, spisa 1, 2.

dve, zelo vplivni nasprotnici, sta trdili, da bodo z dograditvijo jezua na Završnici ogrožene njune koristi na Savi.¹⁴ Deželnemu odboru je nekako uspevalo prebresti številne težave. Posrečilo se mu je tudi preiti nevšečnosti, ki so mu jih v deželnem zboru in v časopisju delali razni nasprotniki zlasti iz vrst opozicionalne narodnonapredne stranke.¹⁵ Kaj bi bilo na Kranjskem tisti čas bolj čudnega kot to, če bi si liberalna in klerikalna stranka zaradi završniške elektrarne ne skočili v lase!

Po predložitvi prvega projekta za elektrarno na Završnici, po katerem naj bi elektrarna z zajezitvijo Završnice in njenega desnega pritoka Rečice izrabljala le 93 m padca, v strojnici pa naj bi bile spiralne turbine in trije generatorji po 300 kW, si je deželni odbor pridobil ob Završnici nove vodne pravice in je mogel svoje načrte močno izboljšati ter take ponovno predložiti oblastem.¹⁶ Zanje je dobil meseca septembra 1912 vodopravno dovoljenje za izrabo vodnih sil Završnice za dobo 90 let. Deželni odbor in uprava državnih železnic sta se zaman trudila doseči daljšo dobo.¹⁷ Leto dni zatem je okrajno glavarstvo Radovljica izdalo gradbeno dovoljenje za strojnico, koncesijo pa je dobil šele 24. aprila leta 1914.¹⁸

Z gradbenimi deli so začeli že pred pridobitvijo dovoljenj in koncesije, to je že v mesecu avgustu leta 1911.¹⁹ Elektrarno je gradilo dunajsko podjetje Redlich in Berger, ki je izdelalo tudi načrte. Gradbena dela so bila kljub nepretrgani papirnati vojni nasprotnikov, konkurentov in politične opozicije, ki nikakor ni hotela verjeti, da se bo elektrarna splačala, dobro napredovala. Tekla so kljub raznim oviram, ki jih je prinesla krvava vihra prve svetovne vojne, saj so npr. angleške vojne ladje zasegle baker, ki je bil naročen za završniško elektrarno.²⁰ Ob napredovanju del so se oglašali tudi že prvi interesentje za električno energijo iz nove elektrarne. Tako so na Bledu priglasili 4200 žarnic, v Begunjah 650 žarnic in 6 motorjev, v Breznici 620 žarnic in 25 motorjev, na Gorjah 865 žarnic in 50 motorjev, na Jesenicah 1444 žarnic in 3 motorje, na Koroški Beli 290 žarnic in 5 motorjev, v Lancovem 50 žarnic in 6 motorjev; svoje interesente za odvzem električnega toka pa so priglasile tudi druge gorenjske občine, tako Lesce, Mošnje, Ovšišče, Predtrg in Radovljica.²¹ Propaganda deželnega odbora za uvajanje električne energije je torej imela lep uspeh.²²

Gradbišče na Završnici je bilo tisti čas najrazsežnejše v deželi. Vzbudilo je pozornost tudi zunaj njenih meja. Završnico so zajezili 1600 m pred njenim izlivom v Savo z masivnim betonskim jezom, ki je spodaj širok 13,40 m zgo-

¹⁴ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Zirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, spopič Načrti glede Završnice, spisa 1, 2, spopič II, spisa 9, 15, 17, spopič III, spisi 31, 38, 62, 63, 68, 69. — Slovenski narod, letnik XLVI, št. 292, str. 1, 2.

¹⁵ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 48., II. del, str. 318, 360; zvezek 49., str. 243, 244.

¹⁶ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Zirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, spopič Načrti glede Završnice, spisa 1, 2, spopič II, spisa 1, 6. — AS, Sresko načelstvo Radovljica, fasc. HE Završnica — načrti (načrt HE Završnica, varianta A, št. 19.291 1912).

¹⁷ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Zirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, spopič III, spisi 31, 32, 58a, 60, 62, 63.

¹⁸ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Zirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, spopič Načrti glede Završnice (drugi del), spis 1.

¹⁹ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 48., II. del, str. 348.

²⁰ Dr. Evgen Lampe, Završnica teče. Prva kranjska deželna elektrarna v obratu. Slovenec, letnik XLIII, št. 47, str. 1.

²¹ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 49, str. 244, 245.

²² Brošura brez naslova, ki jo je izdal kranjski deželni odbor 1. septembra 1909 (Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, št. II 54.835). Z njo je deželni odbor hotel razložiti namen načrtovanega električnega podjetja, ki naj bi za pogon izrabljalo vodno silo Save, in zbuditi zanimanje za elektrifikacijo. »Pospeševanje obrti, nadomeščanje človeške in živalske delavske moči z mehanično silo, razširjanje obilne in zdrave luči, to je namen tega podjetja, piše v knjižici.

raj pa 7,9 m. Preko njega je napeljan most. V tristo metrov dolgem jezeru je 100.000 m³ koristne vode. Vanj je napeljana tudi voda Rečice. Temelji jezua stoje na levem bregu na skali, na desnem pa na leseñih pilotih, zabitih v grušč, prod in ilovico. Odvečna voda odteka prosto preko jezua. Na levi strani jezua so postavili velike železne grablje, ki ščitijo 800 m dolg in 2 m visok dovodni rov. Zavrtali so ga v skali pod grebenom Lipje. Pri vtoku v rov so postavili tudi zapornico, da ga je po potrebi moč zapirati in izprazniti. Na hribu nad Žirovnico so postavili železobetonski vodostan, ki je okrogle oblike s premerom 6,5 m in visok 16 m. Vanj priteka voda po omenjenem rovu. V vodostanu sta ročna in varnostna loputa, s katerima se zapira dotok vode v tlačno cev. Iz vodostana do strojnice na levem bregu Save so napeljali 900 m dolgo tlačno cev s premerom 1 m. Večji del je na površini, le spodnji del je vkopan. Sprva so nameravali postaviti še eno cev, a so namero opustili. Cev je dobavila železarna iz Vitkovic na Češkem. V strojnici so postavili dva agregata. Vsak ima dvošobno Peltonovo turbino 1700 KM in trifazni generator 1250 kVA, 11 kV, vrt. 50 period. Turbini izrabljata vodni padec 164 m. Skupaj s hidravličnim regulatorjem so ju izdelali v strojni tovarni Tönies (pozneje Strojne tovarne in livarne) v Ljubljani. Generatorja in drugo električno opremo je dobavila dunajska Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft Union. Vse naprave v elektrarni so postavili domači delavci pod vodstvom domačih in tovarniških strokovnjakov.²³

S podatki, ki jih je deželni odbor dobil od ministrstva za javna dela na Dunaju, se je prepričal, da so vodne razmere na Završnici razmeroma ugodne. Vodni kataster, ki so ga izdelali pozneje na podlagi številnih merenj in opazovanj, pa je izkazal še ugodnejše vodne razmere.²⁴ Tako je znašala šestmesečna vodna množina 966 litrov na sekundo, osemmesečna vodna množina 910 litrov vode na sekundo, desetmesečna vodna množina 600 litrov vode na sekundo, vsakoletna nizka voda 290 litrov vode na sekundo, absolutni minimum pa je znašal 180 litrov vode na sekundo. Če so pri teh vodnih množinah zaradi izgub v cevovodu upoštevali le 150 m padca ter odračunali 25 % izgubo pri turbinah, so dobili naslednji izračun vodnih sil:

6-mesečna vodna sila	1450 KM
8-mesečna vodna sila	1365 KM
10-mesečna vodna sila	900 KM
vodna sila ob vsakoletni nizki vodi	435 KM
absolutni minimum	270 KM

Čeprav padavinsko območje Završnice ni veliko, so njene vodne množine ugodne. Po današnjih izračunih je povprečen letni pretok 0,75 m³ na sekundo.²⁵ V zgornjem delu njene doline so pod Stolom velikanske množine gramoza, ki so nekakšen naravni akumulator prevelikih voda. Elektrarna je mogla normalno proizvajati 1.000 kV na uro, letno pa je mogla proizvesti 4

²³ 50 let obratovanja HE Završnice in elektrifikacije zg. gorenjskega kota. (1965) — AS, Srežko načelstvo Radovljica, fasc. HE Završnica — načrti (podrobni načrti HE Završnica, št. 8865 1923). — Statistika električnih centrala Kraljevine Jugoslavije. Stanje u julu 1932. Izdao Savez električnih centrala savske banovine i klub strojarskih i električkih inženjera Udruženja jugoslovenskih inženjera i arhitekata, sekcija Zagreb. Sestavio ing. Felix Reich. Zagreb 1933. Str. 174—175. — Ing. F. S., Kranjske deželne elektrarne. Tehnika in gospodarstvo, leto I, št. 2, str. 42. — Stevan M. Kukoleča, Industrija Jugoslavije 1918—1938. Str. 358—360 (Hidrocentrale Dravske banovine).

²⁴ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Žirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, snopič Deželne elektrarne.

²⁵ 50 let obratovanja HE Završnice in elektrifikacije zg. gorenjskega kota. (1965)

milijone kWh; a v začetku je proizvajala dosti manj, okrog 400.000 kWh letno, ker je mogla s tako produkcijo zadovoljiti vse potrebe svojih potrošnikov.

Prvi agregat je poskusno obratoval že od meseca decembra leta 1914, redno pa je začel 25. februarja 1915, ko so stekli prvi kilovati po električnem omrežju. Drugi agregat je stekel sredi meseca avgusta istega leta, (z zamudo, ker se je generator med prevozom poškodoval).²⁶ Ob začetku oddaje električnega toka v omrežje je dr. Lampe zapisal v Slovincu:²⁷ »Turbine se vrte, stroji delujejo in luč je zasvetila. Zdravi razum je tudi v ljudstvu premagal moč zlobe in nevednosti. Ko smo započeli obsežno akcijo za preskrbo kranjske dežele z električnim tokom, se pač nihče ni nadejal, da bomo otvorili prvo deželno napravo v takih razmerah. Naše delo je bilo zamišljeno kot delo miru dobrodelnega gospodarskega napredka. In vendar se to delo miru ni moglo mirno izvršiti, ampak je bilo v boju od prvega početka in se je izvršilo v sredi krvave vojske. Ravno to, da se je morala ta naprava boriti s tolikšnimi težkočami, katere je vse zmagovito prestala, dokazuje notranjo moč ideje, ki jo je vodila.« Za razvoj slovenskega narodnega gospodarstva je bilo končano pomembno delo, opazno tudi s političnega gledišča. To je bil moderen in pomemben poseg dežele v slovensko gospodarstvo. Dr. Evgena Lampeta pač smemo šteti za duhovnega očeta KDE, za človeka, ki se je največ trudil za njeno izgraditev, in moža, ki je dal osnovni ton vsej nadaljnji elektrifikacijski politiki tudi poznejših lastnic KDE.

Komaj je stekel prvi agregat, že je radovljiško okrajno glavarstvo izdalo odlok o ustavitvi delovanja elektrarne (7. april 1915). Upravno sodišče na Dunaju je z naredbo z dne 1. decembra 1914 razveljavilo rzsodbo poljedelskega ministrstva, ki je oktobra leta 1913 dovolilo deželnemu odboru izrabljati vodne silé Završnice za proizvajanje električne energije. Na podlagi rzsodbe upravnega sodišča je moralo poljedelsko ministrstvo razveljaviti tudi rzsodbi radovljiškega okrajnega glavarstva z dne 14. septembra 1913 in kranjske deželne vlade z dne 29. maja 1913.²⁸ Zakaj je sodišče izdalo to pogubno rzsodbo? Tomo Pavšlar, Trboveljska premogokopna družba in posebno tvrdka Leykam-Josesthal so kar naprej pošiljali na vse strani svoje pritožbe, češ da so njihove koristi na Savi zaradi graditve HE Završnica prizadete, dokler niso izrabljajoč svoje dobre zveze na Dunaju izbezale omenjeno rzsodbo, s katero je upravno sodišče zaščitilo njihove koristi, pri tem, pač po takratni logiki, prezrlo širše, javne koristi, čeprav je bilo na dlani, da z zaježitvijo Završnice ni trpel nihče nobene škode. Pavšlar še ni imel nobenega obrata na Savi in mu je z zadnjim dnem meseca decembra potekla koncesija, obrata tvrdke Leykam-Josefsthala nista delala (prvi v Verjah je pogorel leta 1910 in ga niso obnovili, drugi na desnem bregu Save pa je stal že od začetka vojne), Trbovlje pa so bile tako predaleč, da bi se posledice zaježitve Završnice še mogle poznati na Savi. Zoper rzsodbo upravnega sodišča je deželni odbor navajal ta dejstva in poudarjal, da obratuje HE Završnica brez akumulacijske vode, zaradi katere so se pritoževali, ter da bosta z ustavitvijo elektrarne prizadeta vojaški in javni interes. Njegove pritožbe so zavrnil tako v Ljubljani kot na Dunaju. HE Završnica pa je kljub vsemu obratovala na pod-

²⁶ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej — seja 23/12-1921.

²⁷ Dr. Evgen Lampe, Završnica teče. Prva kranjska deželna elektrarna v obratu. Slovenec, letnik XLIII, št. 47, str. 1.

²⁸ AS, Ministrstvo za poljedelstvo na Dunaju (izločeni spisi), L 2/6 Z Završnica Ausnutzung der Wasserkraft.

lagi vojnega zakona. Komanda soške fronte, na katere območju je elektrarna obratovala, je podprla delovanje elektrarne, ker je menila, da njeno obratovanje pomeni splošno in vojaško korist.²⁹ Toda avstrijska birokracija je mlela svoje naprej. Okrajno glavarstvo v Radovljici je moralo leta 1917 izdati na podlagi odloka deželne vlade odlok o ustavitvi delovanja HE Završnica za potrebe civilnega prebivalstva, kar je dvignilo prizadete občine k odločnemu protestu. Župani so naslovili na deželno vladu protestno pismo, v katerem so zapisali, da je na omrežje HE Završnica priključenih kakih 10.000 žarnic in 33 motorjev za slamoreznice, mlatilnice, žage in drugo ter da nikakor ni mogoče ločiti razsvetljave, ki jo potrebuje vojaštvo, od tiste, ki jo ima civilno prebivalstvo. Sporočili so ji, da je prebivalstvo »tako ogorčeno, da se je za slučaj, da bi se odlok c. kr. deželne vlade dejansko izvedel, bati resnih izgredov in župani v teh slučajih ne bi mogli prevzeti nobene odgovornosti.«³⁰ Njim je bilo jasno, da se hoče z omenjenim odlokom ugoditi samo špekulacijskim interesom posameznikov. Opomin je bil upoštevanja vreden. HE Završnica je obratovala za vse.

Vsa naprava elektrarne je bila uradno kolavdirana šele leta 1923.³¹

USTANOVITEV KRANJSKIH DEŽELNIH ELEKTRARN

Kranjski deželni zbor je na svoji seji meseca julija leta 1912 dovolil deželnemu odboru najem kredita v znesku dveh milijonov kron za graditev elektrarne. Na račun tega kredita so do konca leta 1913 porabili 968.293 kron, in sicer za elektrarno na Završnici 602.583 kron, za druge nameravane elektrarne pa preostanek 365.709 kron. Za nadaljevanje del na Završnici in za druga dela so potrebovali še milijon kron. Vsi stroški za elektrarne so se do tedaj krili iz tekočih dohodkov dežele. Deželni odbor je hotel nastajajoče podjetje ločiti od splošne deželne uprave in mu dati samostojno finančno osnovo. Zato je na zasedanju deželnega zbora meseca februarja leta 1914 predlagal najem posojila v znesku 2 milijona kron, s katerimi bi poravnali dolg, ki je nastal pri deželnih financah, plačali interkalarne obresti (72.851 kron), ostanek pa porabili za pokrivanje stroškov, ki so nastajali z graditvijo HE Završnica po 1. januarju leta 1914. Čeprav so se ob tako velikih vsotah porajali dvomi o rentabilnosti zasnovanega podjetja — največ dvomljivcev je bilo v vrstah narodnonapredne stranke — je deželni zbor le dovolil najeti predlagani kredit po obrestni meri 4% ter z vračilnim rokom 50 let. Obrestovanje in vračanje dolga bi se moralo po sklepu deželnega zbora kriti iz dohodkov elektrarne, morebitne primanjkljaje pa iz sredstev deželnega proračuna. Posojilo je deželni odbor najel pri Kranjski deželni banki v Ljubljani. Na isti seji je deželni zbor odobrila ločitev uprave nastajajočega podjetja od deželne uprave, ki jo je deželni odbor dejansko izvedel že 8. novembra 1913. Podjetje je postavil na trgovsko podlago in ga protokoliral (25. avgusta 1915) pod imenom Kranjske deželne elektrarne (KDE) s sedežem v Ljubljani.³² V protokolaciji je bila navedena kot lastnica podjetja vojvodina Kranjska. S koncesijo, ki jo je pod-

²⁹ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Zirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, snopič. — AS, Ministrstvo za poljedelstvo na Dunaju (izločeni spisi), L 2/6 Z Završnica Ausnutzung der Wasserkraft.

³⁰ AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Zirovnici, snopič Vodovodna zadeva in električna centrala.

³¹ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spisi 396, 426.

³² Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 49, str. 243. Priloge, str. 199.

jetje dobilo od deželne vlade za Kranjsko, je imelo pravico za »obrtovno grajenje naprav za proizvodjanje in napeljevanje elektrike v svrhu razsvetljevanja, prenosne moči ter druge obrtne in hišne potrebe«. ³³ KDE so obstajale do leta 1945, ko so z uredbo Narodne vlade Slovenije z dne 4. oktobra 1945 prišle v sestav Državnih elektrarn Slovenije (DES). ³⁴

UPRAVA IN LASTNIKI KRANJSKIH DEŽELNIH ELEKTRARN

Čeprav je bila uprava KDE že ob njihovi ustanovitvi ločena od deželne samouprave, so si lastnice pridržale v svojih rokah vso gospodarsko, finančno in razvojno politiko podjetja. Deželni glavar in pozneje veliki župan ljubljanske oblasti ter ban dravske banovine so odločali za podjetje o vsaki pomembnejši zadevi, imenovali so prokuriste in ravnatelje, ki so podjetje neposredno vodili, sklepali zanj pogodbe, ga predstavljali in izvajali ter pripravljali razvojne načrte.

Po razpadu Avstro-Ogrske so KDE prišle v državno posest in leta 1920 pod upravo komisije za upravo kranjske deželne imovine (1921—1927 sosvet za likvidacijo deželne imovine v Ljubljani). Komisija je odločala o vseh podrobnostih in ne samo o nastavitvi osebja, nabavah električnega materiala, plačah ali razvoju podjetja. Ravnatelj je moral za vsako količjakaj pomembno dejanje dobiti privoljenje komisije. ³⁵ V letih, ko je komisija za upravo kranjske deželne imovine vodila KDE, je njihov razvoj skoraj popolnoma zastal. Takrat še ni bilo jasno, kaj početi s podjetjem. Leta 1921 so mislili dati podjetje v zakup ali pa ga celo prodati, oziroma so mislili na ustanovitev nekakšne električne zadrage ali delniške družbe, pri kateri bi sodelovale gorenjske občine, porabniki električnega toka in drugi interesi. Dr. Milan Vidmar in inženir Lovro Maurer sta hotela HE Završnico dobiti v desetletni zakup. Komisija za upravo kranjske deželne imovine jima je na podlagi pooblastila, ki ji ga je dal pokrajinski namestnik, ponudila elektrarno v nakup, a ponudnika sta nakup odklonila, ker jima je zakup tistikrat bolje kazal. Pripravljena pa sta se bila o nakupu pozneje pogajati in sta si v ta namen hotela tudi zagotoviti predkupno pravico. Pokrajinska uprava, ki je hotela v zvezi z morebitnim zakupom ali prodajo elektrarne zvedeti za mnenje gorenjskih občin, je 18. decembra 1921 sklicala predstavnike občin na Breznico. Zastopniki občin radovljiškega in kranjskega okraja ter predstavniki ljubljanske mestne občine so predlog o predaji HE Završnica v zakup soglasno zavrnil. Nekaj predstavnikov je bilo mnenja, naj bi občine prevzele upravo KDE. Devet dni kasneje so na novem sestanku zastopniki gorenjskih občin zahtevali, naj HE Završnica ostane v državni posesti in upravi, se pravi, naj ostane vse pri starem. ³⁶ Proti predaji elektrarne v zakup in proti njeni prodaji se je oglasilo tudi časopisje. ³⁷ Pokrajinska uprava okoli HE Završnica ni marala ustvarjati političnega vprašanja, zato je takoj opustila misel o njenem zakupu in o prodaji.

³³ Kot opomba 18.

³⁴ Uredba o ustanovitvi Državnih elektrarn Slovenije (DES), Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije, letnik LVII št. 44.

³⁵ Glej AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej od 6/6-1920 do 22/6-1926.

³⁶ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej 6/8-1921, 19/10--1921, 5/11-1921, 21/11-1921, 23/11-1921, 23/12-1921, 7/1-1922 in spisi 516 — 1921, 650 — 1921, 841 — 1921.

³⁷ Novi čas. Delavski list. Letnik I., št. 286, str. 1.

V smislu 332. člena finančnega zakona za leto 1927—1928, s katerim je vsa posest bivše dežele Kranjske postala last ljubljanske oblastne samouprave, je 1. aprila leta 1927 ljubljanska oblast dobila v last KDE. Upravljal jih je oblastni odbor. Ta je v začetku meseca maja istega leta sklenil, naj uprava KDE ostane še naprej ločena od oblastne uprave.³⁸ Dravska banovina je dobila lastništvo nad KDE s sklepom z dne 23. oktobra 1929. Prepis KDE z vojvodine Kranjske na dravsko banovino pa so formalno opravili šele leta 1930.³⁹

Leta 1930 je ban inženir Dušan Serbec, ki je bil prvi ravnatelj KDE, ustanovil pri tajništvu banovinske uprave referat za izrabo vodnih sil in elektrifikacijo banovine. Ta referat naj bi nadaljeval delo kranjskega deželne odbora, se pravi, naj bi po generalnem razvojnem načrtu elektrifikacije banovine, ki je bil tedaj pripravljen, odločilno posegel v razvoj elektrifikacije Slovenije. Z njegovo ustanovitvijo je bila zaznamovana pomembna zarezna v razvoju KDE.⁴⁰ V nekaterih krogih je ta pozitivna Serbecova akcija zbudila močan odpor in so ga poskušali celo spodmakniti. Toda številna županstva so se uprla njihovim nakanam in se zavzela za Serbecove načrte.⁴¹

Prvi ravnatelj KDE je bil, kot smo že povedali, inženir Dušan Serbec. Nastavili so ga že v času graditve HE Završnica, službo pa so mu odpovedali, ker so menili, da ne opravlja v redu svojih dolžnosti.⁴² Leta 1922 mu je sledil inženir Franc Vagaja, ki je bil prej v službi pri Mestni elektrarni ljubljanski. Tudi njemu so očitali razne nerednosti.⁴³ Leta 1928 ga je zamenjal inženir Franc Miklavc, ki je vodil KDE do konca njihovega obstoja.⁴⁴

Sedež uprave KDE je bil najprej v Lescah, od koder se je meseca decembra leta 1922 preselil v elektrarniška poslopja v Žirovnici,⁴⁵ pozneje pa, ko se je podjetje razširilo, v Ljubljano.

Z rastjo KDE so nastajali posamezni obrati, ki jih je bilo ob začetku druge svetovne vojne deset: črnuški, podložki, šoštanjsko-mežiški, žirovsko-notranjski, bohinjski, žirovniški, grosupeljski, sevniški in dolenjendavski. Vodili so jih obratovodje, ki so se ravnali po navodilih iz centralne uprave v Ljubljani. Obrati so se delili v rajone. Črnuški obrat je obsegal transformatorsko in razdelilno postajo v Črnučah, omrežje med Domžalami in Kranjem ter omrežje do Litije, vanj pa je spadala tudi delavnica v Črnučah, v kateri so opravljali kovaška, ključavničarska, kleparska in elektrotehnična dela. V žirovniškem obratu sta bili elektrarni na Završnici in v Kranju, razdelilna postaja pri Završnici, vezna transformatorska postaja na Polici ter omrežje od Rateč do Bleda in do Kranja. V bohinjskem obratu je bila elektrarna Bohinj ter njeno omrežje. Žirovski-notranjski obrat je zajemal elektrarno Žiri z njenim omrežjem, vezno transformatorsko postajo na Vrhniki ter daljnovod od Črnuč do Cerknice z notranjskim omrežjem. V grosupeljskem obratu je bil daljnovod od Črnuč do Grosuplja in Kočevja ter do Trebnjega s krajevnimi omrežji, omrežje do Iga, omrežje v Črnomlju, vezna transformatorska

³⁸ AS, BAN V/19, spis 26/1 1941 (Pravna kvalifikacija KDE).

³⁹ Uradni list dravske banovine 23/10-1929 in 8/11-1929.

⁴⁰ AS, Banski svet, zapisniki, prvo zasedanje — 7. seja (28/1-1931). AS, BAN I, spis 77/3 1935 (Poročilo referata za elektrifikacijo banovine in izrabo vodnih sil).

⁴¹ AJ, Ministrstvo za gradnje, fasc. 1333, snopič II, spis 50.066 1930.

⁴² AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej 14/10-1920, 25/11-1921, 7/1-1922, 16/3-1922.

⁴³ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej 25/11-1921, 3/5-1922, 7/1-1922, 16/3-1922, 31/5-1922, 13/4-1922, 28/4-1922.

⁴⁴ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spis 444 1923.

⁴⁵ AS, komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spis 444 1923.

postaja v Grosupljem ter elektrarni v Zagradcu in Kočevju. V sevniški obrat je spadalo omrežje od Radeč do Brežic, Šentjerneja, Novega mesta in Trebnjega. Podloški obrat je upravljal transformatorsko postajo v Podlogu ter omrežje med Celjem, Vranskim in Nazarji. Upravljal pa je tudi omrežje v Vojniku. Šoštanjsko-mežiški obrat je upravljal omrežje med Dobrno in Topolšičo ter vse omrežje do Mežice. Najmanjši je bil lendavski obrat, ki je upravljal tamkajšnjo elektrarno, dokler je obstajala, in lendavsko omrežje.⁴⁶

Z okupacijo Slovenije meseca aprila 1941 je prišlo do razkosanja podjetja med okupatorje. Lendavski obrat je prišel pod madžarsko okupacijsko oblast in je obratoval pod njevo kontrolo naprej po starem.⁴⁷ Podloški, šoštanjsko-mežiški in sevniški obrat so prišli pod nemško okupacijsko oblast, ki jih je vključila po zaplembi z uredbo z dne 6. junija 1941 v novo ustanovljeno podjetje Energieversorgung Südsteiermark v Mariboru (EV Süd),⁴⁸ obrate na Gorenjskem pa so Nemci vključili v Elektrizitätswerke des Reichsgaues Kärnten v Celovcu.⁴⁹ Le grosupeljski in notranjski obrat sta prišla skupaj s centralno upravo v Ljubljani pod italijansko okupacijsko oblast in sta poslej sestavljala okrnjeno podjetje KDE. Največ naprav: omrežja, elektrarn, transformatorskih postaj pa tudi zalog tehničnega materiala (cenili so jih na 15 milijonov dinarjev) in terjatev KDE so zasegli Nemci. Pridobili so si 64,6 % možnih dohodkov od prodaje električne energije, na njihovem območju pa so bile tudi najpomembnejše dobaviteljice električnega toka TE Velenje in TE Trbovlje. Pod italijansko oblast je prišlo le kakih 35,5 % omrežja, 85 transformatorskih postaj (od 287) ter HE Zagradec, ki je predstavljala le 9 % proizvodnih kapacitet KDE.⁵⁰ Vendar so tako razrezane KDE obratovale ves čas vojne. Prišle so v posest visokega komisariata ljubljanske pokrajine; po italijanski kapitulaciji pa je njene najpomembnejše akte podpisoval prezident Rupnik. Dne 2. junija leta 1942 sta Nemčija in Italija podpisali sporazum o delitvi dolgov na okupacijskih področjih, po katerem naj bi nemška okupacijska oblast prevzela večji del dolgov KDE. Sporazum nista nikdar izvedli.⁵¹

Omenili smo že, da je oktobra leta 1945 prešlo premoženje KDE v sestav Državnih elektrarn Slovenije, ki so v novih družbeno-ekonomskih razmerah z velikim zamahom nadaljevale delo KDE. Naprave, ki so jih ustvarile KDE, so bile pomembna osnova za dokončno elektrifikacijo Slovenije.

Lastniki KDE so znali zlasti v letih od 1929 spretno izrabljati svojo upravno in politično avtoriteto pa tudi zveze za rast in korist svojega podjetja. K njegovi rasti je pripomoglo tudi veliko zaupanje prebivalstva, ki je v podjetju v javni posesti videlo možnost najhitrejše elektrifikacije dežele. Ni slučajno, da so se leta 1921 gorenjske občine uprle prodaji oziroma predaji HE Završnica v zakup, kakor se tudi ni čuditi ugotovitvi iz leta 1939, da elektrifikacijska akcija KDE »tudi v pogledu iniciative prehaja v pravo narodno akcijo«. KDE so se namreč ves čas svojega delovanja držale naslednjih načel svoje elektrifikacijske politike: oskrbeti z električnim tokom vse kraje v ba-

⁴⁶ AS, BAN V/19, spisa 373/1 1939, 20/1 1941.

⁴⁷ AS, BAN V/19, spisa 10/1, 2, 12 in 16/1 1943.

⁴⁸ Fala, elektrarna TPD, Velenje in KDE v nemških rokah. Slovenski narod, letnik LXXIV, 16/8-1941, str. 3; Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, št. 19, 1941, str. 137, 138 (o ustanovitvi EV Süd pa tudi št. 49, 1941, str. 357).

⁴⁹ Uprava koroških elektrarn iz Celovca je med vojno pošiljala račune za tok iz gorenjskih elektrarn.

⁵⁰ AS, BAN V/19, spisa 26/1 1941, 10/2 1943.

⁵¹ AS, BAN V/19, spis 9/1 1945.

novini, gospodarsko aktivne in pasivne, z elektrifikacijo dvigniti domače gospodarstvo in doseči čimvečjo gospodarsko samostojnost in z zdravo konkurenco vplivati na zasebne elektrarne, da ne bi postavljale previsokih cen električnega toka ter si pridobiti odločilni vpliv na elektrarne in zlasti na distribucijo električne energije. Prepričati se moremo, da je KDE to v glavnem tudi uspevalo. Zavedale so se, da more tisti, ki ima v rokah vire električne energije in distribucijo, odločilno posegati v razvoj narodnega gospodarstva.⁵² Seveda pri tem niso mislile na uničenje zasebnih podjetij, vendar jim je bilo veliko do tega, da ta ne bi izrabljala svojega položaja v škodo narodnega gospodarstva. Prav gotovo ne bomo pretiravali s sodbo, da so KDE v danih gospodarskih in družbenopolitičnih razmerah s svojim elektrifikacijskim delom omogočile pomemben korak v gospodarskem, socialnem in kulturnem napredku najširših plasti prebivalstva in tudi slovenskemu narodu kot celoti. Prav zato so leta 1934 zavrnile načrt o osnovanju mešane družbe samostojnih elektrarn, ki naj bi imela samostojno vodstvo. Družba naj bi skrbela za posredovanje električnega toka: v skupno omrežje naj bi elektrarne dovajale električni tok po svoji režijski ceni in ga potem po potrebi zopet kupovale po lastni režijski ceni. Njen dobiček naj bi delili med članice družbe glede na oddajo in prejem električnega toka. Načrt je zasnoval Milan Vidmar.⁵³

DELAVCI

Delovna sila je rastle skupaj s podjetjem; prva leta je bilo le malo tehničnih delavcev in uradnikov ter nekaj nekvalificiranih delavcev, z razvojem in z vse večjo elektrifikacijsko dejavnostjo pa se je tudi število delavcev dvigalo.

Nadmonterja Vladislava Ilića, Beograjčana, ki je kot uslužbenec AEG Union vodil montažo električnih naprav, so poleg nadmonterja Jakoba Pajka ter Josipa Čopiča iz Polja pri Ljubljani, Franca Noča iz Breznice in Tomaža Kosa iz Gorij, ki so opravljali delo kvalificiranih strojnikov, zaposlili že ob začetku rednega delovanja HE Završnica.⁵⁴ Prve uradnice so bile (leta 1920): Katarina Mežan, Ana Fröhlich, Cirila Deržaj in Ana Šemerl.⁵⁵

Leta 1921 so poleg ravnatelja delali še obratovodja, nadmonter, tehnični uradnik, honorarni uradnik, pet uradnic, vodja elektrarne v Bohinju, štirje kvalificirani delavci, osem delavcev, ki so opravljali kvalificirana dela in še šestnajst delavcev brez kvalifikacije.⁵⁶ Leto dni kasneje je podjetje zaposlovalo 37 ljudi, za katere je novi ravnatelj Vagaja menil, da so preštevilni in jih je takoj po svojem nastopu nekaj odpustil.⁵⁷ V letih gospodarske krize, ko se je pri podjetju kljub temu veliko gradilo, ni bilo potrebe odpuščati delavcev, zlasti ne tistih, ki so gradili nove vode, pač pa so takrat odpustili skoraj vse delavce iz žirovniške delavnice, kjer je pred krizo delalo 15 do 20

⁵² AS, BAN I, spis 1709/1 1934 (Poročilo referata za elektrifikacijo dravske banovine na seji banskega sveta 5/2-1935), spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referata za elektrifikacijo dravske banovine za VII. redno zasedanje banskega sveta) BAN I E, 17/1 1938 (Ruehovo poročilo).

⁵³ Milan Vidmar, Elektrifikacija Jugoslavije s posebnim oziranjem na oskrbo pasivnih krajev. Tehnika in gospodarstvo, letnik III., 1936, sr. 1, 2. — AS, BAN I, spis 1709/1 1934 (Poročilo referata za elektrifikacijo dravske banovine na seji banskega sveta 5/2-1935).

⁵⁴ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spis 408 1915.

⁵⁵ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seja 27/7-1920.

⁵⁶ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 4, spis 47 1921.

⁵⁷ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seja 31/3-1922, 28/4-1922.

delavcev.⁵⁸ Število zaposlenih delavcev KDE po letih kaže naslednja razpredelnica:⁵⁹

Delavci	Leto						
	1921	1932	1933	1937	1938	1939	1941
upravni in komercialni		15		25	25	28	61
tehnični		13		27	27	28	
profesionisti		30—40		70	120	140	
vajenci		10		4	5	10	325
inkasanti		10		15	18		
kvalificirani		50		60	40	50	
nekvalificirani				70	100	100	
Skupaj	39	128—138	157—167	271	333	356	386

Zenske so bile zaposlene le v upravi; leta 1932 jih je bilo 8, 1937 15, 1938 17 in 1939 20. Leta 1939 je bilo v obratih KDE stalno zaposlenih 179 delavcev, kot kaže spodnja razpredelnica:⁶⁰

	Inženir	Tehnik	Strojniki	Pomožni strojniki	Posluževalec el. naprav	Monter	Rajonski monter	Pomožni monter	Kvalificirani delavec	Uradnik	Vajenec
Delavnica Črnuče		3							40		
obrat Črnuče	1	1			3		6	6			
obrat Podlog	1										
Vojnik		1	2				2	3			
obrat Šoštanj — Mežica		1					2	1		1	
obrat in											
HE Završnica		2	5	1							
TFP Polica			2			15		11			
HE Kranj			3				1				1
obrat Grosuplje	1	4	2				7	8			
Kočevje		1									
HE Zagradec			4								
Črnomelj		1									
obrat Sevnica	1	2					5	4			
obrat Žiri — Notranjska		1	3				4	8			
obrat Bohinj		1	3			1		1			
obrat Lendava						1					
Skupaj	4	18	25	1	3	17	27	42	40	1	1

⁵⁸ AS, BAN I E, sps 3898/1 1935.

⁵⁹ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 4, spis 47 1921; AS, Zbornica za trgovino, industrijo in obrt, fasc. 309/5 (popisnice KDE za leta 1932, 1937, 1938, 1939); AS, BAN V/19 spisa 7/1 1941, 10/1 1943.

⁶⁰ AS, BAN V/19, spis 372/1 1939.

Med delavce, navedene v gornji razpredelnici, niso všteti delavci v upravi, inkasanti in drugi, ki so gradili električne vode. Prošenj za delo pri KDE je bilo vedno veliko, zlasti mnogo jih je bilo za mesto inkasantov. Uprava KDE se je morala pri sprejemanju novih delavcev ravnati po navodilih, ki jih je banovinska uprava izdala leta 1933.⁶¹ Ta so določala: »Uslužbenec, ki se ga sprejme v službo, mora poleg strokovne izobrazbe, ki je potrebna za službo, biti tudi neoporečen v moralnem, državljskem in nacionalnem oziru. V državljskem oziru je najmanj, kar se mora od njega zahtevati, da je lojalen v vsakem pogledu in da je pristaš narodnega in državnega edinstva ter sedanje ureditve naše države. Baš v sedanjih časih mora banovina gledati na to, da ima v svoji službi zveste in zavedne državljane.« Vidi se, da so bili za sprejem v službo postavljeni zelo strogi politični pogoji.

Kakšnih posebnih dogodkov v mezdnem gibanju delavcev KDE ne moremo zaslediti. Plače delavstva so po vojni stalno rastle, tako urne mezde kot tedenske in mesečne. Zaradi velike draginje so se delavske plače dolgo gibale okoli življenjskega minimuma. Poleg plače so delavci prejeli še dodatke za otroke od 6. do 14. leta starosti v znesku 30 kron (prenehali so jih izplačevati maja leta 1921), nabavni prispevek (zadnjikrat so ga izplačali meseca marca 1925), enkratne podpore, nekateri pa so imeli zastoj električno razsvetlavo, strojniki in vodilni uslužbenci pa tudi stanovanja, ki so jih leta 1915 dogradili v Žirovnici, ali pa so prejeli odškodnino za stanarino. Nekateri so dobivali v užitek tudi njive, last KDE. Kljub temu, da je komisija za upravo kranjskega deželnega imetja meseca aprila leta 1920 povišala delavske urne mezde, so delavci 20. oktobra istega leta zahtevali preko podružnice osrednjega društva kovinarjev in sorodnih strok v Žirovnici ponovno izboljšanje mezd.⁶² Vrhovno vodstvo je dovolilo zvečanje plač, vendar razen najnižjih, ki jih je dovolilo povečati več, kot so delavci zahtevali, ni ugodila vsem zahtevam.⁶³ Stare plače, zahteve in povečane plače so bile naslednje:

Poleg zboljšanja mezd je zahtevala žirovniška podružnica osrednjega društva kovinarjev tudi izplačilo enomesečnega dohodka v primeru delavčeve bolezni. Delavci so namreč do takrat dobivali v času bolezni le borih 5 kron na dan, ki jih je izplačevala okrajna bolniška blagajna. Bolniki so bili zaradi tega večkrat v nemogočem položaju. V istem pismu so se odpovedali aprovi- zacijski oskrbi, ker so trdili, da je v škodo delavcem in da so njene cene višje kot drugod. Zahtevi po izplačevanju v primeru delavčeve obolelosti je komisija na ponovno opozorilo osrednjega društva kovinarjev ugodila le toliko, kolikor se je skladala s točko 1154 b občega državnega zakonika, ki je do-

Stare mezde (od 20. 4. 1920)	Zahtevani % zvečanja	Novi mezde (od 1. 12. 1920)
1 krona 50 vinarjev	150	4 krone
2 kroni 80 vinarjev	100	5 kron
3 krone 50 vinarjev	80	6 kron
3 krone 90 vinarjev	80	6 kron
4 krone 40 vinarjev	70	7 kron
5 kron	60	8 kron

⁶¹ AS, BAN I E, spis 499 1933.

⁶² AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 4, spis 96 1921.

⁶³ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisnik sej, seja 9/12-1920.

ločal, da ima delavec pravico zahtevati plačo, če je zaradi bolezni ali nezgode na delu odsoten do enega tedna.⁶⁴ Kmalu po povečanju mezd je tajništvo osrednjega društva kovinarjev in sorodnih strok v Ljubljani ponovno postavilo vprašanje o povečanju plač oziroma o draginjski dokladi.⁶⁵ Delavci z urnimi plačami 4, 5, 6, 7 in 8 kron naj bi dobivali za 20 % večje plače, delavci z urno plačo 9 kron pa 40 % večjo plačo. Skoraj istočasno je Jugoslovanska strokovna zveza prosila vodstvo KDE za pogovor, na katerem naj bi obravnavali »sedanji zaslužek nasproti rastočim cenam življenjskim potrebam«. ⁶⁶ Ravnatelju Sernecu, ki je zahteve posredoval naprej, se je zdelo »malo čudno«, da naj bi se nižje plače dvignile za 20 %, najvišje pa za 40 %. Menil je, da je nastala ta razlika zaradi tega, ker vodijo organizacijo delavci z višjimi plačami. Sernec je sodil, da bi bilo dovolj dvigniti vsem delavcem plačo za 1 krono, kar bi KDE zmogle brez povečanja cen električnemu toku. To je utemeljeval s tem, da bodo višje kategorije delavcev ob novih delih mogle dobro zaslužiti, da so srednje že tako dobro plačane, v nižjih kategorijah pa so tako »samo fantje«. Značilna za njegovo gledanje na delavce je ocena, da je mogoče delavske zahteve odkloniti, ker se ni bati štrajka, kajti »brezposelnost v tukajšnjih delavskih slojih (je) jako velika in bi imeli takoj nadomestilo«. ⁶⁷ Na sestanku zastopnikov uprave KDE in delavskih organizacij so delavci ponovili svoje zahteve, zastopniki Jugoslovanske strokovne zveze pa so zahtevali povečanje mezd vseh delavcev za 50 %, doklade za otroke in en plačan prost dan v mesecu. Obe organizaciji sta menili, da je draginja tako huda, da je treba takoj povečati plače. ⁶⁸ Komisija za upravo kranjske deželne imovine je po tem sestanku takoj povečala plače za 20 %, delavcem pri centrali, ki so dobivali tedensko mezdo, je določila urno mezdo v znesku 10 kron 80 vinarjev. ⁶⁹ Obe delavski organizaciji sta do konca leta še enkrat zahtevali povečanje plač in ker se je komisija bala, da bi morebitna pasivna rezistenca ali sabotaža napravila več škode, kot bi znašal povišek plač, je urne mezde ob koncu leta povečala za okroglo 35 %. ⁷⁰ Tajništvo osrednjega društva kovinarskih delavcev in sorodnih strok ter strokovna zveza tovarniškega delavstva iz Ljubljane sta po novem letu zahtevala povečanje nabavnega prispevka za mesec april. ⁷¹ Čeprav sta organizaciji zahtevo ponovili, komisija ni hotela izpolniti, dovolila je le izplačilo podpore v znesku nabavnega prispevka za mesec april. ⁷² Čeprav sta organizaciji zahtevo ponovili, komisija ni popustila. Dovolila pa je povečanje plač in jih do leta 1925 na delavsko zahtevo večkrat popravila. ⁷³ Z mesecem marcem leta 1923 so znašale urne mezde že 17, 20, 21 in 21 kron 50 vinarjev in celo 24 kron. Večal pa se je kljub vsemu tudi nabavni prispevek. Leta 1920 je znašal 100, 166 in 250 kron

⁶⁴ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 4, spis 136 1921.

⁶⁵ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 4, spis 96 1921.

⁶⁶ Kot opomba 65.

⁶⁷ Kot opomba 65.

⁶⁸ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 4, spis 125 1921.

⁶⁹ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seji 12/5-1921, 16/6-1921.

⁷⁰ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seji 10/12-1921, 23/12-1921.

⁷¹ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seje 16/3-1922, 31/3-1922, 6/4-1922.

⁷² AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seje 20/9-1922, 10/11-1922, 13/12-1922, 26/3-1923, 21/6-1923, 5/10-1923, 18/12-1924, 27/3-1925, 18/11-1925.

mesečno, v prvih mesecih leta 1923 pa že 1500 kron za poročene, 1000 kron za samce, stare nad 18 let, in 800 kron za mlajše od 18 let.

Podobno kot delavcem so se v letih od konca vojne do 1925 dvigali tudi prejemki uradnikov. Za primerjavo navajamo povprečne prejemke kategorij delavcev pred povečanjem plač leta 1921:

obratovodja	5000 kron mesečno
nadmonter	5000 kron mesečno
tehnični uradnik	5000 kron mesečno
honorarni uradnik	2300 kron mesečno
uradnica	1298 kron mesečno
kvalificirani strojnik	2096 kron mesečno
nekvalificirani strojnik	1853 kron mesečno
kvalificirani delavec	1800 kron mesečno
nekvalificirani delavec	od 1600 kron mesečno do 1800 kron mesečno.

Poleg tega so prejeli poročeni mesečno še 250 kron, neporočeni 166 kron in mladoletni delavci pod 18 let 100 kron draginjske doklade. Otroški dodatek je znašal 30 kron.

Za naslednjih dvajset let nimamo veliko podatkov o plačah delavcev. Od leta 1930 dalje se plače niso spreminjale, ostale so skoraj pet let na istem nivoju. Podružnica Narodne strokovne zveze na Jesenicah je junija 1935 zahtevala ureditev delovnih razmerij. Delavci razen strojnikov, rajonskih monterjev in inkasantov, niso bili redno zaposleni, temveč le sezonsko. Zato so zahtevali, naj tajništvo Narodne strokovne zveze v Ljubljani razpravlja o osnutku predložene kolektivne pogodbe, ki naj bi zagotovila kar največjo stalnost zaposlitve in uredila službena razmerja med delavstvom in podjetjem. Ravnatelj je omenjene zahteve posredoval banovinski upravi in ji sporočil, da se baje širijo govorice o stavki, ki se pripravlja, ter da hoče delavstvo imeti tudi starostno zavarovanje. Na zahtevanem sestanku so predstavniki KDE sporočili, da se zahtevana službena pragmatika že pripravlja in da se pripravlja tudi pravilnik o starostnem zavarovanju.⁷³ Nekaj pred delavci so zahtevali ureditev službenih razmerij tudi uradniki. »Obseg našega podjetja je v zadnjih letih tako narastel, da je postalo skoraj nemogoče delikatna osebna vprašanja in službene odnose obravnavati na dosedanji način«, ko so se najmanjše spremembe dosegale le na podlagi prošenj in osebnih prizadevanj in so tako nastajale neopravičene razlike. Uradniki so zahtevali, da naj bi se na podoben način kot z njimi uredila razmerja tudi z delavci. Zahtevali so ureditev sistemizacije službenih mest in prejemkov po kriterijih, ki bi upoštevali značaj podjetja, kvalifikacijo, dobo zaposlitve, napornost delovnega mesta in stroške službe ter družinske razmere uslužbenca. Banovinska uprava je te zahteve sprejela in naročila upravi KDE, naj pripravi osnutek pragmatike.⁷⁴

Povprečne plače v letih 1937—1939 so bile kot kaže razpredelnica.⁷⁵

⁷³ AS, BAN I E, 6604/2 1935.

⁷⁴ AS, BAN I E, 4492 1935.

⁷⁵ AS, Zbornica za trgovino, industrijo in obrt, fasc. 309/5 (popisnice KDE za leta 1937, 1938, 1939).

	Leto		
	1937	1938	1939
	dinarjev		
Upravno in tehniško osebje v upravi	1666	1616,50	1517,85
Tehnično osebje	2351	2333	2529,76
Profesionisti	1429	1111	1190,47
Vajenci	93,70	58,35	166,66
Kvalificirani delavci	833,30	1041,66	833,33
Nekvalificirani delavci	654,70	750	833,33
Inkasanti		1388,88	1851,85

Plače delavcev so v letu 1940 povečali za približno 35 %, plače uradništva, pri katerih je opaziti v zadnjih letih upad, pa le za 7 %.⁷⁶

POSLOVANJE KDE

KDE so prve štiri upravne dobe (od 25. februarja 1916 do 30. junija 1919) poslovale z izgubo, potem pa so delale z dobičkom, le v letih gospodarske krize od 1932 do 1934 so imele zopet izgubo in seveda leta 1941. Dobički pa niso bili veliki. Dobiček in izgubo prikazuje naslednja tabela:⁷⁷

Upravna doba	Dobiček	Izguba
I (25. 2. 1916—30. 6. 1916)		122.696.86 K
II (1. 7. 1916—30. 6. 1917)		123.082.52 K
III (1. 7. 1917—30. 6. 1918)		103.043.57 K
IV (1. 7. 1918—30. 6. 1919)		2.729.11 K
V (1. 7. 1919—30. 6. 1920)	29.091.36 K	
VI (1. 7. 1920—30. 6. 1921)	42.753.96 K	
VII (1. 7. 1921—30. 6. 1922)	69.730.87 K	
VIII (1. 7. 1922—30. 6. 1923)	21.315.75 Din	
IX 1923	12.227.00 Din	
X 1924	8.480.89 Din	
XI 1925	9.265.28 Din	
XII 1926		
XIII 1927		
XIV 1928		
XV 1929	35.397.41 Din	
XVI 1930	30.401.47 Din	
XVII 1931	28.779.86 Din	
XVIII 1932		359.615.49 Din
XIX 1933		618.735.47 Din
XX 1934		283.817.58 Din
XXI 1935	24.160.80 Din	
XXII 1936	31.919.56 Din	
XXIII 1937	56.687.35 Din	
XXIV 1938	63.598.06 Din	
XXV 1939	142.597.40 Din	
XXVI 1940	137.471.76 Din	
XXVII 1941	2.688.087.79 L	
XXVIII 1942	510.871.89 L	
XXIX 1943	695.316.24 L	

⁷⁶ AS, BAN V/19, spis 6/1 1941.

⁷⁷ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spisi 2447 1920, 704 1921, 606 1922, 396 in 426 1923; AS, BAN I E, 5761 1930, 5684/1 in 5686/1 1932, 1709 1933, 5070/2 1934, 13/1 1936, 177/2 1937, 145/1 1938, 170/1 1939; AS, BAN V/19 125/1 1940, 10/1, 2, 12 in 16/1 1943, 9/1 1945.

Glavne dohodke so KDE ustvarjale s prodajo električnega toka pa tudi z izdelovanjem raznih naprav v delavnicah, z elektrotehničnimi deli, instalacijami in tudi s prodajo elektrotehničnega materiala. Dohodki od prodaje električnega toka so ves čas rastle, tudi v letih gospodarske krize; skokovito so začeli naraščati v letih od 1935, ko so prodajali tudi vse več toka. Dohodki od prodaje pa niso rastle vzporedno z obsegom prodanega toka: medtem ko se je količina prodanega toka od leta 1924 do 1940 povečala 31-krat, se je dohodek od prodanega toka v istem času povečal le 21-krat. Dohodki od prodaje toka so bili naslednji:⁷⁸

	Upravna doba	Dohodek
I	(25. 2. 1916—30. 6. 1916)	24.800,34 kron
II	(1. 7. 1916—30. 6. 1917)	48.743,60 kron
III	(1. 7. 1917—30. 6. 1918)	90.418,37 kron
IV	(1. 7. 1918—30. 6. 1919)	178.970,27 kron
V	(1. 7. 1919—30. 6. 1920)	245.991,00 kron
VI	(1. 7. 1920—30. 6. 1921)	393.741,39 kron
VII	(1. 7. 1921—30. 6. 1922)	682.455,05 kron
VIII	(1. 7. 1922—30. 6. 1923)	817.244,60 dinarjev
IX	1923	535.900,52 dinarjev
X	1924	1.203.032,42 dinarjev
XI	1925	1.350.815,92 dinarjev
XII	1926	1.833.095,82 dinarjev
XIII	1927	2.295.290,72 dinarjev
XIV	1928	2.800.435,40 dinarjev
XV	1929	3.609.945,65 dinarjev
XVI	1930	3.801.226,65 dinarjev
XVII	1931	4.075.909,80 dinarjev
XVIII	1932	5.553.658,19 dinarjev
XIX	1933	5.096.028,98 dinarjev
XX	1934	6.028.801,33 dinarjev
XXI	1935	9.311.829,39 dinarjev
XXII	1936	11.100.216,66 dinarjev
XXIII	1937	14.054.966,61 dinarjev
XXIV	1938	19.068.119,05 dinarjev
XXV	1939	23.006.160,68 dinarjev
XXVI	1940	ca. 26.000.000,00 dinarjev

Dohodki od montaž električnih instalacij so se gibali od 178.233 dinarjev leta 1928 do 490.600 dinarjev leta 1940, ko so bili največji. Več dohodka so KDE ustvarile s prodajo blaga. Leta 1929 so znašali dohodki od prodaje blaga 33.529 dinarjev (najmanjši je bil dohodek leta 1935, le 140.637 dinarjev), največ pa leta 1939, ko je dohodek znesel 1.032.308 dinarjev.⁷⁹

Največ dohodka je šlo za splošno režijo podjetja in za vzdrževanje naprav, za katero so navadno porabili tudi ves dobiček. Leta 1928 je znesla režija 534.024 dinarjev, leta 1932 je dosegla 1.247.604 dinarjev, leta 1937 5.647.551 dinarjev, leta 1940 pa že 13.489.454 dinarjev. Počasneje so rastle vzdrževalni stroški: leta 1929 so znesli 760.604 dinarjev, leta 1940, ko so bili največji, pa 3.617.454 dinarjev.⁸⁰

Imetje KDE se je po bilanci od VIII. upravne dobe (od 1. julija 1922 do 30. junija 1923) do konca leta 1940 povečalo za 4050 %, kar kaže, da so v teh 19

⁷⁸ AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19.

⁷⁹ Glej opombo 77.

⁸⁰ Glej opombo 77.

Upravna doba	V	VI	VII	XV 1929	XVI 1930	XVII 1931	XVIII 1932	XIX 1933	XX 1934	XXI 1935	XXII 1936	XXIII 1937	XXIV 1938	XXV 1939	XXVI 1940	XXVII 1941
	Krone						Dinarji									
Prvotno posojilo deželnega odbora	2,590.323.99	2,758.736.90	2,950.499.54	1,397.715.00	1,483.794.00	1,574.411.75	1,670.293.40	1,403.827.91	1,032.709.00	803.284.00	852.188.50	904.086.50	959.145.25	1,017.557.00	1,079.525.50	
Gospodarska komisija za stvarno demobilizacijo		2,000.000.00	2,000.000.00	701.278.79	729.329.94											
Mestna hranilnica ljubljanska				1,000.000.00	1,000.000.00	1,000.000.00	1,000.000.00	4,776.710.00	5,020.830.00	5,148.830.00	5,077.100.00	5,424.234.00	4,963.590.00	4,730.470.00	4,583.320.00	1,766.850.00 1,444.970.00 1,000.000.00 434.580.00
Hranilnica dravske banovine, Ljubljana				5,429.000.00	5,429.000.00	5,295.130.00	5,005.860.00	4,764.250.98	4,854.650.00	4,745.085.00	3,862.220.00	4,174.555.00	4,537.880.00	4,845.080.00	8,426.375.00	2,362.690.00 3,039.360.00 283.180.00 1,591.890.00 496.260.42 3,500.000.00
Pokojninski zavod za nameščence, Ljubljana						12,360.660.00	16,804.778.34	19,887.700.00	11,744.791.69 6,400.660.00 7,829.861.12	11,467.872.95 9,136.720.38 7,645.248.62		12,391.726.86 10,929.174.47 8,529.387.07 7,000.000.00	33,364.895.78	32,268.777.99	31,079.402.55	9,465.826.91 8,249.754.85 6,310.551.28 6,421.161.22
Mestna hranilnica, Kranj													3,951.870.00	10,000.000.00 3,698.962.53	13,111.260.78	9,435.987.93 3,359.782.43
Dr. Šemrov, Ljubljana													662.621.00	550.340.00	403.670.00	400.000.00
Trboveljska premogokopna družba, Ljubljana														3,000.000.00	2,949.084.75	2,794.891.00
Prva hrvatska štedionica, Ljubljana													4,938.090.00	4,154.700.00		
Zadružna gospodarska banka, Kranj													193.980.00	105.660.00		
Hranilnica dravske banovine, Celje																347.000.00
Občinska hranilnica, Vrhnika																898.874.00
Drugi															799.101.25	560.776.63
S k u p a j	2,590.323.99	4,758.736.90	4,950.499.54	8,527.991.79	8,642.123.94	20,230.201.75	24,480.931.74	30,832.488.89	36,883.501.81	38,947.040.95	44,167.954.02	49,353.163.90	53,572.072.03	64,371.547.52	62,431.739.83	64,164.386.67

letih dobro poslovale. Največji del imetja so sestavljale investicije, ki so iz leta v leto rastle. Velik porast investicij se je začel z letom 1929 in je bil prav v letih velike gospodarske krize glede na prejšnji dve leti največji. Leta 1930 so investicije glede na leto 1929 porastle za 186 %, leta 1931 pa glede na leto 1930 za 148 %. Rast investicij je bila do leta 1929 zelo nizka, kar se vidi tudi po tem, da so do leta 1929 dosegle vse investicije le polovico novih v letu 1930. Gospodarska kriza je zadela investicije KDE šele leta 1932 in 1933, ko je porast glede na prejšnji leti znašal le 9,3 % in 3,7 %, kar je bilo v letih od 1930 do 1940 najmanj. Vse investicije do leta 1921 so šle na račun sredstev dežele Kranjske,⁸¹ kasnejše investicije pa so bile iz dohodkov KDE in posojil, prispevali pa so tudi interesentje in banovina. Do leta 1940 so KDE prispevale za svoje investicije 75 % sredstev, banovina 8 % in interesenti 17 % sredstev.

KDE so dobivale sredstva za investicije iz svojih rednih dohodkov, zlasti pa z najemanjem posojil v domačih denarnih zavodih. V letih od 1930 do 1937 so KDE najele 48 milijonov dinarjev posojil,⁸² kajti iz svojih dohodkov KDE niso mogle veliko nameniti za nove gradnje, saj so leta 1937 zahtevale npr. anuitete skoraj četrtino dohodka od prodaje električnega toka, skupaj s splošnimi režijskimi stroški pa kar 67 % dohodka. Zaradi težav pri plačevanju anuitet so KDE hotele leta 1937 nove investicije malo zavreti, da bi se stare amortizirale in da bi mogle več svojih dohodkov namenjati za vse bolj potrebna vzdrževalna dela. Vendar se rast investicij ni ustavila, ker splošno gospodarsko stanje KDE le ni bilo neugodno. KDE so z garancijo banovine najemale dolgoročno in kratkoročno posojila; kratkoročna navadno za pet let. O prvem posojilu, ki ga je najel še kranjski deželni odbor, smo že pisali. Leta 1920 je narodna vlada za Slovenijo naročila gospodarski komisiji za stvarno demobilizacijo, naj KDE da 2 milijona kron posojila.⁸³ Preostanek tega posojila so leta 1931 na osnovi določila finančnega zakona za leto 1932/1933 odpisali.⁸⁴ Iz njega so plačali gospodarski komisiji za stvarno demobilizacijo 100.000 kron za elektrarno Bohinj, ki so jo kmalu potem cenili na 1 milijon kron.⁸⁵ Za tekoče investicijske potrebe so leta 1921 najeli 4 milijone kron posojila. Iz teh sredstev so elektrificirali Ljubno in nabavili del gradiva za vezni daljnovod med Bledom in Bohinjem, ki so ga kasneje porabili drugod.⁸⁶ Obseg posojil pa je zlasti po letu 1929 še bolj rastle. Njihovo stanje po posameznih letih je razvidno iz naslednjega prikaza.⁸⁷

Posojila so KDE porabile tudi za sanacijo elektrarn, ki so jih prevzele. Z nakupom HE Žiri so prevzele tudi 4,7 milijona dinarjev njenih bremen pri Mestni hranilnici ljubljanski in Hranilnici dravske banovine.⁸⁸ Največji upnik KDE je bil Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani, pri katerem so dobile skupaj 37 milijonov dinarjev posojil, kar je bilo malo več kot polovica investicij, ki so jih do leta 1940 prispevale KDE same. Drugi najpomembnejši kreditor KDE je bila Hranilnica dravske banovine (prej

⁸¹ AS, Sresko načelstvo Radovljica, fasc. Završnica, snopič Deželne elektrarne.

⁸² AS, BAN I E, spis 17/1 1938 (Ruehovo poročilo).

⁸³ AS, Narodna vlada za Slovenijo, zapisniki sej, seja 156.

⁸⁴ AS, BAN I, spis 5686/1 1932.

⁸⁵ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spis 704 1921, fasc. 3, zapisniki sej, seja 14/10-1920, 20/-1921.

⁸⁶ Glej opombo 81. AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seja 23/2-1922.

⁸⁷ Glej opombo 77.

⁸⁸ AS, BAN I, spis 77/4 1933.

Kranjska hranilnica), potem Mestna hranilnica ljubljanska in drugi zavodi. Posojila so KDE dobivale pod dokaj neugodnimi pogoji, zlasti obrestna mera je bila velika, običajno je znašala 8 % (vsa posojila pri Pokojninskem zavodu, Mestni hranilnici ljubljanski in Hranilnici dravske banovine), za manjši del posojil pa tudi 7,5 %, 7 % in celo za prav malo posojil 6 %.⁸⁹ Zaradi visokih obrestnih mer so imele KDE pri njihovem odplačevanju stalne težave, občutnejše so te postale v letu 1937. Tistega leta so pri KDE poskušali doseči znižanje obrestne mere vsaj na 7,5 %, ⁹⁰ kar pa se jim ni posrečilo. Obseg amortizacijskih kvot in obresti posojil po bilanci kaže naslednja razpredelnica:

1919/1920	1920/1921	1921/1922	1929	1930
132.738,45	143.630,21	360.803,59	399.454,38	364.645,38
1931	1932	1933	1934	1935
643.776,30	2.234.316,83	2.270.811,28	2.374.366,10	2.911.062,07
1936	1937	1938	1939	1940
3.490.108,25	3.817.202,75	4.169.382,86	4.579.091,17	4.822.794,98

Banovini so večkrat predlagali, naj v svojih proračunih predvidi tudi sredstva za kritje anuitet pri posojilih KDE. Banovina je to v neki meri tudi delala. Tako je leta 1931 dala v ta namen 1,5 milijona dinarjev,⁹¹ iz proračuna za leto 1931/1932 pa je izplačala 294.358 dinarjev obresti in 140.000 dinarjev amortizacijske kvote za dvanajstmilijonsko posojilo, ki so ga KDE najele pri Pokojninskem zavodu za gradnjo daljnovoda Velenje—Crnuče.⁹² Pomagala pa jim je tudi z olajšavami pri plačevanju davkov.⁹³ KDE pa so si same pomagale iz zadreg z najemanjem kratkoročnih posojil pod ugodnimi pogoji in z njimi plačevale anuitete.

Od interesentov za elektrifikacijo so največ prispevale združene doljenjske občine, ki so za elektrifikacijo krajev med Grosupljem, Trebnjem, Ševnico, Krškim, Šentjernejem in Novim mestom najele pri Pokojninskem zavodu za nameščence 7 milijonov dinarjev posojila.⁹⁴ Interesentom so KDE zaračunale prispevek za elektrifikacijo tako, da so davčno osnovo zainteresiranega okoliša povečale za 387,5 % ali pa tako, kot so ga npr. za Župelovec pri Kapeli, da so davčno osnovo pomnožili s pet. Pred začetkom druge svetovne vojne so pri KDE sodili, da je prebivalstvo doseglo take materialne pogoje, da bi moglo več prispevati za elektrifikacijo ter da so zanjo nastopili tudi izredni subjektivni pogoji, ki da jih nikakor ne bi kazalo prezreti, četudi so z novimi investicijami velike težave ter so cene električnega materiala v primeri z najnižjimi cenami v zadnjem desetletju narastle za 70 do 80 %.⁹⁵

Banovina je vsako leto predvidela v svojem proračunu manjšo vsoto za elektrifikacijo pasivnih krajev, ki pa jo je ministrstvo za finance v Beogradu večkrat oklestilo. Tako je npr. bilo v proračunu za leto 1934/1935 predvidenih

⁸⁹ AS, BAN V/19, mapa Razno (Izkaz zadolžitve KDE z dne 31/12-1940).

⁹⁰ AS, BAN I E, spis 17/1 1938 (Ruehovo poročilo).

⁹¹ AS, BAN I, spis 77/? 1935

⁹² AS, BAN I, spisa 9508/1 1931, 772/1 1935.

⁹³ AS, BAN V/19, spis 26/1 1941 (Pravna kvalifikacija KDE).

⁹⁴ AS, BAN I E, spis 143/2 1937.

⁹⁵ AS, BAN V/19, spisa 6/1 1941 (Poslovno poročilo odseka za elektrifikacijo za 13. redno zasedanje banskega sveta) in 137/2 1941, mapa Razno.

za elektrifikacijo pasivnih krajev 1,2 milijona dinarjev, ki jih je ministrstvo za finance zmanjšalo na 750.000 dinarjev.⁹⁶ Sredstva za elektrifikacijo pasivnih krajev je banovina delila tudi med druge elektrarne. Navadno je za ta namen dajala sredstva tudi iz drugih postavk svojega proračuna. Tako je za elektrifikacijo Starega trga ob Kolpi dala KDE od julija do oktobra leta 1940 200.000 dinarjev iz fonda za zaposlitev revnega prebivalstva, 50.000 dinarjev iz fonda za elektrifikacijo pasivnih krajev in 144.000 dinarjev iz fonda za zgradbo vodovoda v Starem trgu.⁹⁷ Tudi visoki komisariat ljubljanske pokrajine je v letu 1941 določil iz svojega proračuna 380.000 lir za graditev daljnovoda Dolga vas—Brézoviča in za elektrifikacijo Mozlja.⁹⁸

Obseg investicij⁹⁹ po letih je razviden iz naslednje razpredelnice:

Leto	Letni porast	Skupna vrednost
1916		2,093.386,49 kron
1917	55.167,24 kron	2,148.553,73 kron
1918	14.894,42 kron	2,163.448,15 kron
1919	41.162,96 kron	2,204.611,11 kron
1920	30.819,19 kron	2,235.430,30 kron
1921	281.660,45 kron	2,617.090,75 kron
1922 1. polletje	1,991.236,66 kron	4,508.327,41 kron
valorizacija kron v dinarje		1,127.081,85 dinarjev
1922 2. polletje	12.450,37 dinarjev	1,139.532,22 dinarjev
1923	121.200,07 dinarjev	1,260.732,29 dinarjev
1924	501.345,66 dinarjev	1,762.077,95 dinarjev
1925	15.756,28 dinarjev	1,777.834,23 dinarjev
1926	37.497,43 dinarjev	1,815.331,66 dinarjev
1927	146.951,35 dinarjev	1,962.283,01 dinarjev
1928	881.947,13 dinarjev	2,844.230,14 dinarjev
1929	783.974,96 dinarjev	3,628.205,10 dinarjev
1930	7,366.878,64 dinarjev	10,995.083,74 dinarjev
1931	15,716.776,22 dinarjev	26,672.859,96 dinarjev
1932	6,435.612,70 dinarjev	33,108.472,66 dinarjev
1933	2,277.737,95 dinarjev	35,386.210,61 dinarjev
1934	10,306.201,05 dinarjev	45,692.411,66 dinarjev
1935	8,025.243,40 dinarjev	53,717.655,06 dinarjev
1936	7,090.937,30 dinarjev	60,808.592,36 dinarjev
1937	6,246.079,26 dinarjev	67,054.671,62 dinarjev
1938	10,934.713,75 dinarjev	77,989.395,37 dinarjev
1939	16,239.350,57 dinarjev	94,228.745,94 dinarjev
1940	8,140.934,67 dinarjev	102,369.680,61 dinarjev

Zanimivo je ugotoviti, koliko so KDE investirale na posameznih področjih in v kaj so vlagale denarna sredstva. Za prenosno omrežje Velenje—Črnuče,

⁹⁶ AS, BAN I, spis 772/1 1935.

⁹⁷ AS, BAN V/19, mapa Razno (Stanje kredita za pospeševanje elektrifikacije).

⁹⁸ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 373/1 1942.

⁹⁹ AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis AS, BAN I E, spis 143/2 1937.

Trbovlje—Podlog in za transformatorski postaji Podlog in Črnuče so investirale 31 % sredstev za investicije do leta 1939, za elektrifikacijo Gorenjske z Ljubljano 22 %, za elektrifikacijo Notranjske 5,9 %, za elektrifikacijo Dolenjske 20,8 %, za elektrifikacijo Štajerske 10 %. Razdelitev investicij je razvidna iz spodnje razpredelnice:¹⁰⁰

	1930—1933	1934	1936	1938	1939
Prenosni vod Velenje—Črnuče	12.904.969,28	12.935.430,68	13.139.918,87	13.419.943,37	13.419.943,37
Prenosni vod Trbovlje— Podlog					3.867.822,13
Trans. post. Črnuče	4.478.302,81	6.865.357,12	7.913.241,59	8.217.154,81	8.217.154,81
Trans. post. Podlog	73.808,97	1.707.770,43	1.107.770,43	1.130.138,43	3.846.843,88
Gorenjska z Ljubljano	9.529.902,40	15.828.109,93	17.798.834,58	18.152.005,51	20.807.846,13
Notranjska	1.623.740,40	3.380.176,01*	3.823.718,10	4.201.259,94	5.588.478,34
Dolenjska	529.417,32	5.307.654,70**	9.490.271,47	15.606.646,60	19.655.393,18
Štajerska	1.253.861,91	1.749.292,94	3.641.310,44	8.661.759,83	9.707.669,75
Dolnja Lendava			386.328,26	386.328,26	318.899,01
Elektrarne Bohinj, Kranj, Žiri, Zagradec			2.920.162,61	7.845.162,61	7.845.162,61
Delavnice Črnuče		454.204,59	587.036,01	591.036,01	953.432,73

* z elektrarno Žiri

** z elektrarno Zagradec

Ob razkosanju KDE med okupatorje leta 1941, ko so njihovo vrednost cenili na 125 milijonov dinarjev, so Nemci zasegli 15 milijonov zalog različnega električnega materiala, ki so ga pred začetkom druge svetovne vojne previdni možje pri KDE naredili v vrednosti 25 milijonov dinarjev zaradi naglih dražitev, zasegli pa so tudi 7,5 milijona njihovih terjatev.¹⁰¹

KDE so same projektirale in gradile vse svoje omrežje in to po standardih, ki so veljali v Nemčiji. Za omrežne naprave: drogove in transformatorske postaje so imele izdelane več tipov. Za izdelavo konstrukcij vodov so imele KDE v Žirovnici delavnico, ki so jo po zgraditvi delavnice v Črnučah po letu letu 1934 ukinile. V črnuški delavnici je delalo 40 kvalificiranih delavcev. Opravljali so kovaška in ključavničarska dela, popravljali transformatorje in števec. Pri delavnicah v Črnučah so leta 1939 zgradile tudi večje skladišče.¹⁰²

¹⁰⁰ AS, BAN I, spisa 5686/1 1932, 5070/2 1934; AS, BAN I E, spisi 15/1 1936, 143/2 1937, 170/1 1939.

¹⁰¹ AS, BAN V/19, spis 26/1 1941 (Pravna kvalifikacija KDE).

¹⁰² AS, BAN I E, spisa 3898/1 1933 in 15/1 1936; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 5005/2 1934, fasc. EC, spis 4391/1 1939; AS, BAN V/19, spis 372/1 1939.

RAZVOJ ELEKTRIČNEGA ENERGETSKEGA SISTEMA

Elektrarne

Proizvodne možnosti HE Završnica so znašale okrog 4 milijone kWh na leto, ki pa dvajset let niso bile polno izrabljene. Dolgo vrsto let je proizvodnja okrog pol milijona kWh na leto povsem zadoščala. Potrebe po večji proizvodnji so rastle šele z znatnejšo razširitvijo potrošniškega omrežja. Leta 1921 in 1922 je ravnateljstvo predlagalo zaježitev vode pod jezom in njeno napeljavo v strojnico. Zaradi negotove usode KDE so to delo odlagali in končno nanj tudi pozabili. Tudi popravilo jezu na Rečici so odlagali.¹⁰³ V začetku tridesetih let so pripravili načrt za povečanje moči HE Završnica za devet do deset tisoč KM. Njeno moč so hoteli povečati z zaježitvijo Save v bližini strojnice; vodo naj bi speljali v povečano strojnico, v kateri bi naj postavili nove stroje. Tudi tega načrta niso izvedli. Na povečanje elektrarne so ponovno mislili leta 1937, ko je proizvodnja HE Završnica dosegla višek. Mislili so na nov agregat za 2500 kW, stara pa naj bi bila v rezervi. Ker pa so računali, da s postavitvijo novega agregata ne bi kaj prida pridobili, investicije pa bi bile precejšnje (približno 1,250.000 dinarjev), načrta niso izpeljali.¹⁰⁴ Sredi leta 1932 so HE Završnica povezali z vezno transformatorsko postajo v Črnučah. Za njeno boljšo izrabo pa so jo štiri leta kasneje vezali prek transformatorske postaje na Polici z vodom od Završnice prek Kovorja do Police z vodom za 20 kV. S tema povezavama je HE Završnica vse bolj dobivala značaj izravnalne elektrarne, povečala pa si je tudi možnosti za večjo oddajo električnega toka.

HE Završnica je obratovala ves čas brez večjih zastojev. Potrebna so bila le običajna očiščevalna dela na jezu, leta 1935 pa so ji obnovili cevovod.

Nasledniki kranjskega deželnega odbora se celo desetletje niso zanimali ne za razširitev obstoječih proizvodnih zmogljivosti, ne za gradnjo novih elektrarn in ne za razširitev omrežja, potem pa so ubrali enostavnejšo, cenejšo in za napredek elektrifikacije manj pomembno pot, to je pot nakupovanja manjših elektrarn in povezovanja z drugimi elektrarnami, ki so bile v posesti zasebnikov, družb ali države.

Prva pridobitev je bila majhna elektrarna na Savici v Bohinju, ki so jo leta 1917 zgradile vojaške oblasti za pogon cestne železnice od železniške postaje Bohinjska Bistrica pa do konca Bohinjskega jezera ter za vzpenjačo na Komno. Po vojni je HE Bohinj prišla skupaj z drugimi napravami v roke Gospodarske komisije za stvarno demobilizacijo. Od nje pa leta 1919 h KDE.¹⁰⁵ Komisija za upravo kranjske deželne imovine je na svoji seji dne 20. januarja 1921 odobrila 100.000 kron za nakup HE Bohinj.¹⁰⁶ Elektrarna je bila zgrajena kot provizorij in je bila v zelo slabem stanju. Bila je potrebna takoj večjih popravil vodnih napeljav, strojnice in električnega omrežja. Še leta 1939 je imela 600 m dolg vodni kanal v obliki lesenih rakev in strojnico pokrito s skodlami! HE Bohinj je izrabljala 160 m padca Savice. Peltonova turbina s 320 KM je poganjala generator 250 kVA, 550 V, vrt. 50 period. Ra-

¹⁰³ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seji 19/10-1921 in 10/11-1922; fasc. 4, spis 775 1921.

¹⁰⁴ AS, BAN I E, spisa 17/1 1938 (Ruehovo poročilo); AS, BAN I, spis 238/1 1937; AS, Banski svet, zapisniki sej, II. redno zasedanje, seja 9. 18/2-1932.

¹⁰⁵ Ing. F. S., Kranjske deželne elektrarne. Tehnika in gospodarstvo, letnik I., 1934, št. 2, str. 42.

¹⁰⁶ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seja 20/1-1921, fasc. 4, mapa deželni dolgovi.

zen tega je imela še majhno vodno kolo pod improviziranim jezom, ki je gnalo dinamo 110 V, 63 A. Služilo je za razsvetljavo v primeru poškodb na cevovodu.¹⁰⁷ Letna proizvodna zmogljivost je znašala okrog 1.200.000 kWh, proizvajala pa je le približno eno šestino tega.¹⁰⁸ Ko je elektrarna prišla v posest KDE, je s približno 20 km vodov visoke napetosti in približno 15 km vodov nizke napetosti napajala z električno energijo kraje od Bohinjske Bistrice do Bohinjskega jezera in Češnjice. Na tem omrežju je bilo 8 transformatorskih postaj.¹⁰⁹ Opisano omrežje je pred tem napajala elektrarna pri žagi verskega sklada (ki so jo leta 1920 ustavili). Najprej so nameravali HE Bohinj ustaviti, jo demontirati, omrežje pa priklopiti z daljnovodom visoke napetosti z Bleda do Bistrice na HE Završnica.¹¹⁰ Na začetku leta 1922 so pri KDE uvideli, da taka investicija ne bi bila rentabilna in da bi z njo po nepotrebnem obremenili zmogljivosti HE Završnica, koristi pa da bi ne bilo prave.¹¹¹ Čeprav je HE Bohinj bila ves čas obstoja KDE v sestavu podjetja, je niso nikoli povezali z drugim omrežjem, prav tako pa tudi nikoli niso popolnoma opustili misel na njeno vključitev v skupen sistem KDE. Zlasti živa je postala ta misel leta 1932.¹¹²

Leta 1922 se je občina Srednja vas ponudila, da bi skupaj z občino Bistrice vzela HE Bohinj v zakup ali pa da bi jo celo kupila. Pokrajinska uprava je sprva njen predlog zavrnila. Ko pa je opustila misel na zgoraj omenjeni daljnovod z Bleda v Bohinj, je začela informativna pogajanja z obema občinama. Občini sta želeli s pridobitvijo elektrarne zagotoviti stalno dobavljanje električne energije za svoji območji. Meseca novembra 1925 je Komisija za upravo kranjske deželne imovine sklenila prepustiti HE Bohinj občinama brez vsake odškodnine. Ker občini nista bili več pripravljene prevzeti na svoje rame velikih bremen, ki bi jih elektrarna prav gotovo stalno nalagala, je namera o predaji elektrarne propadla. HE Bohinj tisti čas ni ustvarjala dobička, ker so bili vzdrževalni stroški preveliki.¹¹³ Ker so prej odlašali s popravili, so jih potem, ko je postalo jasno, da bohinjski občini ne bosta prevzeli elektrarne, takoj naročili.¹¹⁴

Naslednja elektrarna, ki je prišla v sestav KDE, je bila HE Zagradec v Fužinah na Krki. Zgradili so jo leta 1921. Turbine so izdelali v Strojnih tovarnah in livarnah v Ljubljani, električne naprave pa je dobavila tvrdka Brown Boveri. Podjetje je kmalu prišlo v konkurz. Bila je nevarnost, da bo elektrarna prenehala delovati in bi zaradi tega ostali kraji med Zagradcem, Ambrusom, Stično, Grosupljem in Skofljico brez električnega toka, zato jo je ljubljanski oblastni odbor sredi leta 1927 odkupil za KDE. HE Zagradec in njeno omrežje sta bila ob nakupu v slabem stanju in so bila takoj potrebna večja popravila. Prva leta so imele KDE z njo velike stroške. Elektrarna je imela okrog 50 km vodov visoke napetosti in 25 km vodov nizke napetosti ter 25 transformatorskih postaj (pol jih je bilo zidanih, pol pa je bilo prostih na drogovih). HE Zagradec je imela dve Francisovi turbini po 125 KM

¹⁰⁷ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seja 25/2-1922, fasc. 2, spis 426 1923; AS, BAN V/19, spis 372/1 1939.

¹⁰⁸ AS, BAN I, spis 1709/1 1934.

¹⁰⁹ AS, BAN I, 77/3 1933.

¹¹⁰ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spis 704 1921.

¹¹¹ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seja 25/2-1922.

¹¹² AS, Banski svet, zapisniki sej, II. redno zasedanje, seja 9. 18/2-1932.

¹¹³ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 4, mapa Najem oz. prodaja elektrarne Završnica, spisi 13, 229, 257, 292, 341, 388 1922; fasc. 3, zapisniki sej, seja 31/3-1922, 3/5-1922, 13/7-1922, 18/11-1925, 13/1-1926.

¹¹⁴ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seja 22/2-1926.

in dva generatorja po 108 kVA, 5000 V, vrt. 50 period. Letno je mogla proizvesti kakih 800.000 kWh. Ob vsaki nizki vodi ni mogla zadovoljiti potreb svojega potrošniškega območja, ki je bilo že ob nakupu prezahtevno. Za ustrezno zadovoljevanje njegovih potreb je bila nujna priklopitev na omrežje KDE, ki so jo opravili v mesecu februarju leta 1935 z dograditvijo daljnovoda za 20 kV od črnuške do grosupeljske transformatorske postaje.¹¹⁵

Podobno kot HE Zagradec, je tudi HE Žiri, elektrarna Električne in gospodarske družbe z o. z. v Žireh, prišla v posest KDE. Družba je bila na robu propada, saj je imela leta 1928 11,5 milijona dinarjev dolgov. Banovina je tega leta prevzela jamstvo za 3 milijone dinarjev novega posojila, ki je bilo potrebno za obnovevitev elektrarne po poškodbah zaradi treh uničujočih povodnji v letih 1926 in 1927, obenem pa dobila elektrarno v upravo. Kupila jo je leta 1933 na javni dražbi. Elektrarno so zgradili leta 1925. Njene stroje so nabavili pri podjetju J. M. Voith St. Polten, pri Strojnih tovarnah in livarnah v Ljubljani ter pri AEG in Elin d. d. Imela je dve turbini po 300 KM in 218 KM ter dva generatorja po 250 kVA in 165 kVA, 3500 V, vrt. 50 period. Izrabljala je 22 m vodnega padca poljsanske Sore v Fužinah pri Žireh. Voda je tekla po 950 m dolgem lesenem vodu (leta 1935 so ga obnovili). Vodne razmere niso bile najbolj ugodne, znašale so 0,75 do 2,47 m³ na sekundo. S polno zmogljivostjo je mogla obratovati le približno 7 mesecev na leto. Letno je mogla proizvesti od 2 do 2,5 milijonov kWh. Ob prevzemu je imela 25 km vodov visoke napetosti (10 kV) in 25,5 km vodov nizke napetosti ter 6 transformatorskih postaj. Mogla je proizvesti več električnega toka, kot ga je mogel porabiti njen okoliš v Žireh z okolico, Vrhnika in kraji med Cerknico ter Rakekom. Njeni potrošniki so letno potrebovali le kakih 190.000 kWh. Zato je bila nujna povezava z drugim omrežjem KDE, s katerim so jo povezali leta 1935 z dograditvijo daljnovoda za napetost 20 kV med Črnučami in Vrhniko.¹¹⁶ Ta povezava ji je povečala možnosti za racionalnejšo izrabo zmogljivosti. V začetku meseca avgusta leta 1944 so partizani elektrarno onesposobili.¹¹⁷

KDE so si pridobile tudi več manjših elektrarn, ki so jih imele za rezervno ali pa so jih opustile. Taka je bila Zadružna elektrarna v Cerknici, r. z. z o. z., ki je prišla v posest KDE sredi novembra 1933. Zgradili so jo leta 1927. Imela je Dieslov motor za 70 KM, ki je poganjal generator s 50 kVA, 400/231 V, vrt. 50 period. Njene stroje so izdelali v Leobersdorfer Maschinenfabrik AG in v Jugoslovanskem Siemensu d. d. v Zagrebu. Leta 1930 je proizvedla 20.000 kWh. Ob prevzemu je imela 2,5 km omrežja v Cerknici. Dve leti so jo KDE imele v rezervi, potem pa so jo opustile.¹¹⁸

Elektrarno Mestne elektrarne in vodarne v Kočevju so KDE pridobile 1. novembra 1932. Elektrarno so postavili že leta 1896 in so jo leta 1930 raz-

¹¹⁵ AS, BAN I, spisa 77/3 1933, 1709/1 1934; AS, Banski svet, zapisniki sej, II. redno zasedanje, seja 9. 18/2-1922; III. redno zasedanje, seja 2. 16/2-1934; Ing. F. S., Kranjske deželne ... str. 42; Statistika električnih centrala Kraljevine Jugoslavije. Stanje u julu 1932. godine. Izdao Savez električnih centrala Savske banovine i Klub strojarških i elektrotehničkih inženjera Udruženja jugoslovenskih inženjera i arhitekata, sekcija Zagreb. Sestavio Ing. Felix Reich. Zagreb 1933, str. 164, 165.

¹¹⁶ Arhiv v Skofji Loki, Sresko načelstvo Skofja Loka s predniki, spis 257 1928; AS, Banski svet, zapisniki sej, I. redno zasedanje, seja 7. 28/1-1931, II. redno zasedanje, seja 8. 17/2-1932, seja 9. 18/2-1932, III. redno zasedanje, seja 2. 16/2-1933, V. redno zasedanje (1934) fasc. Poročila, spis Poročilo referata za elektrifikacijo; AS, BAN I, spisi 4873/1 1932, 77/1, 3, 4 1933, 15/1 1936, 372/1 1939; AS, BAN I E, 288/1 1933; AS, Zbornica za trgovino, industrijo in obrt, fasc. 309/2 (popisnica El. in gospodarske družbe Žiri); Korak dalje v elektrifikaciji Dravske banovine. ETV, letnik IV., 1934, št. 12, str. 225.

¹¹⁷ AS, Šef pokrajinske uprave VIII, spis 4550/9 1944.

¹¹⁸ AS, BAN I, spisi 1709/1 in 5070/2 1934, 15/1 1936; AJ, Ministrstvo Kraljevine Jugoslavije, fasc. 598, spis 9255 1939; Statistika električnih centrala ... str. 26, 27.

širili. Po razširitvi je imela dva Dieslova motorja po 80 KM in 100 KM ter vodno turbino s 35 KM, ki so poganjali štiri generatorje 51 kVA, dva po 28 kVA in enega po 30 kVA. Proizvajali so istosmerni tok. Po vnovični predelavi za proizvodnjanje trifaznega toka je imela Dieslov motor 100 KM in generator 65 (68) kVA, 400/231 V, vrt. 50 period. Služila je za rezervo in so jo pognali samo takrat, kadar je prišlo do okvar na kočevskem daljnovodu, s katerim so jo povezali z drugim omrežjem KDE leta 1934.¹¹⁹

Oktober leta 1933 so KDE pridobile elektrarno v Dobrovi in so jo naslednje leto že opustile, ker je bila zaradi poplav prejšnja leta zelo poškodovana, njeno potrošniško omrežje pa so priklopili na daljnovod Črnuče--Vrhnika. Elektrarno r. z. z o. z. v Dobrovi so postavili leta 1912. Imela je turbino 42 KM in generator 30 kVA, 3 kV, vrt. 50 period; njene naprave so dobavile Strojne tovarne in livarne d. d. v Ljubljani in Električno podjetje Pajk v Celju. Imela je približno 22 km omrežja in 9 transformatorskih postaj za potrebe Dobrove in njene okolice.¹²⁰

Podobno je leta 1934 prišla v posest KDE elektrarnica Kmetijske električne zadruga v Velikih Laščah, ki so jo zgradili leta 1926. Imela je Dieslov motor s 25 KM in generator 25 kVA, 400/231 V, vrt. 50 period. Elektrarno so KDE ustavile in njene naprave prodale za 18.000 dinarjev.¹²¹

S prvim januarjem leta 1936 je prišla v posest KDE elektrarna Elektro družbe z o. z. v Dolnji Lendavi. Zgradili so jo leta 1935. Njen pogonski motor je imel 55 KM, generator pa 49,5 kVA, 400/231 V, vrt. 50 period. Elektrarna je v sestavu KDE obratovala samo leta 1936. Junija leta 1939 je pogorela, nato so njene naprave razprodali (za 84.000 dinarjev). Takrat je imela 6,5 km vodov za visoko napetost in 4,5 km za nizko napetost ter transformatorsko postajo (30 kVA, 3000/380/220 V), ki so jo povezali s TE Paklenica na Hrvaškem.¹²²

Leta 1938 so KDE dobile v posest elektrarno Ludvika Jesenika v Brodeh v Savinjski dolini, ki so jo postavili leta 1920. Imela je vodno turbino s 63 KM in generator 52 kVA, 400/231 V, vrt. 50 period. KDE so jo takoj opustile in odprodale njene naprave.¹²³

Pomembna pridobitev KDE je bila Mayrjeva elektrarna v Kranju na Kokri, ki je obratovala že leta 1899. Z njo so bile KDE povezane od leta 1934. Konec leta 1937 je prišla v posest KDE polovica elektrarne, v začetku leta 1938 pa še drugi del. Kupili so jo za 5.003.000 dinarjev od Pavla Mayrja in dr. Šemrova. Poslej so jo imenovali Elektrarna Kranj. Z njo so si KDE pridobile pomemben potrošniški okoliš, na katerem je bilo 2 km vodov visoke napetosti, 12 km vodov nizke napetosti in 7 transformatorskih postaj. Leta 1939 je imela elektrarna dve Francisovi turbini s 75 KM in 115 KM, Dieslov motor z 80 KM in generatorja 140 kVA, 550 V in 100 kVA, 400/231 V, vrt. 50

¹¹⁹ AS, Banski svet, zapisniki sej, III. radno zasedanje, seja 2. 16/2-1933; AS, BAN I, spisi 1709/1, 5070/2 1934, 15/1 1936; AS, BAN V/19, spis 372/1 1939; Statistika električnih centrala... str. 54, 55; Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije Dravske banovine. ETV, letnik 1939, št. 7-8, str. 161.

¹²⁰ AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, BAN I E, 15/1, 2 1936; AJ, Ministrstvo za trgovino Kraljevine Jugoslavije, fasc. 598, spis 2894 1938; Statistika električnih centrala... str. 34, 35; Elektrifikacija Dravske banovine. ETV, letnik V., 1935, št. 1, str. 2.

¹²¹ AS, BAN V/19, spis 125/1 1939; AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AJ, Ministrstvo za trgovino Kraljevine Jugoslavije, fasc. 598, spis 925 1939; Statistika električnih centrala... str. 152, 153.

¹²² AS, BAN I, spisa 5070/2 1934, 15/1, 2 1936; AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo odseka za elektrifikacijo Dravske banovine za XII. redno zasedanje banskega sveta; spis 125/1 1939.

¹²³ AS, BAN V/19, spis 125/1 1939; AS, Banski svet, zapisniki sej, IX. redno zasedanje, seja 1. (spis 13); Statistika električnih centrala... str. 25, 26.

period. Leta 1940 so turbini izboljšali in zamenjali en generator z novim. Po izboljšavah je imela elektrarna 180 kW, njena proizvodnja pa se je močno dvignila.¹²⁴

PREGLED ELEKTRARN KDE LETA 1939

Elektrarna	Pogonski stroji		Generatorji			Maksimalna obremenitev kW
	vrsta	moč KM	znamka	moč KW	napetost V period	
Završnica	Peltonova turbina	1500	AEG	1000	10000 50 Hz	
			AEG	1000	10000 50 Hz	
Bohinj	Peltonova turbina	320	AEG	200	525 50 Hz	70
	vodno kolo	7	Bergman GF	6	115 50 Hz	
Zagradec	Francisova turbina	150	Brown — Boveri W 36 B	80	5000 50 Hz	130
	Francisova turbina	150	Brown — Boveri W 36 B	80	5000 50 Hz	
Žiri	Francisova turbina	218	Elin IG 230/8	132	3000 50 Hz	525
	Francisova turbina	300	AEG ESD 751/200	200	3300 50 Hz	
Kočevje	Dieslov motor	80	Siemens Sch. F 243 g-E	54	400/230 50 Hz	10
Kranj	Francisova turbina	115	Bergman	110	5500 50 Hz	100
	Dieslov motor	80	Bergman	80	400/251 50 Hz	
	Francisova turbina	75				

Sporedno z nakupovanjem elektrarn so se KDE prizadevale doseči kar največ povezav lastnega omrežja in elektrarn z omrežji drugih elektrarn, si tako zagotoviti gotovost lastnega obratovanja, dobiti zadostno energetska osnovo za razširjajočo se elektrifikacijo banovine ter si pridobiti kar najbolj vplivno vlogo v elektrogospodarstvu.

Najpomembnejša energetska pridobitev KDE je bila povezava s TE državnega rudnika lignita v Velenju. Pogodbo o povezavi z njo so sklenile, ko se je njihova lastnica lotila intenzivne elektrifikacije. Pogodbo so sklenili

¹²⁴ AS, Banski svet, zapisniki sej, IX. redno zasedanje, seja 1. (spis 13); Janez Kos, Elektrifikacija ... str. 380, 381.

leta 1929. Podpisala sta jo vladni komisar dr. Marko Natlačen za ljubljanski oblastni odbor in ministrstvo za gozdarstvo in rudarstvo, ki je bilo takrat v rokah dr. Antona Korošca. Pogodbo o nakupovanju električne energije iz TE Velenje so skušali skleniti tudi zasebniki, a s posrečeno politično zvezo med Ljubljano in Beogradom je uspela ljubljanska samoupravna oblast. S pogodbo se je rudnik lignita v Velenju obvezal oddajati KDE vso električno energijo iz svoje elektrarne, ki je ne bi potreboval zase in za druga podjetja, ki jih je upravljalo ministrstvo za gozdarstvo in rudarstvo ter za izpolnjevanje že prej sprejetih obvez. Dalje se je obvezal oddajati električni tok brez prekinitve in povečati proizvodne kapacitete po potrebah KDE. KDE so s pogodbo dobile izključno pravico prevzemati in prodajati vso električno energijo iz TE Velenje, razen tiste, ki smo jo zgoraj posebej navedli. Pogodba je bila sklenjena za dobo 50 let. Če bi se leto dni pred njenim iztekom ne odpovedala, bi se avtomatično podaljšala za naslednjih deset let in potem analogno še za deset let. KDE so se s pogodbo zavezale zgraditi lastno odvodno omrežje ter plačati 0,35 dinarja za 1 kWh loco TE Velenje.¹²⁵ S tako pogodbo so si KDE za nekaj časa zagotovile zadostne vire električne energije brez lastnih investicij in so mogle vse sile zapreči v širitev elektrifikacijskega omrežja.

TE Velenje so postavili na račun reparacij in kompenzacij ter s sredstvi državnega proračuna leta 1926 in jo leta 1929 povečali. Kotla z gorilnima površinama 375 m² so izdelali v Kruppovih tovarnah, turbogeneratorja po 1000 kW pa v tvrdki BBC. Parni turbini po 1365 KM sta poganjali generatorja po 1250 kVA, 5250 V, vrt. 50 period.¹²⁶ Turbogeneratorja sta bila stalno preobtežena in sta dajala tudi po 2300 kW, tako da je TE Velenje kmalu postala za vsako uspešno nadaljevanje elektrifikacije banovine premajhna. Zato je ministrstvo za gozdarstvo in rudarstvo — tedaj ga je vodil inženir Dušan Serbec — na banovinsko zahtevo naročilo povečanje elektrarne z novim turbogeneratorjem za 5250 kW. Nabavili so ga iz sredstev reparacij. Ker pa je Nemčija v tistem času ustavila vse reparacije in ker generalna direkcija državnih rudnikov v Sarajevu in ministrstvo za gozdarstvo in rudarstvo nista imela denarja za montažo turbogeneratorja in drugih naprav, je banovina založila potrebna denarna sredstva ter zanje dobila zagotovilo, da se ji bodo poračunala s tokom. Jeseni 1934 so zaključili montažo dveh novih kotlov (po 700 m² gorilne površine) ter parne turbine s 7170 KM in generatorja s 7500 kVA. Tako je TE Velenje dosegla učinek 7250 kW. Splošno mnenje je bilo, da bodo te proizvodne zmogljivosti zadostovale za potrebe KDE nekaj let.¹²⁷ Toda že jeseni 1935 in pozimi 1936 se je pokazalo, da so potrebni novi viri električne energije, ki bi jih bilo mogoče dobiti ali z novo povečavo TE Velenje ali z gradnjo nove elektrarne. Banovina je takoj začela resno opozarjati ministrstvo za gozdarstvo in rudarstvo, naj poveča zmogljivost TE Velenje z agregatom za 10.000 kW ter tako izpolni svoje pogodbene obveznosti do KDE. Toda za tako povečanje banovina ni dobila nobenih resnih obetov. Zato je ponovno oživila ideja, da naj bi si banovina pridobila v posest rud-

¹²⁵ AS, BAN I E, spisa 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta), 43/1 1938 (Pogodba).

¹²⁶ AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, Zbornica za trgovino, industrijo in obrt, fasc. 309/2, (popisnici Elektrarne državnega rudnika Velenje za 1937, 1938); AS, Ministrstvo za javna dela na Dunaju (izločeni spisi) XVIIa, spis 25.407 1917; Statistika električnih centrala ... str. 152, 153.

¹²⁷ AS, BAN I, spisi 2419/1 1930, 1709/1 in 5070/2 1934, 772/1 1935, 15/1 1936 (poročilo referata za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN I E, 143/2 1937, 43/1 1938 (Poročilo komisije in protokol kolavdiranja).

nik Velenje in njegovo elektrarno ali pa vsaj v upravo, na kar so mislili že leta 1932 in za kar se je svoj čas prizadevala že mariborska oblast. Kljub zadostni prizadevnosti banovinskih oblasti do prenosa lastništva ali uprave rudnika in elektrarne ni prišlo, čeprav je pristojno ministrstvo to nekoč obljubilo.¹²⁸ Banovina je bila zato prisiljena poiskati druge vire električne energije. Sklenila je pogodbo s Trboveljsko premogokopno družbo o nakupu toka iz njene nove elektrarne v Trbovljah. O tej pogodbi bomo še govorili.

TE Velenje so povezali s transformatorsko postajo v Črnučah z vodom za napetost 60 kV, ki so ga začeli graditi leta 1930.

Že ob sklenitvi pogodbe TE Velenje so KDE začele dolga in naporna pogajanja z Mestno elektrarno ljubljansko (MEL) za priklopitev ljubljanskega omrežja na omrežje KDE. KDE so namreč takoj potrebovale velikega potrošnika velenjskega toka, ki so ga kanile dobiti z MEL. Pogajanja so bila dolga, ker si je banovina prizadevala, da bi MEL ustavila obratovanje svoje TE, jo imela pripravljeno samo za rezervni pogon ter kupovala vso potrebno energijo pri KDE. Pogodbo so podpisali šele leta 1934, ko so povečali TE Velenje. Z njo so KDE dobile pravico dobavljati ves tisti električni tok, ki bi ga za potrebe njenega konsumnega območja ne mogle dobaviti HE Česenj, mestó pa si je zagotovilo pravico do distribucije električnega toka po mestnem območju in okolici. Dne 1. januarja, na obletnico podpisa pogodbe, je bila Ljubljana povezana s kablom za 10 kV s črnuško transformatorsko postajo, ki so jo za potrebe Ljubljane povečali. MEL je poslej obratovala samo kot rezervna elektrarna. Ljubljana pa ni bila tako dober porabnik električnega toka, kot so si predstavljali pri KDE. Od KDE je električni tok prevzemala samo ob konicah. V nočnem času pa ji je proizvodnja elektrarne Česenj v Tacnu povsem zadostovala.¹²⁹

MEL je postavila ljubljanska mestna občina leta 1898 in jo je večkrat razširjala (1899, 1905, 1925, 1930). Leta 1939 je imela pogonske stroje (parne in Dieslove) s skupno močjo 6600 KM ter generatorje: dva po 150 kW, istosmerni tok 370 V, enega s 360 kW, istosmerni tok 360 V, enega s 540 kW, istosmerni tok 360 V, dva po 520 kVA, 6000 V, vrt. 50 period in še enega s 4700 kVA, 6000 V, vrt. 50 period.¹³⁰ Povezava z MEL za KDE ni pomenila pridobitve novih energetskih zmogljivosti, temveč pridobitev potencialnega potrošnika. Preko MEL so bile KDE povezane z elektrarno Ivana Česnja na Brdu pri Tacnu, ki je bila zgrajena leta 1908 in je imela dve vodni turbini po 550 KM ter dva generatorja po 510 kVA, 6500 V, vrt. 50 period. Leta 1930 je proizvedla 2.500.000 kWh.¹³¹ Preko MEL pa so bile KDE povezane tudi z elektrarno papirnice Vevče in elektrarno na Fužinah, ki sta imeli instalirano moč 1000 kW in 2475 kW

Z Zabretovo vodno elektrarno v Britofu pri Kranju so se KDE povezale v začetku tridesetih let. Zgradili so jo leta 1923 na Kokrici. Imela je dve vodni

¹²⁸ AS, Banski svet, zapisniki sej, II. redno zasedanje, seji 8. 17/2-1932 in 9. 18/2-1932; IX. zasedanje, seja 1. (spis 13); AS, BAN I E, spisi 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. zasedanje banskega sveta, Stenografski zapisnik 4. seje banskega sveta 18/2-1937), 43/1 1938, 136/1 in 170/1 1939; AS, BAN V/19, spis 31/1 1940.

¹²⁹ AS, Banski svet, zapisniki sej, I. redno zasedanje, seja 7. 28/1-1931; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931-1934, spis 2071/1 1934; AS, BAN I, spisa 5070/2 1934, 15/1 1936 (Poslovno poročilo referata za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN I E, spis 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta); AJ, Ministrstvo za gradnje Kraljevine Jugoslavije, fasc. 1089, mapa (o MEL); Priključitev omrežja ljubljanske mestne elektrarne na omrežje Kranjskih deželnih elektrarn. ETV, letnik IV, 1934, str. 19.

¹³⁰ 60 let elektrifikacije Ljubljane. Pripravil Stane Jesih. Izdalo Elektro-Ljubljana. Ljubljana 1958; Statistika električnih centrala... str. 76, 77; Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije... str. 166.

¹³¹ Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije... str. 155; Statistika električnih centrala... str. 24, 25.

turbini po 112 KM in 61 KM ter generatorje z 90 kVA in 65 kVA, 400/231 V, vrt. 50 period. Leta 1939 je proizvedla 190.817 kWh, leto dni prej pa za približno 6.000 kWh manj. Večino njene proizvodnje so kupovale KDE.¹³²

Z elektrarno tekstilne tovarne Jugočeška v Kranju so bile KDE povezane od njenega nastanka leta 1929. Elektrarna Jugočeška je imela leta 1933 parno turbino z 90 KM in generator za 1120 kVA, 10 kV, vrt. 50 period. Leta 1931 je proizvedla 3 milijone kWh. Obratovala je predvsem za tovarniške potrebe.¹³³

Povezavo z električno centralo Mayr in drug v Kranju leta 1934 smo že omenili. S posebnim vodom je bila zvezana z vodom KDE pri Rupah.

V začetku leta 1936 so KDE sklenile pogodbo o povezavi in sodelovanju z Andrejem Jakilom, lastnikom premogovnika in TE Krmelj, ki so jo zgradili leta 1907 in povečali 1924. Ob prikloplitvi je imela parne stroje s skupno močjo 910 KM in generator s 600 kVA, 3150 V, vrt. 50 period in rezervni generator s 185 kVA, 230 V, vrt. 50 period. Proizvajala je okrog enega milijona kWh letno.¹³⁴

Leta 1937 so se po dolgih pogajanjih KDE le povezale tudi z Majdičevo elektrarno v Kranju, ki je bila po svoji strani z daljnovodom Kranj—Bitnje—Škofja Loka povezana z Elektrarno Škofja Loka in okolica. Majhno elektrarno za potrebe svojega mlina so imeli Majdiči že leta 1892. V letih 1924, 1928 in 1937 so jo povečali. Nazadnje je imela pogonske stroje s skupno močjo 2000 KM in generatorje s skupnim učinkom 3000 kVA (3000 V, vrt. 50 period). Leta 1938 je proizvedla 8,110.550 kWh, naslednje leto pa 7,500.000 kWh. S KDE je bila povezana s približno 4 km dolgim vodom za 20 kV.¹³⁵

KDE so bile povezane še z več drugimi manjšimi elektrarnami. Leta 1934 so se povezale z elektrarno Električne in strojne zadruga r. z. z o. z. v Mengšu. Postavljena je bila leta 1917 in je imela vodno turbino z močjo 53 KM in generator 32 kVA, 2100 V, vrt. 50 period.¹³⁶ Povezane so bile z elektrarno Josipa Ravnikarja v Njivicah pri Radečah, ki je bila zgrajena leta 1931 in je imela vodno turbino z 28 KM in generator 30 kVA, 400/231 V, vrt. 50 period,¹³⁷ dalje z elektrarno Električnega in industrijskega podjetja d. z o. z. v Šempetru v Savinjski dolini, ki so jo postavili leta 1922 in je imela vodno turbino 72 KM in generator 60 kVA, 5250 V, vrt. 50 period.¹³⁸ Z Bonačevo elektrarno v Vidmu pri Krškem so se povezale leta 1939.¹³⁹ Povezane so bile tudi z elektrarno železarne grofa Thurna na Ravnah na Koroškem (zgradili so jo leta 1930 in je imela pogonske stroje s skupno močjo 585 KM in generatorje s skupnim učinkom 396 kVA, leta 1932 je proizvedla 597.000 kWh),¹⁴⁰ z elektrarno državnega rudnika v Zabukovci, ki so jo postavili leta 1919 in razširili leta 1926 (leta 1936 je imela stroj z močjo 150 KM in generator z učinkom 360 kVA, 525 V,

¹³² Janez Kos, Elektrifikacija ... str. 383.

¹³³ Janez Kos, Elektrifikacija ... str. 384. Statistika električnih centrala ... str. 64, 65.

¹³⁴ Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije ... str. 162; Statistika električnih centrala ... str. 138, 139; AS, BAN I E, spisa 143/2 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta) in 177/2 1937 (poročilo k letnemu zaključku KDE za 22. upravno dobo).

¹³⁵ Janez Kos, Elektrifikacija ... str. 379, 380.

¹³⁶ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1933—1938, spis 6928/1 1935; AS, Zbornica za trgovino, industrijo in obrt, fasc. 309/2 (popisna pola El. strojne zadruga v Mengšu za leto 1939); Statistika električnih centrala ... str. 80, 81; Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije ... str. 169.

¹³⁷ Statistika električnih centrala ... str. 110, 111; Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije ... str. 169.

¹³⁸ Statistika električnih centrala ... str. 140, 141; Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije ... str. 178.

¹³⁹ AS, Zbornica za trgovino, industrijo in obrt, fasc. 309/2 (popisnica El. in industrijskega podjetja Šempeter v Savinjski dolini za 1937); AS, BAN V/19, spis 123/1 1939.

¹⁴⁰ Statistika električnih centrala ... str. 46, 47.

vrt. 50 period, od leta 1931 je proizvedla ca. 332.000 kWh),¹⁴¹ z elektrarnami Kranjske industrijske družbe na Jesenicah, s katero je imela pogodbo o garantiranem odvzemu električnega toka, so bile povezane pri Dobravi (skupni učinek njenih elektrarn je znašal leta 1936 13.333 kVA, leta 1930 so proizvedle ca. 15 milijonov kWh).¹⁴² V Beli krajini so bile povezane za potrebe mesta Črnomlja z elektrarno rudnika Kanižarica, po letu 1938 pa so za Črnomelj nabavljale električni tok iz HE Ozalj.¹⁴³ Povezavo lendavskega obrata z elektrarno v Paklenici pa smo že omenili.

KDE so se dolgo trudile za povezavo tudi z največjo elektrarno v banovini, s HE Fala. Pogovori so bili dolgi. Sporazumele so se lahko šele leta 1939, ko je potekla desetletna pogodba med HE Fala in trboveljsko premogokopno družbo o dobavi električnega toka iz trboveljske TE. HE Fala je pozimi potrebovala rezervni tok, ki so ji ga mogle tedaj po sklenitvi pogodbe med KDE in Trboveljsko premogokopno družbo dati le KDE. Podjetji sta se s pogodbo dogovorili, da bodo KDE dobavljale HE Fala električni tok, dogovorili sta se tudi, da si ne bosta delali ovir, če se bo eno ali drugo podjetje odločilo elektrificirati kraje na območju druge. HE Fala je zgradila leta 1918 Schweizerische Elektrizitäts- und Verkehrsgesellschaft v Baslu, da bi z njeno energijo oskrbovala Gradec in Dunaj, vendar se je morala zaradi političnih sprememb po prvi svetovni vojni usmeriti na jug. Pet njenih turbin je imelo moč 44.000 KM, generatorji pa učinek 35.150 kW. Leta 1939 je HE Fala proizvedla 176.586.605 kWh, kar je bila polovica vse proizvodnje električne energije v banovini. KDE so od nje dobivale električni tok za oskrbovanje vojniškega omrežja že od leta 1936. Z njo so bile povezane pri Celju in pozneje še v Trbovljah.¹⁴⁴

Zaradi rastoče porabe električnega toka ter nenehne rasti konsumnega območja in zaradi popolne izrabe obstoječih proizvodnih zmogljivosti KDE in TE Velenje, ki jih ministrstvo za gozdarstvo in rudarstvo zaradi pomanjkanja sredstev ni povečalo, so morale KDE v letih pred drugo svetovno vojno nujno najti nove vire električne energije. Zagotovile so si jih pod zelo ugodnimi pogoji s pogodbo s Trboveljsko premogokopno družbo, podpisano dne 14. maja 1938. Tega leta je družba povečala svojo elektrarno v Trbovljah z novo parno turbino z močjo 17.000 KM in generatorjem 16.000 KM. Z omenjeno pogodbo so si KDE zagotovile za svoje namene vso električno energijo iz elektrarn Trboveljske premogokopne družbe v Trbovljah, Rajhenburgu in Kočevju, ki bi je družba ne potrebovala za svoje namene. KDE so postale edini kupec in prodajalec toka iz teh elektrarn. Cena toka je bila ugodna. S to potezo so si KDE po takratni sodbi zagotovile dovolj električne energije za pet normalnih let elektrifikacijskega razvoja.¹⁴⁵ S sklenitvijo pogodbe, ki

¹⁴¹ Statistika električnih centrala . . . str. 162, 163.

¹⁴² AS, BAN V/19, mapa Statistika električnih central (1936); AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spis 704 1921; fasc. 3, zapisniki sej, seja 25/1-1923. Statistika električnih centrala . . . str. 52, 53.

¹⁴³ AS, BAN I E, spisa 143/2 1937 (poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta), 170/1 1939 (Poročilo k letnemu zaključku KDE za 24. upravno dobo); AS, Banski svet, zapisniki sej, IX. redno zasedanje, seja 1. (spis 13); AJ, Ministrstvo za trgovino Kraljevine Jugoslavije, fasc. 598, spis 9255 1939.

¹⁴⁴ AS, BAN I, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referata za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/19 1941 (Poročilo k letnemu zaključku KDE za 28. upravno dobo); mapa Statistika električnih central (1939); AS, Zbornica za trgovino, industrijo in obrt, fasc. 309/2 (popisnica HE Fala za 1932, 1935, 1939); Statistika električnih centrala . . . str. 38, 39.

¹⁴⁵ AS, BAN I E, spis 170/1 1939 (Poročilo k letnemu zaključku KDE za 24. upravno dobo); AS, BAN V/19, spis 125/1 1939; mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta; AS, BAN V/19, mapa Razno, spis Pogodba med TPD in KDE, Povečana elektrarna Trboveljske premogokopne družbe. ETV, letnik 1939, št. 2, str. 45.

ji je nedvomno botrovalo tudi dobro politično prijateljstvo med generalnim navnateljem TPD Skubicem in banom Natlačénom, pa so dobile v roke tudi pomembno karto v igri z velenjsko elektrarno ter utrdile vodilno vlogo v elektrifikaciji dežele. Oddajne zmogljivosti KDE so se po povezavi z vodom za visoko napetost med Trbovljami in transformatorsko postajo v Podlogu, ki so ga dogradili leta 1939, močno povečale. Taka rešitev je bila seveda poceni, dosegljiva brez svojih vlaganj, vsekakor pa veliko primernejša, kot če bi pognali v tek zastarele naprave MEL, kar bi letno stalo okrog pol milijona dinarjev. Leta 1940 so se KDE povezale tudi z drugima elektrarnama Trboveljske premogokopne družbe: s TE Senovo (Rajhenburg), ki je leta 1939 proizvedla 2.417.000 kWh,¹⁴⁶ in TE Kočevje (1.155 kVA, 3150 V, vrt. 50 period), ki je proizvedla istega leta 754.000 kWh.¹⁴⁷

Omenimo naj še povezavo z elektrarno v Mežici.

Preden napravimo zaključke o razvoju elektroenergetskih zmogljivosti KDE, si oglejmo še načrta o novih elektrarnah, ki naj bi jih KDE gradile. O širokopoteznem načrtu graditev elektrarn kranjskega deželnega odbora smo že nekaj povedali. Od njegovih načrtov so uresničili samo HE Završnico, vsi drugi pa so ostali le na papirju, četudi so bili ves čas aktualni, najbolj pa načrti za elektrarni na Savi pri Mostah in Medvodah, ki so ju postavili šele po drugi svetovni vojni. Kranjski deželni odbor je za nove elektrarne izdal že veliko denarja. Za nakup zemljišč in vodnih pravic na Savi je porabil 238.409 kron, za nakup zemljišč in vodnih pravic za nadaljnjo izrabo vodnih sil Završnice 192.315 kron, za projektiranje elektrarn in proizvodbe glede vodnih sil pa 204.964 kron. Skupaj je torej izdal za nameravane elektrarne 635.688 kron, kar je bilo nekaj manj kot četrtnina tistega denarja, ki ga je porabil za zgraditev HE Završnice in za pokritje njene obratne glavnice.

Za HE Moste sta naročila načrte pri tvrdki Redlich in Berger na Dunaju že deželni odbor in uprava državnih železnic. Na istem mestu kot KDE je hotela zidati elektrarno tudi Kranjska industrijska družba na Jesenicah. Vendar je upravi državnih železnic uspelo z njo skleniti pogodbo, s katero se je tej nameri odpovedala ter se obvezala, da bo, kadar bodo zmogljivosti njene elektrarne na Radovni izrabljene, kupovala potrebno električno energijo iz HE Završnica, se pravi, od KDE. Graditev elektrarne so strokovnjaki svetovali že v letu 1921, čeprav je bil tisti čas zaradi velike draginje za velikopotezna podjetja neprimeren. Na graditev elektrarne Moste so začeli zopet misliti po ustanovitvi referata za elektrifikacijo pri banovinskem tajništvu, saj so njeno izgraditev postavili celo v tretjo stopnjo elektrifikacijskega načrta. Leta 1930 so pri tvrdki Redlich in Berger na Dunaju končali in modernizirali načrte za HE Moste. Takoj, ko so bili načrti gotovi, so pri radovljiškem okrajnem načelstvu vložili prošnjo za vodopravno obravnavo. Na tej obravnavi se je pojavila kot konkurent tudi Kranjska industrijska družba, ki pa se je morala v skladu s pogodbo, svojčas podpisano z dunajsko upravo državnih železnic, umakniti. Obravnavo je bila tako zlahka zaključena v korist KDE (1931) in tudi s pridobitvijo koncesije ni bilo težav. Geološke raziskave tal so pokazale ugodne rezultate. Računali so, da bodo že leta 1931 začeli z deli. Sedeminštirideset metrov visok betonski jez naj bi

¹⁴⁶ AS, BAN VI, spis 31.428 1940; AS, BAN V/19, mapa Statistika električnih central (1939); AS, Javni tožilec Slovenije, fasc. 2, spis ON 845/45-1.

¹⁴⁷ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939-1945, spis 6905/4 1940; AS, BAN VI, spis 30.274 1940; AS, BAN V/19, mapa Statistika električnih central (1939); Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije ... str. 161.

zajemal pet milijonov kubičnih metrov vode. Z njo naj bi izkoriščali 7000 KM, generatorji naj bi imeli učinek 6000 kVA in naj bi letno proizvedli okrog 40 milijonov kWh. Strojnica naj bi bila skupna z završniško. Izračunali so, da bi gradnja elektrarne stala 35 milijonov dinarjev. To je bila velika vsota, ki je v letih gospodarske krize niso mogli zbrati. Misel na HE Moste se je po tistem času pojavila le sporadično in brez prave namere po graditvi. Šele v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno, ko je bilo (že od suše konec leta 1936) vse bolj jasno, da za uspešno elektrifikacijo banovine potrebujejo nove proizvodne kapacitete, s katerimi bi bilo mogoče proizvajati dovolj vršne energije in tako enakomerneje obremenjevati preobremenjene velenjske zmogljivosti, so zopet vse resneje mislili na graditev HE Moste.¹⁴⁸ Tako so graditve HE Moste skupaj s HE Medvode, HE Predoslje in HE Mecescovec vnesli med predloge za javna dela v banovini in državi. Po tem programu javnih del, ki ga je izdelalo leta 1937 Udruženje jugoslovanskih inženirjev in arhitektov — sekcija Ljubljana, naj bi vse štiri elektrarne imele 18.500 kW učinka.¹⁴⁹ Zanje bi potrebovali 92 milijonov dinarjev investicij.

Tudi vodopravne obravnave za HE Medvode kranjski deželni zbor ni utegnil pripeljati do konca. Že v začetku spisa smo povedali, kako je deželni odbor pridobil na Savi od Kranja do Medvod šest mlinov, pridobil pa je poleg njih tudi več zemljišč. Omenili smo tudi, da je na tem delu Save imela svoje interese tvrdka Leykam-Josefsthal ali pozneje Združene papirnice Vevče. Leta 1925 se je pojavilo kot konkurent še mesto Ljubljana, ki je hotelo za svoje potrebe graditi v Medvodah svojo elektrarno. KDE so leta 1934 morale pohiteti z izdelavo načrtov za HE Medvode, če so hotele zavarovati pravice, ki so jih KDE že pridobile v prejšnjih letih. Elektrarna naj bi imela učinek 6500 kW in naj bi letno proizvajala 30 milijonov kWh. Stroški za njeno zgraditev naj bi znašali 25 milijonov dinarjev. KDE je niso gradile, niso pa pustile, da bi jo postavile Združene papirnice Vevče ali mesto Ljubljana. Varovanje njihovih koristi jim je bilo več kot nov vir električne energije v banovini.¹⁵⁰

KDE so prišle v spor z mestom Ljubljano tudi glede graditve elektrarne na Ljublanici, okrog katere se je razpravljalo razburljivo že v kranjskem deželnem zboru. Leta 1930 je bila opravljena vodopravna obravnava. Ob sklenitvi pogodbe o dobavi električne energije za potrebe MEL sta se sprti strani pomirili in pogodili, da bosta HE Ljubljanico gradili skupaj z odborom za osušitev Ljubljanskega barja, kadar bo potrebno. Elektrarne niso nikoli zgradili.¹⁵¹

Dasi je oddaja električnega toka iz omrežja KDE do leta 1929 stalno rastla, v letih gospodarske krize je sicer padla, potem pa zopet skokovito

¹⁴⁸ AS, BAN I, spisa 24/1 in 77/3 1933 (spis 8/10-1930); AS, BAN I E, spisi 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta), 143/2 1937, 43/1 1938 (Ruehovo mnenje ločeno); Franc Rueh, Elektrifikacija Dravske banovine. Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. 437.; Elektrarna Moste je bila zgrajena po novem načrtu leta 1932. (Savske elektrarne, direkcija Kranj, Hidroelektrarna Moste na Savi pri Zirovnici. Kranj 1932).

¹⁴⁹ Elektrifikacija Kraljevine Jugoslavije v obsegu javnih del. ETV, letnik 1937, št. 9, str. 164, št. 10, 195—197; Program javnih del v Dravski banovini. Sestavilo in izdalo Udruženje jugoslovanskih inženjerjev in arhitektov, sekcija Ljubljana. Ljubljana 1937, str. 9—12 (isto tudi v ETV, letnik 1937, št. 4, str. 76—97 in Tehnika in gospodarstvo, letnik III., 1936/1937, št. 7, str. 127—132).

¹⁵⁰ AS, BAN I E, spis 15/1 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN I, spisa 77/3 1933, 5070/2 1934; Elektrifikacija Dravske banovine (Iz poročila ing. Rueha na proračunskem zasedanju banskega sveta). ETV, letnik V., št. 1, str. 3; Milan Vidmar, Osnovni elektrifikacijski problemi Jugoslavije. Elektrotehniški zbornik. Ljubljana 1946, str. 11, 12.

¹⁵¹ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, zvezek 49, str. 244; AS, BAN I, spisa 77/3 1933 (Poročilo referenta za elektrifikacijo in izrabo vodnih sil), 1709/1 1934; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 207/1 1934.

naraščala, KDE niso pridobile niti enega kW z zgraditvijo novih elektrarn, temveč samo z nakupi manjših elektrarn, ki pa ji niso bistveno pripomogle k povečanju elektrifikacije dežele. Z nakupi elektrarn, ki so bile tako kot npr. HE Žiri in HE Zagradec pred propadom, so samo reševale obstoječe proizvodne zmogljivosti v banovini. Proizvodnja električnega toka v majhnih elektrarnicah je bila nerentabilna, saj so jih, kot smo videli, KDE ukinjale ali pa so jih imele pripravljene za rezervo. Najpomembnejša pridobitev za oddajne zmogljivosti KDE sta bili povezavi s TE Velenje in TE Trbovlje. Prav ti dve sta ji omogočili širitev njenega elektroenergetskega sistema, saj je samo nakup električnega toka iz TE Velenje ves čas presegal proizvodnjo v lastnih elektrarnah.

KDE v proizvodnji električne energije v banovini niso pomenile veliko. Več so pomenile v povezovanju elektrarn, v distribuciji, torej v graditvi elektroenergetskega sistema na Slovenskem, in največ v elektrifikaciji, o čemer se bomo v nadaljevanju spisa še prepričali.

Investicije za graditev novih proizvodnih zmogljivosti, ki bi mogle bistveno okrepiti proizvodnjo KDE, bi bile visoke. Že investicije za HE Moste in HE Medvode bi dosegle celotne investicije KDE do konca leta 1930. Ker so KDE videle svoje največje poslanstvo v elektrifikaciji dežele in ker jim je z avtoriteto banovinske uprave uspevalo s pogodbami zagotavljati zadostne količine električne energije iz drugih elektrarn, niso hotele prenaprezati investicij še z vlaganjem v graditev elektrarn, dokler ne bi to postalo nujno potrebno.

Omrežje

Meseca maja leta 1913 je deželni odbor zaprosil pristojne oblasti za podelitev stavbnega dovoljenja za prve kilometre omrežja; zaprosil je za daljnovod Završnica—Jesenice z odcepom na Gorje in na Bled, za daljnovod Završnica—Brezje ter za krajevna omrežja v krajih ob navedenih daljnovodih.¹⁵² Do leta 1917 je imelo že 42 krajev v blejski, gorjanski, brezjanski, jeseniški, radovljiški, predrški, koroškobelski in begunjski občini električen tok. Vojni čas, ko je zelo primanjkovalo petroleja za razsvetljava in delovne sile, je bil za prvo elektrifikacijsko vneto zelo ugoden. Zaradi pomanjkanja instalacijskega materiala ni bilo mogoče ugoditi vsem zahtevam prebivalstva. Ob začetku obratovanja HE Završnice je bilo priklopljenih v radovljiškem okraju približno 3.000 žarnic, leta 1917 pa že, kot smo spredaj navedli, 10.000 žarnic, kar je dobra podoba hitre elektrifikacije. Do konca vojne so KDE postavile 50 km daljnovodov za napetost 10 kV, 50 km vodov nizke napetosti in 35 transformatorskih postaj.¹⁵³

V prvih povojnih letih je elektrifikacijska dejavnost skoraj zastala. Leta 1920 so KDE priključile vas Selo in razširile omrežje v Begunjah ter na Bledu.¹⁵⁴ V naslednjih dveh letih so podaljšale daljnovod v dolžini 2,7 km do Ljubnega ter zgradile tam transformatorsko postajo, na svoje stroške pa sta se priklopili na njihovo omrežje tovarna verig v Lescah in Ferjanova žaga na Jesenicah. Več so napravile v Bohinju, kjer so zgradile daljnovod po zgornjem Bohinju, postavile transformatorske postaje v Stari Fužini, Srednji vasi,

¹⁵² AS, Deželna vlada za Kranjsko, konvolut Završnica pri Zirovnici. Vodovodna zadeva in električna centrala, snopič Daljnovodi, spisa 13/5-1913 in 23/6-1913.

¹⁵³ AS, Srežko načelstvo Radovljica, fasc. HE Završnica — načrti (daljnovodi in krajevna omrežja centrale pri Zirovnici, Jesenice—Hrušica, št. 5490 1914).

Ribčevem lazju, Studorju, Češnjici in na Jereki, iz nove transformatorske postaje v Kamnjah pa so elektrificirale Polje, Kamnje, Savico in Brod.¹⁵⁵ Tisti čas so, kot smo že omenili, pripravljale zgraditev daljnovoda z Bleda v Bohinj, nakupili so že tudi del gradiva, potem pa so načrt opustile. Leta 1923 so občine Dovje—Mojstrana, Ovsišje in Naklo prosile za elektrifikacijo, ki jo je tedanja komisija za upravo kranjskega deželnega premoženja odklonila, ker ni računala na rentabilnost naprave.¹⁵⁶ Večjo dejavnost moremo opaziti v letu 1926, ko so končale daljnovod 10 kV od Brezij do Kranja in priključile tovarno Jugočeška. Elektrificirale so Tabor, Britof, Srednjo vas, Spodnjo vas, Žeje, Strahinj, Naklo, Pivko in Gorenjo Savo.¹⁵⁷ V začetku leta 1927 so KDE imele 88 km vodov visoke napetosti in 81 km vodov nizke napetosti ter 50 transformatorskih postaj. V letu 1928 so KDE dogradile 9 km dolg vod visoke napetosti za elektrifikacijo Šentjurja pri Grosupljem. To je bilo tudi vse, kar so postavile v prvem desetletju po prvi svetovni vojni.

Nov, stalno rastoč polet elektrifikacijske dejavnosti KDE se je začel z letom 1929. Izdelali so elektrifikacijski načrt za dravsko banovino, ki ga je potrdilo ministrstvo za trgovino. Načrt je predvideval elektrifikacijo dežele v petih do desetih letih. Za ta namen, so računali, bi potrebovali 82 milijonov dinarjev. Zgraditi bi namreč morali 720 km vodov za visoko napetost (20 kV), 640 km vodov za nizko napetost ter 320 transformatorskih postaj.¹⁵⁸ Do leta 1929 je bil elektrificiran le del Gorenjske, Ljubljana z okolico, del Štajerske in Notranjske ter del Dolenjske v okolici HE Zagradec. Z omenjenim načrtom je bila predvidena povezava elektrarn KDE s TE Velenje, postavitve zbiralne in razdelilne transformatorske postaje v Črnučah, prek katere naj bi tekla prenosni vod od Velenja do Završnice in iz katere naj bi bili razpeljani razdelilni vodi napetosti 20 kV proti Dolenjski, Notranjski in Gorenjski. To je bil ambiciozen načrt, ki so ga KDE skušale realizirati z zagotovitvijo zadostnih količin električnega toka iz TE Velenje, z zbiranjem finančnih sredstev iz banovinskega proračuna, s krediti od finančnih zavodov in zainteresiranih občin in neposrednih uporabnikov.

Leta 1929 so KDE podaljšale daljnovod za napetost 10 kV od Hrušice do Dovjega in Mojstrane, postavile transformatorski postaji v Dovjem in Mojstrani (po 30 kVA) ter razpeljale krajevni omrežji v obeh krajih.¹⁵⁹ Istega leta so dogradile daljnovod za napetost 10 kV od Radovljice do Lancovega, Kamne gorice in Kropce ter transformatorske postaje v Kropi (30 kVA in 100 kVA), Kamni gorici (30 kVA), Lancovem in Lipnici (po 20 kVA) ter napeljale krajevna omrežja v naštetih krajih.¹⁶⁰

Leta 1930 so KDE začele graditi 65,5 km dolg daljnovod za prenos električnega toka napetosti 60 kV od Velenja prek Trojan do Črnuč do izredno težavnem terenu ter graditi veliko transformatorsko postajo v Črnučah. Daljnovod

¹⁵⁴ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spis 2447 1920.

¹⁵⁵ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spisa 704 1921, 563 1922; fasc. 3, zapisniki sej, seja 23/12-1921; AS, BANV/XI, fasc. EC 1929—1930, snopič Daljnovodi KDE, spis 3428 1922.

¹⁵⁶ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spis 426 1923; fasc. 3, zapisniki sej, seja 18/4-1923 in 23/5-1923.

¹⁵⁷ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1929—1930, spisi 1330 1923, 7466 1924, 6790 1926; Franc Rueh, Elektrifikacija ... str. 432.

¹⁵⁸ Elektrifikacija Dravske banovine. ETV, letnik 1932, št. 1, str. 1, 2.

¹⁵⁹ AS, Sresko načelstvo Radovljica, fasc. Završnica, snopič Elektrarna Zirovnica (kolavdacija daljnovoda Hrušica—Mojstrana).

¹⁶⁰ AS, Sresko načelstvo Radovljica, fasc. Završnica, snopič Daljnovod Radovljica—Kropa (kolavdacija daljnovoda).

so dogradili meseca julija 1931. Stal je 12 milijonov dinarjev.¹⁶¹ Transformatorska postaja Črnuče je bila gotova konec leta 1931 (priklopljena pa je bila 6. januarja 1932). Stala je 3 milijone dinarjev. Ob priklučitvi MEL na omrežje KDE so jo morali povečati za dva transformatorja (2500 kVA). Leta 1939 je imela postaja dva transformatorja po 2500 kVA za transformiranje od 60 kV na 20 kV ter razdelilno postajo.¹⁶² Mnogi so ob gradnji velenjskega daljnovođa in črnuške transformatorske postaje mislili, da je to preuranjena investicija, a kmalu se je izkazalo, kako potrebna je bila, ker bi brez nje bila smotrna izraba velenjske elektrarne in nadaljnja elektrifikacija dežele nemogoča. Ta vod, ki je bil vod z drugo najvišjo napetostjo na Slovenskem med vojnama (prvi je bil vod za 80 kV od Fale do Laškega), je omogočil prenos energije iz elektrarne v Velenju in pozneje tudi iz TE Trbovlje v bližino Ljubljane, pomembnega potrošniškega središča, od koder jo je bilo mogoče z razdelilnimi vodi za napetosti 20 kV prenašati na Gorenjsko, Notranjsko in Dolenjsko. Po vodu je bilo mogoče prenesti 20 do 25 milijonov kWh. Leta 1934 se je obratna napetost daljnovođa povečala z začasne 35 kV na 60 kV.

Istočasno s črnuško transformatorsko postajo so začeli graditi na drugem koncu velenjskega daljnovođa provizorno transformatorsko postajo v Podlogu. Ta je bila razdelilna in po povezavi z elektrarno Trboveljske premogokopne družbe tudi vezna transformatorska postaja. Leta 1934, ko je začela obratovati povečana TE Velenje, so jo povečali in postavili dva transformatorja po 800 kVA za potrebe Savinjske doline in celjske industrije. Leta 1936 so jo zopet povečali z novim transformatorjem 2000 kVA, 60/20 kV. Zopet nova povečava postaje je bila potrebna po povezavi s TE Trbovlje.¹⁶³

Leta 1930 so KDE dogradile še 12 km dolg daljnovođ za napetost 5 kV od Velenja do Dobrne in transformatorsko postajo v Dobrni ter daljnovođ iz Velenja v Topolščico s transformatorskima postajama v Velenju in Topolščici.¹⁶⁴

Na Gorenjskem so leta 1930 elektrificirali Dobro polje pri Brezjah, Zaloše pri Podnartu, Rupo, Primskovo, Gorenje, Kokrico, Mlako, Ilovko, Bobovk, Srakovlje, Tatinec, Britof, Predoslje, Orehovlje, Suho, Milje, Visoko, Olševk in Hotemaže. Ti kraji so dobivali tok po novozgrajenem, 15 km dolgem daljnovođu za 20 kV od Naklega do Viševka z odcepom na Kokrico in Bobovk. V novo elektrificiranih krajih so postavili sedem transformatorskih postaj na Primskovem, Bobovku, Kokrici, Britofu, Miljah, Tupaličah in Olševku. Iz njih so zgradili 15 km krajevnih omrežij. V Predoslju in Britofu so KDE prevzele in preuredile staro krajevno omrežje, ki se je napajalo iz elektrarne tovarne lanenega olja Zabret et Comp. v Britofu. Elektrarna Mayr in drug je brezuspešno protestirala proti elektrifikaciji Primskovega in Klanca po KDE; sodila je, da je njen interes resno prizadet.¹⁶⁵ Na Bledu so KDE dogradile transformatorsko postajo 20 kVA predvsem za potrebe tovarne čipk Ingo

¹⁶¹ AS, BAN I, spis 77/3 1933 (Elektrifikacija Drav. banovine). Vod je nosilo 117 železnih in 339 lesenih drogov, za vod sam pa so porabili 16 vagonov bakra.

¹⁶² AS, BAN VI, spisa 9391 1931, 1142/3 1932; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 4165/1 1931; AS, BAN I, spisa 77/3 1933 (Elektrifikacija Drav. banovine), 5070/2 1934; AS, BAN V/19, spis 372/1 1939; Elektrifikacija Dravske banovine. ETV, letnik II., 1932, št. 1, str. 1, 2; letnik V., 1935, št. 1, str. 1.

¹⁶³ AS, BAN VI, spisa 1142/2 1932, 7079/2 1935; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 2028/3 1935; AS, BAN I, spisa 77/3 1933 (Elektrifikacija Drav. banovine), 5070/2 1934; AS, BAN I E, spisa 15/1 1936 (Poročilo k letnemu zaključku KDE za 20. upravno dobo), 145/2 1922 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/19, spisa 123/1 in 372/1 1939; Elektrifikacija Dravske banovine, ETV, letnik V., 1935, št. 1, str. 3.

¹⁶⁴ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spisa 3759/1, 2 1930, 1106/3 1931; AS, BAN I, spisa 2419/1 1930, 5686 1932; AS, BAN VI, spis 6015 1931.

¹⁶⁵ AS, BAN VI, spis 19.774 1930; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 3145 1932.

Khomberg in zgradile odcep do Mlinega in tamkajšnja transformatorsko postajo.¹⁶⁶ Na svoje omrežje so priključile jeseniški kolodvor, s čimer so v neki meri pokrile izpad odvzema električnega toka v tovarni Jugočeška.¹⁶⁷

Kljub temu, da so se leta 1931 že kazale prve posledice velike gospodarske krize, so se kraji na Dolenjskem od Grosupljega do Trebnjega in Novega mesta ter kraji v Mirenski dolini zelo zanimali za elektrifikacijo. Zanj so prosili tudi v Velikih Laščah, Kočevju in v Posavju. KDE so menile, da bi bilo mogoče elektrifikacijo Dolenjske pospešiti, če bi se Novo mesto hotelo priključiti na njihovo omrežje.¹⁶⁸ S tem so seveda pritiskale na novomeško občino, ki je dobivala električni tok iz HE Luknja (dogradili so jo leta 1923), da bi se priklopila na njeno omrežje. Podobno zanimanje kot dolenjski kraji so kazali tudi kraji severno od Velenja proti Slovenj Gradcu in Dravogradu in v gornji Savinjski dolini.¹⁶⁹

Leta 1931 so KDE začele elektrificirati kraje med Kranjem, Trzinom in Kamnikom.¹⁷⁰ Poleg tega so na Gorenjskem elektrificirale Sv. Križ in Planino nad Jesenicami, Hraše pri Kranju ter preuredile omrežje na Bledu.¹⁷¹ Od črnuške transformatorske postaje do ljubljanskih kolodvorov so na osnovi pogodbe z državnimi železnicami napeljale 6,6 km dolg kablovod za napetost 20 kV.¹⁷² Dogradile so vod za 20 kV do Domžal, priključile Domžale in Vir in priklopile radijsko oddajno postajo pri Domžalah.¹⁷³ Okoli vprašanja, kdo bo elektrificiral občino Črnuče, sta se MEL in KDE skoraj sporekle. Občina je poleti 1930 sklenila z MEL pogodbo o elektrifikaciji, nato pa je elektrifikacijo dovolila le KDE, kateri je edini dovolila z električnimi vodi križati občinske ceste.¹⁷⁴

Večja dela so tega leta KDE opravile še na Štajerskem, kjer so prevzele in preuredile krajevni omrežji v Velenju in Šoštanju, prevzele naprave v Žalcu in Šentrupertu v Savinjski dolini ter napeljale daljnovod iz transformatorske postaje Podlog v Zalec. Po njem so dobavljale električni tok obstoječemu omrežju v Žalcu, Šentpetru, Gotovljah in umobolnici v Novem Celju, kjer so zgradile tudi transformatorsko postajo.¹⁷⁵

Na območju zagraške elektrarne so KDE leta 1931 elektrificirale Pece, Bičje in Prigorico.¹⁷⁶

Leta 1932 so KDE gradile le na Gorenjskem. Končale so 45 km dolg daljnovod za napetost 20 kV Trzin—Moste—Križ—Komenda—Lahovče—Zalog—Vodice—Bukovica—Skaručna—Zapoge—Smlednik—Moše—Trboje—Hrastje—Voklo ter daljnovod od Domžal do Jarš. Postavile so 19 transformatorskih postaj in zgradile 87 km krajevnih omrežij v občinah in vaseh: Trzin, Depala vas, Loka, Mengeš (vas Topolje), Moste (vasi Moste, Žeje), Suhadole, Podgorje, Križ (tudi vas Gora), Kaplja vas (vasi Kaplja vas, Komenda, Potok), Mlaka (vasi Mlaka, Gmajnica, Podboršt), Klanec (vasi Klanec in Komenska Dobrava),

¹⁶⁶ AS, BAN VI, spisa 10.263 in 16.163 1930.

¹⁶⁷ AS, BAN I, spis 5686/1 1932.

¹⁶⁸ AS, BAN I, spisa 4873/1 1932, 77/3 1933 (Elektrifikacija Drav. banovine); AS, Banski svet, zapisniki sej, I. redno zasedanje, seja 7. 28/1-1931; II. redno zasedanje, seja 1. 8/2-1932 in 17/2-1932.

¹⁶⁹ AS, BAN I, spis 4826/1, 2 1931.

¹⁷⁰ AS, BAN I, spis 77/3 1933.

¹⁷¹ AS, BAN I, spis 77/3 1933 (Elektrifikacija Drav. banovine).

¹⁷² AS, BAN VI, spis 15.353 1931; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 3891/2, 3 1931; Elektrifikacija Dravske banovine. ETV, letnik II., 1932, št. 1, str. 1, 2.

¹⁷³ AS, BAN I, spis 77/3 1933 (Elektrifikacija Drav. banovine); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 4305 1931; AS, BAN VI, spis 14.246 1933.

¹⁷⁴ AS, BAN VII, spisa 16.548 1930, 1142/2 1932.

¹⁷⁵ AS, BAN I, spis 77/3 1933 (Elektrifikacija Drav. banovine); AS, BAN VI, spisi 11, 42/2, 11.084 1932.

¹⁷⁶ AS, BAN I, spis 77/3 1933 (Elektrifikacija Drav. banovine).

Nasovče (vasi Nasovče, Breg), Lahovče, kjer so priklopile omrežje zadružne elektrarne, Zalog (vasi Zalog, Glinje, Gerk, Dobrava), Vodice (vasi Vodice, Lokarji, Pustince, Repnje, Dobruša, Bukovica, Polje, Koseze, Kot, Potok, Šinkov Turn, Sela, Vešča, Vojsko, Utik, Skaručna, Povodje, Golo), Smladnik (vasi Smladnik, Valburga, Hraše, Zapoge, Torovo, Dobrnice, Trboje, Žerjavka, Moše, Dragočajna), Mavčiče (vasi Mavčiče, Praše, Breg, Podreča, Jama), Hrastje (vasi Hrastje, Prebačevo) in Voglje (vasi Voglje, Voklo, Tičar).¹⁷⁷ Gradnjo so nadaljevale do srede leta 1933. Dalje so leta 1932 postavile na Polici pri Naklem zvezno transformatorsko postajo (500 kVA, 10/20 kV) za zvezo vodov med HE Završnico in postajo v Črnučah. Sredi leta so zgradile daljnovod visoke napetosti med Visokim in Zalogom, ki je postal del vezi med HE Završnica in črnuško transformatorsko postajo.¹⁷⁸

V letih 1931 in 1932 so KDE povečale svoje naprave za 78 km daljnovodov visoke napetosti, za 116 km krajevnih omrežij in za 28 transformatorskih postaj. V tem razdobju so elektrificirale 87 krajev v 25 občinah. Konec leta 1932 so KDE imele približno 750 km vodov (od tega približno 300 km vodov za visoko napetost in 250 km za nizko napetost) ter 151 transformatorskih postaj. Na njihovo omrežje je bilo priključenih skoraj 9.000 konsumentov v 277 krajih v 75 občinah. S tokom so napajale približno 45.000 žarnic, 500 motorjev za poljedelske stroje in 500 motorjev za industrijske stroje ter približno 1.500 raznih aparatov.¹⁷⁹

Čeprav je gospodarska kriza ovirala napredovanje elektrifikacije in je zanj zelo primanjkovalo denarja, je vendarle napredovala. V letu 1933 so opravili več pripravljanih del in izdelali tudi več načrtov za posamezne vode in omrežja. Tako so trasirali progo Novo mesto—Krško—Brežice in Trebnje—Sevnica ter pripravili načrte za daljnovode Mojstrana—Rateče, Črnuče—Vrhniko, Žalec—Celje—Rogaška Slatina—Rogatec in za daljnovod Domžale—Moravče—Litija.¹⁸⁰ Glavna elektrifikacijska dejavnost je bila do leta 1933 še vedno usmerjena na Gorenjsko, saj so KDE imele na Gorenjskem kar 224 km daljnovodov za visoko napetost, 270 km vodov nizke napetosti in 111 transformatorskih postaj¹⁸¹, kar je bilo dve tretjini vodov in malo več kot polovica transformatorskih postaj. Po letu 1933 pa opazamo preusmeritev KDE zlasti na Dolenjsko in Štajersko.

Leta 1933 so KDE dogradile na Gorenjskem 3,6 km dolg vod za napetost 20 kV od Stude do Podgorice s transformatorsko postajo v Podgorici ter elektrificirale Podgorico, Ihan, Dragomelj, Malo Loko, Šentjakob, Sotesko, Pečnik, Pšato in deloma Bišče, za kar so napeljale 10,6 km krajevnih omrežij.¹⁸² V Kranju so s 700 m dolgim kablom priključile tovarno Tekstilindus. Na kolidvoru v Šiški pa so sezidale transformatorsko postajo.¹⁸³

Največ so tega leta napravile na Notranjskem. Zgradile so vod za napetost 20 kV od Vrhniko mimo Logatca, prek Rakeka do Cerknice v dolžini 32 km. Na Vrhniko so pri Lenarčičevi opekarni postavile zvezno transformatorsko

¹⁷⁷ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spisa 3144 1932, 405/1 1933; AS, BAN VI, spis 14.246 1932; AS, BAN I, spisa 4873/1 1932, 77/5 1933 (Elektrifikacija Drav. banovine).

¹⁷⁸ AS, BAN VI, spisa 7294 1932, 14.246 1933; AS, BAN I E, spis 5620/2 1933; AS, Banski svet, zapisniki sej, III. redno zasedanje, seja 2. 16/2-1933; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1932, spis 1504 1932.

¹⁷⁹ AS, Banski svet, zapisniki sej, II. redno zasedanje, seja 9. 18/2-1932.

¹⁸⁰ AS, BAN I, spis 1709/1 1934.

¹⁸¹ AS, Banski svet, zapisniki sej, V. redno zasedanje, (fasc. Poročila), spis Poročilo referata za elektrifikacijo.

¹⁸² AS, BAN I, spisa 77/3 1933, 1709/1 1934; AS, BAN VI, spisa 29.120 1933, 8237/3 1934; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spisa 399/1 1933, 2147/3 1934.

¹⁸³ AS, BAN I, spis 1709/1 1934; Franc Rueh, Elektrifikacija . . . str. 437.

postajo, ki je povezovala novi daljnovod z daljnovodom za 10 kV iz HE Žiri, kasneje pa še z vodom za 20 kV iz Črnuč. Na notranjski daljnovod so se priključili obstoječi omrežji v Gorenjem in Dolenjem Logatcu, Ivanjem selu, Uncu, Rakeku ter še obstoječe omrežje v Cerknici (11. novembra 1933), ki so ga KDE prevzele skupaj s tamkajšnjo združno elektrarnico. Priključile pa so še kretnice na železniški postaji na Rakeku in vodovod na Podskrajniku. Transformatorske postaje so postavili v Dolenjem Logatcu (50 kVA), Gorenjem Logatcu (30 kVA), Ivanjem selu (20 kVA) in Cerknici (30 kVA). Z notranjskim daljnovodom se je precej izboljšala izraba HE Žiri.¹⁸⁴

Leta 1934 se je elektrifikacijska dejavnost KDE zelo razbohotila, čeprav je velika gospodarska kriza še vedno kazala zobe. Največ so tega leta napravile na Dolenjskem. Že meseca novembra prejšnjega leta so začele graditi in v zgodnji pomladi tudi dogradile daljnovod za napetost 20 kV iz Črnuč do Grosupelj. Ta 21 km dolgi daljnovod se je končal v novo zgrajeni transformatorski postaji, ki je imela dva transformatorja 100 kVA 20/5 kV za zvezo s HE Zagradec in 20 kV za 20000/380/220 V za lokalno omrežje. Iz nje je bil napeljan 600 m dolg vod za 5 kV, s katerim so jo povezali z omrežjem HE Zagradec.¹⁸⁵ Dalje so v letu 1934 dogradile 52,5 km dolg vod za napetost 20 kV iz Grosupelj do Kočevja in tako z dveletno zamudo (po pogodbi bi ga morale že oktobra 1932) končno elektrificirale Kočevje. Od kočevskega daljnovoda so napravile odcep za Ribnico in Sodražico. Transformatorske postaje so sezidali v Kočevju, Ribnici, Velikih Laščah, Sodražici in Jurjevici. V Kočevju so preuredile staro omrežje, v Velikih Laščah pa so KDE prevzele elektrarno in omrežje. Klunova elektrarna v Ribnici je prenehala obratovati, njeno omrežje pa so priključili na KDE in ga preuredili. Skupna dolžina krajevnih omrežij na kočevskem daljnovodu je znašala 29 km.¹⁸⁶

Na Notranjskem so KDE napravile 2,3 km dolg odcep za napetost 20 kV od notranjskega daljnovoda pri Ivanjem selu za Planino, postavile so transformatorsko postajo Planina (30 kVA) in napeljale krajevno omrežje v dolžini 4 km.¹⁸⁷ Graditi pa so začele tudi daljnovod med Črnučami in Vrhniko.¹⁸⁸

V Savinjski dolini so KDE leta 1934 dogradile še 4 km dolg vod visoke napetosti 20 kV med Podlogom in Polzelo ter priključile Ločico, Breg, Novi klošter, Zaloše, Orehovo vas, del Polzele s Podvinom, kmalu za temi pa še druge vasi občine Polzela in vasi braslovške občine Parižlje, Polče in Topole. Tako so na polzelski vod priključile 12,5 km krajevnega omrežja in dve transformatorski postaji Polzela (50 kVA) in Grušovlje (30 kVA). Poleg tega pa so prevzele in preuredile omrežje v Polzeli.¹⁸⁹ Z malo več kot 1 km dolgim odcepom za napetost 20 kV od daljnovoda Žalec—Zabukovica so priključili na omrežje KDE tovarno keramičnih izdelkov v Libojah, kjer so zgradili tudi transformatorsko postajo.¹⁹⁰ Začele pa so tudi z gradnjo 4 km dolgega po-

¹⁸⁴ AS, BAN VI, spisa 11.111 1932, 4219 1933; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spisa z dne 28/2-1933, 5456/3 1934; AS, BAN I, spisa 77/3 1933, 1709/1 1934.

¹⁸⁵ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 2788/2 1934; AS, BAN VI, spisa 17.390 1933, 17.005 1935; Korak dalje v elektrifikaciji Dravske banovine. ETV, letnik IV., 1934, št. 12, str. 225.

¹⁸⁶ AS, BAN VI, spis 10.527 1934; AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poročilo k letnemu zaključku KDE za 20. upravno dobo); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 2788/2 1934; AJ, Ministrstvo za gradnje Kraljevine Jugoslavije, fasc. 1094, spis 36.947.

¹⁸⁷ AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, BAN VI, spis 28.065/2 1935; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 8007/2 1935.

¹⁸⁸ AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 5456/3 1934; AS, BAN VI, spis 19.090/2 1934.

¹⁸⁹ AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 5202/3 1934; fasc. EC 1935—1938, spis 2028/3 1935; AS, BAN VI, spis 7079/2 1935.

¹⁹⁰ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 8141/2 1937; AS, BAN VI, spisa 20.668 1934, 9151/2 1938; Elektrifikacija Dravske banovine. ETV, letnik V., 1935, št. 1, str. 2.

daljška polzelskega daljnovoda za napetost 20 kV do Braslovč in Žovneka, ki naj bi služil za elektrifikacijo Braslovč, Žovneka in krajev v Savinjski dolini proti Vranskemu. Dogradile so ga skupaj s transformatorsko postajo v Braslovčah (30 kVA) do začetka leta 1935. Od Žalca proti Celju so gradili vod za napetost 20 kV za priključek celjske cinkarne, v podaljšku pa bi mogel vod služiti za elektrifikacijo šmarskega okraja in Rogaške Slatine.¹⁹¹

Na Gorenjskem so KDE zgradile 18 km dolg vod za napetost 10 kV od Dovjega prek Kranjske gore do Rateč ter transformatorske postaje Kranjska gora (50 kVA), Gozd (20 kVA) ter Rateče (30 kVA) s krajevnimi omrežji (skupaj 8,5 km).¹⁹² V Domžalah so s 600 m dolgim vodom priklopile tovarno Medič-Zankl,¹⁹³ v Mengšu pa novo transformatorsko postajo tamkajšnje obrtne in strojne zadruge.¹⁹⁴ V Črnučah so zaradi priključka Ljubljane na omrežje KDE povečali transformatorsko postajo z dvema transformatorjema. Položili so 7 km dolg kablovod za napetost 10 kV od Črnuč do Mestne elektrarne Ljubljana. Tok je po njem poizkusno stekel pred koncem leta, redno pa je bil priključen 8. januarja 1935.¹⁹⁵ Od daljnovoda Črnuče—Grosuplje so gradili odcep s transformatorsko postajo v Dobrunjah (30 kVA) za elektrifikacijo krajev med Bizovikom in Sostrim.¹⁹⁶ V Dobrovi so prevzeli skupaj z elektrarno tudi 22 km omrežja ter 9 transformatorskih postaj.¹⁹⁷ Tega leta se je povezala s KDE tudi elektrarna Mayr s priključkom na Primskovem.

Za boljše obratovanje sistema med Ljubljano in Črnučami ter Velenjem so napeljali lasten telefonski vod.¹⁹⁸

Naslednje leto so KDE zaključile dela, ki so jih začele prejšnje leto. Tako so dogradile 22,5 km dolg daljnovod za napetost 20 kV med Črnučami in Vrhniko¹⁹⁹ in nanj priklopile električno omrežje nekdanje strojne zadruge v Dobrovi, kjer so postavile dve transformatorski postaji in 2,5 km voda za napetost 20 kV, 4 km krajevnega omrežja ter predelale 7 km vodov nizke napetosti in odstranile vode za napetost 3 kV in 8 transformatorskih postaj na drogovich.²⁰⁰ Z vrhniškim daljnovodom se je možnost za racionalnejšo izrabo HE Žiri še povečala. Od Kalca do Hotedršice so napeljali 5 km dolg vod za napetost 20 kV, postavile v Hotedršici transformatorsko postajo (30 kVA) in 3 km krajevnega omrežja.²⁰¹ Iz transformatorske postaje Dobrunje so napeljale krajevna omrežja za Bizovik, Dobrunje, Zadvor, Zavogel, Sostro in Češnjice v skupni dolžini 13,5 km.²⁰²

Na Dolenjskem so iz transformatorske postaje Jurjevica elektrificirali vasi Jurjevica, Dane, Bukovica, Sajevec, Ravni dol, Nova Štifta, Lipovšica, Gornja vas, Breg, Dolenji Lazi, Breže, Sušje, Zlebič, Slatnik, Zapotok, Vinice

¹⁹¹ AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, BAN VI, spis 7079/2 1935.

¹⁹² AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spisi 1248 1933, 4084/2 in 4943/3 1934; AS, BAN VI, spisa 16.339 1933, 18.039/2 1934.

¹⁹³ AS, BAN I, spis 5070/2 1934.

¹⁹⁴ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 6928/1 1935.

¹⁹⁵ AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 5005/2 1934; fasc. EC 1935—1938, spisi 2093/2 1935; AS, BAN VI, spis 7328/2 1935.

¹⁹⁶ AS, BAN I, spisi 5070/2 1934; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 4220/2 1933; AS, BAN VI, spis 17.390 1933.

¹⁹⁷ Elektrifikacija Dravske banovine. ETV, letnik V., 1935, št. 1, str. 2.

¹⁹⁸ AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19 (Poslovno poročilo odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta).

¹⁹⁹ AS, BAN I, spis 15/1 1936 (poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 929/1 1937; AS, BAN VI, spisa 19.904/2 1934, 2198 1937.

²⁰⁰ AS, BAN I E, spis 15/1 1936; AS, BAN V/XI, fasc. 1931—1934, spis 5456/3 1934.

²⁰¹ AS, BAN I E, spis 15/1 1936; AS, BAN VI, spisa 28.065/2 1935, 2198 1937.

²⁰² AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN VI, 17.390 1933.

in Kot ter v ta namen napeljali 15,6 km omrežja.²⁰³ V dobropoljski občini so postavili transformatorsko postajo in elektrificirali Videm, Zdensko vas, Podgorico, Cesto in zato postavili 7,5 km omrežja.²⁰⁴ S 4 km dolgim vodoim so napeljali električni tok tudi na Polževo.²⁰⁵ Z dvokilometrskim vodom za napetost 5 kV od Meščevega pri Ivančni gorici do Stične so napeljali električni tok do nove transformatorske postaje v Stični in iz nje krajevno omrežje za vas in okolico, ki jima je dotedaj dajala električni tok samostanska elektrarna.²⁰⁶

Pomembna dela so bila leta 1935 opravljena v Savinjski dolini, kjer so na že obstoječih vodih prešli z obratne napetosti 5 kV na 20 kV.²⁰⁷ Z 22 km dolgim krajevnim omrežjem so elektrificirali preostale kraje poljske občine in ga s 3 km končale v vaseh Parižlje, Poljče in Topola v braslovški občini. Končali so tudi 4 km dolg vod med Polzelo in Braslovčami, postavili transformatorsko postajo v Braslovčah in priključili s 700 m dolgim vodom grad Žovnek. Postavili so 3 km, preuredili pa 1 km dolg vod za napetost 20 kV med Žalcem in Zabukovico. V Žalcu so preuredili transformatorsko postajo, enako v Novem Celju, Zabukovici in Libojah. Dokončali so zvezo z 10 km dolgim vodom za napetost 20 kV med Žalcem in činkarno v Celju.²⁰⁸ Zgradili so 4 km dolg vod za napetost 20 kV od Celja do Ljubečne za priključek krajev Ljubečna, Trnovlje, Leskovec, Začret in Žepina. Za elektrifikacijo naštetih krajev so zgradili še transformatorski postaji v Ljubečni in Trnovljah ter 11 km krajevnega omrežja. S podaljškom daljnovoda iz Ljubečne naj bi kasneje elektrificirali kraje proti Rogatecu, Šmarju in po dolini Sotle do Brežic.²⁰⁹ Na celjskem območju so KDE trčile ob interese HE Fala. Jeseni 1935 se je posrečilo banovini skleniti z mestom Celjem pogodbo o dobavi električnega toka iz omrežja KDE za naslednjih 70 let. Ker je Fala nameravala elektrificirati nekatera celjska podjetja mimo celjske mestne elektrarne, je ban mestu obljubil, da falskim daljnovodom ne bo pustil križati banovinskih cest in da jim bo tako zaprl pot v mesto.²¹⁰ Ta obljuba kaže, da banovinska uprava ni izbirala ravno lojalnih potez, kadar je šlo za koristi njenega podjetja. S priključitvijo Celja so si KDE hotele pridobiti novega velikega konsumenta, ki bi bil dobrodošel zalogaj tudi HE Fali.

Leta 1935 so KDE segle še po enem kraju, ki je gravitiral na falso omrežje. V Dolnji Lendavi so pridobile, kot smo že omenili, v svojo posest elektrarno in 5 km krajevnega omrežja tamkajšnje električne družbe. Ker so KDE lendavsko elektrarno ustavile, so za potrebe kraja napeljale vod 3 kV iz TE Paklenice na Hrvaškem.²¹¹

²⁰³ AS, BAN I E, 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta).

²⁰⁴ AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 5195/2 1935; AS, BAN VI, spis 17.005 1935.

²⁰⁵ AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN VI, spis 4842/1 1936.

²⁰⁶ AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1936—1938, spisa 7906/2 1935, 8257/1 1937; AS, BAN VI, spis 23.639/2 1937.

²⁰⁷ AS, BAN I E, 15/2 1936.

²⁰⁸ AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 2762/2 1935; AS, BAN VI, spis 8980 1935.

²⁰⁹ AS, BAN I E, spisi 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 5969/3 1931; AS, BAN VI, spis 25.614/2 1935.

²¹⁰ AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 8482 1935.

²¹¹ AS, BAN I E, spisa 15/1, 2 1936; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 5380/1 1936.

Na Gornjskem so KDE začele in leta 1936 dogradile 24 km dolg zvezni vod za napetost 20 kV od HE Završnica do transformatorske postaje Police pri Naklem, ki je bil potreben za boljšo izrabo vršne energije završniške elektrarne ter za povečanje obratne gotovosti. V ta namen so v Žirovnici zgradile tudi novo transformatorsko postajo za transformacijo toka z 10 na 20 kV.²¹² Dalje so na Gorenjskem elektrificirale vasi Breg, Praše, Mavčiče, Jamo in Podrečo in v njih postavile 7,3 km krajevnega omrežja in tri transformatorske postaje.²¹³ Na omrežju žirovske elektrarne so predelali 2,5 km voda za napetost 10 kV.²¹⁴

Po generalnem elektrifikacijskem načrtu, ki so ga izdelali leta 1935, bi za gorenjske vode (Bled—Bohinj, tuhinjski daljnovod, poljanski daljnovod in za vode po kamniškem okraju ter za Horjul) potrebovali 5 milijonov dinarjev investicij, za daljnovod od Grosuplja do Vrhnike in za elektrifikacijo Bloške planote 5.275.000 dinarjev, za daljnovode na Dolenjskem (Grosuplje—Trebnje—Sevnica; Radeče, Trebnje—Novo mesto—Krško—Brežice, za Belo krajino, za litijski okraj in Suho krajino) bi potrebovali približno 21 milijonov dinarjev, za kraje v Savinjski dolini, Mislinjski in Mežiški dolini ter za elektrifikacijo šmarskega in brežiškega, mariborskega, ljutomerskega okraja, za elektrifikacijo Podravja in Prekmurja pa še 45 milijonov dinarjev. Računali so, da bi bilo treba zgraditi 1.035 km daljnovodov in 225 transformatorskih postaj. Od vsote 76 milijonov dinarjev, ki bi jih potrebovali za gradnjo omrežij, bi odpadlo na del, ki naj bi ga elektrificirale KDE, 36 milijonov dinarjev.²¹⁵

V letu 1936, ko je gospodarska kriza že popustila, pa so začele naraščati cene električnega materiala, zlasti bakra. Najpomembnejše delo so v letu 1936 opravile KDE na Dolenjskem, kjer so občine najele pri Pokojninskem zavodu za nameščence v Ljubljani 7 milijonov dinarjev posojila.²¹⁶ Prizadevanja za elektrifikacijo Dolenjske so bila stara že pet let, uresničiti pa jih je bilo mogoče šele z omenjenim posojilom. V letu 1936 so občine porabile 5 milijonov dinarjev tega posojila za napeljavo daljnovoda za napetost 20 kV od Grosuplja prek Trebnjega do Sevnice in Radeč ter Krškega z odcepi za Malo Loko, Šentrupert in Mokronog. Daljnovod je bil dolg 90,7 km in ob njem so sezidali 11 transformatorskih postaj in to v Mali Loki, Trebnjem, Ponikvah, Mirni, Šentrupertu, Mokronogu, Šentjanžu, Hotemežu, Boštanju in Krškem. V Krmelju so postavili tudi zvezno transformatorsko postajo (160 kVA, 20/3 kV) za zvezo s TE Jakilovega rudnika v Krmelju. Od te elektrarne so do šentjanske transformatorske postaje napeljali skoraj 3 km dolg vod za 3 kV. Iz krmeljske transformatorske postaje so napeljali vod za elektrifikacijo Tržišča in njegove okolice. Že v začetku leta 1936 so KDE sklenile z Jakilom pogodbo o dobavi toka iz njegove elektrarne, kar je KDE omogočilo priklopitev Sevnice pred napeljavo daljnovoda iz Grosupljega. V Sevnici so namreč KDE prevzele tamkajšnje omrežje s transformatorsko postajo, ki so jo preuredile. Poleg 6,5 km

²¹² AS, BAN I E, spis 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 6071/1 1937; AS, BAN VI, spisa 23.466/2 1935, 12.905/3; Elektrifikacija Dravske banovine. ETV, letnik V., 1935, št. 1, str. 3.

²¹³ AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 2737 1936; AS, BAN VI, spis 2555/1 1935.

²¹⁴ AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta).

²¹⁵ AS, BAN I E, spis 15/1 1936; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis Elektrifikacija Dravskega in Ptujškega polja.

²¹⁶ AS, BAN I E, spis 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta).

dolgega omrežja v Sevnici so KDE prevzele tudi omrežje v Boštanju. Na zgoraj našete transformatorske postaje ob dolenskem vodu so priklopile 33 km krajevnih omrežij.²¹⁷

Na Dolenjskem so na zagraškem območju elektrificirale Kriško vas in Zavrtačo ter zgradile za obe 4,4 km omrežja, elektrificirale so dalje kraje pri Šmarju, Škofljici, Ponovi vasi ter grad Selo in za ta namen zgradile 7,3 km krajevnega omrežja. Na progi Grosuplje—Kočevje so dogradile transformatorske postaje v Ponikvah, Sv. Gregorju in Podstenju ter postavile skoraj 4 km voda za napetost 20 kV ter 12,5 km krajevnega omrežja. Za elektrifikacijo Dolenje vasi in Prigorice so zgradile 2,2 km omrežja.²¹⁸

V Savinjski dolini so KDE zaradi priključka Celja zopet povečale transformatorsko postajo v Podlogu. Dogradile so 4 km dolg vod za napetost 20 kV od Podloga do Žalca. V celjski cinkarni so montirale za potrebe mesta dva transformatorja po 500 kVA, postavile v Celju novo razdelilno postajo in jo s kablom, dolgim 555 m, priključile na omrežje KDE. Od novo zgrajene transformatorske postaje v Ljubečni so napravile 1 km dolg odcep za elektrifikacijo Drešinje vasi in Levca. Elektrificirale so tudi Zgornje in Spodnje Grušovlje. Od občine Vojnik so prevzele 5,5 km krajevnega omrežja, 6,5 km voda visoke napetosti od Celja do Vojnika ter vojniško transformatorsko postajo. Tok za prevzeto omrežje so KDE dobavljale iz omrežja HE Fala.²¹⁹

Na Gorenjskem so elektrificirale Dob, Želodnik, Čemšenik, Turnišče, Količevo in Škrjančevo. V ta namen so zgradile skoraj 10 km vodov nizke napetosti in 1,5 km voda za napetost 20 kV. Na domžalski vod so priključile Zaboršt in Podrečje z 2,3 km dolgim omrežjem. V Vescah so postavile 1 km omrežja. Zgradile so še transformatorsko postajo v Ihanu in Jaršah ter gradile vode za napetost 20 kV do njih.²²⁰ Poleg teh del so na Gorenjskem napravile še nekaj napeljav v Bohinju, kjer so postavile transformatorsko postajo v Ukancu.²²¹

Na Notranjskem so zgradile transformatorsko postajo v Dolenji vasi, ki pa je niso priključile, ker cerkniška občina ni dala dovolj velikega prispevka. Pri Hotedršici so z 2,5 km dolgim vodom priklopile Ravnik.²²² Na Vrhniki so od tamkajšnje zadružne elektrarne prevzele dve transformatorski postaji in 7,3 km krajevnega omrežja.²²³ Pri Dobrovi pa so nadaljevale z obnovitvenimi deli na omrežju; obnovile so ga 9 km.²²⁴

Zanimanje za elektrifikacijo je neprestano rastlo. V letu 1937 KDE že niso mogle več slediti vsem zahtevam. Na Dolenjskem, kjer so tega leta investirale 1,5 milijona dinarjev, so opravile največ. Zlasti veliko so gradile na območju med Krškim, Brežicami in Šentjernejem. Od Krškega proti Brežicam in Šentjerneju so dogradile 45 km voda za napetost 20 kV. Zgradile so transformatorske postaje v Leskovcu, Brežicah, Dobovi, Cerkljah, Kostanjevici, Podbočju,

²¹⁷ AS, BAN I E, spis 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta in Banovo poročilo na VIII. rednem zasedanju banskega sveta); AS, BAN VI, spisa 7997/2 1936, 17.820 1939.

²¹⁸ AS, BAN I E, spisa 15/1 1936 (Poslovno poročilo referenta za elektrifikacijo za VII. redno zasedanje banskega sveta), 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta).

²¹⁹ AS, BAN I E, 143/2 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spisa 1048/2 1936, 975/1 1937.

²²⁰ AS, BAN I E, spis 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta).

²²¹ AS, BAN I E, spis 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta); AS, BAN VI, spis 22.571/1 1935.

²²² AS, BAN I E, spis 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta).

²²³ AS, BAN I E, spis 177/2 1937.

²²⁴ AS, BAN I E, spis 143/2 1937 (Poslovno poročilo KDE za VIII. redno zasedanje banskega sveta).

Šentjerneju, Pleterjah, Kompolju in še provizorno pri graditeljih savskega mostu pri Boštanju. Za elektrifikacijo krajev v občinah Šentjanž, Tržišče, Boštanj, Sevnica, Krško, Videm, Leskovec, Brežice, Dobovan, Kostanjevica, Šentjernej, Kompolje so napeljale 70,6 km krajevnih omrežij.²²⁵ Za priključek Ponikev in drugih krajev v Ribniški dolini so zgradile skoraj 20 km krajevnega omrežja ter 350 m voda napetosti 20 kV.²²⁶ V Beli krajini so KDE kupile od tvrdke Jugoles 3 km nizkonapetostnega omrežja v Črnomlju, zgradile tam provizorno transformatorsko postajo ter napeljale 2 km voda za napetost 3 kV do TE Kanižarica, iz katere so dobavljale za mesto tok.²²⁷

Na Gorenjskem so leta 1937 KDE elektrificirale Poljšico, Rovte in Bitnje ter zgradile v ta namen 11,6 km krajevnega omrežja. Dogradile so tudi transformatorsko postajo v Želečah ter na Bledu položile 1 km kabla za napetost 10 kV. Za elektrifikacijo sedmih krajev pri Dobrunjah in pri Velesovem ter za razširitev omrežja v Ihanu so zgradile 10,5 km krajevnega omrežja. S kilometer dolgim vodom za napetost 20 kV so priklopile ihansko transformatorsko postajo. Na svoje omrežje so KDE priklopile transformatorsko postajo tovarne pletenin v Jaršah in transformatorsko postajo Bonačeve tovarne v Količevem.²²⁸

Leta 1937 so KDE posegle zopet po novem območju. Od Velenja so prek Podgorja, Kotelj do Mežice in Žerjava napeljale 37,5 km dolg vod za napetost 20 kV ter z njim priključile na omrežje rudnik v Mežici. Vod je omogočil nadaljnjo elektrifikacijo Mislinjske in Mežiške doline. Za delovanje tega voda so morali v Velenju postaviti novo transformatorsko postajo (2 transformatorja po 1250 kVA), postavili pa so jo tudi v Podgorju (30 kVA). Parno elektrarno v Mežici so morali ustaviti.²²⁹ Za priključek rudnika v Libojah so postavili 1 km voda visoke napetosti ter provizorno transformatorsko postajo (100 kVA).²³⁰ Konec leta so KDE začele z elektrifikacijskimi deli v krajih med Braslovčami in Vranskim. Tamkajšnje občine so najele za elektrifikacijska dela 800.000 dinarjev posojila.²³¹

Na Notranjskem so KDE v letu 1937 zgradile le skromen kilometer voda napetosti 10 kV in tri provizorne transformatorske postaje.

V celem so v letu 1937 KDE zgradile 89,5 km vodov visoke napetosti, 115,7 km krajevnih omrežij ter 19 transformatorskih postaj. Tega leta so imele KDE 810 km vodov visoke napetosti, 714 km krajevnih omrežij, 8 zveznih transformacijskih postaj s skupnim učinkom 16.700 kVA ter 208 normalnih transformatorskih postaj s skupnim učinkom 7.942 kVA. Tako so tega leta z dolžino vodov visoke in nizke napetosti uresničile načrt iz leta 1929. Poleg naštetega omrežja je dobivalo tok KDE še 20 zasebnih transformatorskih postaj. Njihov tok je dobivalo 544 krajev z 260.000 prebivalci. Da bi ilustrirali elektrifikacijsko širino KDE, primerjajmo te številke s podatki o HE Fala. Fala je dajala električni tok 93 krajem s 110.000 prebivalci, kar kaže, da se je orientirala na elektrifikacijo večjih krajev. Leta 1936 je imela HE Fala 367,7 km vodov visoke napetosti in le 16,6 km lastnega krajevnega omrežja.

²²⁵ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 2514/1 1937; fasc. EC 1939—1945, spis 5440/1 1939; AS, BAN VI, spis 33.595/1, 2 1940; AS, Banski svet, zapisniki sej, IX. redno zasedanje, seja 1. (spis 13).

²²⁶ AS, Banski svet, zapisniki sej, IX. redno zasedanje, seja 1. (spis 13).

²²⁷ AS, BAN VI, spis 12.187 1937.

²²⁸ AS, BAN VI, spis 2199 1937.

²²⁹ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spisa 9842/1 in 9891/1 1937; fasc. EC 1939—1945, spis 4093/3, 4 1940; AS, BAN VI, spisi 12.054/2 in 26.796/2 1937, 12581 1938, 12.818/2 1940.

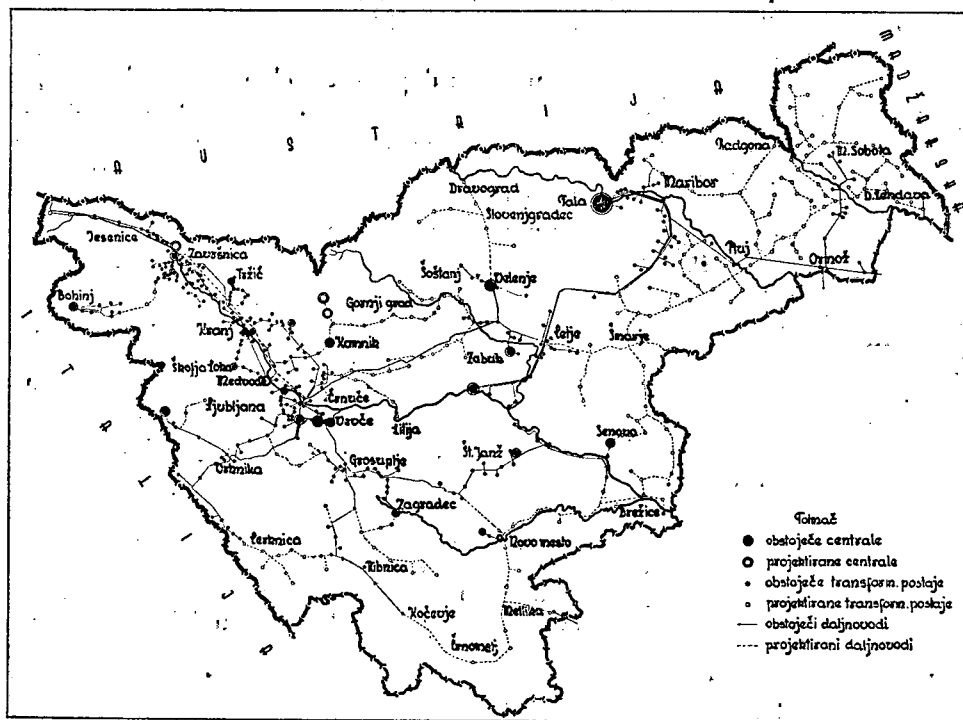
²³⁰ AS, BAN VI, spis 25.530/1 1937.

²³¹ AS, Banski svet, zapisniki sej, IX. redno zasedanje, seja 1. (spis 13).

Če temu prištejemo še tuje omrežje, je bilo v njeni oskrbi 493,9 km visokonapetnostnih vodov in 308,5 km nizkonapetnostnih vodov, s čimer še vedno ni dosegla obsega vodov KDE, ki so se lotevale elektrifikacije tudi manjših in za pridobitnost manj interesantnih krajev.²³²

ELEKTRIFIKACIJA DRAVSKE BANOVINE LETA 1937

(Iz Programa javnih del v Dravski banovini. Sestavilo in izdalo Udruženje jugoslovenskih inženirjev in arhitektov, sekcija Ljubljana. Ljubljana 1937, str. 12)

Na območju završniške elektrarne leta 1938 ni bilo več veliko krajev, ki ne bi imeli električne napeljave. To leto so KDE na tem območju elektrificirale še Poljšico, Rovte, Češnjico pri Podnartu,²³³ Podkuže, Belco pri Dovjem, kjer so zgradile transformatorsko postajo (10 kVA),²³⁴ ter končale pripravljala dela za elektrifikacijo občine Kovor. V kranjski okolici so napeljale krajevno omrežje v Adergasu in na Praprotni polici.²³⁵ Z nakupom Mayrjeve elektrarne so pridobile 2 km voda za visoko napetost, 17 km vodov za nizko napetost in tri transformatorske postaje v Kranju.

Na Dolenjskem so leta 1938 KDE nadaljevale z elektrifikacijo krajev med Sevnico, Dobovo in Sentjernejem. Na tem območju so zgradile 30 km

²³² Glej opombo 230.

²³³ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 6691/3 1938; AS, BAN VI, spis 19.876/2 1938.

²³⁴ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 6693/3 1938; fasc. EC 1939—1945, spis 4457/1 1939; AS, BAN VI, spisi 19.644 1938.

²³⁵ AS, BAN I E, spis 170/1 1939.

krajevnih omrežij. Večje delo so opravile tudi na liniji Trebnje—Novo mesto, kjer so napeljale vod za 20 kV od Ponikev do Novega mesta ter napravile odcep za Mirno peč ter transformatorsko postajo v Kandiji.²³⁶

Pomemben dogodek je bila sklenitev pogodbe o dobavi električne energije z elektrarno Ozalj in zgraditev daljnovoda za napetost 20 kV od Metlike do Črnomlja, s čimer je bila dana možnost za pospešeno elektrifikacijo Bele krajine, preden bi do nje podaljšali kočevski daljnovod.²³⁷

Na Notranjskem so KDE elektrificirale Rovte pri Logatcu, Gradišče, Jakovco, Podskrajnik, Zelše, Dolenjo vas, Dolenje jezero in Laze, zgradile transformatorski postaji Gradišče (75 kVA) in Laze ter pripravljale elektrifikacijo Begunj, Bloške planote in Starega trga z okolico.²³⁸

V Savinjski dolini so leta 1938 nadaljevale z elektrifikacijo krajev med Braslovčami in Vranskim. Za ta namen so dogradile 15 km dolg vod za napetost 20 kV od Braslovč do Vranskega z odcepi do sv. Pavla pri Preboldu in do Šentjurja ob Taboru ter transformatorske postaje v Trnavi, Šentjurju ob Taboru, v Prekopi, Vranskem (po 50 kVA) in v Dolenji vasi pri Sv. Pavlu (50 kVA). Nekateri od teh krajev so bili že elektrificirani iz lokalnih elektrarnic in iz elektrarne tovarne Mautner. Gradbena vrednost teh del je bila ocenjena s 65.000 dinarji. Elektrarnico v Brodeh so ustavili.²³⁹ Dalje so KDE opravile nekaj manjših del v okolici Celja ter sezidale poslopje dotedaj provizorne transformatorske postaje v Podlogu. Na mežiški daljnovod so priklopile ravensko jeklarno. V Starem trgu pri Slovenj Gradcu so preuredili tamkajšnje krajevno omrežje.²⁴⁰

V celem so leta 1938 KDE povečale svoje omrežje za 37 km vodov visoke napetosti, za 149,6 km krajevnih omrežij ter za 16 transformatorskih postaj. Na njeno omrežje sta bili priključeni mesti Ljubljana in Celje. KDE so tega leta oskrbovale z električnim tokom že 58 % elektrificiranih krajev v banovini.

V letu 1939 se zaznamuje pri KDE začetek prehoda od ekstenzivne k intenzivni elektrifikacijski dejavnosti, ki ga vidimo v tem, da so to leto nizkonapetostni vodi prvokrat preseгли dolžino visokonapetostnih vodov.

V letu 1939 so KDE dosegle nov višek v svoji elektrifikacijski podjetnosti. V prejšnjih letih so navadno porabile za napeljavo omrežij 280 do 300 ton bakra na leto, to leto pa so ga kar 450 ton. Če so si leta 1931 z graditvijo daljnovoda Velenje—Črnuče ustvarile hrbtenico svojega omrežja, so si leta 1939 z graditvijo 18 km dolgega voda za napetost 60 kV od TE Trbovlje do transformatorske postaje v Podlogu²⁴¹ utrdile svojo energetska moč in vplivno vlogo v banovinskem elektrogospodarstvu. Sredi meseca novembra je bil omejnjeni vod že v obratu.

V Savinjski dolini so KDE leta 1939 podaljšale daljnovod za napetost 20 kV iz Braslovč v Nazarje. Ta 12,3 km dolgi vod naj bi kasneje v podaljšku

²³⁶ AS, BAN I E, spis 170/1 1939; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 7727/1 1936; AS, BAN VI, spis 15.968/ 2 1936.

²³⁷ AS, BAN I E, 170/1 1939; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 7239/2 1938; AS, BAN VI, spis 21.739 1938.

²³⁸ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spisa 5758/3 in 7835/3 1938; AS, BAN VI, spisa 21.375 in 23.827/2 1938.

²³⁹ AS, BAN I E, spis 170/1 1939; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 2116/3 1938; fasc. EC 1939—1945, spis 5564/3 1939; AS, BAN VI, spisa 5840/2 in 15.569 1938.

²⁴⁰ AS, BAN I E, spis 170/1 1939; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 4092/4 1940; AS, BAN VI, spis 27.195 1938.

²⁴¹ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spisa 3106/3 1939, 1071/1 1940; AS, BAN V/19, spis 125/1 1939; AS, BAN VI, spis 7781/2 1939.

služil tudi za elektrifikacijo zgornje Savinjske doline. V Nazarjah so zgradili transformatorsko postajo (75 kVA), iz katere so trenutno napajali z električnim tokom samo tamkajšnjo lesno industrijo in Prihovo. V Celju so zamenjali stari transformator za 500 kVA z novim z 800 kVA učinka.²⁴²

V Mislinjski dolini so KDE zgradile transformatorsko postajo in 9 km krajevnega omrežja v Starem trgu ter s 4,3 km dolgim omrežjem elektrificirale Gabrke. Razširile so tudi omrežje v Dobrni.²⁴³

Na Gorenjskem so KDE elektrificirale Kovor, kjer so postavile transformatorsko postajo; Peračico, Praproče in Brdo²⁴⁴ ter napeljale vod na Podkoren do obeh mejnih prehodov, do našega in avstrijskega. Drugod po Gorenjskem pa so še razširjale obstoječa omrežja.²⁴⁵ V celem so na Gorenjskem v letu 1939 zgradile 22 km krajevnega omrežja in postavile dve transformatorski postaji.²⁴⁶

Leta 1939 so KDE dogradile že dolgo načrtovani daljnovod med transformatorsko postajo v Dobu (50 kVA) in Litijo z odcepom v Lukovici in Moravčah. Ta vod je bil dolg 22 km. Nanj so priklopili transformatorske postaje v Vrbi (30 kVA), Brdu pri Lukovici (20 kVA), Sv. Andreju (30 kVA), Moravčah (30 kVA), Zapodju (30 kVA) in Litiji (50 kVA), ki je bila sezidana že leta 1935. V Litiji so KDE prevzele obstoječe 4,5 km dolgo omrežje, ga preuredile in popravile. V Šmartnem pri Litiji in v Ponovičah so sezidale transformatorski postaji. V Šmartnem pri Zalogu, Ihanu in Loki pri Mengšu so razširile omrežje.²⁴⁷ Vsega skupaj so na omenjenem območju dogradile 31 km krajevnega omrežja.

Leta 1939 so KDE dogradile daljnovod Škofljica—Ig z odcepoma za Kremenico in Mateno s tremi transformatorskimi postajami v Vrbljenah (30 kVA), Igu (30 kVA) in rezervna (50 kVA) in na Kremenici (100 kVA) ter 12 km krajevnega omrežja v vaseh občine Ig in Tomišelj.²⁴⁸

Iz Kočevja so podaljšale daljnovod za napetost 20 kV do Dolge vasi ter zgradile transformatorski postaji v Dolgi vasi in Stari cerkvi (po 30 kVA) s krajevnimi omrežji.²⁴⁹ V občini Velike Lašče so leta 1939 postavile transformatorsko postajo v Dvorski vasi ter krajevna omrežja za Ponikve, Rašico, Male Lašče, Srebotnik, Gorenje in Dolenje Retnje, Dvorsko vas, Malo Slivnico, Medvejek, Kot, Prelesje, Slinovico, Gorenje Laze in Velike Poljane.²⁵⁰ V Globočcu pri Zagradcu so za pogon vodnih črpalk postavile transformatorsko postajo (125 kVA) in jo priklopile na ambruški daljnovod.²⁵¹

Od Novega mesta do Stopič in posebej do Toplic so zgradile 13 km dolg daljnovod za napetost 20 kV ter ob njem postavile transformatorske postaje v Stopičah, Srebrničah (20 kVA), Straži (30 kVA) in Toplicah (50 kVA). V Toplicah so nadomestile zdraviliško elektrarnico, dogradile pa so krajevna

²⁴² AS, BAN V/19, fasc. EC 1939—1945, spis 6895/3 1940; AS, BAN VI, spis 28.482/2 1940.

²⁴³ AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta).

²⁴⁴ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spisa 6394 in 3105/3 1939; AS, BAN VI, spisa 7779/2 in 19.233 1939.

²⁴⁵ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spisa 5785/4 in 7719/7 1939; AS, BAN VI, spis 18.456/2, 4 1939.

²⁴⁶ AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta.

²⁴⁷ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1935—1938, spis 7726/1 1936; AS, BAN VI, spisa 458/2 1936, 775/2 1940.

²⁴⁸ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spisa 6221/3 1939, 6057/1 1940; AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta; AS, BAN VI, spisa 18.517/2 1939, 19.028 1940.

²⁴⁹ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 4949/4 1939; AS, BAN VI, spisa 15.510/2 1939, 135/1 1940.

²⁵⁰ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 8074/3 1939; AS, BAN VI, spis 27.098/2 1939.

²⁵¹ AS, BAN VI, spis 1270/2 1940.

omrežja v Vavti vasi, Gorenji Straži, Dolenjih Sušicah, Sušici, Podturnu; Méniški vasi, Obrhu, Podhosti, Loški vasi, Gradišču in Dolenjem polju.²⁵² To leto so KDE delale tudi na krajevnih omrežjih na Rudniku pri Ljubljani, Smarju, Šentvidu pri Stični, Stični, Sodražici, Dolenji vasi, Ribnici in Mirni peči. Na tem območju so napravile 29 km daljnovodov in skoraj 65 km krajevnih omrežij ter 11 transformatorskih postaj.²⁵³

Na omrežje KDE se je to leto prek svoje transformatorske postaje (100 kVA) priključilo tudi Novo mesto, ki je dotedaj dobivalo električni tok iz HE Novobor v Luknji, zgrajeni v prvih letih po svetovni vojni. Prikljopitev novomeškega omrežja na KDE je postala aktualna takoj z nastankom prvih načrtov za elektrifikacijo Dolenjske po KDE. Novomeška mestna občina je hotela odkupiti naprave Novobora v Luknji, a je ta postavljajl previsoko ceno. Leta 1936 se je občina odločila za prikljop na omrežje KDE in opustila vsa pogajanja z Novoborom, ki je z raznimi ponodbami hotel odločitev kar najbolj zavleči. Mestno električno podjetje je zgradilo svoj priključni vod na daljnovod Grosuplje—Trebnje—Novo mesto—Toplice.²⁵⁴

V brežiškem okraju so KDE leta 1939 dogradile daljnovod Brežice—Artiče—Globoko s transformatorskima postajama v Artičah (50 kVA) in Globokem (50 kVA) za krajevna omrežja v občinah Artiče, Globoko in Zdole. Nekaj omrežja so napravile še na Vidmu in na Dobovi. V krškem okraju so napravili še nekaj omrežja v Boštanju, povezali pa so tudi Škocjan (transformatorska postaja 30 kVA) in v njem zgradili 3 km krajevnega omrežja. Na vsem tem območju so tega leta zgradili 30,5 km vodov visoke napetosti in 14,7 km vodov nizke napetosti ter tri transformatorske postaje. Na Vidmu pri Krškem so KDE prikljopile tudi transformatorsko postajo (350 kVA) Bonačeve tovarne papirja.²⁵⁵

Na Notranjskem so KDE leta 1939 dogradile 17 km dolg daljnovod od Cerknice do Starega trga pri Ložu in nanj priključile nove transformatorske postaje v Starem trgu (50 kVA), Igi vasi (50 kVA) in Martinjaku (50 kVA) s krajevnimi omrežji. Za Begunje so postavile 3 km dolg daljnovod, transformatorsko postajo (30 kVA) in krajevno omrežje.²⁵⁶

Na žirovskem območju so zgradile daljnovod za napetost 10 kV od elektrarne Žiri do Gorenje vasi v dolžini 4 km in postavile v Gorenji vasi transformatorsko postajo (30 kVA).²⁵⁷ Na notranjskem in žirovskem območju so v celem zgradile 23 km daljnovodov in 30,6 km krajevnih omrežij ter štiri transformatorske postaje. Dozidale pa so tudi transformatorski poslopji v Preserjah in Žirovnici pri Cerknici.²⁵⁸

²⁵² AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 4781/3 1939; AS, BAN VI, spisa 12.717/2 1939, 4407 1940; AS, BAN VIII, fasc. KDE, spis 4407/1 1940.

²⁵³ AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, Poslovno poročilo odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 896/6 1939.

²⁵⁴ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1931—1934, spis 6474/2 1931; fasc. EC 1939—1945, spisa 533/1 in 4508/2 1941; AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta.

²⁵⁵ AS, BAN V/19, spis 125/1 1939, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 8081/3, 4 1940; AS, BAN VI, spisa 35.595/3 1940, 457/1 1941.

²⁵⁶ AS, BAN V/19, spis 125/1 1939; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 4664/3 1939; AS, BAN VI, spisa 12.271/2 1939, 12.819/2 1940.

²⁵⁷ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 5743/1, 2 1940; AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta; AS, BAN VI, spis 17.983 1939.

²⁵⁸ AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta.

Vsega skupaj so KDE v letu 1939 povečale obseg daljnovodov za 123,83 km in krajevnih omrežij za 197,63 km ter število transformatorskih postaj za 28 (s skupnim učinkom 1062 kVA). Na novo so elektrificirale 125 krajev s 23.000 prebivalci. V svoji posesti so imele tega leta 990 km daljnovodov, kar je bilo več kot polovica vseh daljnovodov v banovini.²⁵⁹

²⁵⁹ Glej opombo 258.

Sredi leta 1939 so KDE oskrbovale z električnim tokom naslednje kraje (po Lojze Levstik, Razvoj...):

Srez Brežice:

Brezina, Brežice, Bukovšek, Cundrovac, Črna, Dobova, Gaberje, Loče, Mali Obrež, Mihalovec, Mostec, Sevnica, Stara vas, Sv. Lenart, Sv. Rok, Smarje, Trnje, Veliki Obrež, Videm, Zakot, Zverinjak.

Srez Celje:

Braslovče, Breg, Brode, Celje, Cexplje, Črni vrh, Doberteša vas, Dohrna, Dolenja vas, Drago polje, Drešinja vas, Frenga, Glinje, Gomilsko, Gotovlje, Grajska vas, Groblje, Zg. in Sp. Grušovlje, Kapla, Kaplja vas, Klanec, Leskovec, Levec, Liboje, Ljubučna, Ločica, Ločica, Loka, Loke, Matke, Ojstrica, Ojstriška vas, Orlova vas, Orova vas, Parižlje, Podlog, Podvin, Podvrh, Poljče, Polzela, Podnor, Praprače, Prekopa, Roje, Sp. Gorve, Sp. Grušovlje, Sp. Roje, Stopnik, Sv. Magdalena, Sv. Lovrenc, Sv. Matevž, Sv. Pankrac, Sentpeter, Sentrupert, Sešče, Tabor, Topolje, Trnava, Trnovlje, Tršca, Višnja vas, Vojnik, Vransko, Zabukovca, Začret, Zadobrova, Zaglink, Zakel, Založe, Zg. Ložnica, Zg. Grušovlje, Zg. Roje, Zalec, Zepina.

Srez Črnomelj:

Črnomelj, Metlika.

Srez Dolenja Lendava:

Dolenja Lendava.

Srez Kamnik:

Breg, Bukovica, Čemšenik, Depala vas, Dob, Dobruša, Glinje, Gmajnica, Gora, Goričica, Ihan, Kaplja vas, Klanec, Količevo, Komenda, Komenska Dobrava, Koseze, Križ, Lahovče, Loka pri Mengšu, Mala Loka, Mengeš, Mlaka, Moste, Nasovče, Podboršt, Podgorje, Podrečje, Polje, Potok, Potok, Prelog, Preserje, Pristava, Rača, Repnje, Rodica, Selo, Sp. Domžale, Sp. Jarše, Srednje Jarše, Stob, Studa, Suhadole, Šenkov turn, Škrjanče, Topolje, Trzin, Turnišče, Utik, Vel. Mengeš, Vesca, Vir, Vodica, Vopolje, Zaboršt, Zalog, Zg. Domžale, Zg. Jarše, Zeje, Zelodnik.

Srez Kočevje:

Andol, Breg, Breže, Brinovšica, Bukovca, Cesta, Črnc, Dane, Dolenja vas, Dol. Poljane, Dol. Lazi, Gašpinovo, Globelj, Gorenja vas, Gor. Lazi, Goriča vas, Goriče, Gor. Podpoljane, Graben, Hojče, Hrovača, Hudi konec, Kočevje, Kot, Krnce, Lipovšica, Mahovnik, Marolče, Maršiči, Nemška vas, Nova Stifta, Nova vas, Ortnek, Otavice, Podgorica, Podpoljane, Ponikve, Praprače, Predstruge, Preska, Prigorica, Pusti hrib, Ravni dol, Ribnica, Rigelj, Sajevec, Sinovica, Sodražica, Sušje, Sv. Gregor, Salka vas, Velike Lašče, Vel. Poljane, Videm, Vinice, Zamostec, Zapotok, Zdenska vas, Zlebič.

Srez Kranj:

Adergas, Bistrica, Bobovk, Breg, Britof, Britof, Cegelnica, Cerkljanska Dobrava, Dolenja vas, Dornice, Dragočajna, Gorenja Sava, Gorenje, Hotemaže, Hrastje, Hraše, Hraše, Hudo, Ilovka, Jama, Klanec, Kokrica, Kranj, Malo Naklo, Mavčiče, Mile, Mlaka, Moše, Naklo, Nova vas, Okroglo, Olševk, Orehovlje, Pivka, Podpeč, Podtabor, Polica, Praprotna polica, Praše, Prebačev, Predoslje, Primskovno, Rote, Rupa, Smlednik, Sp. Besnica, Srakovlje, Srednja vas, Srednja vas, Strahinj, Stružev, Suha, Valburga, Tatince, Torovo, Trata, Trboje, Vel. Naklo, Visoko, Voglje, Voklo, Zapogje, Zg. Besnica, Zeje, Zerjavka.

Srez Krško:

Birna vas, Bistrica, Brezje, Brinje, Cerklje, Češnjice, Dobravica, Dol. Pirošica, Dolenja stara vas, Dolenja vas, Drnovo, Dvor, Gabrijele, Globočice, Gomila, Gorenja vas, Gor. Boštanj, Hinjce, Koludrje, Kopolje, Kostanjevica, Krmelj, Krško, Lisičje jame, Leskovec, Leskovec, Malence, Malo Mraševo, Martinja vas, Mokronog, Murence, Orehovec, Prelesje, Radna, Rakovnik, Rekštanj, Ribjek, Slepsek, Straža, Podbočje, Sv. Križ, Šentjanž, Sentjernej, Sentrupert, Smalčja vas, Smarčna, Trstenik, Trška gora, Tržišče, Velika vas, Videm, Vrhek, Zasap, Zupečja vas, Zvabovo.

Srez Laško:

Loka pri Zidanem mostu, Rečica.

Srez Litija:

Draga, Gmajna, Gorenja vas, Hudo, Kriška vas, Mleščevo, Mrzlo polje, Muljava, Nova vas, Stari trg, Sv. Rok, Sentvid pri Stični, Škrjanče, Videm, Višnja gora, Zavrtača, Zg. Draga, Znojile, Žalna.

Srez Ljubljana:

Bičje, Bizovik, Boštanj, Brezovica, Brod, Brod, Češnjice, Črna vas, Črnuče, Polje, Dobrava, Dobrova, Dobrunje, Dolnice, Dragomelj, Dravlje, Draževnik, Dvor, Fužine, Gaberje, Glinica, Gmajna, Grosuplje, Guncle, Hrastje, Klanec, Kleče, Komanija, Koseze, Kozarje, Lanišče, Ljubljana, Mala Loka, Mala Podgorica, Mala vas, Mala vas, Mali vrh, Medno, Nadgorica, Oberje, Paradižje, Pržanj, Pšata, Podboršt, Podgora, Podgorica, Podgorica, Podmolnik, Podsmreka, Podutik, Poljane, Ponova vas, Podvodje, Rašica, Razdrto, Razori, Rudnik, Sadinja vas, Sap, Savije, Skaručna, Slape, Smrečje, Sneberje, Sostro, Soteska, Sp. Hrušica, Sp. Zadobrova, Sp. Gameljne, Sp. Kašelj, Sred. Gameljne, Stanežiče, Stara Vrhnika, Stožice, Stranska vas, Stranska vas, Studenec, Sv. Jakoba, Sentjur, Sentvid, Skofljica, Smarje, Smartno, Smartno pod Smarno goro, Smartno ob Savi, Stepanja vas, Sujica, Tacen, Tlake, Tomačevo, Trata, Vel. Loka, Veliki vrh, Vel. Mlačevo, Vevče, Vižmarje, Vojsko, Vrhnika, Vrhovci, Zadvor, Zagradec, Zalog, Zapuže, Zavoglje, Zg. Hrušica, Zg. Šiška, Zg. Zadobrova, Zg. Gameljne, Zg. Kašelj.

Srez Logatec:

Blekovca vas, Brod, Cerknica, Cevica, Dobračevo, Dolenja vas, Dolenje jezero, Dol. Logatec, Gorenja vas, Gor, Logatec, Hotedrsica, Ivanje selo, Jakovica, Laze, Lednica, Liplje, Martinj hrib, Nova vas, Planina, Podskrajnik, Rakek, Ravnik, Rovte, Selo, Slatnik, Slivce, Stara vas, Urec, Zelše, Ziri.

Začetek vojne v Evropi je takoj slabo vplival na elektrifikacijo. Pričelo je primanjkovati denarja in elektrotehničnega materiala, ki pa se je tudi naglo dražil, zlasti drag je postajal baker.

Na Gorenjskem so v moravški, lukovski, dobski, radomeljski občini in v drugih krajih povečali krajevna omrežja za 38,5 km.²⁶⁰

Leta 1940 so KDE dogradile 8,5 km dolg odsek daljnovoda za napetost 20 kV od Iga do Podpeči in tako zvezale linijo Grosuplje—Škofljica—Ig—Podpeč, kjer so jo zvezale z vrhniškim daljnovodom. S tem so med Črnučami in Grosupljem vzpostavile v obrat še paralelni vod. V Grosupljem so priklopile tovarno motvoza. Na Škofljici pri opekarni (100 kVA) in na Malem vrhu (30 kVA) so preuredile transformatorski postaji.²⁶¹ Napeljale so 13,6 km dolg odcep za 20 kV za Drenov grič, Podpeč in Lipsenj. Pri Cerknici pa so priključile Kranjčevo žago, pri kateri so postavile tudi transformatorsko postajo (50 kVA). Transformatorske postaje so postavile še v Lipsnju, Drenovem griču, Notranjih in Vnanjih goricah (po 30 kVA), Podpeči (50 kVA), Žirovnici in Cerknici s skupnim učinkom 220 kVA ter iz njih napeljale skoraj 43 km krajevnih omrežij za kraje v občinah Brezovica, Tomišelj, Preserje, Log, Cerknica in Stari trg pri Ložu.²⁶²

Na Dolenjskem so KDE zgradile 10 km dolg odcep Sodražica—Loški potok, 9 km dolgi vod Zagradec—Žužemberk, 2,8 km dolgi vod iz Šentvida v Selo²⁶³ ter pol kilometra dolg odcep za Gradac v Beli krajini. Zgradile so transformatorske postaje v Žimaricah, Loškem potoku, Selu, Žužemberku, Šmihelu in Gradacu ter elektrificirale kraje v občinah Sodražica, Loški potok, Šmarje, Velika Loka, Trebnje, Žužemberk, Gradac, Toplice, Prečna, Šmihel—Stopiče ter za ta namen zgradile skoraj 63 km krajevnih omrežij.²⁶⁴ Dogradile pa so tudi zadnji 13 km dolgi odsek doljnskega krožnega voda med Šentjernejem in Novim mestom.²⁶⁵ Od Krškega do TE Trboveljske premogokopne družbe v Senovem so napeljale vod za napetost 20 kV in enakega²⁶⁶ do Krške

Srez Novo mesto:

Ambru, Biška vas, Dol. Ponikve, Dol. Podboršt, Fužine, Gor. Ponikve, Mala Loka, Mirna, Mirna peč, Sp. Nemška vas, Stari trg, Sv. Helena, Šentlovrenc, Trebnje, Trstenik, Zabrdje, Zagradec, Žabjek.

Srez Radovljica:

Begunje, Bitnje, Dol. Dobrava, Bodešče, Boh. Bela, Boh. Bistrica, Boh. Srednja vas, Brda, Breg, Brezje, Breznica, Brod, Češnjica, Češnjica, Črnivec, Dobrava, Dobravica, Dobro polje, Doslovce, Dovje, Dvorska vas, Gorica, Gozd-Rute, Grabče, Grad, Hlebce, Hrušica, Koritno, Kor. Bela, Krnica, Kropa, Lancovo, Lesce, Lipnica, Ljubno, Mevkuž, Mišace, Mlino, Mojstrana, Moste, Mošnje, Noše, Nova vas, Otoče, Ovsišje, Palovče, Planina, Plavški rovt, Podhom, Podmežakljo, Podnart, Poljče, Polje, Poljšica, Poljšica, Posavec, Potoki, Prezrenje, Radovljica, Rateče, Rečica, Ribno, Rodine, Rovte, Savica, Selo, Selo, Smokuč, Sp. Dobrava, Sp. Lipnica, Sp. Gorje, Sp. Lazi, Sp. Otok, Sp. Dobrava, Srednji vrh, Stara Fužina, Studenčice, Studor, Sv. Duh, Ukanca, Višelnica, Vašce, Vrba, Vrbnje, Zabreznica, Zagorica, Zaloše, Zapuže, Zasip, Zg. Dobrava, Zg. Lipnica, Zg. Gorje, Zg. Lazi, Zg. Otok, Žgoša, Zeleče, Zirovnica, Zlan.

Srez Slovenj Gradec:

Družmirje, Konovo, Pesje, Podgorje, Preloge, Stara vas, Šalek, Škale, Smartno pri Slovenj Gradcu, Soštanj, Topolštica, Velenje.

Srez Škofja Loka:

Fužine, Trebija.

²⁶⁰ AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XIII. redno zasedanje banskega sveta.

²⁶¹ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spisi 691/1, 5246/4 in 7694/8 1940; AS, BAN VI, spisi 12.819/2, 19.029/2, 33.063/2 1940 in spis z dne 4/1-1940.

²⁶² AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 4094/4 1940; AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XIII. redno zasedanje banskega sveta; AS, BAN VI, spis 1052/3 1940.

²⁶³ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 6133/4, 5 1940; AS, BAN VI, spis 24.635/2 1940.

²⁶⁴ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spisa 8075/3 1939, 5092/2 1940; AS, BAN VI, spis z dne 28/11-1939, spis 17.534/1, 21940.

²⁶⁵ AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XIII. redno zasedanje banskega sveta; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis z dne 21/12-1940; AS, BAN VI, spis 457/1 1941.

²⁶⁶ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spisi 7441/1, 3, 4, 7791/5, 7999/4 1939; AS, BAN VI, spisa 25.254/2 1939, 31.428/2 1940.

RAST DOLŽNIN VODOV IN ŠTEVILA TRANSFORMATORSKIH POSTAJ

Leto	Vodi visoke napetosti km							Vodi nizke napetosti km	Transformatorske postaje					
	prosti vodi			kabelski vodi					število	kVA	število	navadne		
	60 kV	20 kV	10 kV	5 kV	3,75 kV	3 kV	20 kV						10 kV	6 kV
1918								50	50	50	35			
1927								88	81	50				
1928								123,25	97	51				
1930		96,50	50	20	6,50			175	155	103				
1932								300	250					
1933	65,55	111	125		6,60	7,50	3	393,45	350	3				
1934	65,55	225,16	145,20	68,77	10	9,50	5	557,58	411,28	5	9700	165	5700	
1935	65,55	255,50	145,20	70,77	20	6,04	5	595,77	495,76	5	9700	166	6000	
1936	65,55	380,92	145,20	77,27	20	8,99	7	721,55	598,20	7	14700	190	7165	
1937	65,55	466,47	145,20	77,27	20	11,09	8	809,99	713,90	8	16700	208	7942	
1938								867	863,50	8	17800	224	8900	
1939	84,50	619,18	152,18	77,27	20	11,09	8	990,77	1061,20	8	17800	252	10276	
1940	84,50	686,70	152,18	77,57	20	11,09	8	1052,59	1285,60	8	17800	269	10865	

vasi.²⁶⁷ Dolžina obeh skupaj je znašala 16 km. Dalje so postavile več transformatorskih postaj, tako v Pijavicah, Lepem dobu, Krški vasi ter krajevna omrežja v občinah Mokronog, Šentrupert, Boštanj, Loka pri Zidanem mostu, Sevnica, Zabukovje, Čatež, Škocjan in Videm v skupni dolžini 44,6 km.²⁶⁸ Na litijskem območju so zgradile odcep od litijskega daljnovoda Hotič—Ponoviče in Litija—Šmartno v skupni dolžini 8 km, zgradile so transformatorski postaji v Ponovičah (30 kVA) in Šmartnem (50 kVA) ter napeljale iz njih 25 km krajevnega omrežja na Savi, Spodnjem Logu, Šmartnem, Ustju, Bregu, Tenetišču, Lazah, Gradišču, Jablanici, Kostrevnici, Crnem potoku, Zavratniku, Dvoru in Šentjurju.²⁶⁹

V Savinjski dolini so KDE leta 1940 priključile na svoje omrežje transformatorsko postajo (445 kVA) tovarne Mautner v Preboldu²⁷⁰ in napeljale vod za napetost 20 kV od Prihove do Rečice in zgradile tam transformatorsko postajo in krajevno omrežje. Podaljšek tega voda naj bi tekkel po dolini Drete do Šmartnega, Bočne in Gornjega gradu ter Nove Štifte, predvidevali pa so tudi odcep za Mozirje in vod do Ljubnega.²⁷¹ Vojniško omrežje je tega leta končno postalo last KDE. V občini Podgorje pri Slovenj Gradcu so zgradile transformatorsko postajo in 5 km krajevnega omrežja. V šoštanjski okolici so zgradile 3 km omrežja.²⁷²

Vsega skupaj so KDE v letu povečale svoje naprave za 61,82 km vodov visoke napetosti, 224,41 km vodov nizke napetosti, za 20 transformatorskih postaj s skupnim učinkom 590 kVA, na svoje omrežje pa so priklopile tudi transformatorski postaji tovarne Mautner in elektrarne v Senovem (s skupnim učinkom obeh 1420 kVA). Na novo so elektrificirale 146 krajev z 22.000 prebivalci.²⁷³

Za leto 1941 so imele KDE pripravljen obsežen elektrifikacijski načrt v Tuhinju, Beli krajini, na Dolenjskem, v Savinjski dolini in drugod, ki bi stal prek 44 milijonov dinarjev, a je vojna preprečila njegovo izvedbo.²⁷⁴ V razkosanju Slovenije je prišlo tudi do razkosanja naprav KDE med okupatorje in elektrifikacijske dejavnosti je bilo tako rekoč konec. V mesecih pred okupacijo Slovenije so KDE opravile večja dela v Rečici v Savinjski dolini.²⁷⁵ KDE so meseca avgusta dobile kolavdacijsko dovoljenje za daljnovod Šentvid—Žužemberk—Dvor, ki so ga dogradile že prej. Edino novo delo, ki so ga začele tega leta, je bil 12,5 km dolgi daljnovod za napetost 20 kV od Dolge vasi na Kočevskem do Brezovice v Beli krajini. Ta vod naj bi bil del linije do Starega trga ob Kolpi in z drugim krakom do Črnomlja. V Mozlju in Brezovici so gradile transformatorski postaji.²⁷⁶ V letu 1941 se je priklopilo veliko novih potrošnikov v že elektrificiranih krajih.

²⁶⁷ AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo odseka za elektrifikacijo za XIII. redno zasedanje banskega sveta.

²⁶⁸ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 7434/3, 4 1940; glej opombo 276.

²⁶⁹ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spisa 814/3 1940, 1096/2 1941; AS, BAN VI, spisa 774/2 1940, 2543/1 1941.

²⁷⁰ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 6081/3 1940; AS, BAN VI, spis 24.029/2 1940.

²⁷¹ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 5689 1939; AS, BAN VI, spis 15.569/3 1939; o načrtih in pripravah elektrifikacije krajev od Rečice proti Novi Štifti, Mozirju in Ljubnem glej še: AS, BAN I E, spisi 49/7 1936, 157/2 1940, 105/22 in 341/1 1937, 49/2, 13 1938, 95/1-6 1939, 137/2 1940; BAN V/19, spis 8/1-3 1941.

²⁷² AS, BAN V/19, mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XII. redno zasedanje banskega sveta.

²⁷³ AS, BAN V/19, spis 6/1 1941; mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XIII. redno zasedanje banskega sveta.

²⁷⁴ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spisi Elektrifikacija Dravškega in Ptujkega polja.

²⁷⁵ AS, BAN V/19, spis 10/2 1943.

²⁷⁶ AS, BAN V/19, spis 10/2 1943; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 6905/4 1940; AS, BAN VI, spis 30.274 1940.

V naslednjih letih okupacije KDE niso mogle kaj prida storiti. Meseca januarja leta 1942 so oblasti kolavdirale omrežje v občini Vrhniká, Horjul in Log, ki so bila zgrajena leta 1941.²⁷⁷ Meseca novembra leta 1943 pa so zgradile pol kilometra dolg vod visoke napetosti za elektrifikacijo Velike Račne, kjer so postavile tudi transformatorsko postajo (30 kVA) in krajevno omrežje. Tega leta so dogradile tudi krajevna omrežja v Čušperku, Predolah in Mali Račni.²⁷⁸ Meseca novembra naslednjega leta so KDE dobile gradbeno dovoljenje za graditev daljnovoda od Vrzdence do Šentjošta, za tamkajšnjo transformatorsko postajo (50 kVA) in krajevno omrežje.²⁷⁹

Ob koncu leta 1940 so sestavljali omrežje električnega energetskega sistema KDE 84 km vodov za prenos električnega toka napetosti 60 kV od Velenja prek transformatorske postaje Črnuče in od TE Trbovlje do postaje Podlog, 686 km razdelilnih vodov, ki so vodili iz postaje Podlog v Celje, v Braslovče in gornjo Savinjsko dolino, iz TE Velenje v Mežico, iz postaje Črnuče pa na Gorenjsko do Kranja in postaje Polica in prek nje do HE Završnica, prek postaje na Vrhniki na Notranjsko, prek postaje v Grosupljem z enim krakom na Kočevsko, z drugim pa na Trebnje in od tam v krogu prek Sevnice, Krškega, Šentjerneja in Novega mesta nazaj v Trebnje, dalje 152 km razdelilnih vodov za napetost 10 kV, ki so vodili iz HE Završnica do Rateč, Bohinjske Bele in do Kranja, iz HE Žiri pa do Gorenje vasi in do Vrhnike, 77 km razdelilnih vodov za napetost 5 kV, ki so vodili tok iz HE Zagradec do Škofljice, Ambrusa in Stične, dovajali tok iz TE Velenje v Dobrno in Topolšico ter iz Celja v Vojnik ter 20 km vodov za napetost 3,75 kV na območju HE Bohinj. Skupaj so imele KDE leta 1940 1.052 km vodov visoke napetosti in 1.285 km vodov nizke napetosti. Z vodi visoke napetosti so KDE presegle vse druge elektrarne v banovini, saj so njeni vodi visoke napetosti obsegali leta 1938 več kot 45,6 % vseh takih vodov, imele pa so tudi 37,5 % vseh nizkonapetostnih vodov in polovico vseh transformatorskih postaj v banovini.²⁸⁰ Njene povezave lastnih in drugih elektrarn ter njeno prenosno in razdelilno omrežje z osmimi velikimi transformatorskimi postajami so bili zašnutek sodobnega elektroenergetskega sistema Slovenije.

PROIZVODNJA, NAKUP IN PORABA ELEKTRIČNE ENERGIJE

Na žalost o proizvodnji električne energije v elektrarnah KDE pred letom 1934 nimamo strnjjenih in točnih podatkov. Na voljo je le nekaj števil, kajti v dravski banovini so začeli statistično spremljati proizvodnjo in porabo električne energije šele z letom 1934. V tem poglavju moremo torej v glavnem razpolagati le s podatki, ki so znani po tem letu.²⁸¹

²⁷⁷ AS, BAN V/19, spis 10/2 1943; AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 268/1, 2 1942.

²⁷⁸ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis z dne 23/9-1943.

²⁷⁹ AS, BAN V/XI, fasc. EC 1939—1945, spis 1428/2 1944.

²⁸⁰ Peter Falatov (Soške elektrarne in Primorska, Goriška srečanja, letnik III., 1968, št. 15-16, str. 43) navaja, da je bilo v Sloveniji ob koncu leta 1940 1650 km daljnovodov in 560 transformatorskih postaj, viri pa pravijo (AS, BAN I E, 143/2 1957, BAN V/19, mapa Poročila odsega V/19), da je bilo 1938 v banovini 1882 km vodov visoke napetosti in 2277 km vodov nizke napetosti.

²⁸¹ Kadar v poglavju Proizvodnja, nakup in poraba električne energije ni drugače navedeno, so podatki posneti po: AS, BAN V/19, mapa Statistika električnih central (Statistika električnih central v Dravski banovini leta 1936: Seznam central, Elektrarne — podjetja, ki oddajajo električni tok privatnikom, Elektrarne, ki proizvajajo električni tok za lastno porabo; Statistika proizvodnje in porabe električne energije v Dravski banovini leta 1938: Elektrarne — podjetja, ki proizvajajo električni tok za lastno porabo; Statistika električnih central in električne energije Dravske banovine leta 1939: Seznam central, Elektrarne — podjetja, ki oddajajo električni tok privatnikom, Skupni pregled);

Proizvodnja električnega toka je bila v elektrarnah KDE majhna, je pa stalno naraščala. Rastoči obseg proizvodnje električne energije so dosegale z večanjem proizvodnje v obstoječih napravah, z nabavo novih elektrarn (HE Bohinj, HE Zagradec, HE Žiri, HE Kranj, v manjši meri pa še TE Kočevje in EC Lendava), z izboljšanjem obstoječih naprav (HE Kranj) in z racionalnejšo izrabo proizvodnih kapacitet, z medsebojnim povezovanjem v vedno širši elektroenergetski sistem.

Glede na rast oddaje električnega toka iz elektrarn KDE smemo soditi, da je stalno rastla tudi njegova proizvodnja, ki pa še ni izrabljala vseh razpoložljivih zmogljivosti. Proizvodnja je dosegla svoj prvi višek leta 1929, ko je znesla 4.050.000 kWh. Že naslednje leto pa je močno padla, skoraj za polovico, kar je bilo posledica zmanjšane porabe, ta pa je bila zopet posledica hude gospodarske krize. Proizvodnja je nato zopet zlagoma rastla in šele leta 1934 dosegla in preseгла tisto iz leta 1929. Leta 1937 je dosegla zopet nov višek. Tistega leta so bile vodne razmere zelo ugodne in kaj večja proizvodnja v obstoječih napravah ni bila več mogoča. Upad je nastal zopet leta 1941, ki pa je bil posledica vojnih razmer. Vsa proizvodnja v elektrarnah KDE je bila le pray majhen del proizvodnje električne energije v banovini, znašala je le malo več kot 2,5 % (leta 1937 pa nekaj več kot 3 %). V letih 1938 in 1939 je mogoče opaziti zmanjševanje tega deleža. Povečati bi ga bilo mogoče le z graditvijo novih elektrarn v Mostah in Medvodah, s katerimi bi bilo mogoče, kot so računali, proizvesti kakih 70 milijonov kWh na leto ali skoraj osemkrat toliko, kot so proizvedle elektrarne KDE leta 1940.

GIBANJE PROIZVODNJE ELEKTRIČNEGA TOKA V kWh 1929—1940²⁸²

Leto	Zavišnica	Žiri	Bohinj	Zagradec	Kočevje	Kranj	D. Lendava	Skupaj
1929	3.450.000		200.000	400.000				4.050.000
1930	1.750.000		200.000	450.000				2.400.000
1931								
1932	2.500.000		180.000*	450.000*				3.130.000*
1933	2.500.000	190.000		350.000				3.040.000
1934	3.207.370	300.400	226.189	907.912	66.361			4.708.232
1935	4.109.333	950.034	238.348	777.523	623			6.075.861
1936	3.959.191	2.104.035	213.212	792.453	477		4.298	7.073.666
1937	5.746.185	2.236.690	211.715	847.592	3.685			9.045.867
1938	4.320.587	1.883.320	208.884	770.068	1.115	686.189	52.608	7.922.769
1939	4.348.110	1.870.810	209.203	690.342	626	890.109		8.009.200
1940	4.453.612	2.062.540	199.735	757.229	180	1.063.217		8.538.513

* Stevilke so približne.

AJ, Ministrstvo za gradnje Kraljevine Jugoslavije, fasc. 1094, sveznj Dravska banovina (Statistika proizvodnje in porabe električne energije v Dravski banovini v letu 1934: Elektrarne — podjetja, ki proizvajajo električni tok za lastno porabo; Statistika proizvodnje in porabe električne energije v Dravski banovini v letu 1939: Elektrarne — podjetja, ki proizvajajo električni tok za lastno porabo, Seznam central); AS, BAN I E, spis 143/2 1937 (za leta 1934—1936); AS, BAN V/19, spis 6/1 1941; mapa Poročila odseka V/19, spis Poslovno poročilo Odseka za elektrifikacijo za XIII. redno zasedanje banškega sveta (za leta 1937—1940); AS, Banski svet, zapisniki sej, IX. redno zasedanje, seja 1. (spis 13) (za leta 1935—1937); Statistika električnih centrala . . . ; Najvplivnejši zastopniki elektrifikacije v Dravski banovini. Uredil A. Kuhar. ETV, letnik III., 1933, št. 7-9, str. 121—137.

²⁸² Podatki o proizvodnji za leta 1929—1933 povzeti po AS, BAN I, spis 5686/1 1932.

Proizvodne kapacitete HE Završnica so bile leta 1935 izčrpane. Takrat je bil dograjen vezni vod za 20 kV od elektrarne do transformatorske postaje na Polici in je bilo tako moč HE Završnico izrabljati za proizvodnjo vršne energije; računali so, da bodo mogli po dograditvi daljnovoda proizvodnjo dvigniti za 0,5 do 1 milijona kWh. Svoj proizvodni vrh je elektrarna dosegla leta 1937, ko je proizvedla 5,746.185 kWh. Njena proizvodnja je v celotni proizvodnji KDE leta 1940 znašala 54,6 %.

Tudi proizvodnja v HE Žiri se je po povezavi z vrhniškim daljnovodom leta 1934 naglo dvignila, že naslednje leto se je več kot potrojila. Leta 1937 je dosegla svoj produkcijski vrh. Leta 1940 so v njej proizvedli 21,82 % skupne proizvodnje KDE.

Zagraška elektrarna je proizvedla največ leta 1934. Njene proizvodne zmogljivosti so bile popolnoma izrabljene. Leta 1940 je prispevala k skupni proizvodnji KDE 8,8 %.

Bohinjska elektrarna bi mogla sicer dati letno približno 600.000 kWh, a za njen okoliš je proizvodnja okoli 200.000 kWh popolnoma zadoščala. V produkciji KDE je znašala njena proizvodnja leta 1940 le 2,2 %.

Kočevska termična elektrarna je delovala samo za rezervo in z njo v redni proizvodnji niso računali. Tudi lendavska elektrarna je obratovala le za rezervo (leta 1936). Za njen okoliš je bilo ceneje kupovati električni tok v TE Paklenica, kot pa ga v njej proizvajati.

Dober napredek je pokazala elektrarna Kranj. Ta je v sestavu KDE stalno močno večala svojo proizvodnjo, ki je leta 1940 znašala 12,45 % proizvodnje KDE.

Po letu 1934 KDE niso mogle več kriti vseh potreb svojih konsumentov s proizvodnjo električne energije v lastnih elektrarnah. Iz leta v leto so bile vse bolj vezane na nakup električnega toka, ki je dobil omembe vreden obseg leta 1934, pred tem letom so KDE kupile le nekaj malega kWh v TE Velenje. Leto 1934 pomeni začetek nove poti KDE, na kateri so postajale pri elektrifikaciji vse bolj odvisne od drugih elektrarn.

Nakup električnega toka iz drugih elektrarn je zelo naglo rasel. Če označimo 851.032 kWh v letu 1934 z indeksom 100, potem je znašal indeks po šestih letih, leta 1940, že 3459. Največji skok je bil napravljen leta 1935, ko so na omrežje KDE priključili MEL. Največ električnega toka so KDE kupovale iz TE Velenje. Ta nakup je stalno skokovito naraščal in je bil od leta 1938 dalje več kot dvakrat večji od proizvodnje v KDE. Nakup električnega toka v drugih elektrarnah v letih 1935 do 1938 ni bil velik, narasel je šele v letih 1939 in 1940, ko so KDE začele kupovati električni tok iz TE Trbovlje, ki je postala njihova druga najpomembnejša dobaviteljica električne energije. Nakup električnega toka v drugih elektrarnah prikazuje naslednja razpredelnica:

Z naredbo šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko o ureditvi preskrbe z električno energijo z dne 6. junija 1941 je bilo določeno, da novo ustanovljeno podjetje EV Süd ne vstopa v obstoječe pogodbe z električno energijo. Z njo sta bili pogodbi s TE Velenje in TE Trbovlje praktično nični. Nabava električne energije iz nemškega okupiranega ozemlja je bila otežena in večji del vojne tudi neredna.²⁸³

²⁸³ AS, BAN V/19, spis 26/1 1941 (Pravna kvalifikacija KDE); AS, BAN VIII, spisi 860/26 1943, 4550/9 in 5568/23 1944.

Leto	Nakup kWh v elektrarnah					
	Velenje	Trbovlje	Krmelj	Zabret	Kanižarica	Ozalj
1933	1,000.000					
1934	679.984			134.778		
1935	4,133.265			80.778		
1936	6,653.728		161.560	92.590		
1937	8,914.939		247.921	73.615	25.115	
1938	17,651.391		459.138	80.659	37.419	12.321
1939	20,790.672	1,549.000	344.930	96.946	55.974	78.791
1940	21,380.580	7,037.500	297.830	116.963		208.855
1941						200.000

Leto	Nakup kWh v elektrarnah						
	MEL	Jugočeška	Paklenica	Fala	Majdič	Bonač	Skupaj
1933							851.032
1934	36.370						4,258.473
1935	44.430						6,930.157
1936	44.430	8.180	44.843	12.966			9,396.361
1937	59.630	3.650	48.420	20.241			18,510.340
1938	97.000	34.140	52.603	22.501	61.333	1.830	23,082.343
1939	47.020	308	46.969	42.733	22.310	6.690	29,217.580
1940	51.290	3.190	46.804	42.890	6.700	24.978	

Če seštejemo proizvedeno in nakupljeno električno energijo in jo primerjamo s celotno proizvedeno energijo v banovini, vidimo, da je del električnega toka, s katerim so razpolagale KDE, majhen, da pa je stalno rasel.

Leto	Lastna proizvodnja	Nakup	Lastna proizvodnja in nakup skupaj	Odstotek energije, s katero so v banovini razpolage KDE
	kWh			
1934	4,708.232	851.032	5,559.264	2,96
1935	6,075.861	4,258.473	10,334.334	3,96
1936	7,073.666	6,930.157	14,003.823	5,84
1937	9,045.867	9,396.361	18,442.228	6,26
1938	7,922.769	18,510.340	26,433.109	8,61
1939	8,009.200	23,082.343	31,091.543	8,81
1940	8,538.513	29,217.580	37,755.093	ca. 9

S podatki o porabi električnega toka na omrežju KDE smo mnogo na boljšem kot s podatki o proizvodnji, saj ji moremo s približnimi številkami slediti v čas pred letom 1934.

Tako kot pri proizvodnji električnega toka opazimo tudi pri njegovi porabi krivuljo, ki je dosegla svoj vrh leta 1929 in upad v letih gospodarske krize, nato pa zopetno rast. Skokovit porast porabe električne energije po letu 1934 ni bil toliko posledica intenzivnega konsuma, kot je bil posledica vse večjega števila elektrificiranih krajev in rastočega števila potrošnikov ter novih odjemalcev na debelo.

Leta 1930 je poraba padla zaradi štednje v industriji in obrti. Tako je na primer tovarna verig v Lescah zmanjšala porabo električnega toka za 30 %, kroparska tovarna za 20 %, Jugočeška v Kranju, ki je pognala v tek svojo elektrarno, pa celo za 84 % (kar je KDE zmanjšalo dohodek za 1,2 milijona dinarjev), močno pa so zmanjšali porabo tudi razni drugi obrati.²⁸⁴ Zelo velik porast v porabi električne energije v letu 1935 je nastal zaradi priključitve MEL. Ta je odkupila 3,524.680 kWh, to je, slabo polovico vsega oddanega toka, vendar manj, kot je bila po sklenjeni pogodbi zavezana kupiti (morala bi namreč kupiti vsako leto najmanj 4 milijone kWh). Pri KDE so računali, da bi mogla Ljubljana porabiti letno kakih 6 milijonov njihovega električnega toka. Ljubljana je to količino dosegla šele leta 1939.

V letih od 1915 do 1941 je bila poraba električne energije na omrežju KDE taka:²⁸⁵

Leto	Poraba kWh		
	na drobno	na debelo	skupaj
1915			100.000
1916			100.000
1917			100.000
1918			200.000
1919			250.000
1920			300.000
1921			500.000
1922			600.000
1923			800.000
1924			900.000
1925			1,000.000
1926			2,250.000
1927			2,500.000
1928			2,750.000
1929			3,800.000
1930			2,681.411
1931			3,157.814
1932			3,346.486
1933			3,350.000
1934	3,664.437	410.342	4,074.799
1935	4,094.983	4,014.110	8,109.093
1936	4,689.219	4,556.587	11,245.806
1937	5,420.909	9,158.734	14,579.643
1938	7,153.253	14,304.279	21,457.511
1939	8,389.309	17,551.567	25,940.976
1940	10,351.285	22,210.634	32,561.919
1941			40,000.000

²⁸⁴ AS, BAN I, spis 5686/1 1932.

²⁸⁵ Poraba električne energije za leta 1915—1929 je posneta po diagramu oddaje električne energije v sestavku Franca Rueha, Elektrifikacija 441 str. 000; za leta 1930—1933 pa po delu Ing. F. S., Kranjske deželne ... str. 43.

V razpredelnici vidimo, da je bila poraba električnega toka na omrežju KDE v prvih osemnajstih letih zelo skromna. Živahnejši porast se je začel, ko so KDE začele pridobivati z letom 1934 odjemalce svojega toka na debelo. Oddaja toka na debelo je od leta 1935 dalje predstavljala vedno večji delež v celotni oddaji. Leta 1934 je oddaja na debelo zajemala komaj 10,1 % vse oddaje, leta 1935 polovico, leta 1940 pa že več kot 68 %. Z večanjem prodaje na debelo so si KDE zagotavljale hitrejšo rentabilnost svojih naprav, večji dohodek z manjšimi stroški, z njo pa so si zagotavljale tudi svoje vodilno mesto v elektrifikaciji banovine. Največji odjemalci električnega toka so prikazani v naslednji razpredelnici skupaj s količinami odvzetega toka:

PRODAJA kWh NA DEBELO

	1934	1935	1936	1937	1938	1939
MEL	7.940	3.524.680	3.889.020	5.693.140	5.774.610	6.737.920
Mesto Celje			1.258.950	1.659.643	1.757.531	1.808.618
Cinkarna Celje		54.565	852.400	1.000.496	1.124.201	1.024.850
Rudnik Mežica				201.260	4.335.950	5.021.920
Jeklarna Ravne					182.460	1.005.040
Tkalnica Jarše				37.760	212.499	873.100
Liboje				89.745	204.490	303.606
Bonač					205.175	223.570
Jugočeška	218.810	211.365	333.686	215.562	129.271	166.376
Elektrarna Majdič					124.665	67.930
Drugi		223.500	222.531	261.128	253.427	318.637
Skupaj	410.342	4.014.110	6.536.587	9.158.734	14.304.279	17.551.567

Prodaja toka na drobno je z leti sicer rastla, a v manjši meri kot oddaja na debelo. Njen delež v celotni porabi električnega toka pa se je manjšal. To kaže, da drobni porabniki električnega toka, ki jih je bilo leta 1932 približno 9000, leta 1941 pa že približno 26.000,²⁸⁶ niso večali porabe ter da se je prodaja električne energije na drobno večala predvsem zaradi novih konsumentov. Vendar je bila prav drobna poraba električnega toka najbolj konstantna, manj podvržena nihanjem kot prodaja toka na debelo. KDE so relativno prinašale tudi več dohodkov, ki tudi v letih gospodarske krize niso padli. Na drobno so največ toka prodali za pogon, potem za razsvetlavo, drugo pa za gretje, kuhanje in za razne aparate, ki jih je bilo leta 1932 1500. Obseg drobne porabe po letih in vrstah kaže naslednja razpredelnica:

²⁸⁶ AS, BAN V/19, spis 10/1 1943; AS, Banski svet, zapisniki sej, III. redno zasedanje, seja 2. 16/2-1933.

Leto	Razsvetljava		Pogon	Drugo	Skupaj
	javna	zasebna			
v kWh					
1934	321.606	902.089	1.978.088	462.657	3.664.437
1935	319.265	951.355	2.424.709	399.658	4.094.983
1936	394.876	1.111.768	2.865.362	317.213	4.689.219
1937	482.962	1.276.184	3.265.924	397.839	5.420.909
1938	527.470	1.591.341	4.267.637	766.784	7.153.232
1939	544.461	1.827.592	5.112.179	905.077	8.389.309
1940	519.282	1.960.005	6.879.502	992.496	10.361.285

Delež v porabi električne energije na omrežju KDE v vsej porabi v banovini ni bil velik, vendar pa je bil v stalnem porastu. Leta 1934 je znesel nekaj več kot 2 %, leta 1939 pa že nekaj nad 9 %. Ta skromni del porabe in pa podatek, da so KDE dajale električni tok neposredno ali posredno 58 % prebivalstva, ki je leta 1938 živelo v elektrificiranih krajih (v banovini je živelo 47 % prebivalstva v elektrificiranih krajih), nas zlahka prepričata, da je bila poraba električnega toka na prebivalca, oskrbovanega s tokom iz omrežja KDE, zelo nizka. Dosegla ni niti banovinske ravni. Enako nizki sta bili tudi proizvodnja in nabava električnega toka na prebivalca na njihovem omrežju. Leta 1937 so na primer v Jugoslaviji proizvedli na prebivalca približno 70 kWh na leto, v dravski banovini 215 kWh, na omrežju KDE pa komaj 71 kWh (leta 1940 pa 113 kWh). Nizka raven proizvodnje, nakupa in porabe električnega toka na prebivalca na območju krajev, ki so jih preskrbovale KDE, kaže na ekstenzivno elektrifikacijo. Intenzivna bi mogla šele priti z razvojem.

Industrija in obrt sta imeli leta 1932 priključenih na omrežje KDE približno 500 motorjev. Z gotovostjo smemo računati, da se je to število z leti močno povečalo. Industrija naj bi leta 1932 porabila polovico vse porabljene energije na omrežju KDE. Leta 1940 so za srednji in manjši pogon porabili približno 6.880.000 kWh.¹

Potrebe podeželja po električni energiji so bile minimalne. Na Gorenjskem, kjer je bilo največ elektrificiranih krajev v takratni banovini, so žarnice, kot so računali, gorele največ 300 ur na leto, motorji pa so tekli največ 25 ur na leto. Leta 1934 so porabili komaj 10 kWh na žarnico. Kmetu je zadoščal za vsa dela motor s 3,5 KM. Kmečke zadruge, ki so skrbele za nabavo in obratovanje kmetijskih strojev, so nabavljale električne motorje s 7,5 KM. Uporabljali so jih za pogon mlatilnic, rezalnic in žag.²⁸⁷ Le redki so bili kmetje, ki so imeli zaseben električni motor. Leta 1932 je bilo na omrežju približno 500 motorjev za pogon poljedelskih strojev, a deset let prej je bilo vseh motorjev 119 (s skupno močjo 590 KM).²⁸⁸ Boljši porabniki električnega toka, kot je bilo kmečko podeželje, so bila mesta,²⁸⁹ obrt in industrija. Prav zato,

²⁸⁷ Ožbald Gross, Elektrifikacija gorenjske vasi. ETV, letnik 1939, št. 10, str. 230; AS, BAN I, spis 5070/2 1934; AS, BAN I E, spis 15/1 1936.

²⁸⁸ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 2, spis 426 1923; AS, Banski svet, zapisniki sej, II. redno zasedanje, seja 9. 18/2-1932.

²⁸⁹ V Kranju je bilo leta 1936 1.378 porabnikov električnega toka (brez industrije so porabili 397.000 kWh), v Novem mestu 1.000 porabnikov (porabili so 345.000 kWh), v Celju 3.282 porabnikov (porabili so 1.516.000 kWh), v Ljubljani 19.500 porabnikov (brez industrije so porabili 9.960.000 kWh), v Brežicah je bilo 220 porabnikov, v Slovenj Gradcu pa 223 porabnikov (Proizvodnja električne energije v letu 1936. ETV, letnik 1937, št. 1, str. 18).

ker je bilo mogoče elektrifikacijo podeželja uspešno opirati le na porabo električnega toka v industriji in mestih, ki so leta 1936 porabila več kot 86 % vse električne energije v banovini, so KDE ves čas z največjo prizadevnostjo skušale priklopiti na svoje omrežje čimveč urbanih naselij, industrije in obrti. Že od vsega začetka so priklapljal industrijo na Gorenjskem, potem pa drugod; dolgo so si prizadevale priključiti Ljubljano, za Celje so se s HE Falo skoraj sporekle, s posebno pogodbo so si pridobile Kočevje, priklopitev Novega mesta so si nekako izsilile; pomemben delež pri oskrbi Kranja pa so si pridobile z nakupom HE Kranj. KDE so prodajale električni tok tudi večjim krajem v radovljiškem in kranjskem okraju, na Notranjskem in Dolenjskem, oskrbovale so Črnomelj, na Štajerskem pa so se zajedale v falsko elektrifikacijsko območje. Leta 1938²⁹⁰ so KDE oskrbovale z električnim tokom 632 krajev. Od teh jih je bilo 548 z manj kot 500 prebivalci, 59 krajev je štel od 500 do 1000 prebivalcev, 19 krajev od 1000 do 2000 prebivalcev, 3 kraji od 2000 do 3000 prebivalcev, 2 kraja od 3000 do 4000 prebivalcev ter Celje s 17.000 prebivalci in Ljubljana z 80.000 prebivalci. V krajih do 500 prebivalcev je živela tretjina prebivalstva, ena četrtina prebivalstva, ki je trošilo tok KDE, pa v krajih od 500 do 2000 prebivalcev.²⁹¹ Tudi ti podatki pričajo, da so KDE elektrificirale vse kraje in ne samo tistih, v katerih bi utegnil biti konsum in zaslužek večji. S tako elektrifikacijsko politiko so se zelo ločevale od drugih podjetij, ki so gradila svojo elektrifikacijsko politiko predvsem na pridobitniški podlagi.

Podatkov o porabi električnega toka po posameznih območjih nimamo. Moremo le na podlagi dohodkov od prodaje električnega toka za leto 1936 sklepati, da je bilo na Gorenjskem skupaj z Ljubljano porabljeno 66 % električnega toka, v žirovskem obratu 5 %, v grosupeljskem obratu 11 %, v šoštanjsko-mežiškem in lendavskem obratu pa 18 %.²⁹²

V zvezi s porabo električnega toka moramo govoriti tudi o njegovi ceni, ki je mogla skupaj s trošarinami, banovinskimi in državnimi, stimulirati ali pa zavirati porabo električne energije.

Cene za porabljeno kWh so bile v dravski banovini na splošno visoke, zlasti pa kWh iz majhnih elektrarn, ki so imele velike režijske stroške. V seznamu cen električnega toka za leto 1936 moremo ugotoviti tudi cene 7 dinarjev in celo 12 dinarjev za porabljeno kWh. Po istem seznamu moremo dognati, da so bile cene električnega toka pri KDE zmerne in blizu povprečnih v banovini.²⁹³

²⁹⁰ Rast števila krajev in prebivalstva, ki so ga oskrbovale z električnim tokom KDE kaže razpredelnica:

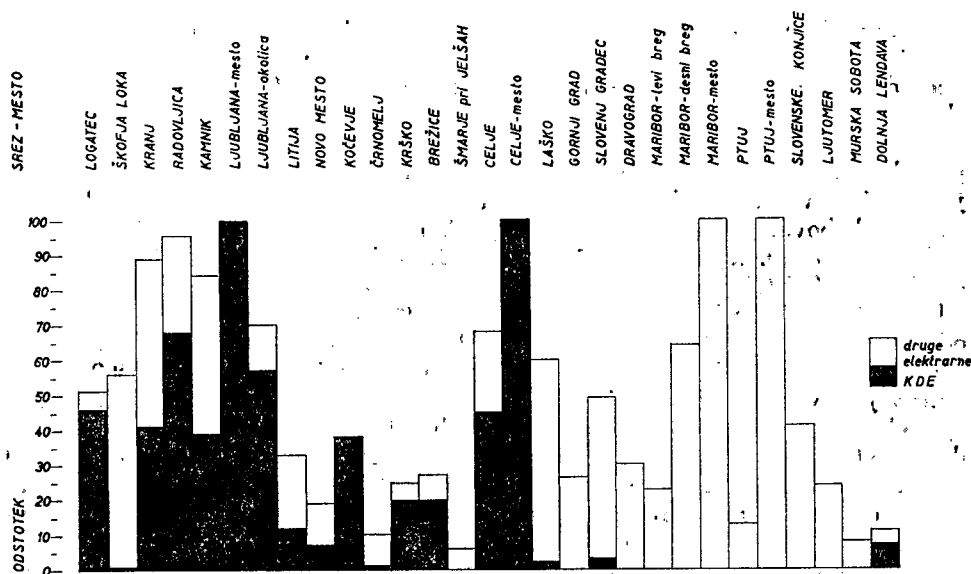
Leto	Število krajev	Število prebivalstva
1930	139	37.000
1932	277	
1933	270	
1935	333	100.000 (brez Ljubljane)
1936	468	250.000
1937	544	ca. 260.000
1938	632	
1939	738	300.000
1940	884	320.000

²⁹¹ Izračun na osnovi podatkov Lojza Levstika, Razvoj elektrifikacije ...

²⁹² AS, BAN I E, spisa 15/2 1936 (Poročilo k letnemu zaključku KDE za 21. upravno dobo), 177/2 1937.

²⁹³ AS, BAN V/19, mapa Statistika električnih central (Statistika električnih central v Dravski banovini leta 1936: Pregled cen električnega toka javnih in mešanih central v Dravski banovini po stanju 1936).

Naslednji grafikon kaže, da je večina prebivalstva, ki so ga oskrbovale z električno energijo KDE, živela na Gorenjskem.

Do konca leta 1920 je stala pri KDE 1 kWh 4 krome, nato so cene zvišali na 6 kron za porabljeno kWh. Junija naslednjega leta so cene ponovno dvignili in so bile naslednje: 1. cene po števcu: za razsvetljavo 6kron 80 vinarjev za kWh, za kuhanje in likanje 3 krome (prej 2 kroni) za kWh; 2. cene po mesečnem pavšalu: od žarnice z 10 svečami 8 kron (prej 7 kron), od 16-svečne žarnice 11 kron (prej 10 kron), od 25-svečne žarnice 17 kron (prej 16 kron), od 32-svečne žarnice 22 kron (prej 21 kron). Zvečali so tudi najemščino za števce: za časovne števce od 12 na 14 kron mesečno, za števce LVZ pa od 18 na 19 kron mesečno.²⁹⁴ Z januarjem leta 1922 so cene ponovno povečali. Cena za 1 kWh za razsvetljavo je znesla 10 kron, za pogon 5 kron (prej 3 krome). Cene pavšalnega toka pa so bile naslednje: od 10-svečne žarnice je bilo treba plačati mesečno 11 kron, od 16-svečne 14 kron, od 25-svečne 21 kron, od 32-svečne 26 kron, od 50-svečne 36 kron in od 100-svečne žarnice 56 kron; za motor so plačali od vsakega hektarja obdelovalne površine 100 kron (prej 65 kron) na leto.²⁹⁵ V Bohinju so avgusta 1923 računali za 1 kWh za razsvetljavo po števcu 15 kron, za pogon pa za prvih 100 kWh po 8,80 kron, za nadaljnjih 100 kWh po 6,6 kron in za vso drugo nadaljnjo porabo 4,40 kron.²⁹⁶ Leta 1932 so za kWh, porabljeno za rasvetljavo, zaračunali 3,25 dinarjev, za javno razsvetljavo 1,63 dinarja, za pogon motorjev pri porabi 30 kWh mesečno po 2 dinarja, do 100 kWh mesečno po 1,70 dinarja, pri porabi 100—200 kWh mesečno pa po 1 dinar za kWh. Za industrijo so računali po posebnih sporazumih od 0,45 do 0,90 za porabljeno kWh. Pavšal od poljedelskih motorjev

²⁹⁴ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seji 9/12-1920, 16/6-1921.

²⁹⁵ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seja 18/10-1922.

²⁹⁶ AS, Komisija za upravo kranjske deželne imovine, fasc. 3, zapisniki sej, seja 17/8-1923.

so računali 31 dinarjev letno od enega hektarja obdelane zemlje.²⁹⁷ Na zagraškem omrežju so računali za razsvetljavo 5,50 dinarjev za porabljeno kWh, za motorni pogon 1,25 dinarja (za nočni pogon samo 0,60 dinarja).²⁹⁸ Iz naslednjih let imamo podatke o cenah električnega toka šele za leto 1936. Tega leta in tudi naslednja leta je stala kWh, porabljena za razsvetljavo, 3,25 dinarjev, za javno razsvetljavo pa 1,63 dinarja. Pavšalne cene so se tako kot prejšnja leta ravnale po priključenim vrednostim. Pavšalni konsumenti — leta 1940 jih je bilo približno 1500 — so plačali mesečno od 10 W žarnice 3,75 dinarjev, od 15 W 4,5 dinarja, od 25 W 6,50 dinarja, od 40 W 7,75 dinarja, od 60 W 10,75 dinarja, od 75 W žarnice pa 14 dinarjev. Pavšal za motorje v poljedelstvu so računali od vsakega obdelanega hektarja zemlje 31 dinarjev letno. Električni tok za pogon je stal 2 dinarja za kWh. Zanj so imeli stopnjevalno tarifo. Električni tok, porabljen za pogon motorjev med 7. in 22. uro, so pri odvzemu najmanj 100 kWh mesečno računali prvi 30 kWh po 2 dinarja, naslednje kWh pa po 1,75 dinarja, pri odvzemu nad 100 kWh mesečno pa so bile cene ugodnejše: prvih 100 kWh so zaračunali po 1,75, drugih sto po 1,40, vse naslednje pa po 1 dinar. Tok za pogon motorjev med 22. in 7. uro je imel enako ceno ne glede na odvzem in to 0,60 dinarja. Cena kWh za kuhanje in gretje stanovanj je znašala 0,80¹ dinarja.²⁹⁹ Za tok iz žirovske elektrarne so računali leta 1933 7 dinarjev za kWh.³⁰⁰

Po razkositanju KDE so prodajne cene električnega toka na italijanskem okupacijskem območju ostale iste, čeprav so KDE večkrat zahtevale zvišanje cen. KDE so menile, da se morajo cene toka zvišati vsaj za 60 %. Zvišanje cen je bilo potrebno predvsem zaradi povečanih nabavnih cen toka iz nemškega okupacijskega območja: Nemci so zahtevali za tok iz Žirov 75 %, za tok iz HE Česenj za 105 % in celo 168 % večje cene za tok iz TE Velenje. Pogajanja z Nemci za ugodnejše nabavne cene niso bila uspešna. Koroške elektrarne so januarja 1942 zahtevale za dobavljeni tok 279.134,89 mark.³⁰¹

Večjim konsumentom so KDE prodajale električni tok po cenah, ki so jih določili s posebnimi pogodbami. MEL je plačevala za prejeto kWh 0,625 dinarja, Celjska mestna elektrarna 0,58 dinarja, Cinkarna v Celju 0,52 dinarja, tekstilne tovarne pa od 0,55 do 0,90 dinarja.³⁰² Žalska elektrarna je kupovala električni tok po 0,862 dinarja za kWh, Mayrjeva elektrarna, dokler je še bila smostojna, po 0,90 dinarja, Zabretova po 0,75 dinarja.³⁰³ Malo pred vojno so KDE skušale dvigniti ceno toka, a se je temu MEL krčevito uprla, vendar je morala nazadnje kloniti.³⁰⁴

Od elektrarn so KDE nakupovale električni tok po zelo različnih cenah. Za Črnomelj so ga plačevale HE Ozalj po 0,20, 0,50 in 0,70 dinarja za kWh. Za lendavski obrat so ga kupovale v TE Paklenica po 0,85 dinarja za kWh (in ga prodajale leta 1936 za razsvetljavo po 6,8 dinarja, leta 1939 pa po 5,5 dinarja za kWh, za pogon 2—3 dinarja, leta 1939 po 2 dinarja za kWh). Od Zabretove tovarne so kupovale tok po 0,25 dinarja, od Jakilove elektrarne v Krmelju po 0,35 dinarjev za kWh (in poleg še po 1 paro za vsako odvzeto

²⁹⁷ Statistika električnih centrala ... str. 116, 117.

²⁹⁸ Najplivnejši zastopniki ... str. 155; Statistika električnih centrala ... str. 164, 165.

²⁹⁹ AS, BAN V/19, spisa 137/2 1941, 10/1 1943; Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije ... str. 163.

³⁰⁰ AS, BAN I E, spis 288/1 1935.

³⁰¹ AS, BAN V/19, spisi 9/1, 4, 5, 7 1942.

³⁰² AS, BAN V/19, spis 10/1 1943; Ing. F. S., Kranjske deželne ... str. 44.

³⁰³ AS, BAN V/19, mapa Statistika električnih central (Pregled cen el. toka javnih in mešanih central v Dravski banovini po stanju iz leta 1936).

³⁰⁴ AS, BAN V/19, mapa Razno (spis o pogajanjih za novo ceno toka za MEL).

kWh kot odškodnino za uporabo omrežja). Od HE Fale so ga kupovale za Vojnik po 1,25 dinarjev za kWh (prodajale pa so ga v letih 1938—1939 po 5,85 dinarja za zasebno razsvetljavo in po 1,63 za javno razsvetljavo, 1,85 do 3,5 dinarja za pogon).³⁰⁵ Iz TE Velenje so KDE dobivale tok po 0,35 dinarja za kWh loco Velenje. Ceno toka so določili s pogodbo leta 1929. Z njo so tudi določili, da se bo cena spreminjala s kurzom dinarja na borzi v Baslu. Za čas med 1. septembrom 1932 in 30. septembrom 1936 so pri TE Velenje računali, da je vrednost dinarja padla in so zato zahtevali za kWh oddanega toka višjo ceno, ki pa je KDE in banovinska uprava nista hoteli priznati. Zavračali sta plačilo poviška. Da bi določili pravilnejšo ceno velenjskega toka, je ministrstvo za gozdarstvo in rudarstvo imenovalo meseca oktobra leta 1934 komisijo ekspertov, ki naj bi stavila za obe strani sprejemljive spremembe pogodbe iz leta 1929. Ta komisija je delo končala leta 1936 z ugotovitvijo, da je cena 0,35 dinarja za odvzeto kWh neugodna za prodajalca in kupca in je zato predlagala naslednjo stopnjevalno tarifo:

odvzem:	cena za odvzeto kWh
od 0 do 10 milijonov kWh	0,35 dinarja
od 10 do 12,5 milijonov	0,30 dinarja
od 12,5 do 15 milijonov	0,25 dinarja
od 15 do 20 milijonov	0,20 dinarja
od 20 do 25 milijonov	0,175 dinarja
od 25 do 30 milijonov	0,15 dinarja
od 30 do 35 milijonov in več	0,15 dinarja

Komisija je za uveljavitev te tarife postavila štiri pogoje: KDE se morajo obvezati, da bodo letno odvzele iz TE Velenje najmanj 6 milijonov kWh (začnši s 1. junijem 1936), da bodo kar najbolj enakomerno obremenjevale TE Velenje ter da morajo zato, da bi mogle na zahtevo TE Velenje pokriti konice najmanj za 1000 kW iz HE Završnica, zgraditi do konca meseca julija daljnovod za 20 kV od Završnice do transformatorske postaje Polica, ter da morajo urediti pogon svojih elektrarn tako, da se bo mogla kapaciteta TE Velenje kar najracionalneje izrabljati; tretji pogoj pa je bil ta, da morajo KDE zagotoviti v pogledu jalovih učinkov povprečni faktor učinka 0,70 ter da bodo od svojih konsumentov zahtevale faktor učinka, večji od 0,70. Prav tako bi se morale KDE obvezati, da ne bodo gradile novih elektrarn ne večale kapacitet obstoječih, dokler ne bi bil novi agregat v TE Velenje vsaj 50 % izrabljen. KDE so vse stavljene pogoje izpolnile v določenih rokih, a so ji pri TE še vedno računali tok po starih cenah. Ministrstvo za gozdarstvo in rudarstvo je meseca januarja leta 1940 opozorilo bana, da morajo KDE poravnati dolg 3.843.563,96 dinarjev za odvzeti tok. Ban je priznal od tega samo 392.135,83 dinarjev kot dolg, za preostali del zahtevka pa je ministrstvu odgovoril, da so to neopravičene zahteve, hkrati pa ga je še opozoril na dogovor, ki so ga sklenili ob koncu dela komisije ekspertov, a da še ni podpisan, ter da v prihodnje KDE ne bodo odvzele iz TE Velenje več kot samo predpisanih 6 milijonov kWh na leto, ker so s pogodbo s Trboveljsko premogokopno družbo dosegle cene toka po stopnjevalni tarifi, ki jo je komisija ekspertov predvidela za prodajo velenjskega toka. Ban je obljubil ministrstvu dati prednost odvzemu toka iz TE Velenje samo tedaj, če bodo mogle KDE pri njej kupovati električni tok po istih cenah kot pri Trboveljski premogo-

³⁰⁵ Glej opombo 303.

kopni družbi. Ministrstvo za finance, ki bi moralo dogovor o cenah velenjskega toka z dne 8. marca 1936 potrditi, tega kljub raznim intervencijam do marca leta 1941 ni napravilo. Očitno mu dogovor ni bil po volji. Zanimivo je, da so Nemci zgoraj navedeno razliko v ceni toka šteli za svoje dobro nasproti KDE.³⁰⁶

Dokaj visoke cene električnega toka so močno večale državna, banovinska in ponekod še občinska trošarina. Državna trošarina — uvedli so jo v zelo neugodnem času leta 1932 — je znašala za porabljeno kWh za razsvetljavo 0,75 dinarja, za pogon pa 0,10 dinarja, s čimer je bil tok pri KDE za približno 21 % dražji. Pri ceni 5 dinarjev za kWh je banovina pobrala 0,20 dinarja trošarine za porabljeno kWh, pri ceni od 5 do 7 dinarjev za kWh pa 0,15 dinarja trošarine. Pri toku, ki je bil dražji od 7 dinarjev za kWh, banovina ni pobirala trošarine. Poleg trošarine za porabljene kWh so pobirali še trošarino od žarnic (za 10—32-svečno žarnico je bilo treba odšteti 5 dinarjev, za žarnice, ki so imele več kot 32 sveč, pa za vsako svečo 0,20 dinarja, od obločnic so pobirali 10 dinarjev).³⁰⁷

Samá cena električnega toka in pa trošarine so bile dokaj visok jez za večjo porabo električnega toka.

³⁰⁶ Lojze Levstik, Razvoj elektrifikacije ... str. 152; Milan Šuklje, Državna trošarina in samouprava, AS, BAN I E, Spisi 15/2 1936, 43/1, 2 1938; AS, BAN V/19, spis 31/1 1940.
³⁰⁷ AS, BAN I E, Spisi 15/2 1936, 43/1, 2 1938; AS, BAN V/19, spis 31/1 1940.
upravna trošarina na električno energijo. ETV, letnik V., 1935, št. 8, str. 141—145; Resolucija Zveze električnih podjetij Kraljevine Jugoslavije o odpravi trošarine. ETV, letnik V., št. 6, str. 120; Makso Kostanjevec, Državne trošarine. Ljubljana 1924, str. 58.

Zusammenfassung

KRAINER LANDES-ELEKTRIZITÄTSWERKE
(KRANJSKE DEŽELNE ELEKTRARNE — KDE)

Die KDE waren ein im Jahre 1913 gegründetes Unternehmen zur Erzeugung, Übertragung und Distribution sowie Installierung des elektrischen Stroms im öffentlichen Besitz des Landes Krain, nach dem Jahre 1918 aber des Staates beziehungsweise des Drau-Banats. Das erste Elektrizitätswerk errichteten die KDE in Završnica pri Zirovnici. Es begann im Jahre 1915 mit der Stromerzeugung. Dieses Kraftwerk war das erste Resultat der großzügigen Bestrebungen des Krainer Landesausschusses, den entscheidenden Platz bei der Entwicklung der Elektrifizierung Krains zu bekommen. Die Kraftwerke Bohinj (1919), Zagradec (1927), Žiri (1933), Kranj (1937/38) und Kočevje (1932) sowie einige kleinere, die für die Energieproduktion wenig Bedeutung hatten, wurden durch Ankauf erworben. Die KDE konnten sich zum Bau von neuen Kapazitäten (zum Bau der Wasserkraftwerke Moste und Medvode, die bereits der Landesauschuß geplant hatte) nicht entscheiden, sie setzten jedoch ihre gesamte Energie — vor allem noch nach dem Jahre 1929 — für eine möglichst breite Elektrifizierung Sloweniens ein. Deshalb mußten sie dringend Elektroenergiequellen in anderen Kraftwerken suchen. So schlossen sie im Jahre 1929 einen Vertrag über den Ankauf des elektrischen Stroms vom Wärmekraftwerk des staatlichen Lignitbergwerk in Velenje ab. Als jedoch die Kapazitäten dieses Kraftwerkes nicht mehr ausreichten, schlossen sie im Jahre 1938 mit der Kohlenbergwerksgesellschaft von Trbovlje einen Vertrag über den Bezug des elektrischen Stroms aus den Wärmekraftwerken Trbovlje, Rajhenburg und Kočevje ab. Sie suchten eine möglichst enge Verbindung auch mit anderen Kraftwerken zu erreichen.

Die Entwicklung der KDE ruhte nach dem Ausbau des Wasserkraftwerkes Završnica beinahe eineinhalb Jahrzehnte. Erst nach dem Jahre 1929, als der ehemalige Direktor der KDE Ing. Dušan Serbec das Amt eines Banus bekleidete, kam es trotz der Wirtschaftskrise, die bald auch in Slowenien Auswirkungen zeigte, zu einem unaufhörlichen Wachsen des Unternehmens. So hatten die Investitionen im Jahre 1928 einen Wert von 2.844.230 Dinar, im Jahre 1940 aber schon 102.369.680 Dinar. Dreiviertel aller Investitionsmittel brachten die KDE durch Anleihen bei heimischen Geldinstituten (den Großteil zu einem ungünstigen Zinssatz) und aus eigener Gebarung auf, 8 % der Investitionsmittel steuerte das Banat bei, 17 % die Verbraucher des elektrischen Stroms. Der größte Teil der Mittel kam beim Ausbau des Netzes zum Einsatz. Zum Beispiel stellte im Jahre 1939 der Wert der Übertragungsleitung Velenje—Črnuče 31 % des gesamten Investitionswertes des Betriebes dar.

Mit dem Jahre 1929, als der Plan für die Elektrifizierung Sloweniens ausgearbeitet war, bekamen die Elektrifizierungsbestrebungen der KDE neuen Auftrieb. Bis zu diesem Jahre war nur ein Teil von Gorenjsko elektrifiziert. Im Jahre 1930 wurde mit dem Bau der 60 kV Elektrizitätsleitung von Velenje nach Črnuče begonnen, wo der Bau eines großen Umspannwerkes in Angriff genommen wurde. Über diese Leitung wurde der elektrische Strom aus dem Wärmekraftwerk Velenje zugeleitet. Über eine 60 kV Leitung kam die elektrische Energie aus dem Wärmekraftwerk Trbovlje in das Umspannwerk Črnuče. Von diesem führte eine 20 kV Leitung bis zum Umspannwerk Grosuplje, von diesem bis Trbovlje, Radeče, Krško und Novo mesto und eine zweite über Velike Lašče nach Kočevje. Die zweite Leitung führte aus dem Umspannwerk Črnuče über Vrhnika (wo die Verbindung mit dem Wasserkraftwerk Žiri hergestellt wurde) nach Notranjsko, die dritte über Moravče nach Litija, nachdem schon vorher mit Hilfe des Umspannwerkes bei Polica pri Naklem eine Verbindung mit dem Wasserkraftwerk Završnica hergestellt wurde. Aus dem Umspannwerk Podlog führten Leitungen nach Celje und Braslovče sowie ins Obere Savinjatal, aus dem Umspannwerk Velenje aber nach Mežica. Aus dem Umspannwerk des Wasserkraftwerkes Završnica führten 10 kV Leitungen nach

Rateče, Bohinjska Bela und Kranj. Bis zum Jahre 1939 übertraf die Länge der Hochspannungsleitungen jene der Niederspannungsleitungen. Im Jahre 1940 hatten die KDE 84 km Leitungen mit einer Spannung von 60 kV, 686 km Verteilungsleitungen mit einer Spannung von 20 kV, 152 km mit einer Spannung von 10 kV und 108 km Leitungen mit einer Spannung von 3 bis 5 kV. Darüber hinaus hatten sie auch 26,5 km Kabelleitungen mit einer Spannung von 5 bis 20 kV, ferner 1285 km Niederspannungsleitungen, acht große Umspannwerke und 269 normale (mit insgesamt 10865 kVA). Diese Anlagen stellten 45,6 % aller Hochspannungsleitungen und 37,5 % aller Niederspannungsleitungen und die Hälfte aller Umspannwerke des Drau-Banats dar. Die Verbindungen der Elektrizitätswerke der KDE mit anderen Kraftwerken, das Übertragungs- und Verteilernetz mit acht großen Umspannwerken stellte das erste Konzept des gegenwärtigen elektroenergetischen Systems von Slowenien dar.

Mit dem angeführten Netz versorgten die KDE im Jahre 1938 632 Orte mit elektrischer Energie. Von diesen waren 584 Orte mit weniger als 500 Einwohnern. Die KDE versorgten direkt oder indirekt 58 % der Bevölkerung, die damals im Drau-Banat in den elektrifizierten Orten lebte, mit elektrischem Strom. Im Jahre 1940 betrug die Zahl aller Verbraucher in ihrem Netz ungefähr 26000. Die KDE bemühten sich sehr, alle größeren Städte, Ljubljana, Celje, Kranj, Novo mesto, in ihr Netz einzubeziehen. Ebenso war ihr Bestreben, möglichst viele Industriebetriebe einzubeziehen, weil auf diese die Elektrifizierung der passiven Landgebiete gestützt war.

Die Produktion des elektrischen Stroms in den Kraftwerken der KDE war in den ersten 18 Jahren gering. Im Jahre 1929 erreichte sie 4.050.000 kWh, doch ging sie in den folgenden Jahren wegen der Wirtschaftskrise zurück. Einen neuen Höhepunkt erreichte sie 1937, als sie etwas mehr als neun Millionen kWh betrug. Im Jahre 1940 stellte die Produktion des Wasserkraftwerkes Završnica ganze 54,6 % der Gesamtproduktion des elektrischen Stroms der KDE dar. Der Anteil der KDE an der Gesamtproduktion des elektrischen Stroms im Drau-Banat war jedoch außerordentlich gering, im Jahre 1937 betrug er nur 3 %. Aus diesem Grund waren sie genötigt, elektrischen Strom anzukaufen. Der Ankauf der elektrischen Energie wuchs sehr schnell. Im Jahre 1933 betrug er rund 1.000.000 kWh, im Jahre 1940 aber bereits 29.000.000 kWh. Die meisten kWh kauften sie im Dampfkraftwerk Velenje, im Jahre 1938 betrug dieser Anteil zweimal soviel wie die eigene Erzeugung. Der zweite größere Lieferant des elektrischen Stroms war das Wärmekraftwerk Trbovlje, das im Jahre 1940 7.000.000 kWh lieferte. An der Energieproduktion des Drau-Banats hatte im Jahre 1940 die in den KDE-Kraftwerken gewonnene Energie einen Anteil von rund 9 %. Dementsprechend niedrig war auch der Verbrauch des elektrischen Stroms im Netz der KDE; er lag unter dem Durchschnitt des Drau-Banats. Die Abgabe des Stroms an Großverbraucher hatte am gesamten Verkauf des Jahres 1934 einen Anteil von 10,1 %, im Jahre 1935 betrug er ungefähr die Hälfte, im Jahre 1940 aber schon 68 %. Die Abgabe der elektrischen Energie an Kleinverbraucher war in ihrem Wachstum ruhiger und war vor allem ein Resultat der höheren Zahl der Verbraucher. Der Großteil diesen Stroms wurde zum Antrieb von Elektromotoren benutzt (im Jahre 1940 fast 7.000.000 kWh).

Der Preis des elektrischen Stroms bei den KDE bewegte sich im gesamten Zeitraum im Mittelfeld des Drau-Banats. Stark wurde er durch staatliche und andere Abgaben belastet, die ein ernstes Hindernis für einen größeren Konsum darstellten.

Die Zahl der beschäftigten Arbeiter der KDE betrug im Jahre 1940 386. Die Arbeiterschaft nahm vor allem an den Lohnkämpfen teil. Bei der Anstellung mußte die Betriebsleitung die Anleitung der Banat-Verwaltung berücksichtigen, wonach der Arbeiter in jeder Hinsicht loyal und Anhänger der nationalen und staatlichen Einheit sowie des damaligen staatlichen Ordnungsprinzips sein mußte.

Das Unternehmen hatte neun Betriebseinheiten. Der Sitz besand sich zuerst in Zirovnica, später in Ljubljana.

Im Jahre 1941 wurde das Unternehmen aus die Okkupanten Sloweniens aufgeteilt. Die Deutschen beschlagnahmten den Großteil der Anlagen, Reserven und

64,6 % der möglichen Einkünfte und schlossen sie an ihr Unternehmen »Energieversorgung Südsteiermark« in Maribor, das Gebiet von Gorenjsko an die »Elektrizitätswerke des Reichsgaues Kärnten« in Klagenfurt an. Des Betriebes von Lendava bemächtigten sich die Ungarn. Nur 35,6 % des Netzes, 85 Umspannwerke (von insgesamt 287) und das Wasserkraftwerk Zagradec (wo lediglich 9 % der Produktionskapazitäten waren) aus dem von Italien okkupierten Territorium verblieben im Gefüge der KDE. Auch die bedeutendsten Lieferanten, die Wärmekraftwerke Velenje und Trbovlje, blieben aus dem von Deutschen okkupierten Territorium. Deutschland und Italien schlossen einen Vertrag über die Teilung der Schulden der KDE aus die Okkupationsgebiete ab, doch wurde er nie ausgeführt.

Im Jahre 1945 kamen die KDE in das Gefüge der Državne elektrarne Slovenije (Staatliche Elektrizitätswerke Sloweniens).

Tone Zorn

POSKUSI UREDITVE POLOŽAJA SLOVENSKE SKUPNOSTI NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM V ČASU AVTORITARNEGA REŽIMA

I

O poskusih ureditve slovenskega vprašanja na avstrijskem Koroškem je bilo že marsikaj napisano. Literatura se pri tem dotika predvsem vprašanja uveljavitve takoimenovane kulturne avtonomije v dvajsetih letih,¹ deloma pa je zajeta tudi problematika v prihodnjem obdobju v knjigi dr. Theodorja Veiterja, do danes najbolj izčrpnega avstrijskega dela o problematiki koroškega slovenstva v času prve avstrijske republike.²

Zaključni del Veitrové knjige je namenjen orisu prizadevanj za ureditev slovenskega vprašanja v času avtoritativnega Dollfuss-Schuschniggovega režima, se pravi problematike, ki se je bomo v tem članku nadrobneje dotaknili. Poleg Veitrovih opozoril bomo za čas po izidu te knjige pritegnili predvsem intervencije slovenske skupnosti pri predstavnikih takratnih oblasti za ureditev manjšinskega vprašanja.³ Veiter opozarja, da se je Kurt von Schuschnigg še poleti 1933 razgovarjal s slovenskim koroškim deželnozborskim poslancem Ivanom Starcem v Ribnici ob Vrbskem jezeru o šolskem vprašanju na jezično mešanem območju Koroške, vendar pa padajo neposredni pogovori, ali bolje poskusi pogajanj za ureditev manjšinskega šolskega vprašanja v leto 1934, ko je prišel na čelo koroškega vodstva režimske Domovinske fronte (Vaterländische Front) dr. Sucher. Videti je, da je bilo v ospredju takratnih pogovorov predvsem šolsko vprašanje, medtem ko o celoviti ureditvi manjšinskega vprašanja na vladni strani tudi v tem času očitno niso zavzeteje razmišljali. 2. oktobra 1934 je dunajsko učno ministrstvo sporočilo koroškemu deželnemu šolskemu svetu, da namerava postaviti za območje tamkajšnjega utrakvističnega šolstva enega do dva nadzornika, ki bi imela zaupanje slovenskega prebivalstva. Za koroške razmere pa je ob tem sporočilu posebej značilen negativen odgovor koroških šolskih oblasti. Te so med drugim odgovarjale, da »ogromna« večina prebivalcev jezikovno mešanega območja Koroške želi iz gospodarskih vzrokov šolo, v kateri bi se učenci mogli dobro in temeljito naučiti nemškega jezika, opozorilo torej, ki zgovorno kaže le na položaj slovenskega jezika, ampak tudi na gospodarsko zapostavljanje slovenskega življa. Še posebej značilna pa je trditev, da krajevni šolski sveti niso pripravljani, pa tudi ne v stanju (!), da bi nakupovali potrebne šolske knjige za slovenski pouk. Zato da je »tudi nemogoče doseči nabavo slovenskih čitank za srednjo in višjo (šolsko) stopnjo«,⁴ opozorilo, ki kaže na način in metodo pouka slovenskega jezika na vrsti takratnih utrakvističnih šol.

¹ Prim. Tone Zorn, Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema svetovnjima vojnama. Zgodovinski časopis, 1974, 347—366.

² Theodor Veiter, Die slowenische Volksgruppe in Kärnten, Wien—Leipzig, 1936.

³ Zadevno gradivo hrani v prepisu arhiv inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (A INV).

⁴ Veiter, cit. d., 137—138.

Poskusi avtoritarnega režima, da bi na šolskem področju vsaj deloma prispeval k ureditvi slovenskega vprašanja, padajo v čas dokončne krize prve avstrijske republike. V tej krizi se je režim prizadeval doseči podporo nemškega življa Avstrije, med drugim tudi koroških Slovencev, saj so bile krščansko socialne sestavine režima v marsičem blizu dotedanjim usmeritvam Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Tako je v osrednjem slovenskem društvu v začetku tridesetih let nastopila struja mlajših slovenskih politikov, ki je zagovarjala podporo manjšine avstrijski krščansko socialni stranki in njenim usmeritvam. Ta struja je v vodstvu Političnega in gospodarskega društva po letu 1930 sicer prevladala, vendar pa so pričeli demokratično in napredno misleči Slovenci, ki se jim je taka usmeritev upirala, iskati nove usmeritve za slovensko koroško manjšino.⁵

Dejstvo je, da je kljub temu bila slovenska manjšina določeno v oporo vladajočemu režimu. Vzrok za to ni bilo le prizadevanje režima, da bi ga podprla tudi slovenska skupnost, ampak tudi naraščajoča moč nacizma, ki je bil še zlasti močan prav na Koroškem. Vendar pa Slovenci (izjema so bili le posamezniki) niso brez pridržka sprejemali ponujene roke, ampak v zameno pričakovali izpolnitev vsaj minimalnih narodnostnih pravic. Na kritični odnos je silila koroške Slovence že sama narava režima, saj je moralo sredi tridesetih let prenehati, podobno kot vrsta organizacij večinskega naroda, tudi Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem, in le s težavo je manjšina uspela ohraniti svojo osrednjo kulturno organizacijo, ki sedaj prevzame predstavnitvo slovenske skupnosti.

Dostopno gradivo kaže, da so (vsaj posamezni) predstavniki režima kritično ocenjevali lojalnostne izjave predstavnikov slovenske manjšine in to celo tistih, ki so brez pridržka podprli avtoritarni režim. Za to vprašanje je poučen obsežen elaborat z dne 6. decembra 1934, sicer nepodpisane koroške osebnosti, ki Slovincem kljub vsemu ni bila nasprotna. Elaborat kaže, da so na območju južne Koroške zlasti Slovenci vstopali v režimsko Domovinsko fronto. V njem najdemo pripombo, da so v nasprotju z večinsko nacistično usmerjenim »nemškim prebivalstvom, slovenski Korošci pritiskali v Domovinsko fronto, kjer hitro dosega važne položaje ter v splošnem nastopajo proti nemškemu prebivalstvu.«⁶ Narodnostni moment je tudi pogojil zahtevo po samostojnih slovenskih oboroženih oddelkih v okviru režimske milice (Sturmscharen); po tej zahtevi bi bil poveljevalni jezik v takih oddelkih slovenski.⁷

Zadržek do lojalnosti vidnih Slovencev do avstrijske države je, kot smo omenili, viden tudi iz citiranega elaborata. V njem beremo, da so »slovenski oziroma vindišarski krogi prebivalstva na strani Domovinske fronte ter se priznavajo k avstrijski državi«. Po elaboratu se celo Slovenci, znani »kot iredentisti«, pa tudi tisti znani Slovenci, ki »so prišli pod slovensko nacionalno ter panslovansko idejo,« danes »gibljejo« v okviru Domovinske fronte in v njej zavzemajo visoke položaje. Kot takega Slovenca elaborat omenja dr. Rudolfa Blümla. Pisec poroča, da je več vidnim predstavnikom Domovinske fronte naročil »nadrobno preiskavo« pred sprejemom tistih Slovencev v Domovinsko fronto, ki so se v letih 1918—1920 »deloma pa tudi kasneje« v slovenski

⁵ Prim. Janko Pleterski, *Progressivne težnje med Slovenci na Koroškem*. Ivan Regent — dr. Janko Pleterski — Ivan Kreft, *Progressivna Slovenija*, Trst in Koroška, Murska Sobota 1964, 110.

⁶ AINV, f. 192.

⁷ Podatek v AINV, f. 146.

stvari eksponirali proti Avstriji«. Po njegovem je ob plebiscitu 10. oktobra 1920 glasoval za Avstrijo »večji del tistih«, ki se poslužujejo vindišarskega občevalnega jezika in jih Nemci označujejo za »nemško usmerjeno vindišarsko prebivalstvo«; ti »Koroški zvesti vindišarji« se po njem tudi »zavestno priznavajo k nemškemu kulturnemu krogu«. Cenil je še, da so v medsebojnem razmerju »nacionalni Slovenci« in »vindišarji« približno enako močni, v kolikor niso »vindišarji« sploh v večini, tako da so »nacionalni Slovenci, kolikor govorimo o jezikovni manjšini, manjšina v manjšini«. Pisec tudi piše o prizadevanjih koroških Slovencev, da bi si pridobili »vindišarje«. Odprtost koroškega manjšinskega varstva po letu 1920 elaborat pripisuje nemogočim slovenskim zahtevam še zlasti na šolskem področju, na področju utrakvističnega šolstva. Zlasti poučno je opozorilo, da se »usmeritev odgovornih uradov Koroške do nacionalnih Slovencev po plebiscitu ni v ničemer spremenila«, čeprav skuša elaborat po drugi strani pokazati pripravljenost teh uradov za ureditev manjšinskega varstva v deželi.

Elaborat poudarja, da so poskusi po sodelovanju in medsebojnem razumevanju koroškega nemštva in slovenstva bili le redko uspešni. Meni, da so Slovenci umeli »prav spretno izkoristiti politične razmere, ki vladajo v Avstriji po letu 1933«. Očitno pada krivda za to dejstvo na nemški južnokoroški živelj, saj bi drugače pisec elaborata ne tožil, da »večini nemško usmerjenega prebivalstva ni bil pravočasno pojasnjen pomen Domovinske fronte, medtem ko so Slovenci bili spretno na mestu«. Tako se je zgodilo, da so pri prvih ustanovitvah krajevnih skupin te fronte ter njene milice nacionalni Slovenci dobili odločilen vpliv na vodstvo. Kot primer omenja elaborat Št. Jakob v Rožu. Pripominja, »da stoje v teh občinah nemško usmerjeni prebivalci, še posebej pa bojevniki za enotnost Koroške v letih 1919—1920, z mešanimi občutki ob strani«. Slednje opredeljuje dejstvo, da nacionalni Slovenci sedaj izjavljajo, da so »zvesti domovini in Koroški«. Vendar pa po elaboratu nemško usmerjeno prebivalstvo ne zavrača sodelovanja »s tem nekdanjim nasprotnikom«, vendar pa zahteva zase vodstvo Domovinske fronte, »ker na podlagi izkušenj obstoji nezaupanje do odkritosti nacionalnih Slovencev«. Tisti Slovenci, ki se priznavajo k »narodnostni manjšini« bi po tej razlagi morali šele »izkazati odkrito sodelovanje«. Koroški zvesto prebivalstvo se tudi boji, da nacionalni Slovenci sodelujejo z Domovinsko fronto le zato, da bi dosegli »koncesije za nacionalne namene, ki jih zasledujejo«. Dosedanja opozorila tudi kažejo, nadaljuje elaborat, da Slovenci niso enotno usmerjeni, ampak, da so »kot se zdi« razdeljeni na dve skupini. Prvo sestavljajo slovenski klerikalci, medtem ko drugo liberalci. Prva skupina je po elaboratu za skupno pot z Domovinsko fronto, medtem ko so liberalci do nje hladni. K slednjim utegnejo pripadati tudi posamezni slovenski duhovniki in ne le »znana liberalna slovenska skupina pod vodstvom dr. (Franca) Petka«, vendar pa je število njegovih pristašev gotovo majhno.

V nadaljevanju se elaborat ukvarja z vprašanjem formiranja Domovinske fronte na območju južne Koroške. Tu da je treba najprej odgovoriti, ali se želi pri ustanavljanju te organizacije naslanjati na nemško usmerjene ali pa na nacionalne Slovence, pri čemer so prvi v večini. Vendar so po elaboratu tudi tu razlike, saj imajo nekatere občine nemško in druge slovensko večino. Elaborat poudarja, da se pri »pritegnitvi občin z nemško večino more s pravilnim ravnanjem dobiti prav na koroškem stališču vpliv v močno nemških občinah«. Opozarja še, da si je nemško usmerjeno prebivalstvo nedvomno

»pridobilo pravico, da se ga tudi sedaj posluša ob nadalnji izgradnji naše očetnjave in domovine«, poleg tega pa je morda sedaj nastopila možnost, da se »dobro misleči del nacionalno slovenskega prebivalstva tudi notranje pridobi za nedeljeno Koroško, čeprav se na to ne more polagati velikega upanja«. Elaborat tudi trdi, da žive na južnem Koroškem tri skupine prebivalcev: Nemci, nemško usmerjeni Windische (vindišarji) in nacionalni Slovenci, med temi pa naj bi bila najbolj »veljavna skupina nemško usmerjeni vindišarji«.

Dileme, ki jih je avtoritarni režim postavljal pred slovensko koroško skupnost, v marsičem ilustrira takratna korespondenca dolgoletnega slovenskega deželnozborskega poslanca Ivana Starca. V pismu dr. Josipu Vilfanu, predsedniku mednarodnih kongresov narodnosti (manjšinskih kongresov) s sedežem v Ženevi, je 25. julija 1934 Starc pisal, da je slovenski »suprema lex« ohranitev narodnega življenja. Po njegovem bi bilo treba zagotoviti obstoj in nadaljnje delovanje slovenskih organizacij. Pri tem pa ne bi smel pasti nanje »noben šum nekorektnosti... da ne dado povoda za protiukrepe«. Iz pisma je še videti, da je bil dr. Petek proti sodelovanju z avtoritarnim režimom ter prilagajanju njegovim zahtevam. Čez mesec dni (24. avgusta) je Starc na Koroškem pisal, da je velika negotovost o tem, kaj bo s Slovenci. Opozoril je, da se bo manjšina skušala prilagoditi novi ustavi, ter nadaljeval: »da nadaljujemo svoje narodnokulturno delo, bomo morali ali predelati politično društvo (Politično društvo za Slovence na Koroškem op.) ali pa ustanoviti novo institucijo: kulturni svet...«. 19. maja 1935 beremo, da so Slovenci v negotovosti. Zastopstvo manjšine iz demokratične dobe, se pravi izpred leta 1933 je izločeno, a nadomestila zanj še ni. O vlogi Slovencev v režimskih organizacijah pa je Starc pisal takole: »naši kmetje so v Bauernbundu, stanovski organizaciji kmetov, obrtniki v stanovski obrtni zbornici«. Vendar pa se kot »slovenski kmetje ali obrtniki zaenkrat ne morejo udeleževati, zborovanja mora prirejati edino Domovinska fronta. Političnega šolanja potom zborovanj ne moremo nadaljevati, edino naša kulturna društva, morejo svobodno delovati. Trudimo se, da bi dobili v posameznih stanovskih zastopstvih posebne stanovske sekcije, a dosedaj nemogoče«. Vendar pa je Starcu le uspelo ohraniti dotedanjo osrednjo slovensko kulturno organizacijo z razširitvijo pravil dotedanje Slovenske krščansko socialne zveze (ta se je sedaj preimenovala v Slovensko prosvetno zvezo), tako »da lahko nadomešča politično društvo, ako to ne bo moglo delovati«. Vilfanu je poročal, da so razširjena pravila potrjena, »a dosedaj se še ni posrečilo dobiti dovoljenje za večje zborovanje«. O šolskem vprašanju, ki se ga bomo še dotaknili, je Starc poročal, da »jedva so celovski krogi zapazili, da bi mogli mi dobiti nekaj drobtinic... so začeli strupeno kampanijo proti nam s starimi kanoni iredente in nevarnosti za nedeljeno Koroško. Ako se g. zvezni kancler — je nadaljeval — vda grmenju teh kanonov, potem so naši upi spet pokopani. Zato bi bila morda intervencija manjšinskega kongresa pri zveznem kanclerju umestna...«. Iz pisma izvemo, da eden vodilnih Slovencev, »naš posredovalec v Domovinski fronti« (pač dr. Joško Tischler), noče v tej organizaciji prevzeti nobene funkcije vse dotlej; dokler ne bodo rešene minimalne slovenske zahteve, izročene deželnemu glavarju ter kanclerju Schuschniggu. Ko pa je varnostni ravnatelj za Koroško 19. novembra 1936 prepovedal v Koroškem Slovencu, glasilu manjšine, uporabljati tudi za južnokoroške kraje slovenska krajevna imena, je Starc pisal Vilfanu, da se nikoli ni moglo »tako bítí po nas, kakor sedaj, ko se ne moremo braniti«. Poročal je še, da so oblasti zaplenile več

številkk lista.⁸ Kmalu za tem je pričela med manjšino dozorevati misel, da bi prišlo do ustanovitve slovenskega Narodnega sveta, ki bi ga sestavljalo trinajst članov.⁹

Dokumentacija, ki nam je na voljo, opozarja, da sta tudi v tem času imela Dunaj in Celovec na ureditev slovenskega vprašanja različne poglede. Tako vemó, da je skušal Dunaj vendarle (vsaj v določeni meri) prispevati k ureditvi slovenskega vprašanja, medtem ko je koroški nemški nacionalizem nastopal proti takim poskusom. Iz dokumentacije, objavljene v omenjeni knjigi Theodorja Veiterja, so vidna zadevna prizadevanja kanclerja Schuschnigga po zagotovitvi določene avtonomije za slovensko skupnost, zlasti pa še za ureditev koroškega šolskega vprašanja. V okviru teh prizadevanj je bil izdelan poseben zakonski osnutek namenjen pospeševanju kulturnih »zadev« slovenske manjšine, ki ga je v okviru koroške deželne vlade pripravil deželni svetnik dr. Ratzér. Osnutek je predvideval ustanovitev posebnega sosveta za kulturne zadeve koroških Slovencev, njegov delokrog pa bi zajemal tako vprašanje slovenskega pouka kot tudi vzgojna in dobrodelna vprašanja. Po osnutku naj bi na utrakvističnih šolah poučevali učitelji izprašani iz slovenskega jezika (!). Da bi to dosegli, je osnutek predvideval sprejetje določenega števila slovenskih učencev na celovško učiteljsišče. Vendar pa dalj od priprave načrta ter spremljevalnih predlogov manjšine ni prišlo. Sledila so nova pogajanja med predstavniki oblasti ter slovenske skupnosti, katerim osnovo je dajala posebna spomenica Slovenske prosvetne zveze, izročena 4. maja 1934 koroškemu deželnemu glavarju. Spomenica je zahtevala zastopstvo manjšine v Domovinski fronti, kar so predstavniki režima tudi sprejeli, zastopstvo Slovencev kot »kulturne skupine« v deželnem zboru, do ureditve tega vprašanja pa postavitev posebnega manjšinskega referenta pri koroških deželnih oblasteh. Posebej bi omenili zahtevo spomenice, po kateri naj bi dobile upravne in šolske oblasti na južnem Koroškem navodilo namenjeno ureditvi mirnega sožitja obeh narodnosti v deželi. Z zakonom bi se dala določena možnost manjšini, da nadzoruje pouk na slovensko-nemških (utrakvističnih) šolah; na teh šolah bi tudi poučevali učitelji, ki popolnoma obvladujejo oba deželna jezika. Dalje se je zahtevala uvedba slovenščine v glavnih šolah za vse učence, ki so pred tem obiskovali utrakvistični pouk ter preosnova kmetijske šole v Goldenbrunnhofu »v duhovnem in jezikovnem pogledu«. Prav tako bi morala biti manjšina zastopana v deželnem, okrajnih in v krajevnih šolskih svetih. Morala bi tudi sodelovati pri vsebinski ureditvi šolskih načrtov ter pri določanju šolskih knjig.

Spomenica je dalje opredeljevala sodelovanje predstavnikov manjšine pri izbiri učiteljev za ustrezne šole. Od ostalih predlogov omenimo sugestijo, po kateri naj se pri okrajnih glavarstvih in davčnih uradih v Velikóvcu, Celovcu, Beljaku in Šmohorju nastavi »najmanj eden uradnik zmožen slovenskega pismenega jezika in slovenskega koroškega narečja«.¹⁰

Spomenica je imela posebno prilogo o vprašanjih utrakvističnega šolstva. Vloga je med drugim poudarjala, da bi moralo obstoječe utrakvistično šolstvo odsevati narodnostne razmere v deželi. Manjšina je opozarjala, da deželne in šolske oblasti to formalno sicer upoštevajo, vendar pa daje po prilogi pre-

⁸ Korespondenco Ivana Starca z dr. Josipom Vilfanom hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond dr. Josipa Vilfana.

⁹ Gl. op. 7.

¹⁰ Veiter, cit. d., 139—143.

gled koroškega utrakvističnega šolstva drugačno podobo. Manjšina je opozarjala, da nudi statistika obstoječega utrakvističnega šolstva odličen dokaz za vprašljivost na utrakvističnih šolah nameščenih učiteljev. V dokaz priloga podčrtuje, da nima na 78 izkazanih šolah 37 % učiteljev izpita iz slovenskega jezika; brez tega izpita je tudi 34 šolskih upraviteljev. Priloga poudarja, da je na skupaj 78 utrakvističnih šolah s 179 razredi poučevalo v šolskem letu 1932/33 vsega 74 učiteljev z izpitom iz slovenskega jezika. Med utemeljitvami zahteve po spremembi šolskih razmer je priloga opozarjala tudi na »milijone nemških manjšin, ki se sklicujejo na naravno pravico«; ta pravica pa naj velja tudi za slovensko manjšino, zagotovitev narodnostnih pravic koroškim Slovencem bi tako imela pozitiven odmev tudi za te manjšine. Priloga tudi navaja izjavo kanclerja Schuschnigga, dano delegaciji Slovenske prosvetne zveze dne 3. februarja 1934: »Kot šef zvezne vlade in celotna zvezna vlada, odklanjamo vsako hoteno germanizacijo, ter bomo skrbeli, da bo tudi Slovcem dana možnost, da ostanejo dobri in zanesljivi državljani zvezne države Avstrije«. ¹¹

Ti predlogi so bili, kot smo omenili, podlaga za pogovor, ki sta se ga 5. julija 1935 udeležila v imenu koroškega nemštva deželni glavar dr. Sucher ter predstavnik manjšine dr. Joško Tischler. Na Sucherjevo željo so k nadaljnjim pogovorom pritegnili še predstavnika osrednje koroške protimanjšinske organizacije Kärntner Heimatbunda, Aloisa Maier Kaibitscha, ter priložnostno še pisatelja J. F. Perkoniga, prav tako člana protislovenske organizacije. Gre za pritegnitev, ki ima značilno vzporednico v današnjem času, ko je postal član med »vročo koroško jesenjo« leta 1972 ustanovljene »komisije za probleme slovenske manjšine« kanclerja Bruna Kreiskega tudi član sedanjega Kärntner Heimatdiensta dr. Valentin Einspieler (čeprav kot predstavnik meščanske ljudske stranke). Tako kot sedaj, je bila manjšina tudi leta 1935 proti pritegnitvi predstavnika protimanjšinske organizacije, saj je želela za partnerja kvalificiranega zastopnika celotnega koroškega nemštva (= deželno vladu) ali pa zastopnike »svetovnonazorsko sousmerjene organizacije« (Veiter). In še ena vzporednica: kot je leta 1972 prevladalo v avstrijski manjšinski politiki do slovenske skupnosti stališče Kärntner Heimatdiensta, je tudi leta 1935 prihajala vedno bolj v ospredje predhodnica današnje organizacije. Značilno je, da se je na teh pogajanjih problematika slovenske manjšine omejila končno le še na šolsko vprašanje. Tako kot koroški meščanski tabor v letih po drugi svetovni vojni, je tudi tedaj nemška stran, ali bolje Kärntner Heimatbund, na šolskem področju vedno bolj poudarjal tako imenovano »pravico staršev« po kateri starši odločajo katero šolo — nemško ali utrakvistično — bi obiskovali njihovi otroci. Nasprotno pa je slovenska stran poudarjala materinščino kot odločilen moment za vpis otroka v tako ali drugačno šolo. Tako kot pri znanih pogajanjih za uveljavitev kulturne avtonomije za slovensko koroško skupnost v drugi polovici dvajsetih let, je nemška stran tudi to pot postavljala izključno uporabo subjektivnega principa kot edinega pokazatelja pripadnosti posameznika k določeni narodnosti. Po tej zahtevi naj bi bila odločilna za narodnostno pripadnost edinole subjektivna zavest posameznika, medtem ko tako imenovani subjektivni znaki (poreklo, jezikovna pripadnost) ne bi igrali nobene vloge. ¹² Med pogajanja je Alois Maier Kaibitsch poslal

¹¹ Spomenico o šolskem vprašanju hrani AINV, f. 146.

¹² Prim. Veiter, cit. d., 144.

14. septembra 1935 v imenu Kärntner Heimatbunda posebno pismo dr. Jošku Tischlerju. Z njim je opozarjal, da so »celotni predrazgovori«, ki jih vodi o problematiki manjšinskega šolstva »težji« kot je menil. Predvsem pa je poudarjal »odpor med nemško mislečim prebivalstvom (Koroške) proti vsaki spremembi (sedanjega stanja na šolskem področju op.) zelo močan«, ali drugače rečeno, koroški nemški nacionalizem ni pripravljen privoliti ureditev koroškega manjšinskega šolstva v korist manjšine. Kaibitsch je v pismu zavračal mnenje, da bi bilo mogoče obiti ta odpor »ter postaviti vse starše pred izvršeno dejstvo«. Stališče manjšine je imel za napačno »tudi v interesu manjšine« same. Ko se je dotikal problematike šolstva, namenjenega tudi manjšini, je zagovarjal dva tipa takih šol. Pri tipu I bi bilo razmerje med nemškim in slovenskim poukom na nižji in srednji stopnji 1 : 1, medtem ko bi bilo pri tipu II to razmerje na nižji stopnji 1 : 1, na srednji in višji stopnji pa le še dogovorjeno število slovenskih ur tedensko (enako tudi pri višji stopnji šol tipa I). Pisal je še, da bi bilo treba k razgovorom pritegniti »starše«, sicer pa po njegovem »v večini primerov« sprememba obstoječe šolske ureditve ni zaželjena,¹³ kar pomeni, da bi tudi v prihodnje veljale obstoječe omejitve pouka slovenskega jezika. Theodor Veiter v citiranem delu opozarja, da bi šole tipa I veljale za čisto slovenske občine. Veiter tudi nakazuje, kako bi izgledal pouk na šolah obeh tipov. Tako bi bil na šolah tipa I pouk v prvem šolskem letu slovenski z dvema urama nemščine tedensko, medtem ko bi na ostalih šolskih stopnjah znašalo razmerje med obema jezikoma, nemškim in slovenskim 1 : 1. Šole tipa II bi tudi bile prevladujoči šolski tip na območju južne Koroške. Po Veitru bi veljalo na teh šolah razmerje med slovenščino in nemščino v celoti 1 : 2. Poleg tega bi delovale še čisto nemške šole (tip III).¹⁴

Očitno je pripisati pritisku Dunaja, da sta se še julija 1935 slovenska in nemška stran dogovorili o vrsti odprtih vprašanj manjšinskega šolstva. Značilno pa je, da je Kärntner Heimatbund pričel kmalu stavljati nove pogoje, vsekakor z namenom, da bi preprečil vsakršno zadovoljivo ureditev manjšinskega šolstva v deželi. Eno teh intervencij smo že omenili. Heimatbund je dalje menil, da bi se bilo treba za vsako utrakvistično šolo posebej dogovoriti pod kateri tip predlagane ureditve bi šola spadala in to svoje stališče utemeljeval z »odporom nemško mislečega prebivalstva«. ¹⁵ V celoti bi bilo po Heimatbundovem predlogu na celem južnem Koroškem 10 šol tipa I, 69 šol tipa II, ena šola bi bila mešanega tipa (v Št. Ilju), 18 šol pa bi bilo popolnoma nemških.

Videti je, da je Heimatbund pripravil podani predlog v veri, da ga Slovenci ne bodo sprejeli. Dejstvo pa, da ga je manjšina v glavnem osvojila, je imelo enako usodo kot uvodoma omenjena pogajanja za uveljavitev kulturne avtonomije v dvajsetih letih, namreč prekinitve pogajanj. Šlo je za enostavno taktiko. Takoj, ko bi Slovenci sprejeli določen predlog, je Kärntner Heimatbund nastopil z novim ter tako onemogočal zadovoljivo ureditev slovenskega vprašanja. Upoštevati je še dejstvo, da so bila prav trideseta leta čas močnega vzpona nacizma tudi med koroškim nemštvom, dejstvo, ki je v marsičem pogojevalo poglede vsaj dela večinskega naroda, na slovenske sodeželane, pa tudi na nastopanje Kärntner Heimatbunda.

¹³ Dopis v AINV, f. 146.

¹⁴ Prim. Veiter, cit. d., 144–146.

¹⁵ Isto, 147–151.

Ni naključno, da pomeni leto 1935 pričetek poživiljene dejavnosti protimanjšinske organizacije. Očitno je, da po izjalovljenem puču julija 1934 ilegalna nacistična stranka sedaj nastopa tudi v okviru Heimatbunda in njegovih krajevnih skupin, katerih nastanek pada prav v ta čas. To dejstvo tudi opozarja, da je bila udeležba predstavnikov protimanjšinske organizacije na pogajanjih za izboljšanje položaja slovenske skupnosti le taktičnega značaja ter usmerjena k prepreditvi vsake pozitivnejše ureditve slovenskega vprašanja na šolskem področju.

Do srede leta 1937 je bila organizacija krajevnih skupin Kärntner Heimatbunda, tako imenovanih domovinskih krožkov (Heimatkreisei) v glavnem končana. Njihov namen je bil povezovati južnokoroško nemštvo ter nemško usmerjene južne Korošce. Načelo pri njihovem ustanavljanju je bilo postavitve takega krožka povsod, kjer so delovala slovenska kulturna društva. Še posebej se je skušalo pritegniti v pevška društva, ki so delovala v okviru »domovinskih krožkov« tudi Slovence. Na razširjenost mreže »domovinskih krožkov« kaže dejstvo, da so samo v Borovljah delovala tri njihova pevška društva; podobno tudi v Bistrici v Rožu. Za Logo vas je znano, da so v tej občini ustanovili dva »domovinska krožka«, medtem ko so bili v občini Bekštanj trije, maja 1937 pa so pripravljali ustanovitev še četrtega. »Domovinski krožek« so ustanovili celo v Selah; prva njegova skrb pa je bila ustanovitev plesne šole, vendar je kmalu prišlo do »razdora« ter je krožek razpadel.

Podobno kot v Heimatbundu, je imela koroška NSDAP močno zaslombo tudi v avstrijskem telovadnem društvu, v Turnvereinu. Kolikor je znano, so leta 1937 celo potekali razgovori o vstopu Turnvereina v režimsko Domovinsko fronto. Vendar so se iz razumljivih vzrokov razgovori razbili. Kot predstavnik koroških »turnerjev« se je razgovorov udeleževal še iz plebiscitnega časa znani Karl Fritz.¹⁶

II.

Za oceno takratne vloge Kärntner Heimatbunda je značilno opozorilo Ivana Starca Josipu Vilfanu dne 2. decembra 1936. Tega dne mu je pisal, da so Slovenci na »milost in nemilost« izročeni tej organizaciji in »vsi dobri nameni zveznega kanclerja so pri celovski vladi bob ob steno«. Po njegovem deželna vlada »dela in tolerira to, kar hoče Heimatbund«. ¹⁷ Značilno je, da so kot protiutež slovenskim predlogom predstavniki Heimatbunda še 1. marca 1936 sporočili koroški deželni vladi, da »se večji del slovensko govorečih prebivalcev (Koroške) čuti povezan z nemškim kulturnim krogom« ter »strastno« zavrača vsakršno povezavo ali vključitev v Slovensko prosvetno zvezo, ter se pri tem sklicujejo na »zvestobo domovini in državi v koroškem osvobodilnem boju«. ¹⁸

V tem času so koroškimi Slovencem pri intervencijah pri osrednjih avstrijskih oblasteh pomagali tudi gradiščanski Hrvati. Tako je konec februarja 1935 izročil spomenico Slovenske prosvetne zveze vladi prihodnji deželni glavar Gradiščanske Lovro Krall. Značilno je opozorilo spomenice, da so na Koroškem »na delu sile, ki so proti ureditvi« slovenskega vprašanja. Te sile so

¹⁶ Gradivo o delovanju Kärntner Heimatbunda in Deutscher Turnvereina v AINV, f. 146. Karl Fritz je bil v letih druge svetovne vojne soudeležen pri poskusu nasilne izselitve koroških Slovencev.

¹⁷ Gl. op. 8.

¹⁸ Veiter, cit. d., 133.

tudi »dobile takšno premoč, da utegne dobra volja odgovornih uradov (za ureditev slovenskega vprašanja) postati neučinkovita«. Po tem opozorilu na Kärntner Heimatbund ter Deutscher Schulverein Südmark spomenica prehaja na odprta vprašanja manjšinskega varstva. Tu bi omenili utrakvistično šolo ter njene pomanjkljivosti; o značaju te šole beremo, da že desetletja »uničuje (slovensko) narodnost«. Posledica je dejstvo, da se od skoro 80.000 Slovencev priznava javno k svojemu narodu komaj polovica. Spomenica omenja dalje, da koroški »nacionalni učitelji« nasprotujejo »z zakonom« dovoljenim slovenskim privatnim jezikovnim tečajem. Dalje opozarja, da Slovenci še vedno nimajo »kulturnega zastopstva« v koroških zakonodajnih telesih. Ob zaključku spomenica predlaga ureditev manjšinskega šolstva na podlagi materinščine. Slovenci so še predlagali, da bi bila ta ureditev »pridržana« dunajskim prosvetnim oblastem »in ne morda koroškim faktorjem«. Poleg tega naj bi se s posebnim naročilom, poslanim koroški deželni vladi, omogočilo zastopstvo manjšine v deželnem zboru.¹⁹

Še pred tem je 1. marca slovenska kmečka zveza izročila kanclerju Schuschniggu posebno spomenico o odprtih gospodarskih in še zlasti narodnostnih vprašanjih. Spomenica je opozarjala, da so volitve v deželno kmetijsko zbornico leta 1932 pokazale moč slovenske stanovske organizacije. Šlo je za volitve, ki so prinesle koroškim Slovincem dokajšen uspeh, saj je slovenska lista postala tretja najmočnejša skupina v koroški Kmetijski zbornici.²⁰ Po opozorilu spomenice so Slovenci pri teh volitvah dobili absolutno večino glasov južno od Drave, severno od te reke pa so bili druga najmočnejša lista. Po uvedbi avtoritarne režima — nadaljuje spomenica — se je Kmečka zveza priključila »poklicni stanovski organizaciji«, Koroški kmečki zvezi (Kärntner Bauernbund), vendar z zahtevo, da dobe slovenski kmetje posebno slovensko sekcijo ali pa skupino v okviru stanovske organizacije. Slednje je Kmečka zveza utemeljevala tudi z zadevnim določilom senžermenske mirovne pogodbe, ki je zagotavljala manjšinam narodnostno enakopravnost. V nadaljevanju spomenica opozarja, da se ne upošteva narodnostnih posebnosti in še zlasti potreb slovenskih kmetov. Tako so zborovanja Kärntner Bauernbunda na območju južno od Drave večinoma le nemška ali pa »največ« dvojezična, dejstvo, ki slovenskega kmeta vedno bolj odbija od stanovske organizacije. O Kmečki zvezi beremo, da »kot društvo sicer še obstoja, je pa (zveza) radi monopolizacije stanovsko-političnih vprašanj odstranjena od sodelovanja«. Posebej se tu podčrtuje, da člen 66 senžermenske mirovne pogodbe zagotavlja manjšini v javnosti uporabo lastnega jezika, ker pa slovenski kmetje ne smejo »pripraviti nobenega javnega zborovanja«, tudi ne morejo uveljaviti tega določila. Dalje se omenja, da deželno kmečko glasilo izhaja le v nemščini, dejstvo, ki pomeni zapostavljanje slovenskega kmeta. Spomenica poudarja, da »večji del podeželskega prebivalstva (na južnem Koroškem) ne zna nemščine«. Ob koncu najdemo opozorilo, da »dosedanje izenačevanje (slovenskih kmetov z nemškimi op.) nasprotuje duhu manjšinskih zaščitnih določb«, zaradi česar spomenica poziva kanclerja, da se slovenskim kmetom omogoči ustanovitev »lastne skupine« v okviru »kmečkega stanu«.²¹

¹⁹ Prepis dokumenta v AINV, f. 146.

²⁰ Dušan Nečak, Volitve v kmetijske zbornice na Koroškem po drugi svetovni vojni. Zgodovinski časopis, 1974, 95—96.

²¹ Tekst spomenice z dne 1. marca 1936. AINV, f. 146.

Ob že omenjenem Ratzlerjevem zakonskem osnutku namenjenemu urjevanju problematike koroškega slovenstva, lahko na tem mestu omenimo še predlog očitno privatne narave, ki sta ga pripravila dr. Theodor Veiter in dr. Otto Ender. Po njunem osnutku bi ustanovili na Koroškem ljudsko šolo s slovenskim učnim jezikom povsod tam, kjer živi v okolišu 5 km najmanj 40 šoloobveznih otrok s slovensko materinščino. Osnutek je predvideval poseben slovenski oddelek na celovškem učiteljišču, če pa bi ne bilo dovolj kandidatov za tak oddelek, pa bi imeli taki slušatelji obvezen tečaj iz slovenščine. Na ostalih srednjih šolah bi bili slovenski tečaji za nemške učence neobvezni, pač pa bi bili obvezni za slovenske učence. Veiter je predlagal, da bi bil najvišji organ na območju manjšinskega šolstva slovenski šolski oddelek deželnega šolskega sveta, imenovan Slovenski deželni šolski svet. Manjšinsko šolstvo bi bilo avtonomno in pod nadzorstvom pristojnih zveznih oziroma deželnih oblasti. V soglasju s slovenskim šolskim oddelkom bi tudi postavili posebnega nadzornika za slovenske šole, v kolikor pa bi ne bili postavljeni posebni slovenski okrajni nadzorniki, bi morali »okrajni šolski nadzorniki ... dokazati popolno znanje slovenskega jezika«. Predlog je tudi predvideval nadaljnji obstoj »dvojezičnih (utrakvističnih) šol«. O njihovi usodi, se pravi o njihovi (morebitni) spremembi v čisto slovenske oziroma nemške šole naj bi odločili novoformirani slovenski in nemški šolski sveti. Slovenskim šolskim občinam naj bi tudi ostala pravica, da se odločijo za slovensko ali za utrakvistično ljudsko šolo.

Med novostmi predloga je dalje misel o enakopravnosti slovenskega jezika na območju jezikovno mešanih okrajev Koroške. Občine in avtonomne oblasti na tem prostoru bi imele pravico uporabljati slovenščino tudi v notranjem poslovanju ter v poslovanju s tistimi občinami in oblastmi, ki so že osvojile uporabo slovenskega jezika. Osnutek je predvideval za področje sodstva nemščino kot notranji jezik, v kolikor pa bi sodnik ne obvladal slovenščine, je osnutek predvideval prevajalca. Prav tako naj bi imelo deželno sodišče v Celovcu enega ali več prevajalcev.

Po osnutku bi veljal za jezikovno mešani okraj tisti z najmanj 10 % slovenskega prebivalstva. Pripadnost k manjšini bi opredeljevala subjektivna izjava posameznika, o spornih primerih pa bi odločevala posebna paritetna nemško-slovenska pritožbena komisija. Njena naloga bi bila na podlagi objektivnih znakov (predvsem občevalnega in materinega jezika) vrednotiti pripadnost posameznika k določeni narodnosti. V kolikor bi slovenske šolske oblasti prekoračile svoj delokrog, bi jih po predlogu moglo učno ministrstvo suspendirati. Iz ostalih določb osnutka naj omenimo predlog, po katerem bi deželna zakonodaja omogočala Slovincem »odgovarjajoče« zastopstvo v vseh tistih »poklicnih organizacijah«, ki zajemajo večje število pripadnikov slovenske manjšine. Za obdobje osem mesecev po uveljavitvi zakona bi po osnutku dunajska vlada postavila posebnega komisarja za slovensko narodno skupnost. Ta bi bil nemške narodnosti in ne nujno Korošec. Njegova naloga bi bila upostava povezave med nemško večino, oziroma koroško deželno vlado in slovensko manjšino ter pripraviti vse za izvedbo zakona.²²

²² Veiter, cit. d., 160–168.

III.

Iz časa po letu 1935 je treba omeniti prizadevanje na mednarodnem področju, namenjeno ureditvi slovenskega koroškega vprašanja. Žal so zadevni arhivi še nedostopni ali pa uničeni (to velja še zlasti za jugoslovanske diplomatske arhive) tako, da se moramo omejiti na nekaj bežnih opozoril. Z dne 4. junija 1935 je na primer ohranjeno pismo ženevskih Kongresov narodnosti avstrijskemu kanclerju, namenjeno ureditvi manjšinske problematike v Avstriji.²³ Razmišljalo se je tudi o avstrijsko-jugoslovanskih pogajanjih o koroškem manjšinskem vprašanju. V ta namen so bili na jugoslovanski strani pripravljene predlogi za predvidene pogovore; ali je do njih prišlo, iz dostopne dokumentacije ni videti. Prav tako je še odprto vprašanje, ali so bili omenjeni predlogi posredovani avstrijski strani. Na šolskem področju najdemo v teh predlogih opozorilo, da obstoječe ljudske šole na slovenskem delu Koroške »niso ne po učnem načrtu, ne po učnem osebju manjšinske šole«. Pristojna šolska oblast tudi sistematično preprečuje slovenskim kandidatom sprejem na učiteljišče, slovenska skupnost pa je tudi izključena iz krajevnih šolskih odborov.

Jugoslavija je tudi nameravala opozoriti Avstrijo, da sodniki na območju južne Koroške občujejo s slovenskimi strankami izključno »v nemščini tudi v slučajih, ko stranka ni zmožna nemščine«. Mislilo se je dalje na recipročnost glede položaja nemške manjšine v Jugoslaviji in slovenske na avstrijskem Koroškem: »V postopanju z nemško manjšino v Jugoslaviji naj se uvede popolna in dosledna reciprociteta s slovensko manjšino v vseh panogah političnega, kulturnega in gospodarskega življenja.« Načeto naj bi bilo tudi vprašanje avstrijskih državnih podpor namenjenih razvoju slovenske manjšine.²⁴ Tem predlogom so se čez leto dni priključila opozorila na nastopanje koroškega nemškega nacionalizma ter na položaj, kakršnega je Slovencem ustvarila nova, avtoritarna državna ureditev. Dalje naj bi se preprečilo naseljevanje nemških rajhovskih priseljencev na slovensko območje Koroške.²⁵ Dalje bi bilo treba na območju južne Koroške razpustiti vse skupine (»društva«) Deutscher Schulverein Südmark ter »brezpogojno« razpustiti Kärntner Heimatbund. Po jugoslovanskem predlogu naj bi se ustanovili »manjšinski oddelki« v državnih stanovskih organizacijah, kot v kmečki, obrtni ter trgovski zvezi in v podobnih organizacijah. Avstrija naj bi tudi dovolila manjšinskim organizacijam »izključno pravico do vzgoje mladine slovenske manjšine«. Med ostalimi predlogi bi omenili še sugestijo po podelitvi kulturne avtonomije slovenski skupnosti.²⁶

V ta okvir spada konec leta 1936 potovanje predstavnika kočevarskih Nemcev, župnika Josefa Eppicha iz Stare cerkve, na Dunaj in v Celovec. Potoval je na pobudo Dravske banovine in ljubljanske škofije ter s sporočilom, da bi izboljšanje položaja koroških Slovencev bilo v korist tudi kočevarskim Nemcem.²⁷ Dalje vemo, da je banska uprava na zahtevo kočevarskih Nemcev za izboljšanje njihovega položaja izjavila, da je mogoče njihove

²³ Prepis pisma hrani arhiv dr. Josipa Vilfana.

²⁴ Jugoslovanski predlog z dne 16. maja 1936 o odprtih vprašanjih manjšinskega varstva na Koroškem. ANV, f. 146.

²⁵ Več o tej problematiki: Tone Zorn, Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnama. Zgodovinski časopis, 1970, 98–99.

²⁶ Gl. op. 24.

²⁷ Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941, Ljubljana 1966.

želje obravnavati samo na osnovi sporazumne rešitve manjšinskih vprašanj med Jugoslavijo in Avstrijo, in to na podlagi recipročnosti. Sledili so daljši pogovori med predstavniki kočevarskih Nemcev in koroških Slovencev v Celovcu. Na njih so 27. avgusta 1937 ugotovili naslednje smernice s področja manjšinskega varstva:

»1. Ukinejo se vsi organizirani in neorganizirani napadi na manjšino na kulturnem, gospodarskem in političnem polju.

2. Uredništvom, predvsem pa učiteljstvu se dajo brezpogojno smernice glede lojalnega zadržanja do manjšin.

3. Vsi narodno-politični članki v deželnih listih se cenzurirajo v smislu medsebojnega razumevanja.

4. Kriterij narodne pripadnosti je družinski jezik. Zastopniki manjšin zastopajo stališče, da spadajo otroci, ki so bili do 6. leta ali nemško ali slovensko vzgojeni, v vsakem slučaju v nemško oziroma slovensko šolo. Če obvlada otrok oba jezika, odloča volja staršev. Oblast ustvari možnost vzgoje narodno zavednega učiteljskega naraščaja v primernem številu.«²⁸

Po podpisu sporazuma o ugotovitvi osnovnih smernic manjšinske politike je predstavnik kočevarskih Nemcev in koroških Slovencev sprejel koroški deželni glavár in jim obljubil, da bodo zahteve koroških Slovencev izpolnjene na podlagi recipročnega načela.²⁹

Iz leta 1937 je tudi znana vloga, ki so jo izročili kočevarski Nemci rajhovskemu (!) poslaništvu v Beogradu s predlogom, da bi prišlo do recipročne ureditve položaja kočevarskih Nemcev ter koroških Slovencev na podlagi tako imenovane kulturne avtonomije. Kot kaže analiza vloge, je šlo za dobesedno ponovitev koroškega zakonskega osnutka o kulturni avtonomiji za koroške Slovence iz leta 1927, ki naj bi bil sedaj podlaga za recipročne ureditve manjšinskega vprašanja tako na Kočevskem kot na Koroškem.³⁰

Misel o recipročni ureditvi kočevarskega in koroškega vprašanja je slovenska manjšina pozdravila. Iz vloge, izročene oblastem 15. junija 1937, bremo, da koroški Slovenci »pozdravljajo zamisel recipročnosti med nemško manjšino v Dravski banovini in slovensko manjšino na Koroškem in želijo, da se ta recipročnost nanaša na vsa področja, ki se tičejo narodnega življenja«. Kot je videti, je bila spomenica povezana z Eppichovim obiskom Celovca ter s pripravami na že omenjeni sestanek kočevarskih Nemcev in koroških Slovencev avgusta 1937, na katerem pa o kulturni avtonomiji očitno ni bilo več govora. Kot predpogoj za »razčiščenje narodno političnega ozračja« na Koroškem je vloga omenjala prepoved delovanja »posameznih društev in skupin«, ki delujejo proti ohranitvi slovenske narodnosti, zahtevo torej, ki jo vsebuje danes znani odstavek 5 člena 7 avstrijske državne pogodbe iz leta 1955. V spomenici je bilo posebej poudarjeno, da »ohranitev in nega materne jezika, katerega se družine na Koroškem poslužujejo, mora postati vrhovna dolžnost manjšinske zaščite od strani države in dežele. Protinaravna delitev koroških Slovencev v »narodno zavedne« in »nemško misleče« ... mora prenehati«. Konkretno se bo — nadaljuje spomenica — »narodna politična atmosfera na Koroškem razčistila na ta način, da se kulturno delovanje nemških organizacij in skupin omeji na oni del koroškega prebivalstva, ki se

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, 105.

³⁰ Prim. Theodor Veiter, Missglückter Versuch einer Kulturautonomie. Kleine Zeitung, Klagenfurt, 27. avgust 1973, št. 197.

v svojih družinah poslučuje nemškega jezika«. Na kulturnem področju je vloga zahtevala priznanje Slovenske prosvetne zveze za predstavnika manjšine; ob tem je bila ponovljena zahteva, da se v koroški deželni zbor imenuje »kulturni« predstavnik manjšine, manjšina naj bo zastopana še v deželnem, okrajnih in krajevnih vodstvih Domovinske fronte ter v vseh stanovskih organizacijah. Kar se tiče manjšinskega šolstva je spomenica predlagala, da se prizna značaj manjšinskega šolstva vsem tistim šolam, katerim je utrakvistični značaj priznala avstrijska vlada še leta 1925. Spomenica je v nadaljevanju povzela že omenjene predloge iz leta 1935. Med novimi sestavinami je bila zahteva, da se za odrasle pripadnike manjšine dovoli prirejanje slovenskih jezikovnih tečajev. Zahtevala je tudi »popolno svobodo pri ustanavljanju kulturnih in gospodarskih društev«, tako kot je »to bilo do sedaj koroškim Slovencem mogoče«. Do popolne izvedbe šolske reforme pa naj se dovoli slovenskim društvom, da lahko prirejajo slovenske jezikovne tečaje tudi za šoloobvezno mladino nad deset let starosti. Poleg tega naj bi se deželnemu referentu za ljudsko izobrazbo za slovensko ozemlje dodelil zastopnik manjšine.

Posebno mesto je imelo v spomenici vprašanje položaja Slovencev v stanovski državi. Po ponovljenem predlogu bi Slovenci tvorili v državnih stanovskih organizacijah »posebno skupino«, samostojno »v vseh narodno kulturnih pogledih«. Vodja slovenske skupine bi bil istočasno tudi član vodstva ustrezne stanovske organizacije. Še posebej je omeniti zahtevo, da bi morala koroška stanovska glasila imeti slovenske priloge; te bi Slovenci urejali sami. Prav tako bi se moral na zborovanjih v slovenskem delu dežele načelno uporabljati le slovenski jezik. Ker je koroška varnostna direkcija leta 1936 prepovedala uporabo slovenskega poznamenovanja koroških krajev v Koroškem Slovencu, glasilu manjšine, je spomenica zahtevala popolno svobodo pri uporabljanju slovenskega krajevnega označevanja. Dalje bi morali v vseh občinah z manjšinskimi (utrakvističnimi) šolami razglašati vse odloke tudi v slovenskem jeziku; v teh občinah bi morala biti slovenščina tudi razpravljalni jezik. Poleg tega bi morali država oziroma dežela skrbeti, da se Slovenci pred ustreznimi oblastmi poslužujejo svojega jezika.

V zaključnem delu je spomenica zahtevala, da morajo imeti slovenski zdravniki ter Slovenci, zaposleni v ostalih svobodnih poklicih, »iste gospodarske ugodnosti« kot nemški kolegi. Dalje je treba vrniti državljanske pravice vsem tistim, ki so jih bili izgubili ob plebiscitu 10. oktobra 1920. Kot jamstvo za ureditev položaja slovenske skupnosti, je spomenica predlagala ustanovitev posebnega manjšinskega oddelka pri koroški deželni vladi (»z vsemi pravicami«); oddelek bi bil neposredno podrejen avstrijskemu kanclerju.³¹ Kolikor je znano, je tekst spomenice dobil tudi predstavnik kočevarskih Nemcev župnik Eppich.

Od ostalih slovenskih predlogov tega leta bi veljalo omeniti željo, da bi (očitno na celovški) gimnaziji oblasti namestile 4—5 slovenskih profesorjev; predlog je utemeljevalo opozorilo, da obiskuje ta šolski zavod 10 % učencev slovenske narodnosti. Prav tako naj bi se ustanovila »ali pa odstopila« za potrebe manjšine posebna kmetijska šola. Zagotoviti pa bi bilo treba tudi

³¹ Spomenica »Zahteve slovenske manjšine na kulturnem, gospodarskem in političnem polju« (v slovenskem jeziku), AINV, f. 146.

svoboden »kulturni stik (manjšine) z maternim narodom« ter »ukiniti plebiscitne proslave ter plebiscitne praznike, ker se s tem goji sovraštvo do Slovencev«. ³²

IV.

16. novembra 1937 je končno prišlo do razgovora o manjšinskem vprašanju, ki so se ga udeležili predstavnika Slovsneke prosvetne zveze Ivan Starc in dr. Joško Tischler, zastopnika Kärntner Heimatbunda J. F. Perkonig in Alois Maier Kaibitsch, zastopnika deželne vlade pa sta bila deželni glavvar dr. Sucher ter deželni svetnik dr. Hurdes. Vse kaže, da je na sestanku prišlo do dogovora o ureditvi slovenskega vprašanja predvsem na pritisk Dunaja; temu se je v tem trenutku uklonil tudi Kärntner Heimatbund, vsekakor v prepričanju, da sprejeti dogovor ne bo uresničen.

Na jezikovnem področju je bila na sestanku dogovorjena svobodna uporaba materinščine (slovenskega jezika) v »besedi in pismu«. Za uresničenje tega načela naj bi po dogovoru oblasti nastavile odgovarjajoče število dvojezičnih uradnikov. Dogovorjeno je dalje bilo, da sme slovenski koroški tisk znova uporabljati slovensko krajevno poznamovanje koroških krajev. Dogovorjeno je še bilo, da se ne bo »spremenila pravica manjšine, da se zbira v gospodarskih in kulturnih društvih«. Značilen je tudi dogovor, da se bosta obe strani, nemška in slovenska, prizadevali, »da bodo prenehali medsebojni napadi v deželi«, medtem ko naj bi avstrijska vlada skušala po diplomatski poti doseči, da bi prenehali napadi jugoslovanskega tiska na Koroško. Ohranjena bi bila dalje pravica manjšine do lastnih manjšinskih šol, vendar ob obvezji, da se Slovenska prosvetna zveza »v doglednem času ne bo poslužila te pravice« (!). Po dogovoru bi na šolskem področju uveljavili vse tri že leta 1936 omenjene šolske tipe I., II. in III. Za uresničitev šolskega dogovora naj bi ustanovili poseben odbor, ki bi ga sestavljali velikovski, celovski, beljaški in šmohorski nadzornik, slovenski učitelj Franc Legat iz Vajškre, dr. Joško Tischler ter prof. J. F. Perkonig. Po dogovoru naj bi razporedili ljudske šole po omenjenih treh tipih ter pripravili učne načrte za vsako vrsto šol posebej. Ko bi bil uresničen dogovor na šolskem področju, bi se nadaljevali pogovori o »praktični izpolnitvi in o vprašanju nadzora« nad izpolnjevanjem dogovora. ³³

S tem pa stvar ni bila končana, saj so se v javnosti pojavile trditve, da je bil pri razgovoru 16. novembra edini predstavnik večinskega naroda Kärntner Heimatbund. Trditve te vrste je manjšina odločno zavračala. V pismu, poslanem 18. decembra 1937 kanclerju Schuschniggu je Slovenska prosvetna zveza znova poudarila, da je lahko edini koroški sogovornik manjšine edinole deželna vlada, kot garant pa lahko nastopa tudi avstrijska zvezna vlada. Iz pisma še izvemo, da je bilo izhodišče razgovora 16. novembra medvojni nemško-poljski manjšinski dogovor, ob katerem so »od točke do točke obravnavali vzporedni položaj na Koroškem«. Pismo opozarja, da je iz citiranega zapisnika izpadlo več bistvenih pogledov na manjšinsko vprašanje. Tako sta zastopnika Kärntner Heimatdiensta »zamolčala bistven del nemško-poljskega dogovora«, zaradi česar je ta tudi izpadel iz zapisnika. Po nemško-

³² Predlog iz aprila 1937, AINV, f. isti.

³³ Zapisnik razgovora z dne 16. novembra 1937. AINV, f. isti.

poljski pogodbi je bil namreč prepovedan vsak poskus »nasilno asimilirati manjšino, postaviti vprašanje pripadnosti k njej, ali pa preprečiti priznanje k manjšini«. Posebej pa povzetele pogodbe v pismu Slovenske prosvetne zveze kanclerju Schuschniggu opozarja, da ne sme izvajati na manjšino nobenega pritiska. Izvemo tudi, da so se pogajanja o šolskem vprašanju šele pričela, »toda do sedaj ni bilo (opaziti) nobenega bistvenega napredka«. Predvsem pa je pismo poudarjalo, da dokler ne bo nič »predvidenega gledé jamstev pri izvedbi (manjšinskega varstva op.) in dokler ne bo razjasnjeno raznarodovanje manjšine, ne more biti govora o rešitvi manjšinskega vprašanja na Koroškem«. Ob zaključku je pismo pripominjalo, da pomeni razgovor dne 16. novembra »uvodni poskus« za ureditev manjšinskega vprašanja ter da bo pri reševanju manjšinskega vprašanja potrebna »bistvena pomoč zvezne vlade«. ³⁴ Kot kaže dostopna dokumentacija, je bila intervencija manjšine upravičena, saj sta tako Dunaj kot koroški deželni glavar priznala njeno upravičenost. ³⁵

Meseca decembra je Slovenska prosvetna zveza tudi pripravila obsežen elaborat, namenjen ureditvi koroškega manjšinskega vprašanja. Na tem mestu bi poudarili predvsem stališča, ki jih dotedanje vloge niso dovolj podčrtale. Tako je manjšina predlagala, da bi bili Slovenci sorazmerno zastopani v državnih in deželnih službah na območju južne Koroške. Izhodišče bi tu bil občevalni jezik, pripadnost določenemu kulturnemu krogu in podobno. V šolah bi bil materni jezik »v prvih štirih letih ljudske šole edini učni jezik za vse otroke« slovenskih družin, v zadnjih štirih letih pa bi bila nemščina (»državni jezik«) učni jezik z obveznim poukom materinščine. Onemogočen bi moral biti vsak vpliv nemških »obmejno-političnih« društev, kot so Kärntner Schulverein, Deutscher Schulverein Südmark in Turnverein »na ljudsko šolo in na šolsko mladino«, delovanje teh društev pa »omejeno na nemško govoreče družine«. Prenehati bi moral tudi vsak gospodarski, politični in moralni pritisk v tisku in v javnem življenju na slovensko prebivalstvo. Elaborat poudarja, da se na jezikovno slovenskem področju mora zagotoviti svobodna uporaba maternega jezika »v govoru in pisavi v zasebnem in javnem življenju, posebno pri oblasteh ter v državnih in deželnih ustanovah...«. Elaborat je opozarjal na potrebo sprejema določil, ki bi onemogočale vsako agitacijo proti izvedbi podanih predlogov. Kar se tiče koroškega učiteljstva, je elaboratu dodano opozorilo, da učitelji na šolah »z manjšinskimi otroki« ne smejo biti včlanjeni v »nemško narodno-obrambna društva in tudi ne smejo z njimi sodelovati«. Prireditve teh društev bi ne smele biti v okviru šol ter v šolskih poslopih; prav tako bi bilo treba razveljaviti obstoječe pogodbe med šolami in društvom Deutscher Schulverein Südmark ter prepovedati sklepanje novih. ³⁶

To pa so očitno bili zadnji predlogi manjšine, saj je bila Avstrija z znanim anšlusom že čez tri mesece vključena v tretji rajh. S tem trenutkom niso le prenehala prizadevanja za ureditev slovenskega vprašanja, še več, na strani nemškega koroškega nacionalizma se sedaj odpre perspektiva »dokončne« ureditve slovenskega vprašanja s fizičnim uničenjem koroškega slovenstva.

³⁴ Pismo Slovenske prosvetne zveze kanclerju dr. Schuschniggu z dne 18. decembra 1937. AINV, f. isti.

³⁵ Pismo Slovenske prosvetne zveze poslano 14. januarja 1938 koroškemu deželnemu glavarju. AINV, f. isti.

³⁶ Predlogi predstavnikov slovenskega naroda na Koroškem o rešitvi slovenskega manjšinskega vprašanja od strani avstrijskih oblasti iz decembra 1937. AINV, f. isti.

Zusammenfassung

VERSUCHE DER REGELUNG DER LAGE DER SLOWENISCHEN VOLKSGRUPPE
IM ÖSTERREICHISCHEN KÄRNTEN IN DER ZEIT DES AUTORITÄREN
REGIMES

Der Aufsatz behandelt das Verhältnis des österreichischen autoritären Regimes der Jahre 1933—1938 der slowenischen Volksgruppe in Kärnten gegenüber. Es geht dabei um das Verhältnis, das sich noch besonders auf dem Gebiet des Schulwesens und in den damaligen Bestrebungen des Regimes, eine gewisse Regelung des Minderheitenschutzes zu erreichen, zeigt. In diesem Rahmen werden in der Abhandlung die Gespräche der Vertreter der slowenischen Volksgruppe mit den Vertretern der Behörde umrissen. Bekanntlich gerieten die Gespräche nicht über das Niveau von Verhandlungen hinaus und die Frage des Minderheitenschutzes blieb für die Kärntner Slowenen noch weiterhin offen.

Der Aufsatz berührt auch die Problematik des Wirkens der slowenischen Zentralorganisation in Kärnten, des »Politischen und wirtschaftlichen Vereins für die Slowenen in Kärnten« (Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem), die aber gerade während dieses Zeitraumes ihre Tätigkeit einstellen musste, sowie das Verhältnis der Minderheit der »Vaterländischen Front« gegenüber. Fragmentarisch berührt der Verfasser auch die Bestrebungen, eine reziproke Regelung der Lage der slowenischen Minderheit in Kärnten und der deutschen in Kernslowenien (Jugoslawien) zu erreichen.

KONGRESI IN SIMPOZIJI

XI. MEDNARODNA KONFERENCA ZGODOVINARJEV DELAVSKEGA GIBANJA V LINZU OD 9. DO 13. SEPTEMBRA 1975

Glavna tema XI. mednarodnega srečanja zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu (od 9. do 13. septembra 1975) je bil problem »enotne« in »ljudske fronte« v boju proti fašizmu v drugi polovici tridesetih let našega stoletja. Čeprav je bilo pričakovati, da bo tema vzpodbudila živo razpravo, je ostrina razhajanj posebno ob sodelovanju zgodovinarjev Nemške demokratične republike nekajkrat preseгла meje, ki še omogočajo ploden razgovor, linški podij, ki naj bi bil namenjen strpnemu soočanju spoznanj ideološko in politično različno usmerjenih raziskovalcev pa se je na trenutke spremenil v prizorišče ideološko-političnih obračunavanj, v katerih so dejstva igrala drugotno vlogo. Smer in ton razhajanjem je določilo predvsem nasprotje med socialisti in komunisti, ki je usodno zaznamovalo že odnose v delavskem gibanju prav v času med obema vojnama. Tako se je razprava na eni strani izčrpavala v dokazovanju kapitulantstva zahodnih meščanskih demokracij in oportunističnega dela socialističnih in socialdemokratskih v socialistični delavski internacionali združenih strank, na drugi pa je do kraja srečanja razburjalo kri vprašanje o soodvisnosti sistema in politične prakse stalinizma (v vzhodno-evropski terminologiji »obdobja kulta osebnosti«) ter sovjetske zunanje politike tridesetih let, s tem pa seveda tudi posledic, ki jih je imel tedanji razvoj v sovjetski komunistični partiji s čistkami in likvidacijami za politiko Kominterne, evropske komunistične partije in odnose v evropskem delavskem gibanju. Opozorila, da bi bila po padcu ljudske fronte v Čilu in dogodkih na Portugalskem kritična in poglobljena analiza vzrokov, ki so onemogočili trdnejše in uspešnejše povezovanje v delavskem gibanju med obema vojnama, posebej aktualna, so bila dovolj neuspešna in praktično brez odmeva. Linško srečanje je s svojo razpravo o ljudsko-frontovskem gibanju pred štirimi desetletji ostalo daleč od takih iskanj, nasprotno: razkrilo je, da ploden razgovor raziskovalcev tako različnih ideološko-političnih nazorov kot so bili tokrat udeleženci konference, o temah, ki s svojimi dolgoročnimi posledicami segajo prav v sodobni čas, skoraj ni mogoč.

O problemu samem v bistvu ni bilo povedano nič novega in so referati kot razprava ostajali v okvirih razhajanj, ki so znana iz sodobne zgodovinske literature. Glavna referata sta bila dva in v znaku že omenjenega komunistično-socialističnega nasprotja: prvega (»Enotna in ljudskofrontovska politika v antifašističnem boju do leta 1959«) sta pripravila K. K. Širinja (Moskva, SZ) in H. Schuhmacher (Berlin, NDR), drugega (»Stališča komunistične internacionale (KI) in socialistične delavske internacionale (SAI) do enotne fronte«) pa Erich Matthias in Hermann Weber (oba iz Manheima v ZRN).

Širinja in Schuhmacher sta v skladu z znanimi sovjetskimi in vzhodnoevropskimi stališči naglasila odločilno vlogo Kominterne (KI), komunističnih partij in Sovjetske zveze v združevanju evropske leve v boju proti fašizmu in ugotovila, da je ljudsko-frontovsko povezovanje politično in teoretično utemeljil VII. kongres KI, ki je bila sploh edino družbenopolitično gibanje časa s teoretično in praktično izoblikovanim konceptom protifašističnega boja. Za oba avtorja je imela ljudskofrontovska politika nesporno razredno-proletarski značaj in je tako v mednarodnih razmerah (sindikati) kot v posameznih državah, kjer so se socialisti s komunisti tesneje povezali, dosegla pomembne socialne in politične uspehe. Posebno v Španiji (!) in Franciji, kjer je ljudsko-frontovsko gibanje doseglo največji obseg, naj bi spodbudili to gibanje komunisti in vse do njegovega poraza v njem obdržali glavno pobudo. Širši razmah enotnega protifašističnega in protivojnega boja evropskega delavskega razreda naj bi oviral zlasti »oportunistem, antisovjetizem in anti-komunizem« desnega krila socialdemokracije, medtem ko je našel ta boj močno in

praktično edino oporo v Sovjetski zvezi, ki je usmerila vsa svoja prizadevanja v Društvu narodov, Kominterni in s konkretno vojaško, gospodarsko in politično pomočjo v Španiji, v odpor proti fašizmu in k ohranitvi miru v svetu. S kapitulacijo zahodnih meščanskih demokracij v Münchnu nato avtorja nista razložila le konca ljudsko-frontovskega sodelovanja, temveč je po njunem mnenju le v luči Münchenskega dogovora in poizkusov zahodnih demokracij, da bi se same pogodile s Hitlerjem, razumeti ves kasnejši razvoj kominternske in sovjetske politike do leta 1941. Ob kraju sta Širinja in Schuhmacher omenila še negativne posledice »kulta osebnosti«, ki naj bi neposredno prizadele tudi delo Kominterne, njen kader (!) in nekatere komunistične partije (npr. KP Poljske). S Stalinovim »kultom osebnosti«¹ povezani pojavi pa za sovjetskega in vzhodnonemškega referenta še nikakor ne morejo biti opravičilo »za sabotazo najpomembnejše naloge časa«, tj. enotnega boja protifašističnih sil proti fašizmu, boja, v katerem je prav Sovjetska zveza ostala odločilna trdnjava.

V močno nasprotnem smislu sta na problem ljudsko-frontovskega združevanja in zlasti odnosa med socialisti in komunisti pokazala zahodnonemška referenta Matthias in Weber. Uvodoma sta se ustavila pri odnosih med SAI in KI v obdobju do leta 1934 in ugotovila, da so komunisti pobude za sodelovanje, ki jih je SAI vse od dvajsetih let naslavljal na vodstvo KI, ostro in dogmatično odklanjali in širili gesla o socialfašizmu in SAI kot agenturi imperializma, ki so poglobila nasprotje med socialisti in komunisti prav v času gospodarske krize in kritičnih političnih razmer v Nemčiji. V ocenjevanju politike KI sta avtorja ostala pri trditvi dela zahodnega zgodovinarja, da je od kraja dvajsetih let (1928) mogoče razumeti njeno politiko le iz njenega odnosa s Sovjetsko zvezo in, da je ta politika nato vsa trideseta leta podrejena sovjetskim zunanjepolitičnim in varnostnim interesom. Z istim argumentom sta razložila tudi preokret v politiki KI v letih 1934/35 in omenila, da ta preobrat dela vodstva SAI ni prepričal, kar je naslednja tri leta v njem povzročalo ostra razhajanja. V obdobju med 1935/38 naj bi tako v bistvu ne prišlo do tesnejšega zblizanja med obema internacionalama, sodelovanje naj bi se omejevalo na nacionalne sredine, medtem ko naj bi bil rezultat ljudsko-frontovske politike v odnosu med vodstvi obeh mednarodnih delavskih organizacij le prikrivanje nasprotij. Pod vtisom praktičnega dela komunistov v posameznih državah (Matthias in Weber sta poudarila zaprtost in ekskluzivnost partijskih organizacij, obračunavanja s protisovjetskimi oziroma protitalinskimi delavskimi skupinami itd.), nato moskovskih procesov in čistk, ki so prerastle sovjetske meje, prizadele Kominterno in posebej protisovjetske delavske organizacije v Španiji, naj bi ob vprašanju sodelovanja s komunisti v vodstvu SAI stalno grozil razkol. Ponovni preobrat sovjetske in KI politike po letu 1938 s sovjetsko-nemskim nenapadalnim paktom in novimi ocenami protifašističnega boja je po mnenju obeh zahodnonemških referentov dokončno razbil protifašistične vrste in v sklepu sta ugotovila, da se je obdobje končalo s krizo obeh organizacij, ob tem pa razkrilo, da je bilo upanje, da bi delavsko gibanje lahko zagotovilo mir, ponovno iluzija, saj med obema vojnama v resnici ni uspelo izoblikovati mednarodne politike socializma.

Obema referentoma, ki naj bi tako vsak s svojega vidika osvetlila splošne evropske razmere, so nato sledili referati o razvoju ljudsko-frontovskega gibanja v posameznih državah, razvila pa se je tudi burna razprava, v kateri je sodelovalo nekaj deset udeležencev konference, med njimi nekateri z zelo zanimivimi in izvirnimi osvetlitvami. (O razmerah v Jugoslaviji je najprej govoril Uroš Nedimović iz Sarajeva, v prosti razpravi pa France Klopčič.) Vseeno pa so tudi ti referati kot posegi v razpravo z redkimi izjemami sledili usmeritev obeh glavnih referentov, ostajali v okvirih nakazanega socialistično-komunističnega konflikta in tako obeh v sodobnem zgodovinarstvu prevladujočih pogledov na razdobje. Le posamezniki so poizkušali opozoriti na širše razsežnosti problema in nekatere v razpravi manj ali sploh ne omenjane vidike. V teh svojih poizkusih razširitve razprave so se približali prizadevanjem, ki jih je že nekaj časa slediti v zgodovinski literaturi — zlasti ob proučevanju španske državljanske vojne — in, ki se poizkušajo kompleksneje soočiti z odnosi v mednarodnem delavskem gibanju tridesetih let, preveriti s tradicionalnim konfliktom določene ocene in v tem smislu preseči prvi dve interpretaciji obdobja. Raziskovalci, ki so krenili v tej smeri, si prizadevajo ob upoštevanju značaja politike meščanskih demokracij raziskati tudi posledice stalinizma za zunanjo politiko Sovjetske zveze, Kominterne in odnose v delavskem oz. ljudsko-frontovskem gibanju, zajeti to gibanje v vsem obsegu njegove razceplje-

nosti in obenem tudi sam koncept ljudsko-frontovske politike širše problematizirati. Poziv k ljudsko-frontovskemu sodelovanju naj bi imel namreč dvojni učinek: na eni strani naj bi uspel del evropskega delavstva opozoriti na potrebo po skupnem nastopu proti rasti fašizma in spodbuditi široko povezovanje protifašističnih sil od komunistov prek socialistov in anarhistov do levih meščanskih skupin, toda obenem naj bi s podrejanjem zahtev po revoluciji skupnemu odporu proti fašizmu povzročil tudi razhajanja in v Španiji celo oborožen konflikt. (Za Španijo gl.: Pierre Broué, Émile Témime: *Revolution und Krieg in Spanien*, Suhrkamp-Verlag 1975; delo je prvič izšlo v francoščini 1961. leta in je še danes najboljše in temeljno delo o španski državljanski vojni.) Na linški konferenci je ostal med udeleženci, ki so razpravljali v tej smeri morda pre malo zapažen diskusijski prispevek Ursule Langkau-Alex iz Amsterdama, ki je opozorila na nihanja in razhajanja v več komunističnih partijah ob vprašanju začasnega opuščanja revolucionarnih ciljev v korist enotnega boja proti fašizmu, ob primeru Španije pa je nato v kratkih in zanimivih tezah pokazal na konflikt ljudsko-frontovskega gibanja in revolucije v Španiji Maciej Techniczek (Tel-Aviv), ki pa je bil za svoj prispevek zaradi ostre kritike Kominterne, Sovjetske zveze in španske komunistične partije, deležen predvsem zelo splošnih očitkov antisovjetizma.

Očitki pro- in antisovjetizma so bili v Linzu sploh na dnevnem redu, v iskanju antisovjetskih stališč pa je ostajalo dejstvo, da so trideseta leta čas najhujšega stalinskega pritiska, ki je usodno odmeval tudi v Kominterni in mednarodnem delavskem gibanju, v glavnem ob strani. V tem pa je linško srečanje tudi v največji meri razočaralo. Ob številnih, posebno po XX. in XXII. kongresu KP SZ razkritih razsežnostih stalinske politike, pričevanjih komunistov, ki so v času sami, aktivno in na odgovornih, izpostavljenih mestih posegali v dogajanje, zlasti pa ob vrstah monografij, ki obravnavajo posamezne vidike prakse in posledic stalinizma, se zdi skoraj neodgovorno vztrajati pri poenostavljanju trditvi, da so »pač bile napake«, ki so zmanjševale učinke pozitivnih prizadevanj Sovjetske zveze, Kominterne in evropskih komunističnih partij, da pa je bila glavna usmeritev pravilna in ves čas v skladu z interesi in možnostmi delavskega in protifašističnega boja. Na »antisovjetizem« zgodovinarjev, ki se lotevajo obdobja s socialističnih in socialdemokratskih stališč je mogoče odgovoriti le s kritično in podrobno analizo stalinizma v vseh njegovih razsežnostih, opozoriti na posledice, ki jih je imelo stalinsko razdobje ne le v notranjepolitičnem življenju Sovjetske zveze, temveč tudi v mednarodnih razmerah, nihanjih sovjetske in kominternske politike in razkriti učinke teh nihanj na odnose v evropskem delavskem gibanju ter uspehe protifašističnega, ne nazadnje ljudsko-frontovskega boja. Dve desetletji po XX. kongresu KP SZ postaja odsotnost take analize v vzhodnoevropskem, sovjetskem in zahodnem prokomunističnem usmerjenem zgodovinoписju že tragična vrzel, ki vedno znova spominja na Malrauxovo misel, zapisano ob naslovu »Španskega testamenta« Arthurja Koestlerja: »Une vie ne vaut rien, mais rien ne vaut une vie.« (A. Koestler, »Španski testament, Cankarjeva založba, Ljubljana 1938.)

Peter Vodopivec

Ob drugi točki dnevnega reda Razredni boj in nacionalno vprašanje v času druge internacionale se ni razvila tako razvneta debata kot ob prvi. Nivo diskusije pa je bil znatno višji in politične strasti se niso razvemale. Med diskusanti bi omenil prispevek F. Klopčiča (Ljubljana), ki je posegel v debato s prispevkom o stališčih Rennerja do tako imenovanih nehistoričnih narodov. Pokazal je na njegovo nerazumevanje za probleme malih narodov in za odnos zatirani—zatirajoči ter s tem vzbudil precejšnje zanimanje. Podrobneje pa bi se ustavil ob treh glavnih referatih, ki jim ni mogoče odrekati suverenega obvladanja snovi kot tudi iskrivih misli. F. Tych (Varšava) je v referatu govoril o nacionalnem vprašanju s posebnim ozirom na socialnodemokratske stranke srednje in vzhodne Evrope. Poudaril je, da so bila stališča voditeljev in strank v drugi internacionali do strategije in taktike razrednega boja ter nacionalnega vprašanja različna, neenotna tudi pri revolucionarnih marksistih. Tu je važno dejstvo, da je med 25 članicami druge internacionale igralo vodilno vlogo pet ali šest držav in od teh je le v Avstroogrski bilo nacionalno vprašanje zelo akutno. Zato so tudi ideje avstrijskih teoretikov (Rennerja, Bauerja) prevladovala med članicami druge internacionale, teoretična razglabljanja socialne demokracije manjših strank pa niso bila poznana. Odraz

takšne konstelacije sil v drugi internacionali se kaže tudi v tem, da je od devetih kongresov druge internacionale le kongres v Londonu 1896 imel na dnevnem redu nacionalno vprašanje, pa še ta bolj epizodno in resolucija, ki je zahtevala podporo težnji po neodvisni Poljski, ni bila sprejeta. Cezuro v stopnji interesa delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja pomeni ruska revolucija 1905, ki pomeni prvo ljudsko revolucijo v dobi imperializma in prvo povezavo nacionalnega gibanja z novodobnim socialnim gibanjem delavskega razreda proti ancien régimeu. Na prelomu stoletja se je namreč marksistična ideologija v velikem obsegu razširila in v znatni meri zajela tudi kmečke množice. Tako je na prelomu stoletja bila v socialni demokraciji cela pahljača stališč do nacionalnega vprašanja: pri že omenjenih velikih socialnodemokratskih strankah srednje in zahodne Evrope je prevladovalo stališče, da je politično karto Evrope treba obdržati kakršna je in zato naj se zatiranim narodom in manjšinam da čim večje demokratične pravice, ne da bi se jim dovolila odcepitev ali samostojna državna tvorba. Ta tendenca ni videla pozitivne povezave med nacionalnim vprašanjem in razrednim bojem, ali le njegove negativne aspekte kot slabljenje razrednih nasprotij, razbijanje enotnosti proletarskega boja, pospeševanje organizacijskega separatizma. Prva, ki sta dejansko pretrgala s to defenzivno usmeritvijo, sta bila Kautsky in Bauer, vsak na svoj način, vendar se nobeden ni postavil na stališče, da je nacionalno vprašanje del velikega družbenopolitičnega osvobodilnega gibanja v tej fazi imperializma. Naslednje je bilo stališče tistih socialnodemokratskih strank zatiranih narodov, ki so podpirale nacionalno gibanje tudi z uresničevanjem organizacijskega separatizma in so bolj poudarjale nacionalno skupnost kot razredno situacijo. Sem spadajo desno krilo poljske socialnodemokratske stranke v ruski Poljski, deloma češke in člani židovskega bunda. Tretje je bilo stališče predleninistične revolucionarne levece v Rusiji, ki je bila za najširšo nacionalno kulturno avtonomijo zatiranih narodov, ne pa za razbitje mnogonacionalnih držav. Takšno je bilo tudi stališče Roze Luksemburg. Predstavniki revolucionarnega sindikalizma v Franciji kot Lagardelle, Alleman in Hervé z listom *Leur patrie* so bili pod vplivom Proudhona in so bili na stališču nacionalnega nihilizma, zanje je bila nacija fikcija. Ta skupina je bila zelo neenotna in je bil diapazon njihovih idej raztegnjen od anarhističnih do smeri socialistične levece. Mnogi med njimi so ob izbruhu prve svetovne vojne postali skrajni šoviniisti. Od njih so se razlikovali francoski socialisti, katerih gledanje na nacionalno vprašanje je temeljilo na jakobinskih tradicijah in so bili prepričani o demokratičnem in republikanskem poslanstvu Francije. Njihov glavni predstavnik je bil Jean Jaurès. Leninovo stališče je temeljilo na razumevanju za rastoči pomen nacionalnega vprašanja, na razlikovanju med nacionalizmom zatiranih in zatirajočih narodov, na pravici narodov do samoodločbe, na analizi nacionalnega gibanja s stališča interesov proletarskega razrednega boja in neobhodni prednosti temu boju. Zanj je proletarski internacionalizem strategija razrednega boja, nacionalno osvobodilno gibanje pa je potencialni zaveznik socialistične revolucije. Lenin je bil tudi prvi, ki je videl ozko povezavo med nacionalnim vprašanjem in socialnim bojem proletariata, kot tudi negativne (nevarnost nacionalizma za proletarski razredni boj) in pozitivne (osvobodilni boj, slabljenje imperialističnih sil) posledice te povezave. Leninovo stališče se je v tem vprašanju razlikovalo od stališča Roze Luksemburg, ki je videla družbene tendence kapitalizma v ustvarjanju velikih, ne pa majhnih držav in je menila, da bo šel zgodovinski razvoj v smeri splošne človeške skupnosti, torej naj bi bila obstojen malih narodov iluzija. Roza Luksemburg se je tudi bala, da bi nevarnosti nacionalizma imele za delavsko gibanje težje posledice kot pa koristi. Bila je mnenja, da je proces oblikovanja narodov v kapitalizmu že zaključen in v dobi imperializma ni pričakovala nacionalnih vojn. Kot zadnje je omeniti še šovinistično stališče desnice v drugi internacionali, ki je temeljilo na civilizatorski vlogi in obrambni vlogi napredne demokracije tako na primer republikanske Francije proti cesarski Nemčiji ali pa cesarske Nemčije proti skrajno konservativni caristični Rusiji. Poudariti je, da je revolucionarna levica (tako ruska, nemška, poljska; holandska in druge) bila na skupni platformi glede kategorije naroda, skupna v stremljenju po nacionalni enakopravnosti in demokratizaciji, v proklamiranju proletarskega internacionalizma kot osnovnega principa proletarske strategije, prvo mesto pa je dajala socialni osvoboditvi delavskega razreda.

Hans Mommsen (ZRN) ima socializem za eno od treh dominantnih zgodovinsko-političnih struj od francoske revolucije dalje. Socialistično gibanje je po njego-

vem mnenju doseglo pravi razvoj, ko je meščanski liberalizem že izčrpal svoje progresivne sile. V srednji in vzhodni Evropi pa je še obdržal funkcije meščanskega gibanja kot prodor demokratične emancipacije ali kot odstranitev nacionalnega podjarmljenja tam, kjer so ga neuspele meščanske revolucije okrepile, namesto da bi ga omilile. Enako kot zgodnji liberalizem je tudi socializem smatral nacionalizem za prehodni fenomen, ki bo v razvoju civilizacije izgubil svojo politično virulenco. Pričakovanje, da je nacionalizem fenomen, ki je povezan s tipom zahodne kapitalistične industrijske družbe, se ni izpolnilo, kar velja še za današnji čas. Gledanju, da je nacionalizem prehodni pojav, je deloma pripisati teoretični nedostatek socialistične teorije o nacionalnem vprašanju, glavne korenine pa je iskati po eni strani v idealističnih vplivih, po drugi strani pa v marksističnemu zgodovinopisju, ki je nagibalo k temu, da je zastopavljalo nacionalizem kot zgolj fenomen družbene nadgradnje. Marx in Engels se nista nikoli sistematično ukvarjala z nacionalnim vprašanjem, njuna prvotna analiza je bila pod močnim vplivom idealističnih tradicij Rousseauja, Herderja in Hegla. Njuna predstava, da bo revolucionarno gibanje proletariata napravilo konec vseh razredov in tudi nacionalnosti, je transcendirala meščanski kozmopolitizem in odmaknila odstranitev nacionalnosti kot političnega in moralnega faktorja. Tudi po letu 1848 je Marx še ostal na idealističnih tradicijah. Internacionalistična koncepcija Marxa in Engelsa je postavila problem nacionalne emancipacije za socialno, ker je v razvoju kapitalizma in njegovem premagovanju z diktaturo proletariata imel nacionalizem v bistvu samo akcidentalni karakter. Ta program bi moral preprečiti ustvaritev velikih državnih enot kot predpogoja zrele kapitalistične produkcije. Zato sta Marx in Engels kategorično zavrnila princip samoodločbe narodov, ki je v prvi internacionali imel žive simpatije. Za narodnoosvobodilna gibanja Marx razen za Irsko ni imel razumevanja. Še 1848/49 je smatral, da so nacionalna prizadevanja narodov vzhodne in jugovzhodne Evrope z izjemo poljskega le ovira evropske revolucije. To nepriznavanje pravice do življenja tem narodom ima vsaj pri Engelsu nemško nacionalne momente. Marx in Engels slovanskih nacionalnih gibanj nista sovražila le zaradi ruskega carizma, ampak zato, ker bi lahko zavrla ali preložila na kasnejši čas evropsko revolucijo. To njuno napako je v revolucionarni teoriji popravil šele Lenin, ki je priznal narodom pravico do samoodločbe. Izkusnje revolucije 1848 so njuna kozmopolitska gledanja spremenila na račun bolj realne ocene in sta priznala razvoj delavskih strank pri posameznih narodih. Na podlagi teoretičnih pomanjkljivosti o nacionalnem vprašanju je čas druge internacionale prežet z negotovostjo najti ustrezno strategijo proti meščanskemu nacionalizmu. Primer tega so skrajno nasprotujoča teoretična stremljenja Kautskega, ki je izhajajoč iz mehanicistične predstave modernega naroda zastopal stališče nacionalne države, ki naj bo za določen čas bojišče proletariata. Moči integralnega nacionalizma imperialistične epohe, ki je bila indirektna posledica industrijskih in obrtniških mas, ki jih socialistične stranke kljub velikemu organizacijskemu porastu niso integrirale in ki so izgubile svojo socialno okolje in s tem socialno identiteto, ne bi mogel zavreti niti konsekvntni levi antiimperialistični in antimilitaristični kurz. Zato je metodično napačen izgovor, da je pripisati katastrofo druge internacionale oportunističnemu socialističnim voditeljskim elit. Nikjer se pa pomanjkanje teoretične jasnosti v nacionalnem vprašanju ni pokazalo tako jasno kot v Avstro-ogrski. Pred hainfeldskim kongresom se je smatralo, da hoče buržoazija z razpihovanjem nacionalnih nasprotij proletariata razcepiti. Kako težavno je bilo najti skupni jezik med različnimi nacionalnostmi kaže kompromisni brnski program, ki je izločil vsa sporna vprašanja. Posebej je Mommsen poudaril prispevek Otta Bauerja v zakladnico teoretične marksistične misli, saj je bil prvi, ki je smatral, da nacionalna nasprotja niso zgolj čisti fenomen družbene nadgradnje, ki bodo v socializmu sama po sebi odmrila, ampak je menil, da bodo nacionalne posebnosti šele v socializmu prav prišle do izraza.

Zelo zanimiv je bil tudi referat levega socialista iz Izraela Peretza Merchava, ki je zelo jasno in pregledno podal definicijo naroda pri različnih marksističnih teoretikih. Posebej je poudaril razliko med ruskimi socialnimi demokrati in židovskim socialističnim bundom o nacionalnem vprašanju. Prvi so bili konsekvntno na stališču teritorialne avtonomije, ki se lahko pokriva z nacionalno, ni pa to nujno, medtem ko so bili drugi za personalni eksteritorialni princip kulturne nacionalne avtonomije. Po njegovem mnenju ni bila Ahilova peta avstrijske socialne demokracije pred prvo svetovno vojno, nacionalni federalizem v strankinih organizacijah, am-

pak je bil to čedalje večji odklon od revolucionarnega marksizma, reformizem. Dejal je, da definicije o nacionalnem vprašanju Jauresa, Kautskyja, Bauerja in Rennerja preveč podcenjujejo teritorialne in ekonomske aspekte, medtem ko Stalin upošteva sicer vse elemente, vendar jih formulira preveč dogmatsko alternativno. Dogajanje in izkušnje zadnjih sto let nam kažejo, da je človeštvo dualistično razčlenjeno: po socialnoekonomskih organizmih v narode in po produkcijskih razmerah v razrede. Zato pa moramo smatrati nacionalno vprašanje za zgodovinsko-sociološki aksiom in je utopično prognozirati kdaj nacionalnega vprašanja ne bo več.

Za konec naj dodam še nekaj tehničnih podatkov. Enajste linške konference se je udeležilo okrog 120 zgodovinarjev iz večine evropskih držav, Japonske, ZDA in Izraela. Neposredno pred konferenco pa je izšel tudi sedmi zvezek konferenčnih materialov, ki priobčajo referate in diskusijo devete linške konference 1973. Na dnevnem redu naslednje konference pa bo obravnavanje sindikalnega gibanja v času druge internacionale.

Franc Rozman

MEDNARODNI KONGRES O GOSPODARSKIH IN KULTURNIH ZVEZAH MED MARKAMI IN VZHODNO JADRANSKO OBALO OD 13. DO 19. STOLETJA

(Convegno internazionale di storia sulle relazioni economiche e culturali
tra le Marche e la sponda orientale adriatica nei secoli XIII—XIX)

Senigallia, januar 1976

Kongres je bil v okviru dejavnosti društva za zgodovino Mark v Anconi (La Deputazione di Storia Patria per la Marche), idejo zanj pa je dal Sergio Anselmi, profesor zgodovine na univerzi v Urbinu, ki je kongres tudi organizacijsko in vsebinsko pripravil. Aktivni udeleženci kongresa so bili profesorji, arhivarji in muzealci iz Ancone, Urbina, Macerate in Padove, iz Lillea ter iz Ljubljane, Splita in Dubrovnika, ki se v svojem znanstvenem delu ukvarjajo tudi z zgoraj omenjeno problematiko. Zanimanje za kongres je bilo med občinstvom nenavadno živo in je bil obisk pri vseh zasedanjih kongresa zelo velik. Tudi oblastni forumi, od pokrajinskih do občinskih, so dali kongresu poseben poudarek; toda na kongres so poslale svoje zastopnike tudi državne ustanove, med drugim zunanje ministrstvo. Zal se kongresa kljub vabilu ni udeležil predstavnik jugoslovanske ambasade v Rimu; telegrafsko poslani želje za uspešno delo kongresa neugodnega vtisa niso mogle popraviti.

Tematika kongresa, gledano v celoti, ni bila nova; podobni kongresi so že bili, tako npr. v Brindisiju, Lecce in Tarantu leta 1971 (glej ZČ 26, 1972, str. 143 sl.). Poudariti pa je treba, da ga je organizirala nova sredina in da so na njem nastopali z italijanske strani predvsem zgodovinarji iz univerzitetnih središč v Anconi, Macerati in Urbinu. Ni pretirano reči, da se je tod poleg kroga znanega profesorja P. F. Palumba, vodje Centro di Studi Salentini, ustvarilo še drugo središče, ki se načrtno posveča proučevanju problematike povezav med deželami na obeh straneh Jadrana. To stanje raziskovalne dejavnosti v Italiji še v povečani meri obvezuje tudi vse zgodovinarje, ki proučujejo ta vprašanja pri nas, da se na nek način organizirajo in tesneje povežejo za na dolgi rok planirane skupinske ali individualne raziskave. V veliki meri bi se to moglo storiti v okviru komisije za jugoslovansko-italijanske povezave pri Nacionalnem komiteju za zgodovinske vede, katere delo je v zadnjem času zelo poživelo. Vsekakor pa bi bilo treba že enkrat resno razmisliti, kar sem predlagal že pred dobrim desetletjem, o ustanovitvi jugoslovanskega raziskovalnega centra (akademije) za te študije nekje v Italiji.

Referati so zajeli razen 13. stoletja celotno programirano obdobje, vsebinsko pa so zajeli v veliki večini gospodarsko problematiko. Posebej je poudariti, da je nenavadno velik del italijanskih referentov izbral kot snov svojih referatov prikaz migracije Slovanov v Italijo ter njihovo življenje in vlogo v njej (M. Natalucci, *Insedimenti di gruppi dalmato-schiavoni e di Albanesi nell'Anconitano*; M. Sensi, *Fraternite di Slavi nelle Marche, secolo XV*; S. Lussu, *Immigrazione albanese e*

slava nelle Marche; S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi nell'economia agricola delle Marche nel basso medioevo). Najgloblje je segel v to problematiko s svojim referatom S. Anselmi, ki je poudaril, da je medsebojno povezovanje dežel na obeh straneh Jadranskega morja postalo živahnejše že od konca zgodnjega srednjega veka dalje in da o tem dogajanju priča cela vrsta zgodovinskih pojavov, med njimi tudi migracije Slovanov v Italijo. Posebej se je omejil na aktivnost doseljenih Slovanov v kmetijstvu v 15. stoletju. Postajali so lastniki kmetij ali večjih in manjših delov plodne zemlje, koloni (coloni, socii), spolovinarji, pastirji in tudi hlapci najrazličnejših vrst ter s tem prispevali močan delež tej gospodarski dejavnosti v Italiji. Med drugimi referenti (G. G. Gatella, R. Paci, ki je obravnaval trgovska nasprotja med Ancono in Splitom v 16. in 17. stoletju, C. Verducci, G. Piccinini, D. Cecchi, W. Angelini, A. Ventura idr.) naj posebej omenim specialista za zgodovino solarstva v Sredozemlju in dobrega poznavalca solarstva na Pagu J. C. Hocqueta, profesorja iz Lillea, ki je imel zelo zanimivo predavanje o vlogi ankonskega pristanišča, soli iz Paga in dubrovniške mornarice v jadranski trgovini in plovbi. Ker so številni prijavitelci iz Jugoslavije odpovedali udeležbo, je na kongresu nastopilo samo pet jugoslovanskih predavateljev. Njihov nastop je bil v nasprotju z nastopom domačinov v celoti mnogo manj celovit; drugačen zavoljo nepovezanosti in neorganiziranosti ni mogel biti. Splitski profesor pravne fakultete A. Cvitanić je govoril o prispevku markizanskih pravnikov pri nastanku splitskega statuta, direktor dubrovniškega pomorskega muzeja J. Luetić pa o zaposlitvi mornarjev iz ozemlja Mark na dubrovniških ladjah v 18. in 19. stoletju. Preostali trije referati so obravnavali trgovske zveze jugoslovanskih dežel z Markami. I. Voje je prikazal trgovino med Dubrovnikom in Markami ter obratno v 14. in 15. stoletju, F. Gestrin trgovino s kožami iz Podonavja in širšega balkanskega prostora ter Levante prek slovenskih dežel in Dubrovnika v Ancono in dalje v 15. in v prvi polovici 16. stoletja. D. Božić-Buzanić, višja arhivarka v Splitu, pa je orisala trgovino med Splitom in Markami v 18. stoletju ter z njim nekako nadaljevala referat R. Pacija, profesorja v Macerati.

V razliko od podobnih kongresov v Italiji je na tem kongresu po zaslugi organizatorjev prevladalo načelo: ne samogovor predavateljev, marveč znanstvena razprava. In resnično je po vsakem zasedanju sledila dolga in živahna znanstvena diskusija, ki je posegala v vrsto problemov v zvezi z referati pa tudi izven njihove vsebine. Morda je prav v tem iskati enega izmed vzrokov za velik obisk poslušalcev na kongresu.

Kongres je organizacijsko in vsebinsko povsem uspel in organizatorji so ob zaključku izrazili željo in namero, da bi se s to obliko dela na obeh straneh intenzivneje nadaljevalo. Spodbuda v tej smeri naj bi bil kongres tudi za nas.

Ferdo Gestrin

OCENE IN POROČILA

Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo (973—1805)*, Škofja Loka (Muzejsko društvo) 1973, 563 strani.

Pisec, najboljši poznavalec zgodovine freisinške posesti na Slovenskem, je v knjigi, ki jo je sam označil za svoje življenjsko delo, strnil del predvsem v arhivih pridobljenega znanja v pregledno podobo razvoja loškega gospostva in Škofje Loke skozi dobo, dolgo več kakor 800 let. V slovenskem zgodovinopisju tako zastavljenega dela, ki bi tesno povezovalo širše področje podeželja z njegovim mestnim središčem, doslej pravzaprav še nismo imeli. Loško gospostvo s svojim sklenjenim ozemljem v dveh rečnih dolinah s tedaj važnimi prometnimi potmi in s širšim ravninskim svetom na Sorškem polju pred njima ter s Škofjo Loko kot njegovim upravnim središčem ni dajalo za tako zasnovano samo možnosti, marveč je vanjo takorekoč sililo. Rezultat skupne obravnave dveh področij življenja, vaškega in mestnega, pa je vsekakor ta, da so se vsa medsebojna povezovanja, vplivanja in tudi nasprotja teh dveh svetov mogla prikazati v vsej kompleksnosti tedanjega ne zgolj enostavnega razvoja, kakor je to storil pisec knjige. Prav to bi moralo biti vzpodbuda za podobna proučevanja drugih regij in mest.

Opisu življenja na loškem ozemlju do njegove podelitve freisinški cerkvi (str. 1—7) sledi poglavje o loškem gospostvu in Škofji Loki do srede 15. stoletja (str. 9—108). V njem je pisec podal razvoj fevdalizma na loškem gospostvu, njegovo gospodarsko in upravno organizacijo v prvih stoletjih obstoja, kolonizacijo in položaj kmeta, preraščanje v zemljiško gospostvo in spremenjeni odnos do podložnikov, cerkveno organizacijo ter versko življenje. Vzporedno teče prikazovanje življenja neagrarne sredine od začetkov Škofje Loke dalje, razvoj obrti in trgovine na loškem ozemlju in razvoj fužinarstva v Železnikih. To je bil čas, ko je bila Škofja Loka že od srede 14. stoletja med drugim tudi v tesnejših povezavah s Piranom. V dopolnilo že znanim podatkom, naj jih tu še nekaj navedem. Leta 1371 je Ivan iz Škofje Loke (Iuanus Scabonus de Scufiglaloca), ki je bil prebivalec Pirana in je stanoval v Porta Domo, napravil testament in v njem zapustil nekaj denarja župnijski cerkvi, ukazal izplačati več dolgov, zapustil dva svoja vinograda v Kaštinjoli in Parecagu nekemu Gregoriju, vino, ki ga je imel v hiši in vse drugo premoženje pa je zapustil revežem. O medsebojnih trgovskih zvezah verjetno govori podatek, da je bil leta 1410 ser Anton, sin Ivana iz Ogrske, tedaj prebivalec Pirana, dolžan Janžu iz Škofje Loke (Ançelus Sclaus de Scufialocha) 18 liber, a Mihaelu, sinu Primoža iz istega mesta (Michael de Scufialocha) 11 liber malih denarjev. Slednji se navaja kot upnik zopet leta 1417. Blaž, sin Almerika iz Korčule, tedaj prebivalec Pirana, mu namreč v testamentu določa 16 liber, ki mu jih je bil dolžan (PA — Test. VI — 1371 avg. 1, Test. IX — 1410 dec. 17 in 1417 nov. 26). Na podoben način je v naslednjem poglavju (str. 109—353) pisec obravnaval čas od srede 15. stoletja do velikih reform v 18. stoletju. V njem gospostvo in mesto doživljata višek razvoja v fevdalnem obdobju obenem pa velike pretrese v zvezi s kmečkimi vojnami, dogajanji zaradi razvoja patrimonialnih gospostev znotraj deželoskosodnih mej gospostva in nasprotij z deželnimi knezi, pojavov reformacije in protireformacije itd. Temu sledi prikaz obdobja od terezijansko-jožefinskih reform do sekularizacije loškega gospostva in konca freisinške posesti na loškem ozemlju (1803, str. 355—402 in 439—446). V posebnem poglavju (str. 403—438) pa je dal pisec sliko populacijskega razvoja na tem delu slovenskega ozemlja od konca 13. stoletja dalje, pri čemer se je večji del obravnavanega obdobja opiral na urbarje (od urbarja iz leta 1291 do urbarja iz leta 1754) in analizo njihovih podatkov, pozneje pa na seznam štetja (leta 1780) in urbarialne zapise (leta 1817). V dodatku se zato, »da bi dobili posamezni podatki stvarnejšo podobo« zbrani podatki o merah, denarju in cenah na loškem gospostvu v obravnavanem obdobju, dopolnjujejo pa ga seznam freisinških škofov, njihovih oskrbnikov oziroma glavarjev ter drugih uradnikov na gospostvu in seznam mestnih sodnikov. Knjiga je bogato ilustrirana,

opremljena z zemljevidi in skicami, s tabelami in grafikoni, znanstveno uporabo pa olajšujeta krajevno in osebno ter stvarno kazalo.

Knjiga, ki je zanjo pisec dobil nagrado Sklada Borisa Kidriča, zavoljo tega skromnega poročila ne bi smela ostati brez podrobne znanstvene ocene v Zgodovinskem časopisu. To bi moral vsekakor napraviti tisti, ki mu je proučevanje tega obdobja slovenske zgodovine znanstveno področje in službena dolžnost.

Ferdo Gestrin

Veselin Kostić, Dubrovnik i Engleska 1500—1650. Posebna izdanja SANU, knj. 488, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 26, Beograd 1975, 660 strani.

Le pred nekaj leti je avtor, profesor na oddelku za anglistiko v Beogradu, napisal obsežno knjigo z naslovom *Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700 godine* (Posebna izdanja SANU, knj. 458, Odeljenje literature i jezika, knj. 22, Beograd 1972). Sedaj je pred nami nova knjiga istega avtorja, ki bi jo mogli označiti za nekako nadaljevanje prve. Toda za zgodovinarje je mnogo pomembnejša od nje, ker nam daje podroben vpogled v razvoj pomorskih, trgovskih in diplomatskih povezav med Dubrovnikom in Anglijo; drugih jugoslovenskih dežel se ob tem le bežno dotika.

V prvem in najboljšežnejšem delu knjige (str. 5—317) je avtor zajel zgoraj omenjene zveze Dubrovčanov z Anglijo. V srednjem veku neposrednih povezav med Dubrovnikom in Anglijo sicer ni bilo, pač pa so v 15. stoletju posamezni dubrovniški trgovci uporabili za pot v Anglijo beneške galeje (galee di Fiandra), ki so vsako leto opravljale konvojsko plovo med Benetkami in Londonom. Taka trgovca sta bila npr. John Noble de Ragusa, ki je že sredi 14. stoletja živel v Londonu na Lombard Street, in John Manewych okoli leta 1430, verjetno član rodbine Miomanović, ki je v tistem času kot edina dubrovniška trgovska hiša trgovala tudi z angleškim blagom (karasje). S temi ladjami so prihajali verjetno na grob Tomaža Becketa v Canterbury poleg Dubrovčanov tudi prebivalci drugih krajev iz Dalmacije. Vsekakor pa so s temi ladjami ves pozni srednji vek prihajali kot mornarji in veslači v angleška pristanišča številni prebivalci iz vzhodne jadranske obale, Dubrovčani in drugi, a tudi iz globokega zaledja. Na podlagi popisa mornarjev in veslačev na eni izmed beneških galej iz leta 1484, ko je na njej služilo 171 ljudi, večinoma Slovanov iz Zete, Črne gore (Paštrovićev), ustja Bojane, Ulcinja, Bara, Kotora, Budve, Dubrovnika, Hercegnovega, Zadra, Trogira, Hvara, a tudi iz Bosne, Zagreba, Ljubljane in Kranja oziroma Kranjske (Zorzi de Lubiana, Jacomo de Lubiana, Stefano de Craina), avtor sodi, da je vsako leto s konvojem, ki so ga praviloma sestavljale štiri galeje, prišlo v Anglijo 500—1.000 mož posadke, ki so preživeli tod več mesecev. V času ko so prebivali v Angliji, so ti mornarji in veslači v mnogih krajih okoli Londona, Southamptona, Sulisburja in Winchestra, a prišli so vse do Plymoutha, Exetra in Bristola, trgovali z blagom, ki so ga pripeljali s seboj, a mnogi so romali tudi v Canterbury. Ker je bilo med njimi mnogo ljudi, večjih rokodelstva, so opravljali le-ti tudi svojo obrt v raznih krajih Anglije, zlasti okoli Londona in Southamptona.

Po letu 1500 so postajali beneški konvoji v Anglijo vse bolj redki. To pa je bil čas, ko so se ustvarile neposredne zveze med Dubrovnikom in Anglijo in so se začeli dubrovniški trgovci naseljevati v Londonu, kjer so ustvarjali svoje firme. V prvi polovici 16. stoletja so bili med njimi Nikola Sorkočević, ki je bil v Angliji v letih 1512—1529, dalje Luka Lukarević in njegov sin Peter, Evangelist Brailović in njegovi bratje, Mihael Bonić in Jerko Đurđević. Ta razvoj doseže višek v drugi polovici 16. stoletja. Tedaj sta bili največji in najuspešnejši dubrovniški firmi v Londonu firma bratov Nikolaja in za njim Augustina Nalješkovića (1537—1576) ter firma Gučetić, ki sta jo vodila brata Rafael in z njim Nikolaj (1540—1595), ki je bila po moči takoj za firmo Nalješković in je imela agente v Lyonsu, Rouenu, Antwerpnu, Hamburgu, Kölnu, Firencah, Lucci, Neaplju, Bresciji, Veroni, Anconi, Benetkah in drugod. Toda v tem času so bili v Londonu še mnogi drugi dubrovniški trgovci, ki so bili povezani s tema dvema firmama: Frano Gradić, Marin Crijević, Benedikt Gundulić, Stijepo Gradić, Bernard in Dominik Pučić, Ivan Monaldović, Ivan Rastić, Pavle Gundulić, Marin Gučetić, Mato Bobaljević, Nikola in Jerko Menčetić in drugi. Trgovali so v Evropi in Dubrovniku zlasti z angleškim suknom (kerasje), ukvarjali so se s finančnimi posli in pomorstvom. Po letu 1595 so začele neposredne zveze Dubrovnika z Anglijo slabeti in število dubrovniških trgovcev

v Londonu se hitro zmanjšuje in po letu 1620 ni več stalne dubrovniške firme v Londonu. V tem času se omenjajo še trgovci Ivan Vuković, Lovro Milutinović in Stijepo Gradić.

V drugem delu knjige (str. 318—378) je dal avtor sliko zvez in povezav Angležev z Dubrovnikom, ki so seveda mnogo manj živahne, kakor so bile zgoraj prikazane zveze v obratni smeri. Prvi Angleži se v Dubrovniku na prehodu omenjajo že konec 14. stoletja, toda prvi trgovci iz Anglije se v mestu pojavljajo šele okoli srede 15. stoletja, njihovo število pa se je nekoliko povečalo v naslednjem stoletju, a do okoli leta 1650 je že opaziti v Dubrovniku tudi vpliv Levantske kompanije. Poleg trgovcev srečujemo v Dubrovniku po avtorjevem prikazu vojake-najemnike, ki so se tu občasno in priložnostno ustavljali, prav tako pa tudi popotnike in razne pustolovce.

V tretjem delu knjige (str. 379—463) so zajete diplomatske zveze in uradno dopisovanje med Dubrovniško republiko in Anglijo oziroma njunimi poslaniki in uradnimi predstavniki, bodisi da je šlo za urejanje trgovskih in drugih gospodarskih zadev, bodisi da so obravnavali prave diplomatske zadeve. V delu pa je avtor vključil z vso upravičenostjo in v veliko korist poznejšemu raziskovanju obširen dodatek, kjer je objavil 42 dokumentov iz dubrovniškega in angleških arhivov (str. 465—564). Opremil ga je dalje s podrobnim prikazom neobjavljenih in objavljenih uporabljenih virov in literature (str. 600—618) ter s splošnim registrom (str. 623—660), kar olajšuje znanstveno uporabo knjige. Povzetek v angleščini, ki je pravzaprav zaključek in sinteza besedila, pa delo približa tudi tujemu bralcu.

Knjiga je pomemben prispevek k proučevanju dubrovniške (in splošno jugoslovanske) zgodovine v obravnavanem obdobju, z njo je avtor odprl nova obzorja v zgodovinskem razvoju naših ljudstev.

Ferdo Gestrin

M. M. Postan, *The Medieval Economy and Society — An Economic History of Britain in the Middle Ages*, Middlesex, Anglija, Pelican Books, 296 strani.

Pregled angleške srednjeveške gospodarske zgodovine, ki ga je napisal znani strokovnjak z univerze v Cambridgeu, zasluži pozornost zaradi kritičnih pogledov na nekatere v preteklem stoletju sprejete teze o značilnostih srednjeveškega obdobja.

Tako se že v prvem poglavju z naslovom »Rimska dediščina« avtor spoprime z romantično tezo, po kateri naj bi onstran Alp Germani, oziroma v Angliji Anglosaksonci postavili osnovo srednjeveškemu gospodarskemu in družbenemu sistemu neodvisno od rimske tradicije. Po Postanu tako ostra cezura ni v skladu s kontinuiteto naselij in prebivalstva. Anglosaški zavojevalci so namreč izkoristili ceste, nasipe in ostala zemeljska dela, ki so nastala pod Rimljani; to pa je seveda vplivalo na razporeditev prebivalstva v prostoru. Poleg tega so novoseleci prvotno prebivalstvo izkoristili kot delovno silo. Tako so se na mejah s keltskimi predeli ohranila celotna naselja avtohtonega prebivalstva, drugje pa so prvotno prebivalstvo predstavljali sužnji, o katerih poročajo viri iz petega, šestega in celo enajstega stoletja.

V anglosaškem obdobju, ki je trajalo do normanske zasedbe v drugi polovici enajstega stoletja, so se s krčenjem ravninskega grmičevja uporabna zemljišča razširila tja do prvotnih angleških meja. Tako je bila Anglija ob prvem kadastru iz leta 1086 (»Domesday Book« — tako imenovan, ker naj bi obravnaval slehernega enako in pravično kot zadnja sodba) že »stara dežela«. V naslednjih dveh stoletjih so namreč obdelovalne površine naraščale predvsem po poti notranje kolonizacije; prvič z melioracijo obširnih močvirnatih površin in drugič s krčenjem kronskih gozdov, ki so bili prvotno pridržani lovu, a so to omejitve v trinajstem stoletju omilili. Le deloma se je še tudi v dvanajstem stoletju angleška kolonizacija širila na periferiji, torej onstran prvotnih meja s Škotsko in Valižansko (Wales).

Širitev izkoriščenih površin in hkratno manjšanje poprečne velikosti kmetij nakazujejo znatno rast prebivalstva vsaj tja do začetka štirinajstega stoletja. Za gospodarstvo doline Taunton je uspelo iz davčnih zapiskov letni naravni prirast tudi natančneje določiti, in sicer na 0,85 odstotka. Vendar je že pred »črno smrtjo« (kuga leta 1348) prebivalstvo doseglo mejo, ki jo je dovoljevala prehrabena osnova, saj je ob vsaki slabši letini smrtnost občutno narasla.

Uporaba zemljišč in obdelovalna tehnologija sta bili v srednjem veku manj ustaljeni kot pa menijo zgodovinski sociologi Weber-Sombartove šole. Struktura

posevkov ni bila tako toga kot bi pričakovali na podlagi sistemov nadvoletnega oziroma natriletnega kolobarjenja s praho. Od srede trinajstega stoletja dalje je zapazno pri ozimni nadomeščanje rži s pšenico, domnevoma zaradi večje priljubljenosti pšeničnega kruha, pa tudi zaradi uvoza rži iz baltičkih dežel. Nadalje so že sredi trinajstega stoletja na nekaterih posestvih na površinah v prahi gojili stročnice. Torej sega vsaj ponekod tehnika popolne izrabe zemljišč, oziroma kolobarjenja brez prahe časovno mnogo dalj kot pa si to navadno predstavljamo. Zanimivo je tudi, da je obseg površin, na katerih so gojili oves, nihal, in sicer vzporedno z ritmom notranje kolonizacije. Ta posevek je bil namreč posebno primeren za vlažnejša in hladnejša področja.

K anglosaškim inovacijam na področju obdelovalnega orodja šteje predvsem težki plug (carruca), ki je nadomestil lažji rimski plug (aratra). Z njegovo uvedbo so postala uporabna poleg peščenih tudi bolj ilovnata zemljišča. Težki plug je vlekel po osem, pa tudi več volov, ki so bili pripeti na drog. Ta način vprege je bil učinkovitejši kot pa rimski, pri katerem sta vlekli plug dve živinčeti, ki ju je dušil ovratni jarem. Ker je bilo težki plug nerodno obračati, so v anglosaškem obdobju kvadratična zemljišča iz rimsko-keltske dobe nadomestili z dolgimi njivami. Hkratna uporaba večjega števila vprežne živine pa je imela tudi svoje družbene posledice. Zahtevala je namreč sodelovanje več družin, kar naj bi po Postanu povzročilo strnjeno naselitev v vaseh.

Družbena diferenciacija in obstoj graščinske posesti sta razvidna že iz pravnih institucij šestega in sedmega stoletja. Dodeljevanje fevdov v zameno za vojaške storitve med danskimi vojnami je proces diferenciacije sicer pospešilo, nikakor pa ne začelo. Podobno kot Marc Bloch, avtor torej ne sprejema t. i. viteške teorije začetkov fevdalizma, ki jo najdemo v Angliji pri Paulu Vinogradoffu in Stentonu (1945), na celini pa pri Alfonsu Dopschu. V kolikor je pri Anglosaksoncih oziroma Germanih obstajal primitivni komunizem, je moralo biti to pač v prazgodovinskem obdobju. Že v tretjem in četrtem stoletju so bili namreč Goti, Langobardi in zlasti Franki dokaj oddaljeni od tistega preprostega stanja, ki ga opisuje Cezar in ki je bilo mladim nemškimi svobodomislecem v oporo, ko so zagovarjali kmečko odvezo. Odtod tudi zgodovinska premaknitev nastankov fevdalizma v mlajše obdobje.

Glede srednjeveške posesti poudarja Postan odstopanje od klasičnega graščinskega tipa. Zlasti razmerje med pridvorno in podložniško posestjo je bilo krajevno in časovno dokaj različno. Eno skrajnost predstavljajo samostanska posestva, ki so bila skoraj izključno v lastni obdelavi, drugo skrajnost pa posestva viteških redov, npr. templarjev, pri katerih je bila vsa obdelovalna površina podložniška. Na splošno je zgodovinski proces potekal od graščinske k podložniški uporabi zemljišč, torej od tlake k dajatvam, oziroma indirektni renti. Ta proces je bil dokaj nagel v dvanajstem stoletju; v trinajstem stoletju se je ustavil oziroma je celo nazadoval; od štirinajstega stoletja dalje pa je zopet naraslo oddajanje zemljišč, kar je končno privedlo do razsula graščinskega gospodarstva.

V vsem srednjem veku je bila vaška samouprava dokaj pomemben družben dejavnik, zlasti v vaseh, ki so bile razdeljene na več gospostev. Seveda pa je dejavnost vaških upravnih in sodnih organov zgodovinsko manj izkazana kot delovanje plemiške oblasti, pač zaradi nižje izobrazbe oziroma nepismenosti osebja na vaški ravni.

Podobno kot je to za razmere na Slovenskem pokazal Sergij Vilfan, tudi na Angleškem ekonomske razlike niso strogo sledile ločnici med plemstvom in podložniki oziroma svobodnjaki. Še zlasti občutne pa so bile razlike znotraj teh kategorij.

Ceprav je bil prehod iz neplemiških slojev v plemiški razred sicer dokaj omejen, so vanj prodirali nekateri posamezniki neplemiškega rodu, zlasti pravniki. Trgovskim možem meščanskega stanu je to uspelo manj pogostoma kot pa navadno menijo zgodovinarji, ki ne upoštevajo dejstva, da je bil marsikateri trgovec po rojstvu plemič; mlajšim sinovom iz plemiških vrst uk v višjih trgovskih poklicih namreč ni bil pod častjo.

Glede pojva urbanizacije Postan sicer ne zanika upravičenosti Henri Pirenneove teze, po kateri naj bi bila mesta nastala zaradi potrebe po varnosti. Pirenneovo tezo so nemški avtorji razvili v vojaško teorijo nastanka mest, po njihovem vzoru pa je Maitland pokazal, da so se nekatera mesta v Angliji razvila v trdnjavah, ki so jih postavili v obrambo pred danskimi vdori. Postan trdi, da ta teorija, podobno kot tudi teorije, ki se naslanjajo na geografske okoliščine (božja pota, kri-

žišča, rečni prehodi) sicer pojasnijo specifično lokacijo mest, ne pa vzrokov njihovega nastanka. Po Postanu naj bi bila v fevdalnem okolju ostra pravna in poklicna ločnica med plemstvom in kmeti preprečevala, da bi se trgovske dejavnosti razvile v podeželskem okolju. Nastanek mest med desetim in trinajstim stoletjem pripisuje torej avtor potrebi trgovcev in obrtnikov po svoboščinah glede osebnega položaja oziroma kretanja, imovinskih razmerij in sklepanja pogodb. Take svoboščine so bile možne le v krajih, ki so jih upravljali možje, ki niso bili ne plemiči in ne kmetje. Mesta naj bi torej predstavljala nefevdalne otoke sredi fevdalnega morja. Tukaj velja pripomniti, da bi poleg vzrokov družbenopolitičnega oziroma statutarnega značaja lahko iskali odgovor na vprašanje nastanka mest tudi po ekonomski logiki. Koncentracijo določenih dejavnosti v centralnih krajih je npr. teoretično utemeljil August Lösch. Mikavno bi bilo njegov koncept preizkusiti na srednjeveških razmerah v Angliji ob upoštevanju razvoja prebivalstva in poklicne specializacije, podobno kot je to za južno Bavarsko storil Christaller.

Zvest angleški tradiciji pripisuje Postan tržnim silam oziroma cenam več vpliva kot pa je to pri srednjeveških zgodovinarjih v navadi. Sicer prizna, da je bilo oskrbovanje na trgu v srednjem veku omejeno na razmeroma ozek krog prebivalstva in na majhno število dobrin. Ravno zaradi take omejenosti in dokajšnje zaprtosti trgov pa je prišlo do znatnih kratkoročnih skokov cen, ko so se npr. zaradi slabe letine pojavili na žitnem trgu kupci, ki so sicer živeli od lastnega pridelka. Da so pa bile z dolgoročnega vidika cene razmeroma ustaljene, velja pripisati počasnim spremembam v razmerju med celotno ponudbo in povpraševanjem, kot tudi v načinu življenja in strukturi porabe. Načelo »pravične cene«, ki je bila več ali manj istovetna z običajno ceno, je sicer preprečevalo, da bi se cene prilagajale manjšim neravnotežjem med ponudbo in povpraševanjem, vendar pa se je led prelomil ob večjih oziroma dolgotrajnih neravnotežjih.

Raven realnih mezd se je spreminjala, predvsem zaradi demografskih vplivov na ponudbo delovne sile, pa tudi zaradi sprememb v povpraševanju, ko je npr. v poznem srednjem veku naraslo povpraševanje v suknarski manufakturi. Sicer pa je tudi obseg suknarske produkcije odseval tržne razmere, ko se je v trinajstem stoletju skrčil zaradi cenejših ponudb flamskega sukna, v štirinajstem stoletju pa razširil, ker je bila volna v Angliji cenejša kot drugje.

Poglavje o cenah vsebuje grafikone, ki prikazujejo kratkoročna nihanja kot tudi trende žitnih cen od srede trinajstega do srede štirinajstega stoletja; cene volom, pšenici in siru od 1208 do 1325; ter sedemletno giblivo poprečno stroškov mlatenja in vejanja na nekaterih posevstvih od 1250 do 1450. Avtor skuša prikazane spremembe tudi analizirati. Tako npr. pokaže, da se je cena volom dvigala ob vsakokratnem širjenju poljedelskih površin, ker je pač živina za oranje predstavljala glavni del poljedelskega kapitala.

Na splošno lahko trdimo, da je Postanovo delo uspela sinteza, ki prehaja v podrobnosti le tedaj, kadar so potrebne za pojasnitev nekega splošnega pojava oziroma razvoja. Posamezna poglavja vsebujejo opombe, ki bodo koristne pri poglobljenem študiju. Na koncu knjige najdemo izbrano bibliografijo ter imenski in predmetni register, kot bi ga želeli zaslediti bolj pogostoma tudi v podobnih slovenskih delih.

Toussaint Hočevar

Fritz Blaich, *Die Epoche des Merkantilismus*. Wiesbaden 1973. Izdajatelj Hans Pohl, založnik Franz Steiner, 203 strani.

Želimo opozoriti na to, da se je leta 1973 pojavila na knjižnem trgu poleg že znanih založb še nova, — Steiner v Wiesbadnu —, ki je pričela izdajati serijo publikacij s skupnim naslovom *Wissenschaftliche Paperbacks, Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Do sedaj je izšlo v tej seriji šest knjig; tri se tičejo nemške gospodarske in socialne zgodovine, tri pa so zasnovane zelo široko. Zvezek številka 2 na primer obravnava zgodovino ameriškega gospodarstva v 20. stoletju, o drugih dveh pa bomo več spregovorili nekaj vrstic niže. Kolikor imamo pregleda nad takšnimi in podobnimi serijami, moramo priznati, da je tudi ta zbirka dobro ali morda celo zelo dobro zasnovana; vse knjige so koncipirane po naslednjem načelu: ne preveč razvlečeno se najprej obravnava historiat razprav o določenem zgodovinskem problemu, sledi pregledno razporejen glavni tekst, ki ga spremlja citiranje literature, na koncu najdeš izdatno bibliografijo. Gre torej za kompandije, ki bralca

dobro informirajo o zadevni tematiki. Brošure niso tiskane v klasičnem tisku, ampak so razmnožene v moderni tehniki, vendar je ta »tisk« zelo čist in optično prijeten.

Zvezek št. 3 je Blaichova Epoha merkantilizma. Pisec se najprej posveti razlagi splošno znanega pojma 'merkantilizem' in citira tudi izvlečke iz del tistih gospodarskih zgodovinarjev in podobnih strokovnjakov, ki so »za merkantilizem«, in pomisleke oziroma kritiko ter odpor izvedencev, ki so iz takšnih ali drugačnih razlogov proti temu konkretnemu »izmu« v zgodovini, v zgodovinskem dogajanju. S tem je Blaich na desetih straneh svoje knjige jedrnato in pregledno podal debato, ki še danes teče o omenjenem starejšem obdobju evropske gospodarske zgodovine. Blaich je »za« in zato na naslednjih desetih straneh opiše predhodnike merkantilizma (monetarizem, kameralizem, colbertizem, bullionizem), potem pa časovno razmeji merkantilizem v raznih evropskih državah. Ostali del knjige je posvečen donesku merkantilističnega gospodarskega nauka k razvoju gospodarske teorije v splošnem in k teoriji gospodarske politike še posebej. V prvem primeru obdela merkantiliste po posameznih državah (Anglija, Francija, Sveto rimsko cesarstvo nemške nacije, Italija, Spanija, Švedska), v drugem primeru nauk o denarju in kreditu, teorem o aktivni trgovinski bilanci, o mezdi in delu. Ko takoj nato obravnava merkantilistična načela v praktični gospodarski politiki, se še bolj razširi in obdela poleg že naštetih držav še Holandijo, Švico in Rusijo.

Knjiga se zaključí z dodatkom o tako imenovanem neomerkantilizmu, ki naj bi se v letih po prvi svetovni vojni pojavljal v zunanjetrgovinski politiki mnogih držav po svetu; nekateri prištevajo celo kolonializem na prelomu stoletij k neomerkantilističnim pojavom. Res pa je, da je intervencionizem (značilnost merkantilizma) v dobi med obema svetovnima vojnama bil zlasti občuten v času velike gospodarske krize.

Jože Šorn

Winfried Baumgart, *Der Imperialismus. Idee und Wirklichkeit der englischen und französischen Kolonialexpansion 1880—1914*. Wiesbaden 1975. 178 strani, diagrami + 1 karta Afrike (1914) v prilogi.

Kot zvezek št. 7 je v isti seriji izšel Baumgartov Imperializem. Zasnova te knjige je podobna Blaichovemu sistemu dela.

V predgovoru pravi pisec, da sta v novejšem zahodnonemškem zgodovinopisju o predzgodovini prve svetovne vojne v središču raziskav prav nemški imperializem in nemška nacionalna zgodovina. Zato meni, da je izhodišče preozko in da to lahko vodi k enostranskim sodbam, saj je imperializem 19. in 20. stoletja bil tipično internacionalni fenomen in so zanj nacionalni okviri nezadostno obeležje. Evropska kolonialistična politika je enoten historični pojav in ga je treba zato kot takega tudi študirati.

Avtor se dotakne vloge misionarskih postaj, gradnje sueškega prekopa, parniških zvez, gradnje železnic v kolonijah, piše o pomenu časopisja za širjenje kolonialističnih zamisli, o eksportu kapitala itd. Ko citira teorije o imperializmu, podaja tudi Leninovo teorijo in jo vloži v dogajanje te dobe, enako karakterizira tudi odnose raznih socialističnih organizacij do imperializma. Balkana se dotakne prav na kratko: zaradi pomanjkanja kapitala se je Nemčija »izognila« Srbiji in jo prepustila francoskemu kapitalu; sama se je raje posvetila Romuniji in Turčiji.

Na koncu teksta dodaja Baumgart petnajst strani obsegajoč seznam tiskanih virov in literature o imperializmu; citira dela, objavljena v glavnih svetovnih jezikih, torej v angleščini, francoščini, španščini, ruščini, nemščini in nekaj tudi v italijanščini.

Jože Šorn

Wolfgang Zorn und Sybille Schneider, *Zur frühen Industrialisierung in Jugoslawien. Karten für die Jahre 1800, 1850 und 1900*. München 1974 (»WGI«-Berichte zur Regionalforschung, Heft 14).

Obravnavana knjiga je plod sodelovanja dveh znanstvenoraziskovalnih enot na Münchenski univerzi (sc. katedre za socialno in gospodarsko zgodovino ter fakultete za državno gospodarstvo), kot izdajatelj je fungiral znani Gospodarskogeografski institut (= WGI) Münchenske univerze, avtorja teksta pa sta univ. profesor dr. W. Zorn in znanstvena sodelavka dr. S. Schneider.

Delo je sestavljeno iz dveh poglavij besedila v ožjem pomenu te besede, dalje iz poglavja Bibliografija k industrijski zgodovini Jugoslavije v 19. stoletju, končno iz štirih kart v prilogi (štiri karte so odtisnjene v besedilu). Prvo poglavje je napisal Zorn in ga naslovil Industrijske karte 1800—1900 kot donesek h gospodarski zgodovini Jugoslavije. Omenja tudi težave, ki jih je moral prebroditi: pomanjkanje statističnih del ali sploh nobenih takšnih del (na primer za Osmansko državo), različni pojmi in kriteriji za ugotavljanje števila delavcev (npr. problematični »industrializirani kmetje«, dalje sezonski delavci, in podobno), različni pojmi in kriteriji za to, kaj je industrijski obrat in kaj ni, — in tako dalje. Na 24 straneh svojega teksta opiše avtor glavne značilnosti industrializacije v Jugoslaviji v omenjenem stoletju; besedilo je seveda koncipirano kot sinteza. — Drugo poglavje je napisala dr. Schneiderjeva; v njem podaja konkretno delo pri izdelavi kart in navaja vrsto jugoslovanskih raziskovalcev, ki sta jih obiskala oba pisca in se z njimi posvetovala. — Tudi tretje poglavje je sestavila ista avtorica. To je že omenjena bibliografija. Obsega 69 strani tiska ali precej več kot pol knjige. Navedenih je prek 600 bibliografskih enot, ki se tičejo gospodarske zgodovine jugoslovanskega ozemlja.

Ni dvoma, da sta avtorja opravila veliko delo. Mislim, da ne bomo smeli prezreti niti njunega teksta niti njunih kart. Verjetno bomo imeli pomisleke glede uvrstitve nekaterih obratov med tovarne, morda bomo pokritizirali pomanjkljivo izrisane komercialne ceste, vendar gre v celoti za delo, ki ga ne bo smel prezreti noben tuji ali domači strokovnjak. Bibliografija je dokaj izčrpna in bo tujino dobro informirala o tem, kaj je bilo do sedaj storjeno za boljše poznavanje gospodarske zgodovine. Kot nas je knjiga prijetno presenetila, tako nas je po drugi strani opozorila, naj pri nas doma še več ukrenemo v smeri lastne afirmacije v svetu.

Jože Šorn

Janko Pleterski — Branko Božič: Politična in socialna zgodovina Jugoslavije. Izdala Politična šola pri CK ZKS v Ljubljani 1975, 182 strani.

Politična šola pri CK ZKS v Ljubljani se je odločila, da bo za potrebe svojih slušateljev začela izdajati »Marksistično knjižnico«. Leta 1974 je izšla prva knjiga iz programa »Marksistične knjižnice« in sicer delo Aleksandra Kutoša: ZKJ — ustanovitev in razvoj. V letu 1975 je izdala naslednja tri dela: dr. Predrag Vranicki: Dialektični in zgodovinski materializem, dr. Janez Škerjanec: Ekonomika SFRJ in dr. Janko Pleterski — Darko Božič: Politična in socialna zgodovina Jugoslavije. V svojem programu ima še dve deli — dr. Boris Majer: Kultura in delavski razred in dr. Ostož Durjava: Politična ekonomija.

Pisca knjige Politična in socialna zgodovina Jugoslavije sta v uvodni besedi poudarila, da je to delo nastalo kot učbenik za srednjo politično šolo. Delo pri pisanju učbenika sta si pisca razdelila tako, da je besedilo za snov do 27. marca 1941 napisal Janko Pleterski, za snov od tega datuma naprej pa Branko Božič.

V uvodnem poglavju sta avtorja opredelila zgodovino in marksistični pogled proučevanja zgodovinskega dogajanja. Dr. Janko Pleterski nas v svojem delu knjige (str. 17—106) najprej seznanja z nekaterimi elementi zgodovine narodov Jugoslavije pred letom 1918 (državni položaj jugoslovanskih dežel pred prvo svetovno vojno, pomen gibanj narodov Jugoslavije za družbeno zgodovino, politične zamisli nacionalnih gibanj do začetka 20. stoletja, delavsko gibanje pri narodih Jugoslavije pred letom 1914 in narodi Jugoslavije v prvi svetovni vojni). Ta oris je potreben, sicer bi težko razumeli zgodovinske dogodke po nastanku jugoslovanske države. Avtor nadalje pravilno trdi, da lahko govorimo o zgodovini Jugoslavije šele od dne njenega nastanka — 1. decembra leta 1918, pred tem časom pa govorimo o zgodovini narodov Jugoslavije. Nato pisec obravnava obdobje zgodovine Jugoslavije od leta 1918 do leta 1941 po periodizaciji, ki jo je navedel že na začetku knjige.

Prvo obdobje zgodovine Jugoslavije zajema čas od ustanovitve jugoslovanske države do vidovdanske ustave. Pisec nam predstavi to obdobje kot čas revolucionarnega vrenja v naših deželah, kot čas oblikovanja revolucionarne delavske stran-

ke in kot dobo, ko velikosrbsko meščanstvo s pomočjo meščanstva drugih jugoslovanskih narodov utrjuje svojo razredno oblast, preprečuje revolucionarni razvoj, hkrati pa uveljavlja centralistično ureditev države.

Drugo obdobje obsega dobo od vidovdanske ustave pa do šestojanuarske diktature. Avtor imenuje to dobo — obdobje tako imenovanega navideznega oziroma lažnega parlamentarizma. Revolucionarno delavsko gibanje in njegova stranka — KPJ sta že ob začetku tega obdobja prepovedana. To je tudi doba stalnih kriz zaradi nerešenih socialnih vprašanj, predvsem pa v tem obdobju prihaja v ospredje nerešeno nacionalno vprašanje in nedosledna oziroma včasih, kar težko razumljiva politika meščanskih strank (npr. SLS vodi najprej proti-centralistično politiko, od leta 1927 pa podpira centralistični režim — »blejski pakt«).

Tretje obdobje obsega dobo od šestojanuarske diktature do atentata na kralja Aleksandra — oktobra 1934. To je obdobje kraljeve diktature, ki pa doživi popoln neuspeh in mora postopoma popuščati meščanski opoziciji, s tem da obnavlja navidezne oblike parlamentarnega življenja (oktroirana ustava, volilni zakon, zakon o strankah itd.).

Zadnje — četrto obdobje je pisec imenoval čas vladavine kraljevega namestništva, ki traja do napada fašističnih sil na Jugoslavijo — 6. aprila 1941. Značilnost tega obdobja je dokončna obnova in utrditev KPJ pod Titovim vodstvom ter boj za protifašistično ljudsko fronto. Pisec nam tudi oriše poskus utrjevanja meščanske oblasti z novimi strankarskimi političnimi zvezami — JRZ, ki imajo fašistične poteze in se v zunanji politiki naslanjajo na fašistične države. Režim je v tem obdobju še poskušal na zunaj rešiti tako imenovano »hrvaško vprašanje« s sporazumom Cvetković—Maček, vendar je nagli razpad Jugoslavije v aprilski vojni leta 1941 pokazal, da ta režim ni rešil nobenega bistvenega vprašanja jugoslovanske družbe.

Drugi del knjige zajema narodnoosvobodilni boj in socialistični razvoj Jugoslavije (str. 107—182), ki ga je obdelal Branko Božič. Pisec je svoj del knjige razdelil v šest obdobji.

Prvo obdobje zajema čas od pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu do drugega zasedanja AVNOJ. Drugo obdobje je čas od drugega zasedanja AVNOJ do razglasitve FLRJ — 29. novembra 1945. Tretje obdobje zajema čas od leta 1946 do 1948, četrto obdobje pa čas spora z Informbirojem od leta 1948 do 1953. Peto obdobje je čas od ustavnega zakona 1953 do sprejetja druge ustave leta 1963. Zadnje — šesto obdobje zajema dobo od ustave iz leta 1963 pa do sprejetja zadnje ustave leta 1974.

Avtor je razdelil čas NOB jugoslovanskih narodov v dve obdobji; mejnik je drugo zasedanje AVNOJ. Tu je prikazal napad fašističnih sil na Jugoslavijo in njegove posledice; priprave KPJ na vstajo in orožen boj jugoslovanskih narodov; razvoj in posebnosti NOB v posameznih jugoslovanskih deželah (Sloveniji, Srbiji, Bosni in Hercegovini, Hrvatski, Črni gori in Makedoniji); pomen NOO kot nosilcev nove ljudske oblasti ter značilnosti NOB; pomen prvega in drugega zasedanja AVNOJ; boj za mednarodno priznanje nove Jugoslavije in svoj pregled NOB strnil z razglasitvijo FLRJ — 29. novembra 1945.

Pregled povojnega obdobja Jugoslavije je pisec razdelil v štiri obdobja, kot sem že omenil. Tukaj je avtor prikazal napore za obnovitev porušene dežele, krepitev nove ljudske oblasti in začetek načrtnega gospodarstva ter sovražno politiko zahodnih sil in Stalinov oziroma informbirojevski napad na Jugoslavijo. Nadalje je pisec precej podrobno prikazal napore Jugoslavije za pozitivno rešitev tako imenovanega »tržaškega vprašanja« ter razvoj delavskega samoupravljanja kot posledico spora z Informbirojem oziroma iskanjem naše originalne poti v socializem. Svoj pregled je Branko Božič zaključil s prikazom politike neuvršenih in veliko vlogo, ki jo je pri tem odigrala Jugoslavija.

Lahko rečemo, da knjiga presega okvire učbenika in istočasno nudi dober pregled politične in socialne zgodovine Jugoslavije. S to knjigo sta avtorja prav gotovo uspešno opravila nalogo, ki sta si jo zadala pri pisanju in sicer, da naj delo »zapolni vrzel in pripomore k uspešnejšemu študiju novejše nacionalne zgodovine«.

Witzig, Daniel: *Die Vorarlberger Frage*. Basler Beiträge zur Geschichtswissenschaft, zv. 1932, Basel u. Stuttgart 1974 (drugi nepopravljen ponatis), 527 strani.

Obsežno delo švicarskega avtorja zajema problematiko avstrijske pokrajine Vorarlberg/Predarlsko takoj po prvi svetovni vojni. Gre za oris in analizo vseh tistih dejavnikov, ki so v tem času vplivali na prihodnjo usodo vorarlberškega prostora. Predvsem pa Witzigova knjiga pomeni tehten prispevek k vprašanju razpada avstroogrske monarhije ter nastajanju prve avstrijske republike. Kot je znano, se je večina Vorarlberžanov leta 1919 izrekla za priključitev te dežele, ki se je v tem času rešila podrejenosti Tirolski, Švici. Witzig analizira vzroke, ki so vodili k taki usmeritvi vorarlberškega prebivalstva; med njimi navaja tako historično povezanost tega prostora s področjem onkraj švicarske meje pa tudi gospodarske in prometne momente, med njimi švicarsko gospodarsko pomoč konec leta 1918. Nadalje je v knjigi natančno analizirana narava omenjenega vorarlberškega plebiscita za priključitev k Švici. Značilno je, da danes Vorarlberžanom tega koraka v Avstriji nihče ne očita, torej nasprotno ravnanje kot na Koroškem, ko se takratna prizadevanja Slovencev za združitev z matičnim narodom še danes večkrat označuje kot Koroški in Avstriji sovražno dejanje.

V knjigi so dalje orisane tiste silnice, ki so se prizadevale po ohranitvi Vorarlberga v mejah Nemške Avstrije, pa tudi za priključitev k nemški državi. Zanimiva pa so v tem orisu tudi švicarska razmišljanja o upravičenosti priključitve ozemlja tja do Arlberškega prelaza svoji državi: ta so bila tako narodnostne, prometno-politične kot vojaške narave; zadnje še posebej v luči morebitne priključitve ostale Avstrije nemškemu rajhu, dejstvo, ki bi moglo pomeniti nevarnost za švicarsko državo. Poleg tega je bil del politične pa tudi siceršnje švicarske javnosti naklonjen teritorialni razširitvi države. Po drugi strani pa je bilo tudi čuti vrsto ugovorov, od verskih pa tja do gospodarskih, pri čemer je igralo določeno vlogo vprašanje vojne škode, ko bi jo v primeru priključitve Vorarlberga morala nositi celotna Švica, ki pa je bila prav v tistem trenutku gospodarsko oslABLJENA. Ob tem se je pojavila še misel, da bi postal Vorarlberg samostojen in se kot tak tesneje povezal s Švico.

Posebno mesto je v knjigi namenjeno analizi stališč takratnih velesil do vprašanja priključitve Vorarlberga Švici. Med neposredno zainteresiranimi najdemo Francijo, ki pa ni bila naklonjena taki rešitvi; enako ne tudi Italija, ki je po drugi strani skušala ob južni Tirolski zasesti še Vorarlberg. Med vzroke, ki so jih Italijani navajali, najdemo tako prometne kot historične, vse tja do obstoja nekdanje rimske Recije. Ne glede na to je dejstvo, da na senžermenski mirovni konferenci vorarlberško vprašanje ni prišlo na dnevni red. Poleg tega se je v prihodnjem obdobju Švica v okviru Društva narodov praktično odrekla težnji po teritorialni razširitvi na račun Avstrije.

Dalje je zanimivo Witzigovo opozorilo na politiko avstrijskega kanclerja dr. Rennerja do vorarlberškega vprašanja. V njen okvir je spadalo širjenje govorice (Witzig označuje takratne Rennerjeve postopke kot provokacije), da bo Italija zasedla italijansko govoreči del Švice (Ticino, kjer je dejansko obstajalo maloštevilno italijansko iredentistično gibanje) v zameno pa bo Švica dobila Vorarlberg; pri tem je šlo za lansirane vesti tiska, ki niso ostale brez odmeva.

Pač pa je ob vsem tem švicarska diplomacija beležila uspeh s povezavo z lihtenštansko kneževino; tako kot vorarlberškega vprašanja, se Witzig natančneje dotika, tudi lihtenštanskega. Poleg tega skuša analizirati morebitne posledice priključitve Vorarlberga Švici ter tu med drugim meni, da bi mogla ta priključitev vreči Švico v drugo svetovno vojno, saj bi Hitler nedvomno zahteval vrnitev te dežele velikonemški državi.

Tone Zorn

Frank Golczewski, *Das Deutschlandsbild der Polen 1918—1939*. Podnaslov: Eine Untersuchung der Historiographie und der Publizistik, Düsseldorf 1974, 316 strani.

Knjiga Golczewskega pomeni poskus prikaza pogledov poljskega zgodovino-pisja in publicistike v letih med obema svetovnima vojnama na poljsko-nemške odnose v preteklosti in v sočasnosti. Medtem ko imamo na poljski strani vrsto publikacij o navedeni problematiki, je na nemški bera slednjih skromnejša. Tako pomeni delo Golczewskega v marsičem nov, kritični pogled na zadevno poljsko

literaturo. Med avtorjevimi izhodišči pa je še posebej treba poudariti ugotovitev, da tudi ekstremni poljski nemški nasprotniki niso mogli predvideti vsega tistega, kar je nad poljskim narodom zagrešil nemški nacionalsocializem. Naj bodo po Golczewskem ekstremne tipizacije Nemcev ter njihove politike in zgodovine na poljski strani še tako neupravičene, je resničnost za nacizma zdaleč preseгла naj-hujša pričakovanja medvojnih poljskih piscev. Za stališča do današnje stvarnosti pa je poudariti, da avtor zagovarja obstoj današnjih meja ter ohranitev zdajšnje zahodne poljske meje.

Za lažje razumevanje Golczewski uvodoma podaja določen pogled na položaj Poljske med obema svetovnima vojnama, se pravi na položaj, ki je v mnogočem pogojeval takratne teze poljskega zgodovinskega in publicističnega o poljsko-nemških odnosih tako v zgodovini kot po letu 1918. Tu je pač igralo eno glavnih vlog šlezij-sko vprašanje; to se je kazalo ne le v medsebojnih poljsko-nemških polemikah, ampak tudi v obojestranskih ozemeljskih zahtevah. Odmev tega antagonizma ni le obsežna zadevna literatura, ampak tudi ustanovitev več znanstvenih ustanov, ki so na poljski strani proučevale vrsto aktualnih vprašanj odnosov z Nemci in Nemčijo. Poleg šlezijskega vprašanja bi tu omenili še vprašanje dostopa in navzočnosti Poljske in Poljakov na Baltiku.

Knjiga o kateri poročamo, je razdeljena na dva dela. V prvem avtor podaja opisno sliko Nemcev v poljski zgodovinski literaturi in publicistiki v obravnavanem času. Ta del se dotika zgodovinskih argumentov, ki so se jih Poljaki posluževali med obema svetovnima vojnama pri prikazovanju značilnosti Nemcev in nemštva. Pri tem je upoštevati, da se je ta slika nanašala predvsem na Pruse, s katerimi so bili Poljaki ves čas v neposrednem stiku in sosesčini. Še posebej velja omeniti stališča, ki so se v poljski literaturi pojavljala o vprašanih Vzhodne Prusije. Med njimi so bile tudi spekulacije po katerih naj bi ta del Nemčije pripadel Poljski, medtem ko je poljska zunanja politika zagovarjala status quo. V analizi poljske historične literature in publicistike zavzema posebno mesto oris negativnih značaj-skih potez nemštva na podlagi izkušenj preteklosti. O tako imenovanih Kašubih, katere je koroška in štajerska nemška publicistika pred letom 1941 izenačevala z »vindišarji« oziroma »vendi«, je poljska literatura v letih med obema svetovnima vojnama opozarjala, da so Nemci, ko je šlo za privilegij nemško govorečih, ravnali pred prvo svetovno vojno s Kašubi kot da so Poljaki, nasprotno pa so jih označevali za Nemce, če je šlo za nemške interese. Po letu 1918 pa je poljska literatura očitala Nemcem dvojno merilo v manjšinskem vprašanju: medtem ko se je Nemčija po eni strani izjavila za zaščitnika nemških manjšin v tujini, je po drugi strani zatirala slovanske manjšine (Poljake, Lužiške Srbe) v lastni državi.

V drugem delu knjige Golczewski povzema stališča poljske historiografije in publicistike do posameznih obdobj poljske zgodovine. Medtem ko je nemško zgodovinsko pisarstvo pisalo o večjem ali manjšem kulturnem in političnem nemškem vplivu na poljsko-nemške odnose v preteklosti, se je poljska stran prizadevala to vplivnost čimbolj zmanjšati ter jo nadomestiti s domačimi in tujimi, izvennemškimi vplivi iz južne in zahodne Evrope. Zanimivo je opažanje da poljski zgodovinarji niso pogojevali interpretacijo svoje prazgodovine kot prispevek k »agresivnim aneksionističnim zahtevam«, kot je bilo to primer na nemški strani. Po Golczewskem je bil namen poljskih raziskovalcev na tem področju primerno odgovarjati nemškim trditvam, medtem ko so bile zahteve o morebitni reslavizaciji nemških področij pridržane ekstremni poljski publicistiki.

Posebno mesto je bilo v času med obema svetovnima vojnama v poljskem zgodovinsko pisarstvu namenjeno nemški srednjeveški kolonizaciji na Vzhodu. Poudariti velja, da je v tem času poljska zgodovinarska literatura pripisovala germanizacijsko vlogo na poljskih etničnih tleh predvsem mestom. Še posebej pa je ta literatura obdelovala vprašanje nemškega viteškega reda, prihodnjo Vzhodno Prusijo ter njeno vlogo v prihodnji poljski zgodovini, tudi pod vidikom znanega Dranga nach Osten. Iz razumljivih vzrokov je bilo tu še posebej poudarjeno vprašanje srednje-veškega Gdanska in njegov prehod v nemške (pruske) roke; podoben poudarek je veljal zmagi Poljakov nad nemškim viteškim redom pri Tannenbergu (leta 1410), interpretirani kot zmagi slovanstva nad »nemškim svetom«.

Po Golczewskem je dajalo medvojno poljsko zgodovinsko pisarstvo močan poudarek znanim delitvam Poljske in kot posledici teh delitev odnos Prusije do Poljske in poljskega vprašanja. Izkušnje z ravnanjem pruske države s Poljaki je po Golczew-skem v marsičem tudi opredeljevalo poljski pogled na nemško-poljske odnose.

Slednje je pogojilo še dejstvo, da so tisti, ki so se v času med obema svetovnima vojnama ukvarjali s proučevanjem teh odnosov, v mladosti sami doživljali prusko germanizacijsko politiko. Po prvi svetovni vojni je iz razumljivih vzrokov stopila v ospredje tudi aktualizirana problematika, pogojena s šlezjskim vprašanjem in vprašanjem poljskega koridorja do Baltika. Za nas je zanimivo avtorjevo mnenje, da samo plebiscit ne more biti »splošno zdravilno sredstvo« za urejanje narodnostnih konfliktov v mešanih naselitvenih območjih. Kot dokaz za to Golczewski med drugim omenja južno Koroško. Kar pa se tiče koridorja, je po njem poleg emocionalnih in gospodarskih problemov tega prostora, igral določeno vlogo tudi obstoj že omenjenih Kašubov. Zanimivo je opažanje, da so ne čisto po krivici Poljaki med obema svetovnima vojnama omenjali, da bi pri enakih merilih kot za Kašube (šlo je za razločke med poljskim jezikom in kašubskim govorom) mogli na nemški strani najti kakih sto različnih narodov in jezikov. — V nadaljnjih razdelkih Golczewski zajema med drugim vprašanje odnosa Poljakov do nacizma ter židovskega vprašanja.

Tone Zorn

Gilles Perrault: *Veliki dan*, Založba Borec, Ljubljana 1975, 305 strani.

Z »Velikim dnevom« smo dobili v slovenskem prevodu drugo delo francoskega pisatelja Gillesa Perraulta (pred časom je izšel njegov »Rdeči orkester«), ki govori — kot pove že naslov sam — o zavezniški invaziji v Normandijo 6. junija 1944. Perrault je po podatkih spremne besede na ovitku zbiral gradivo za knjigo več let, poizvedoval za očitvidci, se pogovarjal s pričami in pregledoval dokumente, nato pa gradivo oblikoval v besedilo, napisano deloma v književni obliki in deloma v obliki kronike, v katerem se kritično zbrana zgodovinska dejstva prepletajo s prikazi posameznih človeških usod kot jih je videl avtor v iskanju ne le vojaško in politično zgodovinske podobe ene največjih bitk druge svetovne vojne, temveč predvsem v svojem prizadevanju po opozarjanju na posameznikovo pot v vojnem spopadu. Perrault sicer v resnici plastično in slikovito razkriva vojaške priprave obeh strani na ta spopad, politične razmere v obeh taborih in nato podrobno pokaže na razvoj bitke, toda v svoji literarni ambiciji sledi še njegovo drugo, v delu posebej poudarjeno razsežnost; v velikem in nasilnem soočenju ga zanimajo v prvi vrsti posamezniki, njihov odnos do vojne, njihovo mesto v tehničnem in človeškem potencialu, ki je danes v suhoparnem zgodovinarskem jeziku lahko določljiv s statističnimi podatki, ki pa je obenem zgodovinsko dejanje posameznih človeških žrtev in usod. Bralec lahko iz poglavja v poglavje potuje iz tabora v tabor, spoznava poveljnike obeh na atlantski obali soočenih strani, se srečuje z zgodbami zavezniških vojakov, francoskimi družinami, ki čakajo na osvoboditelje, francoskimi partizani, ki z aktivnim posegom v boj prispevajo svoj delež k naporom za osvoboditev in nato mladimi nemškimi navdušenci, ki jih je do kraja prevzela nacional-socialistična demagogija. Knjiga je pisana brez strasti, poveličevanj ali podcenjevanj predvsem v odporu proti vojni in spoznanju o nesmiselnosti in nenaravnosti sovraštva, ki ga vzpodbuja vojna črta. Zgodovinarju ne sporoča novih dejstev in ne posreduje bistveno novih pogledov, toda obenem je prijetno, poljudno branje, ki utegne zaradi svoje zgodovinske dokumentiranosti kot pacifističnega in občečloveškega sporočila pomeniti tudi zanimivo dopolnilo v šolskem prikazu druge svetovne vojne.

Peter Vodopivec

Acta historico-oconomica Jugoslaviae. Vol. II. Zagreb 1975. Založba in soizdaja »Školske knjige«, Zagreb.

Čeprav je pred nami šele drugi zvezek te revije za gospodarsko zgodovino Jugoslavije oziroma njenih bodisi teritorialnih bodisi etničnih enot, že moremo — tako se nam zdi — razločiti obrise njene vsebinske strukture. Še več, tudi že obrise glede kvalitete določenih razprav. Če nam je izhodišče za oceno člankov v tem zvezku revije zahteva po kvaliteti, po originalnosti vseh tekstov, potem moramo reči, da ni važno, če kdo obdela manjšo teritorialno enoto, nek specialni problem ali zaokroženo dogajanje, da pa je zelo pomembno, da je razprava napisana res v duhu znanstvene akribije.

Priznati je treba, da so skoraj vsi prispevki napisani v tem duhu. Ivan Erceg je obdelal prebivalstvo Dalmacije na prehodu iz 18. v 19. stoletje in s tem posegel v področje demografske statistike. — Igor Karaman je tokrat prispeval razpravo, ki temelji na obrtno-industrijski statistiki, nanašajoči se na severno Hrvaško; gradivo je leta 1883 objavil Milovan Zoričić. — Enako se naslanja na statistične podatke še Vinko Ivančevićev donesek k poznavanju gospodarskih razmer na Korčuli od 1797 do 1815. — Zelo instruktivno je tudi delo, ki ga je prispevala Smiljana Đurović in obravnava krizo preмога na ozemlju kraljevine SHS leta 1919. — Kot donesek k industrializacijski zgodovini Hrvaške med leti 1873 in 1880 velja Miroslave Despotove članek *Industrija civilne Hrvaške za banovanja Ivana Mažuranića*. — Kot specialni temi veljata Ivana Kovačevića *Socialistični tisk Hrvaške o carinski vojni med Srbijo in Avstro-Ogrsko (1906—1911)* in Iva Perića *Začetna dejavnost kemično-gospodarske poskusne postaje v Splitu konec 19. stoletja*.

Ostane nam samo še, da spregovorimo nekaj besed o članku Razvoj črne metalurgije in industrije za predelavo žice na ozemlju jugoslovanskih narodov do leta 1918; pisec je Đerd Gal. Članek je zanimiv zato, ker je avtor poskušal v njem zajeti vso železarnsko Jugoslavijo, in zato, ker je razpravo pisal v kraju, ki ne hrani glavnih arhivskih fondov za zgodovino železarstva v Sloveniji. Historiat slovenskega železarstva je tako zapletena zadeva, da jo bo treba za *Acta historico-oecconomica* kdaj v bodočnosti napisati oziroma orisati še prav posebej, ker bi s korigiranjem Galovih izvajanj ne prišli nikamor. Moti že to, da pisec na strani 34 piše »U Kranjskoj i Gorenjskoj«, na strani 35 »gorenjski i kranjski žebljari«; torej še danes ni splošno znano, da je Gorenjska del dežele Kranjske oziroma danes del Slovenije. Moti tudi to, da mu ni znana vrsta železarn, kjer so izdelovali žico ali žeblje, oziroma sploh železarn, ki bi jih moral v poglavju na strani 40 vsaj bežno omeniti. Na strani 33 citira Alpino Montan kot železarski center, čeprav je bila Österreichisch-Alpine Montangesellschaft le firma, ki je posedovala lepo število železarn v raznih krajih. In tako dalje. Résumé citira »Krainger Industriegesellschaft«; pravilni naslov se glasi »Krainische Industriegesellschaft«. Nekaj vrstic niže piše »... in drei Eisenhüttenwerken in Slowenien (Kranj, Gustanj Ravne) und in...«. Torej zmeda, ki bi nikakor ne smela biti objavljena. Vedeti je namreč treba, da gre revija po svetu in da bodo tuji interesenti brali pač samo povzetke; zato ni vseeno, kaj v njih piše.

Avtor je sicer res pokazal dobro voljo in interes za študij železarstva, toda uredništvo je vsaj v tem primeru zanemarilo znani princip, da je treba recenzirati vse rokopise. Že pred natisom mora vedeti, kaj bo pod njegovim ščitom izšlo po natisu.

Sodba na račun avtorja in uredništva je morda ostra, je pa dobronamerna, ker ni niti raziskovalcem gospodarske zgodovine niti bralcem revije vseeno, kaj dobijo v roke in kakšen ugled bodo *Acta* uživala doma in v tujini. Tistega ali tiste, ki bodo pisali sintezo jugoslovanske gospodarske zgodovine, pa je treba pravočasno opozoriti na šibka mesta v reviji.

Jože Šorn

Goriški letnik 2, 1975, zbornik goriškega muzeja, Nova Gorica, 182 strani.

Izšla je druga knjiga »Goriškega letnika«, ki se po vsebinski zasnovi ne razlikuje od prve, ki je doživela lep sprejem. Ravnatelj Goriškega muzeja Branko Marušič v uvodu ugotavlja, da kljub bogatemu letu 1975, kar se tiče zbornikov na Primorskem, ne moremo govoriti o dvotirnosti, ker ohranja »Goriški letnik« svoj program. Dalje navaja, da v drugi knjigi niso uspeli enakomerno zaobjeti družboslovnih in prirodoslovnih panog, ker je prirodoslovni del z zemljepisnim delom zanemarjen. Vabilo Goriškega muzeja k sodelovanju je naletelo na ugoden odmev pri domačih in tujih avtorjih. Sodelovanje italijanskih avtorjev potrjuje obmejni značaj »Goriškega letnika«, prav tako pa dobiva ta publikacija znanstvenega sogovornika v ponovno oživeli reviji »Studi Goriziani«.

Branko Marušič naglaša, da sodelavcev za tretjo številko ne nameravajo več vabiti posebej, ampak jih vabi na tem mestu: »Koristili nam bodo vsi izvorni prispevki, povezani z zemljo in človekom, v preteklosti in danes, na področju, iz katerega in za katero, publikacija črpa pravico svojega obstoja (Posočje v najširšem pomenu besede).«

Če pregledamo vsebino novega »Goriškega letnika«, je kot prvi objavljen prispevek višjega kustosa Goriškega muzeja Draga Svobljšaka »O novih najdbah grobov na Mostu na Soči«. Gre za natančen prikaz izkopavanja leta 1957 (14 grobov) in 1972 (7 grobov). Opisani so vsi grobovi vsak posebej kot tudi seznam predmetov, ki so jih našli v posameznih grobovih. Nova izkopavanja ne prinašajo nobenih bistvenih novosti, kar se tiče načina pokopavanja, razširjajo pa poznavanje o pogrebnih običajih takratnih prebivalcev Posočja. Prispevku so dodane risbe položaja sond in izkopanin, kot tudi prerezi grobnih jam.

Sledi krajši pregled posameznih arheoloških najdb iz okolice Gorice, ki ga je prispeval kustos Posavskega muzeja v Brežicah Mitja Guštin. Prikaže predmete iz okolice Gorice, ki jih hrani British Museum v Londonu, kot tudi predmete, ki so jih našli v vasi Bilje pri Novi Gorici in Rubije v občini Sovodnje. Te predmete hranijo v Institutu für Vor- und Frühgeschichte na dunajski univerzi.

Dr. Milan Dolenc, višji univerzitetni predavatelj v pokoju, obravnava rokopisne ljudsko medicinske bukke iz Primorske. Avtor je objavil že več podobnih razprav o tem pojavu, ki je bil precej razširjen med našim ljudstvom, ki se je zatekalo k uporabi zdravilnih zelišč in vraz, ker mu revščina ni omogočala, da bi se obračalo na zdravnike in uporabljalo draga zdravila. V pričujočem prispevku prikaže zbirko ljudskih receptov iz Primorske iz konca 17. ali začetka 18. stoletja. Te recepte so prevajali iz tujih jezikov, predvsem iz nemščine. Avtor navaja še neke druge podobne knjige, objavlja pa tudi primere receptov in zagovorov v originalnem jeziku.

Naško Križnar, kustos Goriškega muzeja, piše o »stanovanjski kulturi na Gori v luči spreminjanja hišnih oblik«. Pod Goro razume strmi rob Vipavske doline od Cavna preko Sinjega vrha do Kovka z naselji in zaselki Predmeje, Otlice, Kovka, Križne gore in Gozda. Avtor prikazuje prvotno zasnovo bivališč na tem področju, nakazuje pa tudi počasen a stalen proces dviga stanovanjske kulture, ki se kaže v opuščanju »črne kuhinje«, nabavi novih gospodinjskih pripomočkov in pohištva ter predelavi hiš. Ta proces avtor ilustrira s primeri, prispevek pa je tudi bogato opremljen s tlorisi in prerezi hiš, kot tudi s fotografijami zunanosti in notranosti bivališč.

Sledita prispevka italijanskih avtorjev v slovenskem prevodu. Mario Brozzi, učitelj iz Čedad, obravnava furlanske Langobarde po padcu langobardskega kraljestva od 8. do 13. stoletja. Avtor navaja listine, v katerih je govora o Langobardih v obdobju od poraza v bojih proti Karlu Velikemu pa do 13. ali 14. stoletja, ko ne izjavljajo več svoje pripadnosti Langobardom.

Arduino Cremonesi, didaktični ravnatelj v pokoju iz Vidma pa objavlja natančen pregled zgodovine opatije v Rožacu. Prikazuje dejavnost redovnikov avguštincev, benediktincev, ki so ga prevzeli od njih ter dominikancev, kot tudi vse pomembne dogodke v tem obdobju. Po ukinitvi samostana je Rožac postal poletna rezidenca videmskih nadškofov. Avtor označi opatijo za enega najvažnejših žarišč kulturnega in gospodarskega razvoja Furlanije za časa patriarhov, naglašja pa tudi njen vpliv na Slovence in njen pomen kot vezi med njimi in Furlani.

Ravnatelj Goriškega muzeja Branko Marušič je prispeval kritično izdajo nekaterih še neobjavljenih dopisov zgodovinarja, arheologa in zemljepisca Simona Rutarja uredniku »Ljubljanskega zvana« Franu Levcu. Gre za 39 pisem in dopisnic v obdobju od 1875 do 1888. Originale le-teh hranijo v NUK v Ljubljani. Objavljenim tekstom sledijo zelo obširne avtorjeve opombe, ki še bolj pojasnjujejo znanstveni in kulturni okvir Rutarjevih pisem.

Dr. Ivo Juvančič, znanstveni sodelavec INV v pokoju, je objavil razpravo: »Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škofu v Trstu.« Prispevek pomeni nadaljevanje problematike, ki jo je avtor obravnaval v prvi knjigi »Goriškega letnika«, ko je pisal o dr. F. B. Sedeju. Avtor, ki je bil sam neposredna priča dogajanjem, prikazuje lik škofa Fogarja, pri čemer zlasti naglašja njegovo odprtost do vseh in naklonjenost do novih tokov zlasti iz srednjeevropskega kulturnega prostora. Dalje prikazuje fašistični nastop proti uporabi slovenščine v Beneški Sloveniji s tihim pristankom Vatikana, polemiko, ki se je ob tem vprašanju vnela med ljubljanskim tednikom »Ponedeljskim Slovencem« in tržaškim »Il Piccolom«, v kateri je slednji napadel brez navedbe imena škofa Fogarja. Avtor razvija svojo misel, da je povelje za začetek ofenzive proti Fogarju prišlo iz Rima in da je fašizem izbral mednarodni položaj v letu 1934, ki ga prav tako razčleni v prispevku. Dalje prikaže zatišje v gonji, udarec po goriškem semenišču ter odstranitev Fogarja in nje-

govega ter Sedejevega glavnega nasprotnika prefekta v Gorici in Trstu Tienga leta 1936.

Sledi pet umetnostno zgodovinskih krajših prispevkov. Dva sta delo dr. Ksenije Rozman, znanstvenega sodelavca ljubljanske Narodne galerije. Gre za »Stroj jev portret Jurija Grabrijana« in »Goriškega slikarja Karla Kebarja«. Kustos Goriškega muzeja Marko Vuk piše o kipu Janeza Nepomuka v Goriškem muzeju, dva prispevka pa sta delo avtorjev onstran meje. Verena Koršič piše o pročelju stolnice v Gradišču ob Soči, Fulvio Monai pa o umetnosti v Gorici v dvajsetih letih našega stoletja.

Slavica Plahuta, kustos Goriškega muzeja je objavila prispevek o bojih v Baški grapi junija in julija 1944. Kot vir pri prikazu bojev uporablja Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, poleg ostalih virov pa navaja tudi glasilo 1. bataljona bersaljerov prostovoljcev »B. Mussolini«, ki je ščitil okupatorjeve komunikacije v Baški grapi. Ko primerja med seboj partizanske, nemške in italijanske vire, ugotavlja, da so zadnji zelo subjektivno, površno in netočno pisani.

Velik odmev je izzval prispevek višjega znanstvenega sodelavca IZDG dr. Toneta Ferenc: »Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Gorici?« Prikazuje stanje leta 1944 v Slovenskem Primorju, za katero je bilo značilno zaostrovanje odnosov med slovenskimi in italijanskimi sodelavci nemškega okupatorja. V luči nemških, italijanskih, domobranskih in partizanskih virov skuša pojasniti dogodke okrog napada na Verdijevo gledališče v Gorici 5. avgusta popoldne, v katerem bi morala biti 6. avgusta »1. slovenska akademija«, kot tudi v zvezi z razsterlitvijo spomenika padlim italijanskim vojakom v prvi svetovni vojni v noči med 11. in 12. avgustom. Avtor podpira mnenje, da so to slednje dejanje izvršili slovenski domobranci ob podpori in sodelovanju Nemcev. V podkrepitev te teze navaja izvirni zapisnik zaslišanja poročnika SS Friedricha Duponta, ki ga hrani arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta v Beogradu. Zapisnik je nastal avgusta 1945 v Nemčiji v zaporu v Freisingu. Dupont je med drugim povedal, da je 1. decembra 1944 zvečer pred kulturno svečanostjo v Gorici na jugoslovanski narodni praznik v dvorani eksplodirala bomba, maščevanje za to pa naj bi bilo razstrelitev fašističnega spomenika, kar naj bi Dupont storil dva dni pred Boižcem. Kljub veliki časovni razliki med avgustom in decembrom pa avtor domneva, da gre verjeti Dupontovi izjavi in da je vprašanje natančnosti navajanja drugotnega pomena, prav tako pa domneva, da je domobranski oficir Janko Debenjak eden glavnih pobudnikov za razstrelitev spomenika v Gorici.

Marijan Brecelj, knjižničar Goriške knjižnice pa je prispeval kronološki pregled slovenskih prevodov bolgarskega pesnika in romanopisca Ivana Vazova (1850—1921) od 1884 do 1975, dodal pa je vmes tudi članke o Vazovu in kritike navedenih prevodov. Zlasti številni so prevodi v letih 1912 in 1913, kar je v skladu s splošnim vzdušjem ob balkanskih vojnah.

Sledita rubriki zapiskov in ocen ter poorčil, pri čemer velja posebej omeniti natančno in obširno oceno »Zemljevida z italijanskimi in slovenskimi krajevnimi imeni v Furlaniji, Julijski krajini in Benečiji«, ki jo je prispeval dr. Darko Radinja.

Sodeč po obeh številkah si »Goriški letnik« uspešno utira začrtano pot in s svojim širokim spektrom področij, ki jih obravnava, kot tudi s krogom sodelavcev z obeh strani meje pomeni pomemben prispevek k slovenski znanstveni publicistiki, zlasti pa k proučevanju tematike, povezane s Posočjem.

Andrej Vovko

BIBLIOGRAFIJA

NOVE KNJIGE V NARODNI IN UNIVERZITETNI KNJIZNICI, KNJIZNICI PEDAGOŠKOZNANSTVENE ENOTE ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE, BIBLIOTEKI SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI, KNJIZNICI INSTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA IN KNJIZNICI INSTITUTA ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA V LJUBLJANI

Pregled tuje zgodovinske literature, nabavljene v letu 1975 je sestavljen tako kot pretekla leta. Glede ureditve je treba poudariti, da je največja skupina »splošna dela« razdeljena v vrsto podskupin: priročniki, širši pregledi, atlasi, prazgodovina in antika, srednji vek, 16. do 18. stoletje, 19. in 20. stoletje do 1914, od 1914 do 1945, od 1945 dalje, kulturna in socialna zgodovina, cerkvena zgodovina, delavsko gibanje in socializem, manjšinsko vprašanje, Slovani, vzhodna in jugovzhodna Evropa. Tudi pri posameznih državah, kjer smo uvedli notranjo razdelitev, se držimo gornje razdelitve, po potrebi pa uvajamo še nove podskupine npr. lokalna zgodovina. Letošnji bibliografski pregled nove tuje literature obsega 645 knjig in je urejen tako, da začenjamo s pomožnimi zgodovinskimi vedami, zgodovinopisjem in arhivstiko, sledijo splošna dela (tu so tudi dela, ki jih ni mogoče uvrstiti pod eno državo), sledi literatura o Sloveniji, Koroški, Trstu, Goriški in Beneški Sloveniji, Gradiščanskih Hrvatih ter dela razvrščena po državah; začenjamo z Jugoslavijo in končujemo z izvenevropskimi kontinenti. Za lažje iskanje navajamo abecedni seznam držav (narodov) in kontinentov, ki so posebej zajeti s številko odstavka:

Afrika 35 — Albanija 15 — Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto 8 — Azija 29 — Belgija in Nizozemska 25 — Bizantinsko cesarstvo 16 — Bližnji in srednji vzhod ter arabske države 27 — Bolgarija 13 — Češkoslovaška 9 — Daljni vzhod 31 — Francija 24 — Gradiščanski Hrvati 6 — Grčija 14 — Indija in Bangladeš 30 — Italija 12 — Japonska 34 — Jugoslavija 7 — Kitajska 33 — Koreja 32 — Koroška 4 — Latinska Amerika 37 — Madžarska s staro Ogrsko kot celoto 10 — Nemčija 21 — Poljska 20 — Romunija 11 — Severna Amerika 36 — Skandinavske države 23 — Slovenija 3 — Sovjetska zveza 19 — Stari vzhod 17 — Španija 26 — Trst, Goriška in Beneška Slovenija 5 — Turčija 18 — Velika Britanija in Irsko 22 — Zidje 28.

Bibliografski pregled so sestavili Miloš Rybár za knjige iz NUK, Olga Janša-Zorn za knjige PZE za zgodovino FF, Nataša Stergar za knjige biblioteke SAZU, Mara Mervič za knjige INV in Nataša Kandus za knjige knjižnice IZDG.

1. Pomožne zgodovinske vede, zgodovinopisje in arhivistika

Archive. Archive im deutschsprachigen Raum. 2. Aufl. Bd 1—2. Berlin — New York 1974. NUK b 253 851 — Flacelière, R. — J. Robert — L. Robert: Bulletin épigraphique. (Reimpr.) Vol. 1—6. Paris (1972). NUK b 245 157 — Genealogica et Heraldica. 10. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften ... Kongressberichte ... Wien, Wiener Medizinischen Akademie (1972). 2. knj. SAZU 75685/1, 2H — Karskij, Evfimij Fedorovič: Slavjanskaja kirillovskaja paleografija. (Unveränd. Nachdr. d. Originalausg. 1928.) (Leipzig, Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik 1972.) (II) + XIII + 494 str. 4°. [cir.] Ilustr. NUK b II 251909 — Kiseleva, Ljudmila Il'nična: Tomičeskij kursiv XIII—XV vv. Leningrad, Nauka 1974. 207 str. + pril. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 73016 — Ljublinskaja, A. D.: Latinskaja paleografija. (Moskva 1969.) [cir.] NUK b 253 794 — Londa, Jiří: Europäische. Städtewappen. Lichtenstein, Genesis-Verl. Balzers 1969. 268 + (I) str. 8° Ilustr. FF B 873 — Neubecker, Ottfried & Rentzmann Wilhelm: Wappen Bilder Lexikon. München, Battenberg Verlag 1974. 418 str. 4°. Ilustr. SAZU — Polák, Stanislav: Studium novověkého pisma. Problémy paleografie. Příbram, Okresní

archiv a okresní muzeum 1973. III + 154 str. 8°. Ilustr. (Vlastivědný sborník Podrška. 7.) FFD 2382 — Posner, Ernst: Archives in the ancient world. Cambridge, Mass., Harvard university press 1972. XIX + 283 str. 8°. Ilustr. FFD 4622 — Probleme der Geschichtsmethodologie. Harsg. von Ernst Engelbert. Berlin, Akademie-Verlag 1972. 355 str. 8°. NUK 245634. — Problemy paleografii i kodikologii v SSSR. Moskva, Nauka 1974. 442 + (II) str. 8° [cir.] Ilustr. SAZU 73489 H — Robert, Louis: Die Epigraphik der klassischen Welt. Bonn, Habelt 1970. 66 str. + pril. 8°. NUK 246384 — Seyler, Gustav A.: Geschichte der Heraldik. (:Wappenwesen, Wappenkunst, Wappenwissenschaft:). Neustadt an der Aisch, Bauer & Raspe 1970. X + 872 str. + pril. 4°. (J. Siebmacher's grosses Wappenbuch, Bd A.) (Reprografischer Nachdruck.) FF E 683 — Stiennon, Jacques: Paleographie du moyen age. Paris, Armand Colin (1973). 352 str. 8°. Ilustr. FFD 4613 — Teorie a historie. Praha, Československo-sovetsky institut CSAV 1973. 8°. SAZU 74461/1, 2.

2. Splošna dela

Priročniki:

Maier, Franz Georg: Die Verwandlung der Mittelmeerwelt. (Frankfurt/Main), Fischer Taschenbuch Verlag (1968). 348 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 9.) Ilustr. IZDG 3766 — Petit Larousse illustré. Dictionnaire encyclopédique pour tous. Paris, Librairie Larousse 1973. (XVI) + 1790 + (X) str. + pril. 8°. Ilustr. IZDG priir.

Širši pregledi:

Agnelli, Arduino: La genesi dell'idea di Mitteleuropa. Milano 1971. VII + 311 str. 8°. (Publicazioni della Facoltà di giurisprudenza della Università di Trieste. 11.) NUK 210316 — Absolutismus. Hrsg. von W. Hubatsch. Darmstadt, Wiissenschaftliche Buchgesellschaft 1973. XIV + 549 str. 8°. (Wege der Forschung. 314.) FF C 3718 — Barraclough, Geoffrey: An introduction to contemporary history. (Aylesbury, Watson & Viney 1974.) 285 + (II) str. 8° FF B 868 — Beiträge zur Geschichte der Industrialisierung des Südostalpenraumes im 19. Jahrhundert. Graz, Historisches Landeskommission für Steiermark 1970. 59 str. 8°. (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. 24.) FF C 3505/24 — The Cambridge economic history of Europe. Ed. by H. J. Habakkuk and M. Postan. Cambridge, University press 1966. Vol. 6.: The industrial revolution and technological change 1, 2. FFD 3686 — Cati-De Gasperi, Maria Romana: La nostra patria Europa. Con 15 tav. e 7 document in fac-simile fuori testo. [Milano], Mondadori 1969. 144 + (VI) str. 8°. (Le scie.) INV B 2568 — Chabod, Federico: Storia dell'idea d'Europa. A cura di Ernesto Sestan e Armando Saitta. (6. ed. nella Universale.) (Bari), Laterza 1974. 172 + (II) str. 8°. (Universale Laterza. 6.) INV A 188 — Fauser Bernd: Die Stellung der Regierungsmitglieder und ihrer Vertreter im Parlament. München, t. Schön 1973. XVI + 140 str. 8°. Diss. Univ. Bonn. SAZU 73159 — Keyssler, J. G.: Fortsetzung Neuester Reisen durch Teutschland, Böchmen, Ungarn, die Schweitz, Italien und Lothringen, worinn der Zustand und das merkwürdigste dieser Länder beschrieben wird. Mit Kupfern. T. 2. Hannover 1741. NUK 254 388 — Machneill, William Hardy: A world history. New York [itd.], Oxford university press 1971. XVIII + 550 str. + pril. 8°. Ilustr. NUK 243697 — Major Peace Treaties of Modern History. 1684—1967. With an introductory essay by Arnold Toynbee. Editor: Fred I. Israel. Commentaries by Emanuel Chill. New York [itd.], Chelsea House Publishers & McGraw-Hill Book Co. 1967. 2880 str. + zvd. 8°. 4 Vol. INV B 2586, NUK 211345 — Meyer, H.: Weltgeschichte. Schicksale der Menschheit von der Frühgeschichte bis ins Atomzeitalter. (Gütersloh [1974].) NUK 253 157 — Palmade, Guy: Das bürgerliche Zeitalter. (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1974). 349 str. 8° (Fischer Weltgeschichte. 27.) Ilustr. IZDG 3766.

Atlasi:

Atlas zur Geschichte in zwei Bänden. Gotha, Leipzig, Geographisch-Kartographische Anstalt 1973. 4°. Bd. 1. Von den Anfängen der menschlichen Gesellschaft bis zum Vorabend der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution 1917.: 1973. FFE 688 — Darby, H. C. & Harold Fullard: The new Cambridge modern history. Cambridge, The university press 1970. 8°. Vol. 14. Atlas. FFD 4643 — Gilbert,

Martin: American history atlas. London, Weidenfeld and Nicolson 1973. 7 str. + 112 zvd. 8°. FF D 4653/5 — Grant, Michael: Ancient history atlas. London, Weidenfeld and Nicolson 1974. 7 str. + (VII) str. + 87 zvd. 8°. FF D 4659 — Gilbert, Martin: British history atlas. London, Weidenfeld and Nicolson 1968. VII + 118 zvd. 8°. FF D 4653/2 — Gilbert, Martin: First world war atlas. Introduction by Viscount Montgomery of Alamein. London, Weidenfeld and Nicolson 1970. XXXVIII str. + 159 str. 8°. FF 4653/3 — Gilbert, Martin: Jewish history atlas. London, Weidenfeld and Nicolson 1973. 9 + (XIV) str. 8°. FF D 4653/1 — Gilbert, Martin: Recent history atlas 1860 to 1960. London, Weidenfeld and Nicolson 1974. 9 str. + 121 zvd. 8°. FF D 4653/6 — Gilbert, Martin: Russian history atlas. London, Weidenfeld and Nicolson 1972. 11 + (XXVIII) str. + 146 zvd. 8°. FF D 4653/4 — Inventar der handgezeichneten Karten und Plane zur europäischen Kriegsgeschichte des 16.—19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe. Bearb. von Alfons Schäfer unter Mitw. von Helmut Weber. Stuttgart 1971. XL + 307 str. + pril. 8°. (Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg. 25) NUK 241508 — Történelmi atlasz. Budapest, Kartográfiai vállalat (1973). 32 str. 4°. FF E 680.

Prazgodovina in antika:

Acta archaeologica. V. 36—39. København, Ejnar Munksgaard 1965—1968. 4°. NUK II 198532 — Gurney, Oliver R.: Die Hethiter. (The Hittites.) Ein Überblick über Kunst, Errungenschaften und gesellschaftlichen Aufbau eines grossen Volkes in Kleinasien im zweiten Jahrtausend von unserer Zeitrechnung. (Übers. aus dem Englischen von Inez Bernhardt.) Dresden (1969). 268 + (I) str. 8°. (Fundus-Bucher, 22/23.) NUK 202801 — Forde-Johnston, J.: History from the earth. An introduction to archaeology. (London), Phaidon 1974. 256 str. 8°. FF D 4649 — Fritz, Kurt von: Grundprobleme der Geschichte der antiken Wissenschaft. Berlin & New York, Walter de Gruyter 1971. XXXVI + 759 str. 8°. NUK 232863 — Pervobytnoe obščestvo. osnovnye problemy razvitiya. Moskva, Nauka 1975. 284 + (IV) str. 8°. SAZU 74049 — Seibert, Jakob: Untersuchungen zur Geschichte Ptolemaios' I. München 1969. XI + 244 str. 8°. (Münchener Beiträge zur Papyrusforschungen und Antiken Rechtsgeschichte. 56. NUK 133660 — Weinstock, Stefan: Divus Julius. Oxford, Clarendon press 1971. XIX + 469 str. + pril. 8°. NUK 133974.

Srednji vek:

Bautier, Robert-Henri & Janine Sornay: Les sources de l'histoire économique et sociale du moyen âge. Paris, Centre national de la recherche scientifique 1968. CVI + 683 str. 4°. FF E 686 — Carolingian chronicles. Royal Frankish annals and Nithard's histories. Transl. by Bernhard Walter Scholz. Michigan, University press 1972. 236 str. 8°. Ilustr. FF C 5742 — Delort, Robert: Life in the middle ages. London, Phaidon (1974). 345 + (I) str. 4°. Ilustr. FF F 261 — Dhondt, Jan: Das frühe Mittelalter. (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1968). 380 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 10.) Ilustr. IZDG 3766 — Fasoli, Gina: Scritti di storia medievale. Bologna, La fotocromo Emiliana 1974. XX + 974 + (I) str. 8°. FF D 4631 — Kienast, Walther: Der Herzogstitel in Frankreich und Deutschland (9. bis 12. Jahrhundert). Mit Listen der ältesten deutschen Herzogsurkunden. München, Wien, Oldenbourg Verl. 1968. IV + 505 str. 8°. FF D 4656 — Muranyi, Miklos: Die Prophetengenossen in der Frühislamischen Geschichte. Bonn, (Rheinische Friedrich-Wilhelm Univ.) 1973. 196 + (I) str. 8°. Diss, Univ. Bonn, SAZU 73171 — Pirenne, H.: Mahomet et Charlemagne. Paris 1970. NUK 265083 — Postan, M. M.: Essays on medieval agriculture and general problems of the medieval economy. Cambridge, University press 1973. VIII + 302 str. 8°. FF D 4633 — Postan, M. M.: Medieval trade and finance. Cambridge, University press 1973. (VII) + 382 str. 8°. FF D 4632 — Quillet, Jeannine: Les Clefs du pouvoir au Moyen âge. [Paris], Flammarion (1971). 190 + (II) str. 8°. (Questions d'histoire. 30.) NUK F 9 QUI — Riché, Pierre: Les invasions Barbares. Paris 1974. 128 str. 8°. Que sais je? 556 SAZU 14950/556 H.

16. do 18. stoletje:

Borkenau, Franz: Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild. Studien zur Geschichte der Philosophie der Manufakturperiode. (Unveränd. reprogr. Nachdr. d. Ausg. Paris 1934.) Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1971. XX + 559 str. 8°. NUK 236571 — Meyer, Jean: Noblesses et pouvoirs dans l'Europe

d'ancien régime. [Paris], Hachette (1973). 264 str. 8°. FF D 4616 — **Movimenti ereticali in Italia e in Polonia nei secoli XVI—XVII.** Atti del convegno Italo-Polacco. Firenze 22—24 settembre 1971. Firenze, Istituto nazionale di studi sul rinascimento (1974). 278 + (IV) str. 8°. FF D 4647 — **Schop Soler, Ana Maria:** Die spanisch-russischen Beziehungen im 18. Jahrhundert. Wiesbaden 1970. 264 str. + pril. 8°. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. 35.) NUK 135647 — **Tapié, Victor-L.:** L'Europe de Marie-Thérèse. Du baroque aux lumières. [Paris], Fayard (1973). 400 + (III) str. 8°. FF D 4614.

19. in 20. stoletje do 1914:

Bergeron, Luis & François Furet & Reinhart Koselleck [hrsg.]: Das Zeitalter der europäischen Revolution 1780—1848. (Frankfurt/M, Fischer Taschenbuch Verlag 1969). 356 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 26.) Ilustr. IZDG 3766 — **Bolhovitinov, Nikolaj Nikolajevič:** Russko-amerikanske otnošenija 1815—1832. Moskva, Nauka 1975. IV + 309 + (II) str. 8°. SAZU 74277 — **Halpern, Paul G.:** The Mediterranean naval situation 1908—1914. Cambridge 1971. 416 + (II) str. 8°. (Harvard historical studies. 86.) NUK 102415 — **Mommsen, Wolfgang J.:** Das Zeitalter des Imperialismus. (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1969). 384 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 28.) Ilustr. IZDG 3766 — **Schroeder, Paul W.:** Austria, Great Britain, and the Crimean War. The destruction of the European concert. Ithaca and London, Cornell University Press (1972). XXIII + 544 + (II) str. + pril. 8°. Z zvd. NUK 242020 — **Zurrer, Werner:** Die Nachostpolitik Frankreichs und Russlands 1891—1898. Wiesbaden 1970. 524 str. 8°. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. 36.) NUK 135647.

Od 1914 do 1945:

L'altra Europa 1922—1945. Momenti e problemi. [napisali] Leo Valiani (idr.). Torino, Giappichelli 1967. VIII + 294 str. 8°. (Collana dell'Istituto di Storia della Facoltà di Magistero dell'Università di Torino. 3.) IZDG 5241 — **Bauer, Eddy:** Storia controversa della seconda guerra mondiale. [1959—1945.] Ed. ital. a cura di Ettore Musco. (Collaboratori: Raffaele Cadorna, de Cossé Brissac, Mario Toscano [idr.]) Novara, De Agostini (1970—1971). 4°. 7 vol. Ilustr. INV C 560 — **Carsten, F. L.:** Revolution in Mitteleuropa 1918—1919. (Revolution in central Europe 1918—1919. Aus dem Englischen von Francis L. Carsten.) Witsch (1973). NUK 265523 — **Gosztony, Peter:** Endkampf an der Donau 1944/45. 2. Aufl. Wien [itd.], Molden (cop. 1969). 356 str. + pril. 8°. IZDG 5408 — **Leljušenko, Dmitrij Danilovič:** Moskva—Stalingrad—Berlin—Praga. Moskva, Nauka 1974. 440 str. + pril. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 73364 — **Lotte** di liberazione e rivoluzioni in Africa Nera — Egitto — Algeria — Cuba — Cina — Vietnam. [Napisali] Gianni Sofri (idr.). Torino, Giappichelli 1968. XI + 359 str. 8°. (Collana dell'Istituto di Storia della Facoltà di Magistero dell'Università di Torino. 4.) IZDG 5241 — **Sevost'janov, Grigorij Nikolaevič & Utkin A. I.:** SŠA i Francija v gody vojny 1939—1945. Iz istoriji vzaimootnošenij. Moskva, Nauka 1974. 390 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73025.

Od 1945 dalje:

Bingham, June: U Thant. The search for peace. (5. print.) New York, Knopf 1968. (II) + XXIII + 300 + VII + (II) str. + 2 pril. 8°. Z 2 sl. NUK 216824 — **Gaddi, Giuseppe:** Neofascismo in Europa. (Milano), La Pietra (1974). 206 str. 8°. INV B 2573 — **Kirsanov, Aleksandr Vladimirovič:** Ekonomičeskie otnošenija SŠA i zapadnoj Evropy na sovremennom etape. Moskva, Nauka 1975. 416 str. 8°. [cir.] SAZU 73638 — **Löwenthal, Richard:** Vom kalten Krieg zur Ostpolitik. Stuttgart, Seewald 1974. 96 str. 8°. SAZU 73201 — **Protiv kolonializma i neokolonializma.** Moskva, Nauka 1975. 132 + (III) str. 8°. SAZU 74829.

Kulturna in socialna zgodovina:

Albrecht, Volker: Der Einfluss der deutsch-französischen Grenze auf die Gestaltung der Kulturlandschaft im Südlichen Oberrheingebiet. Freiburg i. Br. 1974. 186 str. + pril. (Freiburger geographische Hefte. 14.) SAZU 40262/14 — **Annual bibliography of the history of the printed book and libraries.** (ABHB.) Ed. by D. L. Vervliet. V. 1-2. The Hague, Nijhoff 1973. 8°. NUK 265059 — **Archiv für Sozial-**

geschichte. Bd. 15. Hrsg. von der Friedrich-Ebert-Stiftung. (Hannover), Verlag für Literatur und Zeitgeschehen 1975. IZDG 3879 — Beiträge zur Musikgeschichte des 18. Jahrhunderts. (Red. Friedrich Heller.) Eisenstadt 1971. 188 str. + pril. 8°. (Publikationen des Instituts für österr. Kulturgeschichte. I. 2.) NUK 243098 — I/2 — Borst, Hugo: Bücher, die die grosse und die kleine Welt bewegten. Versuch einer Kulturgeschichte in Erstauss. von 1749—1899... Mit 82 faks. Titelblättern u. 3 zugehörigen Illustr. (Foto Hugo Borst; Madeline Winkler-Betzendahl.) Stuttgart, Fink (1966). XV + 1005 + (I) str. + 1 sl. 8°. Illustr. NUK b 216823 — Bruna, Fransiscus Joseph: Studien zu der Lex Rubria. Text u. übers. Kommentar zu den Kapita XIX u. XXI Einl. u. historischer Anhang... (Utrecht, b. t. 1971.) (VII) + 180 str. + 1 pril. 4°. Strojep. avtogr. NUK II 251145 — Bücher die die Welt verändern. (Printing and the mind of man.) (Ausgew. u. hrsg. von John Carter u. Percy H. Muir unter Mitw. Deutsch von Peter de Mendelssohn [itd.].) Eingel. von Denys Hay.) München, Prestel-Verl. (1968). 790 str. 8°. Illustr. NUK 216686 — Chaunu, Pierre: La Civilisation de l'Europe des Lumières. 239 héliogravures, 8 pl. en coul., 53 cartes et plans. (Paris), Arthaud 1971. 665 + (II) str. + pril. 4°. (Les Grandes civilisations. 11.) NUK F 9 II GRA/11 — Günther, Adolf: Die Alpenländische Gesellschaft als sozialer und politischer, wirtschaftlicher und kultureller Lebenskreis. Mit Beiträgen zur Methodenlehre der Sozialwissenschaften u. 1 Karte. Jena, Gustav Fischer 1930. XXII + 676 str. + 1 zvd. 8°. NUK 232764 — Elwitz, Siegfried: Civil and Civility. Eine wortgeschichtliche Untersuchung zweier Höflichkeitsbezeichnungen. Bonn, (t. Rheinische Friedrich-Wilhelms Univ.) 1973. 326 + (III) str. 8°. Illustr. SAZU 73172 — Kindermann, Heinz: Theatergeschichte Europas. Bd. 10. Naturalismus und Impressionismus. T. 3. Salzburg (1974). NUK 157064 — Musikkulturen Asiens, Afrikas und Ozeaniens im 19. Jahrhundert. Hrsg. von Robert Günther. Regensburg 1973. 360 str. + pril. 8°. (Studien zur Musikgeschichte des 19. Jahrhunderts. 31.) NUK 207165 — New Oxford history of music. Vol. 4. The age of humanism. 1540—1630. (Repr.) London [itd.] 1968. NUK II 150638 — Ráth-Végh, István: Die Komödie des Buches. (A könyv komédiája. Aus d. Ungar. übertr. von Erika Széll. Zeichn. von Miklós Györy. 2. Aufl.) (Budapest), Corvina (1967), 302 + (I) str. 8°. NUK 216789 — Storey, William George: The De quatuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum of Michael the Carthusian of Prague. A critical text and study. V. 1. Salzburg 1972. 8°. (Analecta Cartusiana. 6.) NUK 236035 — Studies in eighteenth-century music. A tribute to Karl Geiringer on his seventieth birthday. Ed. by H. C. Robbins Landon in collab. with Roger E. Chapman. (Music setting by John B. Barkwith.) London, George Allen and Unwin (1970). 425 str. + pril. 8°. NUK 241953 — Štaerman, E. M.: Krizis antičnoj kul'tury. Moskva, Nauka 1975. 182 + (II) str. [cir.] SAZU 60833 — Vajda, László: Untersuchungen zur Geschichte der Hirtenkulturen. Wiesbaden 1968. 648 + (XIX) str. 8°. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. 31.) NUK 135647 — Vseobščaja istorija arhitektury. V 12 tomah... T. 1, 6—10. (Moskva), Izdatel'stvo literatury po stroitel'stvu (1968—1972). 4°. [cir.] NUK II 252162.

Cerkvena zgodovina:

Baker, Derek: Schism, heresy and religious protest. Cambridge, University press 1972. XV + 404 str. 8°. (Studies in church history. 9.) FF D 4629 — Haller, Johannes: Das Papsttum. Idee und Wirklichkeit. In fünf Bänden. Bd. 1—5. (Reimbek bei Hamburg 1965.) 8°. (Rowohlts deutsche Enzyklopädie. 221/222, 223/224, 225/226, 227/228, 229/230.) NUK 128948 — Otomo, Yoko: Nachfolge Jesu und Anfänge der Kirche im Neuen Testament. Mainz b. t. (1970). IV + 286 str. 8°. Diss., Univ. Mainz. SAZU 75164 — Troeltsch, Ernst: Gesammelte Schriften von Ernst Troeltsch. (Darmstadt), Scientia Verl. Aalen 1961—1966. 8°. 4 Bde: 1. Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. 1965. 2. Zur religiösen Lage, Religionsphilosophie und Ethik. 1962. 3. Der Historismus und seine Probleme. 1961. 4. Aufsätze zur Geistesgeschichte und Religionssoziologie. 1966. FF D 4623 — Ware, Timothy: The orthodox church. (Bungay, The Chaucer press 1973.) 352 str. 8°. FF B 869.

Delavsko gibanje, socializem:

Buržuaznye i melkoburžuaznye ekonomičeskie teorii socializma (kritičeskie očerki). 1917—1945 gg. Moskva, Nauka 1975. 328 str. + corr. 8°. SAZU 74847 — Cerretti, Giulio: Con Togliatti e Thorez. Quarant'anni di lotte politiche. Milano, Feltrinelli (cop. 1973). 387 str. 8°. (I fatti e le idee. Saggi e Biografie. 247. Memorialistica e Docu-

menti. 1.) IZDG 2697 — Dvinina, Luizza Ignat'evna: Problemy meždunarodnogo hristianskogo sindikalizma. Moskva, Nauka 1974. 224 str. 8°. [cir.] SAZU 73316 — Haupt, Georges & Michel Lowy & Claudia Weill: Les marxistes et la question nationale. 1848—1914. Etudes et textes. Paris, F. Mospero 1974. 391 + (IV) str. 8°. (Bibliothèque socialiste.) INV B 2610 — Heimann, Eduard: Sozialismus im Wandel der modernen Gesellschaft. Berlin & Bonn—Bad Godesberg, Dietz Nachf. GmbH (1975). XIV + 190 str. 8°. (Nationale Bibliothek. 77.) IZDG 5350 — Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (:IX. Linzer Konferenz:). Linz, 11. bis 15. September 1973. Wien, Europaverlag 1975. 309 + (III) str. 4°. (Geschichte der Arbeiterbewegung. Tagungsberichte. 7.) IZDG 4458 — Klotzbach, Kurt: Bibliographie zur Geschichte der deutschen Arbeitbewegung 1914—1945. Bonn & Godesberg 1974. 278 str. 8°. (Archiv für Sozialgeschichte. Beihefte. 2.) SAZU 75327/2H — Kossoj, Avram Iosifovič: Gosudarstvennyj kapitalizm v uslovijah stroitel'stva socializma. Moskva, Nauka 1975. 308 str. 8°. [cir.] SAZU 74154 — Kritika buržuaznyh koncepcija socializma. Moskva, Nauka 1974. 158 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73022 — Kučerenco, Gennadij Semenič: Sen-simonizm v obščestvennoj mysli XIX v. Moskva, Nauka 1975. 358 + (II) str. + pril. 8°. SAZU 74822 — Lazitch, Branko: Biographical Dictionary of the Comintern. In collaboration with Milorad M. Drachkovitch. Stanford, The Hoover Institution Press 1973. XXXII + 458 str. 8° (Hoover Institution Publications. 121.) IZDG 5406 — Meždunarodnoe rabočeje dvizenie. Moskva, Nauka 1974. 448 str. 8°. [cir.] SAZU 73322 — Superfin, Lilija Gavrilovna: Kritika K. Marksom i F. Engel'som koncepcii grubouravnitel'nogo kommunizma (ekonomičeskij aspekt). Moskva, Nauka 1975. 168 str. 8°. SAZU 74263 — Volgin, Vjačeslav Petrovič: Očerki istorii socialističeskijh idej s drevnosti do konca XVIII v. Moskva, Nauka 1975. 294 + (II) + pril. 8°. [cir.] SAZU 74475 — Vorob'eva O'lga Borisovna & Irma Sinebnikova: Die Töchter von Marx. (Dočeri Marksa. Übers. von Waldemar Dölle. Mit 12 Bildern 3. Aufl.) Berlin, Dietz Verl. 1965. 204 + (III) str. + pril. 8°. NUK 216274 — Wehler, Hans-Ulrich: Geschichte als Historische Sozialwissenschaft. (Frankfurt/M), Suhrkamp (1973). 123 str. 8°. (Edition Suhrkamp. 650.) IZDG 3534.

Manjšinsko vprašanje:

Arnold, Hermann: Die Zigeuner. Herkunft u. Leben d. Stämme im deutschen Sprachgebiet. Mit e. Nachw. von Rudolf Gunzert. Olten & Freiburg, Walter-Verl. (1965). 323 str. 8°. Ilustr. NUK 216833 — Nationale Minderheiten in Europa. Eine Darstellung der Problematik mit Dokumenten u. Materialien zur Situation der europäischen Volksgruppen u. Sprachminderheiten. Hrsg. u. eingel. von Rudolf Grulich u. Peter Pulte. Vorwort von Johannes Hampel. Oplade, Heggen Verl. 1975. 215 str. + 1 kt. 8°. (Heggen-Dokumentation. 12.) INV B 2666 — Nationale Minderheiten in Westeuropa. Streben nach Mitsprache und Selbstbestimmung. (Hrsg.: Bundeszentrale für politische Bildung.) (Bonn 1975.) 120 str. 8°. S 3 kt. (Schriften der Bundeszentrale für politische Bildung.) INV B 2678 — Salvi, Sergio: Le nazioni proibite. Guida a dieci colonie >interne< dell'Europa occidentale. (Firenze), Vallecchi editore (1973). XX + 625 str. + pril. 8°. FF D 4607.

Slovani:

Geschichte der Sorben. Bautzen, Domowina 1974. — 8°. Bd. 2. Von 1789 bis 1917. (1974.) SAZU 74370/2H — Slavjanskaja istoriografija i arheografija. Sbornik statej i materialov. (Red. kolegija: S. A. Nikitin.) Moskva 1969. [cir.] NUK 253 768 — Vlasto, A. P.: The entry of the Slavs into christendom. Cambridge, University press 1970. XII + 422 str. + 1 zvd. 8°. FF D 4624.

Vzhodna in jugovzhodna Evropa:

The Balkans in transition. Essays on the development of Balkan life and politics since the eighteenth century. Ed. by Charles and Barbara Jelavich. (Hamden), Archon books 1974. XV + 451 str. 8°. FF D 4644 — Berend, Iván T. & György Ránki: Economic development in East-Central Europe in the 19th and 20th centuries. New York & London, Columbia university press 1974. XIII + 402 str. 8°. FF D 4636 — Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. 1., Lfg. 2/3: [Auersperg-Crnojevič.] München, R. Oldenbourg 1973. Str. 113—336. 8°. (Südosteuropäische Arbeiten. 75.) INV B 174 — Dimitrie Cantemir, Historian of South

East European and Oriental Civilization. Bucharest 1973. 358 str. + (II) str. + pril. 8°. (Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen.) SAZU 75163 — **Grekov, Igor Borisovič**: Vostočnaja Evropa i upadok zolotoj ordy (na rubeže XIV—XVvv.) Moskva, Nauka 1975. 520 str. 8°. [cir.] SAZU 74159 — **Hoffman, Georg W.**: Regional Development Strategy in Southeast Europe. A comparative Analysis of Albania, Bulgaria, Greece, Romania and Yugoslavia. (2. print.) New York [itd.], Praeger Publishers (1974). XX + 322 str. 8°. Z 2 kt. (Praeger Special Studies in International Economics and Development.) INV B 2630 — **Meždunarodnye svjazi stran Central'noj, Vostočnoj i Jugo-Vostočnoj Evropy i slavjano-germanskie otnošenija**. (Red. kolegija V. D. Koroljuk, N. D. Ratner, A. I. Rogov.) Moskva, »Nauka« 1968. 326 + (I) str. 8°. [cir.] NUK 237990 — **Palmer, Alan Warwick**: The Lands between. A history of East-Central Europe since the Congress of Vienna. London, Weidenfeld and Nicolson (1970). X + 405 str. + pril. 8°. Z zvd. NUK 233211 — **Structure sociale et développement cultural des villes sud-est européennes et Adriatiques aux XVIIe—XVIIIe siècles**. Bucarest, Association Internationale d'etudes du Sud-Est Européen 1975. 377 str. + pril. 8°. SAZU 74618 H — **Südosteuropa Bibliographie**. Bd. 4.: 1961—1965. T. 2.: Albanien, Bulgarien, Jugoslawien. Hrsg. vom Südost-Institut. Redaktion: Gertrud Krallert-Sattler. München, R. Oldenbourg 1973. 639 + (X) str. 4°. INV C 35 — **Van Creveld, Martin L.**: Hitler's strategy 1940—1941. The Balkan clue. Cambridge, University press 1973. XI + 248 str. 8°. FF C 3722 — **Wolff, Robert Lee**: The Balkans in Our Time. Cambridge & Massachusetts, Harvard University Press 1974. XXI + 647 str. 8°. IZDG 5352 — [Zwanzig Jahre] 20 Jahre der Südosteuropa-Gesellschaft. München, Südosteuropa Gesellschaft 1972. 59 str. 8°. (Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft. Sonderheft 1.) INV PB 26.

3. Slovenija

Dolenec, Ivan: Moja rast. (Ur., uv. in op. napisal Tine Debeljak.) Buenos Aires, (Slovenska kulturna akcija) 1973. XXXIV + 244 + (IV) str. 8°. Ilustr. NUK D 253486 — **Durstmüller, Anton**: Zum Jahre des Buches 1972: Begründung und Zerstörung des slowenischen Buchwesens im 16. Jahrhundert. ([Von] Anton Durstmüller.) [Wien, O. Heiwich 1972.] 19 str. 8°. Ilustr. Iz: Die berufsbildende Schule Österreichs. Jg. 7, 1972/73, H. 1. NUK b 241633 — **Slovensko hotenje včeraj, danes in jutri**. Pril. Vestnika ZDSPB, št. III/IV, 1972. (Buenos Aires, Narodni odbor za Slovenijo [itd.] 1972.) XII str. 8°. NUK D 253541.

4. Koroška

Festgabe für Oskar Moser. Beiträge zur Volkskunde Kärntens. Klagenfurt, Landesmuseum für Kärnten 1974. 160 str. 8°. Ilustr. (Kärntner Museumsschriften. 55.) INV B 56 — **Festschrift für Franz Koschier**. Beiträge zur Volkskunde, Naturkunde und Kulturgeschichte. Klagenfurt, Landesmuseum für Kärnten 1974 259+ (II) str. 8°. (Kärntner Museumsschriften. 57.) INV B 56 — **Maierbrugger, Matthias**: Begegnung mit dem Klopeiner See, seiner Landschaft und seiner Geschichte. (Klagenfurt, Heyn 1969.) 103 str. + pril. 8°. Ilustr. NUK 214026 — **Malloth, H.**: Maria Wörth. Kulturgeschichtlicher Mittelpunkt des Wörther See-Raumes. Mit 20 Abb., 6 Farbt. und einer Kartenskizze. (:Wanderwege:) Klagenfurt (1973). NUK 253 834 — **Moser, Oskar**: Das Bauernhaus und seine landschaftliche und historische Entwicklung in Kärnten. Mit 63 Fotos u. Zeichnungen des Verfassers. Klagenfurt, Landesmuseum für Kärnten 1974. 220 str. 8°. (Kärnten Museumsschriften. 56.) INV B 56 — **Probszt-Ohstorff, Günther**: Die Porcia. Aufstieg und Wirken eines Fürstenhauses. Mit 53 Abb. Klagenfurt 1971. 276 str. 8°. (Aus Forschung und Kunst. 14.) NUK II 228403 — **Rudan, Othmar**: Das Ständische Theater in Klagenfurt. 1810—1868. Mit 53 Programmen in Originalwiedergabe, 51 Faksimiles und einer Farbt. Klagenfurt 1973. 569 str. + 1 pril. 4°. (Aus Forschung und Kunst. 18.) NUK II 228403 — **Zopp, Friedrich**: Kärntner Bibliographie. Das Schrifttum über Kärnten aus den Jahren 1966—1970 (:mit Nachträgen:) Hrsg. vom Geschichtsverein für Kärnten. Klagenfurt 1975. 355 str. 8°. INV B 218.

5. Trst, Goriška in Beneška Slovenija (s Furlanijo)

Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia. Vol. 2. La vita economica. P. 1. (Udine 1972.) NUK C 232 400 — **Fogar**, Galliano: La Zona Libera del Friuli orientale 1944. (Udine) A. N. P. I. (1974). 39 str. 8°. (Quaderni della resistenza. 3.) IZDG 4919 — **L'immagine di Gorizia.** (Gorizia), Il Comune 1974. 332 + (III) str. + 1 zvd. 4°. Ilustr. INV C 569 — **Lonza**, Benedetto: La dedizione di Trieste all'Austria. Trieste, Italo Svevo (1973). 98 + (I) str. 8°. FF D 4658, SAZU 75329 — **Maier**, Bruno: La letteratura triestina del Novecento. Trieste, Ed. LINT (1969). 389 + (II) str. 8°. INV B 2581 — **Maserati**, Ennio: Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale. (Milano), Giuffré (1973). (IV) + 281 str. 8°. INV B 2577 — **Memorie storiche forogiuliesi.** Anno 53. Cividale del Friuli 1973. NUK II 151 617 — **Il movimento nazionale a Trieste nella prima guerra mondiale.** Studi e testi a cura di Giulio Cervani. Udine, Del Bianco (1968). 330 + (II) str. 8°. (Civiltà del Risorgimento. 3.) INV B 1131 — **Rutteri**, Silvio: Trieste. Spunti dal suo passato. (1. ristampa.) Trieste, Ed. LINT (1971). XX + 530 + (II) str. + sl. 8°. INV B 2559 — **Udina**, Manlio: Scritti sulla questione di Trieste. Sorta in seguito al secondo conflitto mondiale ed i principali atti internazionali ed interni ad essa relativi. Milano 1969. XV + 466 str. 8°. (Publicazioni della Facoltà di giurisprudenza della Università di Trieste. 6.) NUK 210316.

6. Gradiščanski Hrvati

Berczeller, Richard & **Norbert Leser**: ... mit Österreich verbunden. Burgenlandschicksal 1918—1945. Wien—München, Jugend und Volk (1975). 384 str. + sl. 8°. INV B 2615 — **Hadrovics**, László: Schriftum und Sprache der Burgenländischen Kroaten im 18. u. 19. Jahrhundert. Mit 12 Faksimiles. Budapest, Akademiai Kiadó 1974. 564 str. 8°. INV B 2613 — **Symposion Croaticon.** Gradiščanski Hrvati — Die Burgenländischen Kroaten. Ur.: Franz Palkovits. Wien—Stuttgart, W. Braumüller 1974. 295 str. + XX str. sl. + 1 kt. 8°. (Publikacije—Publikationen. Hrvatski akademski klub, Beč — Kroatischer Akademischerklub, Wien. 1.) Besedilo hrv., nem. INV B 2553 — **Zimmermann**, Fritz: Historisch-ethnographische Analyse der deutschen Besiedlungsgebiete Westungarns. Wien—Stuttgart, W. Braumüller (1974). VIII + 200 str. + 1 kt. 8°. (Ethnos. 13.) INV B 870.

7. Jugoslavija

Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria. Anno N. S. 22. Vol. 74. Venezia 1974. NUK 157 002 — **Anty**, Phyllis: Tito. A biography. (London), Longman (1970). XIV + 343 str. + pril. 8°. NUK 241806 — **Collotti**, Enzo & **Teodoro Sala**: Le potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti. 1941/1943. Milano, Feltrinelli (1974). 195 str. 8°. (I fatti e le idee. Saggi e biografie. 298.) INV B 657 — **Deakin**, Frederick William Dampier: The embattled mountain. London [itd.], Oxford university press 1971. XX + 284 str. + pril. 8°. Z 1 zvd. NUK 238325 — **Dožić**, G.: Memoari patrijarha srpskog Gavrila. Pariz, (Richelieu 1974). [cir.] NUK 265 376 — **L'Istria di Pietro Kandler 1846—1852.** Parte 2.: Degli Slavi istriani. Il Comune slavo nell'Istria superiore. Trieste, Edizioni Italo Svevo 1975. 47 str. 8°. Ovojni naslov. INV B 2651 — **Die K. K. Militärgrenze.** Beiträge zu ihrer Geschichte. Wien, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst 1973. 327 str. 8°. (Schriften des heeresgeschichtlichen Museums in Wien. 6.) FF D 4609 — **Milazzo**, Matteo J.: The Chetnik Movement and the Yugoslav Resistance. Baltimore & London, The John Hopkins University Press (cop. 1975). IX + 208 str. 8°. IZDG 5373 — **Naumov**, Evgenij Pavlovič: Gospodstvujuščij klass i gosudarstvennaja vlast' v Serbii XIII—XV vv. Moskva, Nauka 1974. 336 str. 8°. [cir.] SAZU 73350 — **Opinion-Making Elites in Yugoslavia.** New York (itd.) Praeger Publishers (cop. 1973). XXII + 344 str. 8°. IZDG 5391 — **Problémy národního a socialistického hnutí v dějinách Československo a Jugoslávie od roku 1867 do konce 19. století.** Praha, Československo-jugoslávská historická komise 1974. 300 str. 8°. SAZU 74459 — **Prunkl**, Gottfried: Josip Tito in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Dargestellt von Gottfried Prunkl und Axel Rühle. (Reinbek bei Hamburg 1973.) 156 str. 8°.

(Rowohlts Monographien. 199.) NUK 161827 — Ristić, Dragiša N.: Yugoslavia's revolution of 1941. University Park, Pa & London, University press 1966. 175 str. 8°. (Hoover institution publications.) NUK 133849 — Scotti, Giacomo: Il battaglione degli »straccioni«. I militari italiani nelle brigate jugoslave: 1943—1945. (Milano), Mursia (cop. 1974). 355 str. + 24 str. sl. 8°. (Testimonianze fra cronaca e storia. 74.) IZDG 4040. INV B 1535 — Sema, Paolo & Aldo Sola & Marietta Bibalo: Battaglione Alma Vivoda. Milano, La Pietra 1975. 174 str. 8°. (Gli esempi.) INV B 2647 — Shoup, Paul: Communism and the yugoslav national question. New York & London, Columbia University Press 1968. (XII) + 308 str. 8°. Ilustr. IZDG 5374 — Sovetskie ljudi v osvoboditel'noj borbe jugoslavskogo naroda. 1941—1945 gg. (:Vospominanija, dokumenty i materialy:). (Sostavitelj T. S. Bušueva. [Izd.] Akademija nauk SSSR. Institut voennoj istorii Ministerstva oborony SSSR.) Moskva, Izdatel'stvo »Nauka« 1975. 206 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] INV B 2665 — Stakić, Vladislav: Moji razgovori sa Musolinijem. Osovinske sile i Jugoslavija. Minhen (t. »Iskra«) 1967. 153 str. + 1 sl. 8°. NUK 256070 — Stolfa, E.: Karst! (:gli Astolfus:). Roma (1973). NUK 255 825 — Storia della Jugoslavia. (A short history of Yugoslavia.) Gli Slavi del sud dalle origini a oggi. A cura di Stephen Clissold. (Trad. di Carlo e Maria Grazia Boffito. 2. ed.) (Torino 1973.) 314 + (II) str. 8°. (Piccola Biblioteca Einaudi. 124.) NUK 190125.

8. Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto

Splošno:

Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte Österreichs. Nebst einem Überblick über die Entwicklung der Bevölkerungs und Socialstatistik. Hrsg. von Heimold Helczmanovszki. München Oldenbourg 1973. 448 str. 8°. IZDG 5409, FF D 4638 — Geschichte und Gesellschaft. Festschrift für Karl R. Stadler zum 60. Geburtstag. (Hrsg. von Gerhard Botz, Hans Hauptmann und Helmut Konrad.) (Wien), Europaverlag (1974). 582 + (I) str. 8°. Z 1 sl. INV B 2640 — Historisches Jahrbuch der Stadt Graz. Bd 5/6. Graz 1975. NUK 211 112 — Kulturgeschichtliche Perspektiven. (Red. Gerda Koller.) Eisenstadt 1971. 129 str. 8°. (Publikationen des Instituts für österr. Kulturgeschichte. I. 1.) NUK 243098 — Lhotsky, A.: Aufsätze und Vorträge. Bd 1—4. München (1970—1974). NUK 237 353 — Sundhaussen, Holm: Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie. München 1973. 191 str. 8°. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 27.) NUK 178378 — Weigl, Heinrich: Historisches Ortsnamenbuch von Niederösterreich. Verf. von Heinrich Weigl ... Bd 1 — 3. Wien, Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien 1964—1970. 8°. NUK 241201 — Tausend Jahre Österreich. Eine biographische Chronik. 3. Bd.: Der Parlamentarismus und die beiden Republiken. Hrsg. von Walter Pollak. Wien—München, Jugend u. Volk (1974). 527 str. 8°. INV B 2657.

Srednji in novi vek do 1848:

Bidermann, Hermann, Ignaz: Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Ides 1526—1804. [Repr.] A bt. 1/2. Wien, H. Geyer 1972. 8°. NUK 244338 — Bradler-Rottmann, E.: Die Reformen Kaiser Josephs II. Göppingen 1973. (Göppinger akademische Beiträge. 67.) NUK 253 842 — Ebendorfer, Thomas: Chronica Austriae. Hrsg. von Alphons Lhotsky. Berlin & Zürich 1967. (IV) + CXX + 684 str. 8°. (Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 usque an annum 1500. Scriptorum rerum Germanicarum, nova series. 13.) NUK 61250 — 13 — Joseph Haydn und seine Zeit. (Red.: Gerda Mraz.) Eisenstadt 1972. 160 + 9 str. 8°. (Publikationen des Instituts für österr. Kulturgeschichte. 2.) NUK 243098 — Maass, Ferdinand: Der Frühjosephinismus. Wien & München (1969). 126 str. 8°. (Forschungen zur Kirchengeschichte Österreichs. 8.) NUK 244783 — Mikoletzky, H. L.: Österreich. Das entscheidende 19. Jahrhundert. Geschichte, Kultur und Wirtschaft. Wien (1972). NUK 265 021 — Mikoletzky, H. L.: Österreich. Das grosse 18. Jahrhundert. Von Leopold I. bis Leopold II. Wien (1967). NUK 265 020 — Die Mittelalterlichen Stiftsbare des Bistums Brixen. Wien 1968. 8°. 1. Die ältesten Urbare des Benediktinerinnesstiftes Sonnenburg im Pustertal. 1968. (Urbare geistlicher Grundherrschaften. 5/1. Österreichische Urbare. 3/5) SAZU 70683 H — Mitterauer, Michael: Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stam-

mesadel im österreichischen Raum. Graz 1963. XXVI + 273 str. 8°. (Archiv für österreichische Geschichte 123.) NUK 20748 — **Pichler, F.**: Die Urbare, urbarialen Aufzeichnungen und Grundbücher der Steiermark. Gesamtverzeichnis. Mit Ausschluss der Herrschaften und Gülten der ehemaligen Untersteiermark. Bd. 1. Graz 1967. (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives. 3.) NUK 157 136 — **Rump, Hans-Uwe**: Walther von der Vogelweide in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1974.) 150 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 209.) NUK 161827 — **Schulze, Winfried**: Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (:1564—1619.). Wien [idr.] 1973. SAZU 7536/60 H — **Seebacher-Mesaritsch, Alfred**: Hexen-Report. Bericht über eine Massentragödie in der Steiermark 1425—1746. Graz, Leykam (1972). 272 str. 8°. Illustr. NUK 247138 — **Unterkirchen, Franz**: Die datierten Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek bis zum Jahre 1400. T. 1—2. Wien [itd.] 1969. 4°. (Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich. 1.) NUK R II 250428 — **Winner, Gerhard**: Die Urkunden des Zisterzienserstiftes Lilienfeld 1111—1892. Wien 1974. 751 str. 8°. (Fontes rerum Austriacarum. II. Abt. 81.) SAZU 13068/81 H.

Od 1848 do 1918:

Die **Habsburgermonarchie 1848—1918**. Bd. 2. Verwaltung und Rechtswesen. Wien, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1975. 8°. IZDG 5168 — **Klabouch, Jiří**: Die Gemeindegeldverwaltung in Österreich 1848—1918. München & Wien, Verl. Oldenbourg 1968. 180 str. 8°. (Österreich Archiv.) FF C 3720 — **Knauer, Oswald**: Das österreichische Parlament von 1848—1966. Wien (1969). 317 + (II) str. 8°. (Österreich-Reihe. 358/359—360/361.) NUK 141421, INV B 631 — **Matis, Herbert**: Österreichs Wirtschaft 1848—1913. Konjunkturelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Josephs I. Berlin, Duncker & Humboldt (cop. 1972). 490 str. 8°. IZDG 5313 — **Meckling, Ingeborg**: Die Aussenpolitik des Grafen Czernin. München, Oldenbourg Verl. (1969). 371 str. 8°. (Österreich Archiv.) FF C 3724 — **Okáč, Antonín**: Rakouský problém a list Václavské 1860—1871. D. 1—2. Brno, Musejní spolek 1970. 4°. Strojep. avtgr. NUK II 235210, IZDG II 496, FFE 685 — **Plaschka, Richard Georg & Horst Haselsteiner & Arnold Suppan**: Innere Front. Militärassistenten, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918. Bd. 1.: Zwischen Streik und Meuterei., Bd. 2.: Umsturz. Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1974. 8°. (Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. 8, 9.) FF D 4648, IZDG 5554, INV B 2619 — **Ramhardter, Günther**: Geschichtswissenschaft und Patriotismus. Österreichische Historiker im Weltkrieg 1914—1918. München, Oldenbourg Verl. 1973. 230 + (II) str. 8°. (Österreich Archiv.) FF C 3723 — **Ward, David**: 1848. [Eighteen hundred and forty-eight.] The fall of Metternich and the year of revolution. London, Hamilton (1970). VII + 275 str. + pril. 8°. NUK 245433

Od 1918 do 1945:

Baschinger, Karl & Herbert Matis: Der österreichische Schilling. Geschichte einer Wahrung. Graz [itd.], Styria Verl. (1974). 326 + (I) str. 8°. Illustr. INV B 2551 — **Breycha-Vauthier, A. C.**: Die Zeitschriften der österreichischen Emigration. 1934—1946. Wien, Österreichische Nationalbibliothek 1960. 28 str. 8°. (Biblos-Schriften. 26.) [Strojep. avtogr.] INV B 2682 — **Fein, Erich**: Gedenkstätten des österreichischen Freiheitskampfes. Mahnmale für die Opfer des Faschismus. Eine Dokumentation. (Hrsg. von der Arbeitsgemeinschaft der KZ-Verbände und Widerstandskämpfer Österreichs. Wien, Europaverlag 1975. 399 str. 4°. Illustr. INV C 564 — **Hautmann, Hans**: Die verlorene Räterepublik. Am Beispiel der Kommunistischen Partei Deutschösterreichs. (2., erg. Aufl.) Wien [itd.], Europa Verl. (cop. 1971). 286 str. 8°. (Europäische Perspektiven.) INV B 733 — **Mikoletzky, H. L.**: Österreich im 20. Jahrhundert. Zeitgeschichte. (3., erg. Aufl.) Wien (1969). NUK 265 022 — **Peball, Kurt**: Die Kämpfe in Wien im Februar 1934. (Wien, Österreichischer Bundesverl. f. Unterricht, Wissenschaft u. Kunst 1974.) 78 + (II) str. 8°. (Militärhistorische Schriftenreihe. 25.) INV B 1600 — **Pogibli za Avstriju**. Soprotivlenie Gitlerovskim okkupantam. Sbornik pisem i dokumentov. Moskva, Progress 1974. 284 + (III) str. 8°. [cir.] Illustr. IZDG 5417 — **Rebhann, Fritz M.**: Das braune Glück zu Wien. Wien—München, Herold Verl. (1973). 372 str. + 16 sl. 8°. (Das

einsame Gewissen. 7.) INV B 1349 — **Rebhann**, Fritz M.: Finale in Wien. Eine Gaustadt in Aschenregen. Wien—München, Herold (1969). 240 str. 8°. (Das einsame Gewissen. 4.) INV B 1349 — **Stadler**, Karl R.: Hypothek auf die Zukunft. (The Birth of the Austrian Republic 1918—1921.) Die Entstehung der österreichischen Republik 1918—1921. (Ins Deutsche übertr. von Gina Standler.) Wien [itd.], Europa (1968). 280 str. 8°. S 3 zvd. NUK 216827 — **Von Justizpalast zum Heldenplatz**. Studien und Dokumentationen. 1927 bis 1938. (Hrsg. von Ludwig Jedlicka und Rudolf Neck.) Wien, Österreichische Staatsdruckerei 1975. 588 str. 4°. Ilustr. INV C 568 — **Widerstand und Vervolgung in Wien 1934—1945**. Eine Dokumentation. Hrsg.: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Wien, Österreichischer Bundesverl. f. Unterricht, Wissenschaft u. Kunst; Jugend und Volk 1975. 8°. 3 Bde INV B 2641 — **Witzig**, Daniel: Die Vorarlberger Frage. Die Vorarlberger Anschlussbewegung an die Schweiz, territorialer Verzicht u. territorialer Ansprüche vor dem Hintergrund der Neugestaltung Europas 1918—1922. 2. unveränd. Aufl. Basel u. Stuttgart, Helbin & Lichtenhahn 1974. XV + 527 str. 8°. (Basler Beiträge zur Geschichtswissenschaft. 132.) INV B 2632.

Od 1945 dalje:

Hölzl, Norbert: Propagandaschlachten. Die österreichischen Wahlkämpfe 1945 bis 1971. Wien, Geschichte und Politik 1974. 184 str. 8°. Ilustr. INV B 2670 — **Fischer**, Ernst: Das Ende einer Illusion. Erinnerungen 1945—1955. (1. Aufl.) Wien [itd.], F. Molden (1973). 400 str. 8°. INV B 2543 — **Kreisky**, Bruno: Neutralität und Koexistenz. Aufsätze und Reden. München, Paul List 1975. 200 str. 8°. INV B 2624 — **Das politische System Österreichs**. (:Hsg.:) Heinz Fischer. (Wien), Europaverlag (1974). 655 str. 8°. INV B 2627 — **Ritschel**, Karl Heinz: Julius Raab der Staatsvertrages Kanzler. Salzburg, Edition Reinartz 1975. (82) str. + 273 fotogr. + gramof. plošča. 4°. INV C 566 — **Stourzh**, Gerald: Kleine Geschichte Staatsvertrages. Mit Dokumententeil. Graz [itd.], Styria Verl. 1975. 255 str. + (8) str. sl. 8°. INV B 2628 — **Withalm**, Herman: Antworten. (Graz [itd.]), Styria Verl. (1974). 250 + (1) str. 8°. INV B 2538.

9. Češkoslovaška

Frolec, Vaclav: Tradiční vinařství na Moravě. (Brno, Universita J. E. Purkyně 1974.) 255 str. + pril. 8°. (Spisy filosofické fakulty. 198.) Ilustr. IZDG 3185 — **Glassl**, Horst: Die slovakische Geschichtswissenschaft nach 1945. Wiesbaden 1971. 166 str. 8°. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. 37.) NUK 135647 — **Honolka**, K.: Antonín Dvořák in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1974.) (Rowohlts Monographien. 220.) NUK 161 827 — **Nečas**, Ctibor: Balkán a česká politika. Brno 1972. 160 + (II) str. 8°. SAZU 73203 — **Panzer** überrollen den Parteitag. Protokoll und Dokumente des 14. Parteitags der KPTsh am 22. August 1968. Hrsg. u. eingeleitet von Jiří Pelikán. (Aus d. Tschechischen übers von: Peter Aschner, Leopold Grünwald, Jiří Starek.) Wien [itd.] Europa Verl. (1969). 319 str. 8°. NUK 236808 — **Patschovsky**, Alexander: Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen. Ein Prager Inquisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Berlin, New York, Walter de Gruyter 1975. XIX + 319 str. 8°. (Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters. 3.) FF D 4657 — **Poulik**, Josef: Mikulčice, Velkomoravské mocenské ústředí. — Veliko derzovnyj centr Veliko Moravii. — Das Grossmährische Machtzentrum. Praha, Olympia (1974). 104 str. 8°. Ilustr. SAZU 73547 — **Schamschula**, Walter: Die Anfänge der tschechnischen Erneuerung und das deutsche Geistesleben (:1740—1800:). (Habilitationsschrift.) München, Wilhelm Fink 1973. 338 + (I) str. + pril. 8°. NUK 242026 — **Soupis starých tisků ve fondech státní vědecké knihovny v Olomouci**. I. Tsky vydané na území Čech a Moravy v letech 1501—1800. Sv2. : B—C. Olomouc 1975. (Publikaze Státní vědecké knihovny v Olomouci. 5.) SAZU II 47504/5 — **Teoretické problémy historie**. Praha, Československo-sovětský institut CSAV 1972. 8°. SAZU 74460/1, 2. — **Trapl**, Miloslav: Novinář Jan Ohéřal. Nástin jeho života a díla se zvláštním zřetelem k působení na Moravě. (V Ostravě), Profil 1969 214 I+ (III) str. 8°. Z avtorj. sl. NUK 242154 — **Das Unterdrückte Dossier**. Bericht der Kommission des ZK der KPTsch über politische Prozesse und »Rehabilitierungen« in der Tschechoslowakei 1949—1968. Hrsg. von Jiří Pelikán. (Übers. des tschechischen Originaltextes: Peter Aschner.) Wien [itd.], Europa Verl. (1970). 442 str. 8°.

10. Madžarska s staro Ogrsko kot celoto

Adony-Naredy, Franz von: Ungarns Armee im Zweiten Weltkrieg. Deutschlands letzter Verbündeter. Neckargemünd, K. Vowinckel 1971. 219 str. 8°. (Die Wehrmacht im Kampf. 47.) Ilustr. IZDG 1954 — **Bartha, Antal:** Hungarian society in the 9th and 10th centuries. Budapest 1975. 147 str. 8°. (Studia Historica Academiae scientiarum Hungaricae. 85.) SAZU 13851 H — **Lehmann, Michael:** Das deutschsprachige katholische Schrifttum Altungarns und der Nachfolgestaaten 1700—1950. München 1975. 589 str. 8°. (Studia Hungarica 9.) SAZU 75688/9 — **Király, K. Béla:** Hungary in the late eighteenth century. The decline of enlightened despotism. New York, London, Columbia university 1969. XIV + 295 str. 8°. FF D 4655 — **Macartney, C. A.:** Hungary. A short history. Edingburgh, University Press (1962). X + 262 str. + pril. 8°. (Short histories of Europe. 1.) IZDG 5392 — **Ólvedi, Ignác:** A Budai Vár és a debreceni csata. Horthyék katasztrófolitikája 1944 ŐSZÉN. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó 1974. 242 + (III) str. + pril. 8°. IZDG 5414 — **Probstz, Günther Frhr. von:** Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtschaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Habsburg (:1546:). München 1966. (VII) + 360 str. + 3 pril. 8°. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 15.) NUK 178378 — **Toth, A.:** Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848—1892. München 1975. (Südosteuropäische Arbeiten. 70.) NUK II 60 129 — **Želicki, Bela Iozefovič:** Socialističeskoe raboče dviženie v Vengrii 1873—1890. Moskva, Nauka 1975. 262 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 36216.

11. Romunija

Splošno:

Chronological history of Romania. By Horia C. Matei [itd.]. Under the guidance of Constantin C. Giurescu. Bucharest, Editura enciclopedică română 1972. 525 +. (I) str. 8°. NUK 247175 — **Codarcea, Cornelius I.:** Le roumanohongrois. Préf. de Emile Buré. Bucaresti 1937. (Nachdr.) (München, »Études Romaines« 1973.) 186 str. 8°. NUK 248366 — **Cordoneanu, M. — V. Nedel:** 100 [O sută] de monumente si locuri istorice ale patriei. [Bucuresti] 1972. NUK II 251854 — **Iorga, N.:** A history of Roumania. Land, people, civilisation. Transl. from the second enlarged ed. by Joseph McCabe. London, T. Fischer (1925). (München 1971.) NUK 253861 — **Istoria filozofiei românești.** Vol. 1. (Bucuresti), Academia Republicii Socialiste România 1972. 8°. NUK 243181 — **Istoria lumii în data,** Elaborată de Horia C. Matei [itd.] sub conducerea Andrei Otetea. Bucaresti, Editura enciclopedică Română 1972. XVI + 616 str. 8°. NUK 243195 — **Istoria medicinei românești.** Red. V. L. Bologa [itd.] Bucuresti, Editura medicală 1972. 565 + (I) str. 8°. Ilustr. NUK 242943 — **Rumynija.** Enciklopedičeskij spravočnik. Izd. 2-e. Buharest 1971. [cir.] NUK 248172 — **Vătamanu, N.:** Istorie bucuresteană. Bucuresti 1973. (Orizonturi. 46.) NUK 248185.

18. stoletje:

Măciucă, Constantin: Dimitrie Cantemir. [Bucuresti], Albatros 1972. 324 str. + pril. 8°. (»Oameni ilustri«.) NUK 246982 — **Tintă, Aurel:** Colonizările habsburgice în Banat 1716—1740. Timisoara, Facla 1972. 216 str. + pril. 8°. Ilustr. SAZU 73775 H.

19. in 20. stoletje:

Ceausescu, Nicolae: Scritti scelti (:1974:). Milano, Edizioni del Calendario 1975. 473 str. + pril. 8°. IZDG 5366 — **Din lupta antifascistă pentru independenta si suveranitatea României.** Culegere de studii. (Autori: P. Constantinescu-Iasi [itd.]. Coordonator: Gheorghe Matei.) (Bucuresti 1971.) NUK 237856 — **Documente din istoria miscării muncitorești din România. 1900—1909.** (Bucuresti, Editura politica 1975). 1006 str. 8°. IZDG 4359 — **Giurescu, Constantin C.:** The making of the Romanian unitary state. Transl. from the Romanian: Petru Clinca. Bucharest, Meridiane 1971. 178 str. + 1 zvd. 8° — **Insurectia din august 1944 si semnificatia ei istorica.** (Bucuresti), Editura militara (1974). 395 str. 8°. IZDG 5295 — **Ioniță, Gh. I.:** Pentru front popular antifascist în România. Organizatii democratice de masă legale create, conduse sau aflate sub influenta P. C. R. (:1935—1938:). Introd. de Petre Constantinescu-Iasi. (Bucuresti 1971.) NUK 237841 — **Iorga, N.:** România cum era pînă la

1918. Vol. 1-2. Bucuresti 1972. 8°. (Biblioteca pentru toti. 717, 718.) NUK 191819 — **Kogălniceanu, Mihail:** (Documente diplomatice.) (Bucuresti, Politică 1972.) 551 + (III) str. 8°. Z avtorj. sl. NUK 247185 — **Miege, Wolfgang:** Das Dritte Reich und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933—38. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Volkstumspolitik. Bern, H. Lang; Frankfurt/M., P. Lang 1972. 346 str. 8°. (Europäische Hochschulschriften. Reihe III.: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. 18.) INV B 2557 — 80° [Ottantesimo] anniversario della fondazione del partito politico della classe operaia in Romania. Documenti. (Roma), Editori Riuniti (1974). 173 str. 8°. IZDG 5298 — **Popescu-Puturi, Ion [ed.]:** Clasa operaia e movimento contadino in Romania. (Roma) Editori Riuniti (1974). 518 str. 8°. IZDG 5325 — **Socialističeskaja republika Rumynija.** Moskva, Nauka 1974. 190 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 72161 — **Stranicy Istorii Rumynskoj Armii.** Buharest 1975. 250 + (II) str. 8°. Bibliotheca Historica Romania. Monographies. 15. SAZU 44189/15 H — **Surpat, Georgehe [ed.]:** Clasa muncitoare. Forta sociala conducatoare in România socialista. Bucuresti, Editura politica 1974. 244 str. 8°. IZDG 5301 — **Unitatea de actiune a clasei muncitoare din România.** Comunicari prezentate la sesiunea stiintifica organizata cu prilejul implinirii a 30 de ani de la faurirea Frontului unic muncitoresc din România, Bucuresti, 25—27 aprilie 1974. Bucuresti, Editura politica 1974. 335 str. 8°. (Biblioteca de istorie.) IZDG 5299 — **Zalyščkin, Mihail Mihailovič:** Vnešnjaja politika Rumynin i rumyno-russkie otnošenija 1875—1878. Moskva, Nauka 1974. 292 str. 8°. [cir.] SAZU 73032.

Transilvania:

Anghel, Georgehe: Mittelalterliche Burgen in Transsilvanien. (Aus dem Rumänischen übers. von Herbert Hoffmann.) Bucuresti, Meridiane 1975. 160 + (II) str. + pril. 8°. Ilustr. NUK 247137 — **Göllner, Carl:** Die Siebenbürgische Militärgrenze. Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762—1851. München 1974. 264 str. 8°. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 28.) NUK 178378, SAZU 40405/28 — **Göllner, Carl:** Siebenbürgische Städte im Mittelalter. Bucuresti, Editura stiintifică 1971. 342 + (II) str. + pril. + corr. 8°. NUK 246951 — **Pascu, Stefan:** Voievodatul Transilvaniei. Ed. 2. Vol. 1. Cluj, Editura Dacia 1972. 8°. NUK 247173 — **Rezistentă antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944).** [Bucuresti], Editura Dacia Cluj Napoca 1974. 254 str. 8°. (Istorie contemporanea.) IZDG 5302 — **Sassu, C.:** Rumanians and Hungarians. Historical premises. >Cugetarea<... Bucuresti (1940). (Nachdr.) (München, >Études Roumaines< 1975.) 176 str. + pril. 8°. NUK 248365.

12. Italija

Splošno:

Buti, Gianna G. & Giacomo Devoto: Preistoria e storia delle regioni d'Italia. Una introduzione. (Firenze), Sansoni (1974). XVIII + (I) + 188 + (II) str. + 1 pril. 8°. (Sansoni università.) INV B 2609 — **Dal regionalismo alla Regione.** A cura di Ettore Rotelli. Bologna, Il Mulino (1973). 362 + (IV) str. 8°. (Problemi e prospettive. Serie di diritto.) INV B 2570 — **Devoto, Giacomo & Gabriella Giacomelli:** I dialetti delle regioni d'Italia. (Firenze), Sansoni (1973). XLII + 206 + (IV) str. + 9 kt. 8°. (Sansoni Università.) INV B 2582 — **Enciclopedia dell'antifascismo e della Resistenza.** Appendice. Vol. 2. D-G. (Milano 1971.) 4°. NUK C II 229000 — **L'Esercito e i suoi Corpi.** Sintesi storica. Roma, Stato Maggiore dell'Esercito — Ufficio storico 1971. 4°. 2/I., II. 1973. IZDG II 488 — **Guion, Pasquale:** La gente delle valli del Natisone. Udine, Arti grafiche friulane 1974. 103 + (III) str. 8°. Ilustr. INV B 2648 — **Salvi, Sergio:** La lingue tagliate. Storia delle minoranze linguistiche in Italia. (Milano), Rizzoli (1975). 294 + (VII) str. 8°. INV B 2585.

Antika:

Bengtson, Hermann: Zum Partherfeldzug des Antonius. München 1974. 48 str. 8°. (Sitzungsberichte [der] Bayer Akad. d. Wiss. Philosoph. histor. Kl. 1974/1.) SAZU 5623/1974 : 1 — **Pinsent, John:** Military Tribunes and Plebeian Consuls: the Fasti from 444 V to 342 V. Wiesbaden 1975. VII + 83 str. 8°. (Historia... Einzelschriften. 24.) SAZU 24951/24. H.

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Balbi, Giovanna: Il primo incunabolo genovese. Torino 1970. XXIII + (XVI) str. 8°. (Manuali e saggi di bibliografia. 4.) NUK b 233535 — 4 — **Brogiolo, Gian Pietro:** Statuti comunali di polpenazze e di manerba. Secolo XV. Brescia 1974. 175 str. 8°. (Monumenta Brixiae Historica. Fontes. 3.) SAZU 62564/3 — **Carbone, Salvatore:** Note introduttive ai dispacchi al senato dei rappresentanti diplomatici Veneti. Serie: Costantinopoli, Firenze, Inghilterra, Pietroburgo, Roma, (Ministero dell' Interno) 1974. 94 str. 8°. (Quaderni della Rassegna degli Archivi di Stato. 43.) IZDG 3843 — **Gorfunkel', Aleksandr Haimovič:** Džordano Bruno. Moskva, »Mysl'« 1973. 174 + (II) str. 8°. [cir.] (Mysliteli prošlogo.) NUK 248221 — **Hale, J. R.:** Machiavelli and renaissance Italy. (Harmondsworth, Nicolls & co. 1972.) XIII + 191 + (IV) str. 8°. FF B 867 — **Mancia, Maria Cristofari:** Il primo registro della tesoreria di ascoli. 20 agosto 1426—30 aprile 1427. Roma, Ministero dell'Interno 1974. XIII + 191 str. + pril. 8°. (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. 6.) IZDG 3955 — **Melis, Federico:** Documenti per la storia economica del secoli XIII-XVI. Firenze 1972. VIII + 628 str. 4°. (Pubblicazioni Istituto Internazionale di Storia economica »F. Datini« prato. Serie I. Documenti 1.) SAZU II 73424/1 H — **Pampaloni, Guido:** Firenze al tempo di Dante. Documenti sull'urbanistica fiorentina. Roma, Ministero dell'Interno 1973. XXXVIII + 220 str. 8°. (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Fonti e sussidi. 4.) IZDG 3955 — **Pitti, Buonaccorso:** Hronika. (Cronica.) Perevod s ital'janskogo. Izd. podgotovili Z. V. Gukovskaja, M. A. Gukovskij, V. I. Rutenburg. Leningrad, »Nauka« 1972. 248 + (I) ov.) str. 8°. [cir.] (Literaturnye pamjatniki.) NUK 215383 — Il primo Liber curiae della procurazione reale di Sardegna (:1413—1425:). A cura di Gabriella Olla Repetto. Roma, Ministero dell' Interno 1974. IX + 257 str. 8°. (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Fonti e Sussidi. 5.) IZDG 3955.

19. in 20. stoletje do 1918:

Artom, Isacco ed Ernesto Artom: Iniziative neutralistiche della diplomazia italiana nel 1870 e nel 1915. Documenti inediti a cura di Angelo Artom. [Torino], Einaudi 1954. 126 + (II) str. + 1 sl. 8°. (Saggi. 182.) INV B 596 — **Ganapini, Luigi:** Il nazionalismo cattolico. I cattolici e la politica estera in Italia dal 1871 al 1914. Bari, Laterza 1970. 224 + (III) str. 8°. (Biblioteca di cultura moderna. 683.) INV B 653 — **Ghisalberti, Carlo:** Storia costituzionale d'Italia. 1849—1948. (Roma—Bari), Laterza 1974. XIII + 416 str. 8°. (Storia e società.) INV B 2634 — **Mack Smith, Denis:** Il Risorgimento italiano. Storia e testi. (1. ed. nella Universale.) (Bari), Laterza 1973. XXIII + 702 str. 8°. (Universale Laterza. 256., 257.) INV A 188 — **Vigezzi, Brunello:** L'Italia di fronte prima guerra mondiale. Vol. 1.: L'Italia neutrale. Milano—Napoli, R. Ricciardi 1966. LXXI + 1026 + (II) str. 8°. INV B 2578.

Od 1919 do 1939:

Bonomi, Giorgio: Partito e rivoluzione in Gramsci. Milano, Feltrinelli (cop. 1973). 167 str. 8°. (I fatti e le idee. Saggi e Biografie. 250.) IZDG 2697 — **Catalano, Franco:** Potere economico e fascismo. Nuova ed. interamente rifatta. (Milano), Bompiani (1974). 462 + (II) str. 8°. (Saggi Bompiani. 8.) INV B 2576 — **Catti-De Gasperi, Maria Romana:** De Gasperi, uomo solo. Con 15 tav. e 18 documenti in fac-simile fuori testo. (7. ed.) [Milano], Mondadori (1974). 418 + (IX) str. 8°. (Le scie.) INV B 2567 — **De Rosa, Gabriele:** Il Partito popolare italiano. (3. ed. nella Universale Laterza.) (Bari), Laterza 1974. 339 str. 8°. (Universale Laterza. 116.) INV A 188 — **Dodolev, Mihail Aleksevič:** Demokratičeskaja opozicija i rabočeje dviženie v Italii 1922—1926 gg. Moskva, Nauka 1975. 248 str. + corr. 8°. SAZU 43444 — **Humbert-Droz, Jules:** Il contrasto tra l'Internazionale e il P. C. I. 1922—1928. Milano, Feltrinelli (cop. 1969). 260 str. 8°. (I fatti e le idee. Saggi e Biografie. 192.) IZDG 2697 — **Gobetti, Piero:** Scritti politici. A cura di Paolo Spriano. (Torino), Einaudi 1960. LI + 1095 str. 8°. (Opere complete di Piero Gobetti. 1.) IZDG 5323 — **Nitti, Francesco Saverio:** Scritti di economia e finanza. Vol. 3., parte 2.: La conquista della forza. Il capitale straniero in Italia. A cura di Domenico Demarco. Bari, Laterza 1966. XII + 487 str. 8°. (Edizione nazionale delle opere di Francesco Saverio Nitte. 7/2.) INV B 604 — **Rochat, Giorgio:** L'esercito italiano da Vittorio Veneto a Mussolini.

(:1919—1925:). Pref. di Piero Pieri. Bari, Laterza 1967. XI + 609 str. 8°. (Storia e società. Serie di studi a cura dell'Istituto nazionale per la storia del Movimento di Liberazione in Italia. 4.) INV B 1536 — Seton-Watson, Christopher: L'Italia dal liberalismo al fascismo. 1870—1925. (Trad. [dall'ingl.] di Luca Trevisani. 1. ed. nella Universale.) (Bari), Laterza 1973. 996 str. 8°. 2 vol. (Universale Laterza. 240, 241.) INV A 188 — Tasca, Angelo: I primi dieci anni del PCI. Introduzione di Luigi Cortesi. (2. ed.) (Bari), Laterza (1973). 223. + (II) str. 8°. (Tempi nuovi. 49.) INV B 2638 — Tranfaglia, Nicola: Dallo stato liberale al regime fascista. Problemi e ricerche. (2. ed.) Milano, Feltrinelli (cop. 1975). 297 str. 8°. (I fatti e le idee. Saggi e Biografie. 248.) IZDG 2697 — Villari, Luigi: Italian foreign policy under Mussolini. New York, The Devin-Adair Company 1956. XIII + 396 str. + pril. 8°. IZDG 5405.

Od 1940 dalje:

Bocca, Giorgio: Storia dell'Italia partigiana. Settembre 1943 — maggio 1945. (3. ed. nella Universale.) Bari, Laterza 1975. 547 str. 8°. (Universale Laterza. 152.) INV A 188 — Bordiga, Amadeo: Scritti scelti. A cura di Franco Livorsi. Milano, Feltrinelli 1975. 266 str. 8°. (Il pensiero socialista.) INV B 2649 — Candeloro, Giorgio: Storia dell'Italia moderna. Vol. 7. La crisi di fine secolo e l'età giolittiana. Milano 1974. NUK 137707 — Cesselli, Marco: Porzûs due volti della Resistenza. Milano, La Pietra 1975. 151 str. + corr. 8°. (Gli esempi.) INV B 2647 — Croce, Benedetto: Scritti e discorsi politici. (:1943—1947:). (2. ed.) Bari, Laterza 1973. 8°. 2 vol. (Opere di Benedetto Croce. Scritti varii. 11., 12.) INV B 2637 — De Felice, Renzo: Il problema dell'Alto Adige nei rapporti italo-tedeschi dall'«Anschluss» alla fine della seconda guerra mondiale. Bologna, Il Mulino (1973). 147 + (II) str. 8°. (Collana di storia contemporanea. Saggi. 1.) INV B 2571 — Indrio, Ugo: La Presidenza Saragat. Cronaca politica di un settennio. 1965—1971. [Milano], Mondadori (1971). 294 + (II) str. 8°. INV B 2566 — L'Italia fra Tedeschi e Alleati. A cura di Renzo De Felice. Bologna, Il Mulino (1973). 301 + (II) str. 8°. (Collezione di storia contemporanea. Temi. 2.) INV B 2572-2 — Jemolo, Arturo Carlo: Chiesa e Stato in Italia dalla unificazione a Giovanni XXIII. (3. ed. riv. e aggiorn.) (Torino), Einaudi (1974). 332 str. 8°. (Piccola biblioteca Einaudi. 60.) INV B 235 — Kogan, Norman: L'Italia del dopoguerra. Storia politica dal 1945 al 1966. (Tit. orig.: A political history of postwar Italy. Trad. di Silvia Calamndrei.) (5. ed.) (Bari), Laterza 1974. 283 + (I) str. 8°. (Universale Laterza. 86.) INV A 188 — Lecisotti, Tommaso & Faustino Avagliano: I regesti dell'Archivio. Roma, Ministero dell'Interno 1974. XXXII + 597 str. + pril. 8°. (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. 81.) IZDG 3955 — Lizzero, Mario: Virginia Tonelli »Luisa« partigiana. (Udine), A. N. P. I. (1972). 59 str. 8°. (Quaderni della resistenza. 1.) Ilustr. IZDG 4919 — Nicolai, Paolo: I fratelli Cervi. (Roma), Editori Riuniti (1974). (122) str. 8°. Ilustr. IZDG 5416 — Rassegna degli Archivi di Stato. Roma, Ministero dell'Interno 1940 —. 8°. XXXIV/1. gennaio/aprile, XXXIV/2-3. mag./dic. 1974. IZDG 3844 — Resistenza reggiana. Documenti fotografici. Reggio Emilia, (Istituto per la storia della Resistenza e della guerra di Liberazione) 1972. 179 str. 8°. Ilustr. IZDG 5415 — Riservato a Mussolini. Notiziari giornalieri della Guardia nazionale repubblicana novembre 1943 — giugno 1944. Documenti dell'Archivio Luigi Micheletti. A cura di Luigi Bonomini [idr.]. Milano, Feltrinelli (cop. 1974). LXXII + 486 str. 8°. (Biblioteca di storia contemporanea. I fatti e le idee. Saggi e Biografie. 268. Memorialistica e Documenti. 4.) IZDG 5288 — Il sistema politico italiano. A cura di Paolo Farneti. Bologna, Il Mulino (1973). 504 + (V) str. 8°. (Problemi e prospettive. Ser. di scienza politica.) INV B 2569 — Springenschmid, Karl: Schicksal Südtirol. 2. Aufl. Graz u. Stuttgart, L. Stocker (1971). 267 + (I) str. + 16 sl. 8°. INV B 2626 — Togliatti, Palmiro: Opere scelte. A cura di Gianpasquale Santomassino. (Roma), Editori Riuniti (1974). IX + 1190 str. 8°. IZDG 5357 — Togliatti, Palmiro: Opere. A cura di Ernesto Regionieri. (Roma), Editori Riuniti (1967 —). 8°. 3/I, II: 1929—1935. (1973). IZDG 4664 — Vidali, Vittorio: Diario del XX Congresso. (2. ed. riv.) (Milano), Vangelista (1974). 196 + (XI) str. + sl. 8°. INV B 2558 — La Zone libere nella Resistenza italiana ed europea. Relazioni e comunicazioni presentate al Convegno internazionale di Domodossola 25—28 settembre 1969. (Novara), Istituto Storico della Resistenza in provincia di Novara e in Valsesia 1974. VIII + 738 str. 8°. IZDG 5346.

13. Bolgarija

Bulgarische Beiträge zur europäischen Kultur. (Sofia), Sofia-Press 1968. 126 + (V) str. + pril. 8°. Ilustr. NUK 233498 — **Études historiques.** 7. Sofia, Académie bulgare de sciences 1975. 8°. IZDG 3922 — **Narodnaja respublika Bolgarija.** Moskva, Nauka 1974. 176 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 72629 — **Zaplaščaneto na truda v sel-skoto stopanstvo.** Sofija, Bülgarska akademija na naukite 1974. 318 str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 73485.

14. Grčija

Davies, John Kenyon: Athenian propertied families, 600—300 B. C. Oxford, The Clarendon Press 1971. XXXI + 654 str. + 3 pril. 8°. NUK 243872 — **Dimaras, C. Th. & Koumarioniu & L. Droulia:** Modern Greek culture. A selected bibliography. Athens, National Hellenic Committee of the International Association for South Eastern European Studies 1974. VIII + 119 str. 8°. SAZU 74851 — **Hammond, Nicholas Geoffrey Lemprière:** Studies in Grekk history. A companion volume to A history of Greece to 322 b. C. Oxford, Clarendon press 1973. XVI + 574 str. + pril. 8°. NUK 247599 — **Mackendrick, P.:** The Athenian aristocracy, 399 to 31 B. C. Cambridge, Massachusetts 1969. (Martin classical, lectures. 23.) NUK 247584 — **Schramm, Ehrengard:** Griechenland und die Grossmächte im Zweiten Weltkrieg. Wiesbaden, Steiner Verlag 1955. (V) + 244 str. + pril. 8°. (Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz. 9.) IZDG 5433 — **Spyridakis, Stylianos:** Ptolemaic Itanos and hellenistic Crete. Berkeley [itd.] 1970. (VII) + 113 str. 8°. (University of California publications in history. 82.) NUK 133033 — **Welles, C. B.:** Alexander and the hellenistic world. Toronto 1970. NUK 232299 — **Wevers, John William:** Text History of the Greek genesis. Göttingen 1974. 236 str. 8°. (Abhandlungen der Akad. d. Wiss. in Göttingen. Philolog. — Histor. Kl. 3.) SAZU II 5958/81 — **Wirth, Gerhard:** Alexander der Grosse in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1973.) 158 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 203.) NUK 161827.

15. Albanija

Acta Albanie Veneta saeculorum XIV et XV. Josephi Valentini S. J. labore reperta et transcripta ac typis mandata. Pars 1. Saeculum XIV complectens. T. 1. Ab initio ad usque annum MCCCLXXXIV. Palermo, Centro internazionale di studi albanesi [itd.] 1967. 8°. NUK 210000 — **Deuxième conférence des études albanologiques.** A l'occasion du 5e centenaire de la mort de Georges Kastriotë-Skanderbeg. (Red.: Androkli Kostallari [itd.].) P. 1—2. Tirana, (t. »Mihal Duri«) 1969—1970. 8°. NUK 242187 — **Histoire de l'Albanie des origines à nos jours.** Roanne, Horvath 1974. XX + 372 str. 8°. SAZU 73421 H — **Histoire du Parti du travail d'Albanie.** (Tirana, Naim Frasherri 1971.) 738 str. 8°. SAZU 73348 — **Iliria.** Red. Muzafer Korkuti [itd.]. Vol. 1—2. Tiranë, Universitet 1971—1972. 8°. NUK 242188 — **Pulaha, S.:** Deferi i regjistrimit të sanxhakut të shkodrës i vitit 1485. Tiranë 1974. 8°. 1. 2. 1974. SAZU 80396/1.

16. Bizantinsko cesarstvo

Corpus fontium historiae Byzantinae. Series Berolinensis. [Berlin & New York], Walter de Gruyter 1967—1973. 8°. Vol.: 2. Keydell R.: *Agathiae Myrinae Historiarum libri quinque.* 1967. 3. Van Dieten J. L.: *Nicetae Choniatae Orationes et epistulae* 1972. 4. Böhling G.: *Ioannis Caminiatae De expugnatione Thessalonicae.* 1973. 5. Thurn H.: *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum.* 1973. FF D 4626 — **Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft.** Bd 23. Wien 1974. NUK 132863 — **Maier, Franz Georg:** *Byzanz.* (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1973). 444 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 13.) Ilustr. IZDG 3766 — **Udal'cova, Zinaida Vladimirovna:** *Idejno-političeskaja bor'ba v rannej Vizantii (po dannym istorikov IV—VII vv.)* Moskva, Nauka 1974. 35 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 73327 — **Van Dieten, Jan-Louis:** *Niketas Choniates. Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie.* Berlin & New York, Walter de Gruyter 1971. X + 194 + (II) str. + corr. 8°. (Supplementa Byzantina. 2.) FF D 4625.

17. Stari vzhod

Barker, Felix: Entdeckungsfahrten im Altertum. (Fotos: Peter Cook.) [Rotterdam], Lekturama [1974]. 191 str. 4°. (Mit berühmten Entdeckern auf Abenteuer.) NUK II 252669. — **Deshayes, Jean:** Les Civilisations de l'Orient ancien. 214 héliogr., 8 pl. en coul., 79 cartes et plans. (Paris), Arthaud 1969. 674 + (II) str. + pril. 4°. (Les Grandes civilisations. 9.) Ilustr. NUK F 9 II GRA/9 — **Drevnij Vostok. Sbornik. Moskva 1975—.** 8° [cir.] 1. 1975. SAZU 73920 — **Deshayes, Jean:** Les Civilisations de l'Orient ancien. 214 héliogravures, 8 pl. en coul., 79 cartes et plans. (Paris), Arthaud 1969. 674 + (II) str. + pril. 4°. (Les Grandes civilisations. 9.) NUK F 9 II GRA/9 — **Papyros Ebers.** Das älteste Buch über Heilkunde. Aus dem Aegyptischen zum erstenmal vollständig übers. von H. Joachim. Berlin 1890. Photomechanischer Nachdr. Berlin & New York, De Gruyter 1973. XX + 214 + (I) str. 8°. NUK 247118 — **Parrot, André:** Clefs pour l'archéologie. [Paris], Seghers (1972). 186 + (V) str. + pril. 8°. (Clefs pour...) NUK F 9 PAR.

18. Turčija

Cahen, Claude: Der Islam I. Vom Ursprung bis zu den Anfängen des Osmanenreiches. (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1968). 375 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte 14.) Ilustr. IZDG 3766 — **Grunebaum, G. E.:** Der Islam II. Die islamischen Reiche nach dem Fall von Konstantinopel. (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1971). 487 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 15.) Ilustr. IZDG 3766.

19. Sovjetska zveza

Splošno:

Boldur, A.: La Bessarabie et les relations russo-roumaines. (:La question bessarabienne et le droit international.) Paris 1927. (Nachdruck.) (München 1973.) NUK 253 878 — **Dunaevskij, Vladimir Aronovič:** Sovetskaja istorigrafija novoj istorii stran Zapada 1917—1941 g. Moskva, Nauka 1974. 376 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 73329 — **Istočnikovedenie otečestvenoj istorii. Sbornik statej. Vol. 1. Moskva 1975.** [cir.] NUK 254 375 — **Istorija Moskvj. Kratky očerk. Moskva, Nauka 1974. IV + 516 str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 72696 — Kochan, Lionel:** The making of modern Russia. (Aylesbury, Watson & Viney 1974.) 335 str. 8°. FF B 870 — **Lavrin, Janko:** Russia Slavdom and the western world. London, Geoffrey Bles (1969). 191 str. 8°. NUK 238327 — **Mongolija v trudah učenyh vostočnoj Sibiri. Bibliografičeskij ukazatel'. (:1946—1973 gg.) Irkutsk, Irkutskij gosudarstvennyj Universitet 1975. 102 + (I) str. 8°. SAZU 74275 — Movsesjan, S.:** Armenija včera, segodnja, zavtra. Kratkij očerk ekonomiki i kul'tury. Redaktor G. Martirosjan. (Erevan, Ajastan 1966.) 288 + (IV) str. + 1 zvd. 8°. [cir.] Ilustr. INV B 2681 — **Problemy paleografii i kodikologii v SSSR. Moskva, Nauka 1974. 442 str. + (I) str. 8°. Ilustr. SAZU 73489 — Rusland.** Hrsg. und verfasst von Carsten Goehrke [itd.] (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1972). 382 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 31.) Ilustr. IZDG 3766 — **Sovetskaja narodnaja istoričeskaja obščnost' ljudjej stanovlenie i razvitie. Moskva, Nauka 1975. 520 + corr. 8°. SAZU 74299.**

Srednji vek do vključno 18. stoletja:

Agrarnaja istorija severo-zapada Rosii XVI veka. Novgorodskie pjatiny. Leningrad, Nauka 1974. 322 + (II) str. + corr. 4°. [cir.] Ilustr. SAZU 73042 — Byčkova, Margarita Evgeni'evna: Rodoslovnye knigi XVI—XVII vv. kak istoričeskij istočnik. Moskva, Nauka 1975. 214 + (II) str. 8°. SAZU 74297 — **Drevnosti Moskovskogo Kremļa. (Otvetstv. red. P. N. Voronin, M. G. Rabinovič.) Moskva 1971. [cir.] (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. 167.) NUK II 83 252 — Dvorjanstvo i krepostnoj stroj Rosii XVI—XVIII vv. Sbornik statej, posvješčennyj pamjati Alekseja Andreviča Novel'skoga. Moskva, Nauka 1975. 344 + pril. + corr. 8°. [cir.] SAZU 74164 — **Gromyko, Marina Mihajlovna:** Trudovye tradicii russkij Sibiri (XVII-pervaja polovina XIX v.) Novosibirsk, Nauka 1975. 350 + (II) str + corr. 8°. SAZU 74278 — **Hanejah, Viktor Moisevič:** Holopstvo v XVI- načale XVII veka. Leningrad, Nauka**

1975. 268 str. 8°. SAZU 75130 — Hroniki: litovskaja i žmojtskaja, i Byhovca. Letopisi: barkulabakovskaja, aberki i pancyrnogo. Moskva 1975. 234 str. + pril. 4°. (Polnoe sobranie letopisej.) SAZU II 28703/32 H — Inostrannye izvestija o vosstanii Stepana Razina. Leningrad, Nauka 1975. 190 + (II) str. + corr. 8°. Ilustr. SAZU 75509 — Kublanov, Mihail Moiseevič: Voznikovenie hristianstva. Moskva, Nauka 1974. 216 str. 8°. [cir.] SAZU 73876 — Krupnov, Evgenij Ignat'evič: Srednjevekovaja Ingušetija. (Moskva, »Nauka« 1971.) 206 + (II) str. + 1 sl. 8°. [cir.] Ilustr. NUK 239001 — Minenko, Nina Adomovna: Severo-zapadnaja Sibir' v XVIII — pervoj polovine XIX v. Novosibirsk, Nauka 1975. 306 str. 8°. [cir.] SAZU 73893 — Pokrovskij, Nikola Nikolaevič: Antifeodal'nyj protest uralo-sibirskih krestjan-starobradcev v XVIII v. Novosibirsk, Nauka 1974. 392 + (II) + corr. 8°. SAZU 73639 — Rukopisnaja i pečatnaja kniga. Moskva, Nauka 1975. 258 + (I) str. + pril. 8°. SAZU 74831 H — Semenova, Lidija Nikolajevna: Rabočie Peterburga v pervoj polovine XVIII v. Leningrad, Nauka 1974. 214 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73018 — Ssylka i katorga v Sibirii (XVIII- načalo XX v.:) Novosibirsk, Nauka 1975. 304 + corr. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 48823 — Tihonov, Jurij Aleksandrovič: Poneščiči krest'jane v Rossii. Moskva, Nauka 1974. 336 str. 8°. [cir.] SAZU 73326 — Troickij, Sergej Martinovič: Russkij absoljutizm i dvorjanstvo v XVIII v. Moskva, Nauka 1974. 394 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 72692.

19. stoletje:

Dubrovskij, Sergej Mitrofanovič: Sel'skoe hozjajstvo i krestjanstvo Rossii v period imperializma. Moskva, Nauka 1975. 398 str. + pril. 8°. SAZU 74846 — Pa-seckij, Vasilij Mihailovič: Ferdinand Petrovič Vrangel'. 1796—1870. Moskva 1975. 160 str. 8°. [cir.] SAZU 73634 — Pypin, Aleksander Nikolaevič: Istorija ruskoj etnografii. — Peterburg 1890—1891. (Univeränderter fotomeschanischer Nachdr.) T. 1—3. (Leipzig, Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik 1971.) 8°. [cir.] NUK 247228 — Russland 1852—1871. Aus den Berichten der Bayerischen Gesandtschaft in S. Petersburg. Hrsg. von Barbara Jelovich. Wiesbaden 1963. 156 str. 8°. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. 19.) NUK 135647 — Zajcev, V. M.: Social'no-soslovnij sostav učastnikov vosstanija 1863 g. Moskva, Nauka 1973. 230 + (II) str. + pril. 8°. Ilustr. SAZU 73193.

Od 1900 do 1940:

Baevskij, D. A.: Rabočij klass v pervye gody sovsedkoj vlasti (1917—1921 gg.) Moskva, Nauka 1974. 336 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 73198 — Böss, Otto: Die Lehre der Eurasier. Ein Beitrag zur ruischen Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts. Wiesbaden 1961. 130 str. 8°. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. 15.) NUK 135647 — Carr, Edward Hallett: The bolshevik revolution 1917—1923. (London, Cox & Wyman 1973.) 8°. 3 Vol. (A history of Soviet Russia.) FF B 864 — Elleinstein, Jean: Histoire du phénomène stalinien. Paris, B. Grasset (1975). 248 + (V) str. 8°. FF C 3748 — Fal'kovič, Svetlana Mihajlovna: Proletariat Rossii i pol'ši v sovmednoj revoljucionnoj bor'be (1907—1912). Moskva, Nauka 1975. 378 + (II) str. + corr. 8°. SAZU 74820 — Ignat'ev, Genadij Semenevič: Moskva v pervyj god proletarskoj diktatury. Moskva, Nauka 1975. 376 + (IV) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 74463 — Istorija sovsedkogo kino. 1917—1967. V četyreh tomah. (Red. kolegija: H. Abul-Kasymova [itd.].) T. 1—2. Moskva, »Iskusstvo« 1969—1973. 8°. [cir.] NUK 253138 — Leščuk, Vitalij Semenevič: Socialističeskaja industrializacija SSSR i ee osveščenie v sovsedkoj istoriografii. Moskva, Nauka 1974. 312 str. 8°. [cir.] SAZU 73363 — Manov, Grigorij Naumovič: Gosudarstvo i političeskaja organizacija obščestva. Moskva, Nauka 1974. 320 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 73323 — Melgunov, Sergei Petrovič: The bolshevik seizure of power. Santa Barbara & Oxford, Clio (1972). XXV + 260 str. 8°. FF D 4635 — Mikulašek, Miroslav: Pobednyj smeh. (:Opyt žanrovosravitel'nogo analiza dramaturgii V. V. Majakovskogo.:) (Brno, Universita J. E. Purkyně 1975). 278 str. 8°. (Spisy University v Brně. Filosofická fakulta. 189.) IZDG 3185 — Moskovskij, Aleksej Stepanovič: Promyšlennoe osvoenie Sibiri v period stroitel'stva socializma (1917—1937 gg.) (Istoriko-ekonomičeskij očerk). Novosibirsk, Nauka 1975. 202 + (II) str. 8°. SAZU 74285 — Muhačev, Boris Ivanovič: Stanovlenie sovsedkoj vlasti i bor'ba s inostrannoju ekspansiej na severo-vostoke SSSR (1917—1920 gg.) Novosibirsk, Nauka 1975. 200 + (II) str. + corr. 8°. SAZU 74271 — Puškareva, Irina Mihajlovna: Železnodorožniki Rossii v buržoazno-demokratičeskijh revoljucijah. Mo-

skva, Nauka 1975. 390 + (II) str. + corr. 8°. SAZU 74280 — **Rabočee dviženne v Rossii v 1901—1904. gg.** Sbornik dokumentov. Leningrad, Nauka 1975. 592 + corr. 8°. [cir.] SAZU 74483 — **Strategija imperializma i bor'ba SSSR za mir i razoruženie.** Moskva, Nauka 1974. 432 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 73520 — **Suny, Roland Grigor:** The Baku commune 1917—1918. Class and nationality in the Russian revolution. Princenton & New Jersey, Princenton university press 1972. XXV + 414 str. 8°. FF C 3734 — **Weingartner, Thomas:** Stalin und der Aufstieg Hitlers. Die Deutschlandpolitik der Sowjetunion und der Kommunistischen Internationale 1929—1934. Berlin 1970. XII + 302 str. 8°. (Beiträge zur auswärtigen und Internationalen Politik. 4.) NUK 230066.

Od 1941 dalje:

Bitva na Kurskoj Duge. Moskva, Nauka 1975. 192 str. 8°. SAZU 75506 — **Erenenko, Andrej Ivanovič:** Stalingrad. Notes du commandant en chef. Trad. du russe par Serge Maximov. Avec une carte en dépliant. (Paris), Plon (1963). 512 + (I) str. 8°. NUK 245999 — **Ratnikov, A. N.:** V bor'be s fašizmom. Moskva, Voennoe izdatel'stvo Ministerstva oborony SSSR 1974. 159 str. 8°. IZDG 5402 — **Staroverov, Vladimir Ivanovič:** Socialno-demografičeskie problemy derevni. Moskva, Nauka 1975. 288 str. + corr. 8°. SAZU 74805.

20. Poljska

Splošna zgodovina:

Gazdecka, Jadwiga & Irena Pietruska: Procesy przemian społecznych w Polsce ludowej. Bibliografia za lata 1965—1970. Warszawa, (Ośrodek Informacji Naukowej WSNS) 1975. XV + 310 str. 8°. IZDG 5351 — **Studia z dziejów poskiej historiografii wojskowej.** Poznań 1975. 8°. 1. 1975. (Prace wydziału filozoficzno-historicznego. Seria historia. 65.) SAZU 42265 H.

Starejša zgodovina do leta 1918:

Czaplinski, Marek: Adam Naperialski 1861—1928. Biografia polityczna. Wrocław 1974. 268 + (II) str. 8°. (Prace Wrocławskiego towarzystwa naukowego. Ser. A 162.) SAZU 15019/162 — **Dudziak, Jan:** Dziesięcina Papińska w Polsce sredniowiecznej. Lublin 1974. 290 str. + corr. 8°. (Rozprawy wydziału teologiczno-kanonicznego. 31.) SAZU 16494/31 — **Fedosova, Tamara Fedorovna:** Pol'skie rewolucyjne organizacii v Moskve 60-e gody XIX veka. Moskva, Nauka. 204 str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 73511 — **Ginter, Bolesław:** Spätpaläolithikum in Oberschlesien und im Flussgebiet der oberen Warta. Krakow 1974. 146 + (IV) str. + corr. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 337.) NUK 136662 — 337 — **Jonca, Karol:** Polityka socjalna Niemiec w przemyśle ciężkim Górnego Śląska (1871—1914). Katowice, Śląsk 1966. 248 str. 8°. SAZU 73336 — **Kanievska, Irena:** Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548—1572. (Warszawa & Kraków 1974.) 189 + (VI) str. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 351.) NUK 136662 — **Łaszewski, Ryszard:** Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku. Toruń, Uniw. Nikołaja Kopernika 1974. IV + 188 + (II) str. + pril. 8°. SAZU 74850 — **Lechnicki, Czesław:** Krakowski »Kraj« (1869—1874). Wrocław itd. 1975. 186 str. + (II) str. 8°. SAZU 74857 — **Nowak, Andrzej:** Początki kryzysu sił twórczych na wsi wielkopolskiej w końcu XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Warszawa-Poznań 1975. 248 str. 8°. Ilustr. (Badania z dziejów społecznych i gospodarczych. 50.) SAZU II 6311/50 H — **Poland's Millennium of catholicism.** (Red. Piotr Kałwa [itd.]) Lublin Scientific society of the Catholic University in Lublin. 87.) NUK 241675 — **Rewolucja 1905—1907 na Mazowszu i Podlasiu.** Praca zbiorowa. (Komitet red. Jerzy Antoniewicz [itd.]) Warszawa 1968. 240 str. 8°. (Prace Mazowieckiego ośrodka badań naukowych. 3.) Ilustr. NUK 210080 — **Studia z dziejów Polski, Niemiec i NRD XVI—XX w.** Poznań 1974. 470 str. + pril. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 63.) SAZU 42265/63 H — **Teofilewicz, Danuta:** Działalność Komisji Edukacji Narodowej w województwie podlaskim 1773—1794. Warszawa 1971. 200 str. 8°. (Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego. 14.) NUK 210091.

Od 1918 dalje:

Ciechanowski, Jan M.: The Warsaw rising of 1944. Cambridge, University press 1974. 332 str. 8°. FF C 3721 — **Golczewski, Frank**: Das Deutschlandbild der Polen 1918—1939. Eine Untersuchung der Historiographie und der Publizistik. Düsseldorf, Droste Verl. (1974). 316 str. 8°. (Geschichtliche Studien zu Politik und Gesellschaft. 7.) INV B 2655 — **Kowal, Stefan**: Struktura społeczna Wielkopolski v międzywojennym dwudziestolecu 1919—1939. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1974. 197 str. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria historia. 62.) IZDG 4764 — **Luczak, Czesław**: Polozenie polskich robotników przymusowych w Rzeszy. 1939—1945. Poznań, Instytut Zachodni 1975. CVI + 355 str. 8°. (Documenta occupationis. 9.) Besedilo poljsko, rusko, nemško. INV B 1731 — **Pelczar, Marian**: Relacja niemieckiego oficera v walce na Westerplatte, we wrześniu 1939 roku. Warszawa, Poznań 1974. 116 str. 8°. Ilustr. SAZU 24952/8 — **Powstanie krakowskie 1923 roku**. Warszawa & Kraków 1973. 282 str. + corr. 8°. [Ov. nasl.] (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 354.) NUK 136662 — **Ruch oporu na wsi małopolskiej w dokumentach konspiracyjnych ruchu ludowego (:1940—1944:)**. Wrocław 1973. 471 str. + corr. 8°. (Materiały Komisii nauk historycznych.) SAZU 34137/24 H — **Skubiszewski, Krzysztof**: Zachodnia granica Polski w świetle traktatów. Poznań, Instytut Zachodni 1975. 368 + (I) str. 8°. (Studium niemcoznawcze Instytutu Zachodniego. 26.) INV B 410 — **Stosunki polsko-niemieckie 1919—1932**. 2. wyd. zmienione. Poznań, Instytut Zachodni 1975. 468 str. 8°. (Studium niemcoznawcze Instytutu Zachodniego. 28.) INV B 410 — **Walczak, Marian**: Nauczyciele Wielkopolscy w latach wojny i okupacji (:1939—1945:). Poznań, Instytut Zachodni 1974. 204 str. 8°. (Badania nad okupacją niemiecką w Polsce. 13.) INV B 147 — **Walczak, Marian**: Nauczyciele Wielkopolscy w latach wojny i okupacji (:1939—1945:) Poznań 1974. 204 str. 8°. (Badania nad okupacją niemiecką w Polsce. 13.) SAZU 7744/13 H.

21. Nemčija

Splošno:

Biographisches Wörterbuch zur deutschen Geschichte. Begründet von Hellmuth Rössler und Günther Franz. 2., völlig Neubearb. u. stark erw. Aufl. ... Bd 1—2. München (1973—1974). NUK C 265 089 — **Germany**. A companion to German studies. Ed. by Malcolm Pasley. London, Methuen & Co (1972). VII + 678 str. + I zvd. 8°. NUK 245418 — **Friedrich Ebert 1871—1971**. Bonn-Bad Godesberg, Inter Nationes 1971. 144 str. 8°. IZDG 5333 — **Neue deutsche Biographie**. Bd 10. Hufeland — Kaffsack. Berlin (1974). NUK Č II 130 034 — **Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte**. Hrsg. von Otto Schmitt (3 — : Ernst Gall u. L. H. Hezdenreich). Bd 6. Eselrücken — Farbe, Farbmittel. Stuttgart 1973. 4°. NUK II 151004 — **Rössler, Hellmuth**: Deutsche Geschichte. Schicksale des Volkes in Europas Mitte. (Gütersloh, Bertelsmann [1973].) 704 str. 8°. NUK 246979 — **Stein, K.** Frhr vom: Briefe und amtliche Schriften. Bearb. von Erich Botzenhart. Bd 9. Historische und politische Schriften. Bd 10. Register mit Nachlese, Zusätzen und Berichtigungen. (Stuttgart 1972—1974). NUK 137 343.

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Dickens, A. G.: The German nation and Martin Luther. (London), Edward Arnold (1974). VII + 254 str. + zvd. 8°. FF C 3732 — **Franz, Günther**: Der deutsche Bauernkrieg. 8. Aufl. Bad Hamburg vor der Höhe, Gentner 1969. XV + 322 str. + 2 zvd. 8°. NUK 216840 — **Heinricus Surdus**: Die Chronik ... mit den ... Biographien Eichstätter Bischöfe. Hrsg. von Harry Bresslau. Berlin 1922. Unverändr. Nachdr. (Zürich & Berlin 1964.) LXXIX + 167 str. 8°. (Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 usque ad annum 1500. Scriptores rerum Germanicarum, nova series. 1.) NUK 61520 — **Hölk, G.**: Die Geschichtswissenschaft an der Universität Helmstedt seit der Gründung der Universität Göttingen (:1937—1809:). Berlin 1969. NUK 221 396 — **Koch, Walter**: Die Reichskanzlei in den Jahren 1167 bis 1174. Wien 1973. 194 str. + pril. 4°. Ilustr. (Denkschriften der Österr. Akad. d. Wiss. Philosoph. histor. Kl. 115.) SAZU II 6546/115 — **Kugler, Franz**: Geschichte Friedrichs des Grossen. Gezeichnet von Adolf Menzel. Mit 378 Holzschnitten des Meisters. Köln, Seemann [1973], 636 str. 8°.

NUK 246949 — **Özyurt, Senol**: Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. München (1972). 530 str. + 2 pril. 8°. (Motive. 4.) Z 1 zvd. NUK 240257 — **Morena, Otto**: Das Geschichtswerk über die Taten Friedrichs I. in der Lombardei. Neu hrsg. von Ferdinand Güterbook. Berlin 1930. Unverändr. Nachdr. (Zürich & Berlin 1964.) XLVII + 244 + (I) str. 8°. (Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 usque ad annum 1500. Scriptores rerum Germanicarum, nova series. 7.) NUK 61520 — **Quellen** zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friderichs I. Hrsg. von A. Chroust. Berlin 1928. Unverändr. Nachdr. (Zürich, Berlin) 1964. CIV + 250 str. 8°. (Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 usque ad annum 1500. Scriptores rerum Germanicarum, nova series. 5.) NUK 61520 — **Riedman, Josef**: Die Beurkundung der Verträge Friedrich Barbarossas mit italienischen Städten. Wien 1975. 184 str. 8°. (Sitzungsberichte [der] Österr. Akad. d. Wiss. Philosoph. 291, 3.) SAZU 5898/291, 3 H — **Ritter, Gerhard**: Die geschichtliche Bedeutung des deutschen Humanismus. Mit e. Nachw. zum Neudr. (2., überprüfte Aufl.) Sonderausg. Darmstadt 1963. (IV) + 61 + (II) str. 8°. (Reihe »Libellik. 107.) NUK 221854.

19. in 20. stoletje do leta 1932:

Ajzin, Boris Aronovič: Revoljucionnye germanskije social-demokraty protiv imperializma i vojny (1907—1914 gg.) Moskva, Nauka 1974. 330 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 73562 — **Blickle, Peter**: Landschaften im Alten Reich. Die staatliche Funktion des gemeinen Mannes in Oberdeutschland. München, C. H. Beck 1973. XXII + 609 str. 8°. Ilustr. SAZU 73423 H — **Böhme, Helmut**: Deutschlands Weg zur Grossmacht. Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgründungszeit 1848—1881. 3. Aufl. (Köln), Kiepernheuer & Witsch 1974. XXIV + 728 str. 8°. FF D 4621 — **Farrar, L. L.**: The short-war illusion. German policy, strategy & domestic affairs August—December 1914. Santa Barbara & Oxford, Clio (1973). XX + 207 str. 8°. FF D 4635 — **Masur, Gerhard**: Imperial Berlin. London, Routledge & Kegan Paul (1971). (IX) + 353 str. + pril. 8°. NUK 241879 — **Mommsen, Wolfgang J.**: Max Weber und die deutsche Politik. 1890—1920. 2., überarbeitete und erweiterte Aufl. Tübingen, Mohr 1974. XX + 588 str. 8°. FF D 4620 — **Neunzig, Hans A.**: Johannes Brahm in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Dargestellt von Hans A. Neunzig. (Reinbek bei Hamburg 1973.) 146 + (I) str. 8°. (Rowohlts Monographien. 197.) NUK 161827 — **Reznikov, Vladimir L'vovič**: Politika kajzerovskoj Germanii v Okeanii. Moskva, Nauka 1975. 126 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 74140 — **Stolberg-Wernigerode, Otto Graf zu**: Die unentschiedene Generation. Deutschlands konservative Führungsschichten am Vorabend des Ersten Weltkrieges. Mit 8 Bildtaf. München u. Wien, R. Oldenbourg (1968). 488 str. + pril. 8°. NUK 233372 — **Thalheim, Hans-Günther**: Zur Literatur der Goethezeit. Berlin, Rütten & Leoning (1969). 456 str. 8°. (Germanistische Studien.) NUK 247261 — **Uexküll, Gösta von**: Ferdinand Lassalle in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1974.) 158 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 212.) NUK 161827 — **Walz, Dieter**: Die Agrarpolitik der Regierung Brüning. ... (Erlangen, t. Offsetdruck-Fotodruck 1971.) 326 + (I + L ov.) str. 8°. Diss., Friedrich-Alexander-Univ. Erlangen-Nürnberg. NUK 244866 — **Wilde, Harry**: Walther Rathenau in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1971.) 190 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 180.) NUK 161827.

Od 1933 do 1945:

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945. Serie D: 1937—1945. Frankfurt/M, Keppler Verlag 1970. 4°. XIII/6. Hlb. 1. 23. Juni bis 14. September 1941. Hlb. 2. 15. September bis 11. Dezember 1941. 1970. IZDG II 374 — **Akten zur deutschen auswärtigen Politik. 1918—1945. Serie E: 1941—1945.** Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1969—1972. 8°. Bd. 1.: 12. Dezember 1941 bis 28. Februar 1942. 1969. Bd. 2.: 1. März bis 15. Juni 1942. 1972. IZDG II 374 — **Anfilov, Viktor Aleksandrovič**: Proval »blichkrigax. Moskva, Nauka 1974. 612 str. + pril. 8°. Ilustr. SAZU 73197 — **Antonov, Vladimir Semenovič**: Put' k Berlinu. Moskva, Nauka 1975. 374 str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 74479 — **Brockdorff, Werner**: Geheimkommandos des Zweiten Weltkrieges. (2. Aufl.) München, Welsermühl (1968). 446 str. 8°. IZDG 5349 — **Broszat, Martin**: German national socialism, 1919—1945. (Orig. nasl.: Der Nationalsozialismus. Weltanschauung, Programm und Wirklichkeit.) Santa Barbara, Clio

(1966). VIII + 154 str. 8°. FF D 4635 — Fest, Joachim C.: The face of the Third Reich. Transl. from the German by Michael Bullock. (Aylesbury, Watson & Viney 1973.) 607 str. 8°. FF B 866 — Freytagh-Loringhoven, A. Frhr von: Kriegsausbruch und Kriegsschuld 1939. (Essen) 1940. (Veröffentlichungen des Deutschen Instituts für aussenpolitische Forschung. 6.) NUK 90 028 — Hildebrand, Klaus: Deutsche Außenpolitik 1933—1945. Kalkül oder Dogma? 2. Aufl. Stuttgart [itd.], Kohlhammer (1973). 186 str. 8°. IZDG 5407 — Hildebrand, Klaus: Vom Reich zum Weltreich. Hitler, NSDAP und koloniale Frage 1919—1945. München, W. Fink 1969. 955 str. 8°. (Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Mannheim. 1.) IZDG 5411 — Hüttenberger, Peter: Die Gauleiter. Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP. Stuttgart (1969). 239 str. 8°. (Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 19.) NUK 233505 — Jäckel, Eberhard: Hitlers Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft. Tübingen, Rainer Wunderlich Verlag Hermann Leins 1969. 160 str. 8°. IZDG 5429 — Kater, Michael H.: Das »Ahnenerbe« des SS 1935—1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt 1974. 523 str. + 1 pril. 8°. (Studien zur Zeitgeschichte.) IZDG 5313 — Samsonov, Aleksandr Mihajlovič: Krah fašistskoj agresii 1939—1945. Istoričeskij očerk. Moskva, Nauka 1975. 648 str. 8°. [cir.] SAZU 73894 — Schachenmayer, Helmut: Arthur Rosenberg als Vertreter des historischen Materialismus. Wiesbaden 1964. 184 str. 8°. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. 20.) NUK 135647 — Sohn-Rethel, Alfred: Ökonomie und Klassenstruktur des deutschen Faschismus. Aufzeichnungen und Analysen. Hrsg. u. eingel. von Johannes Agnoli, Bernhard Blanke u. Niels Kadritzke. (Frankfurt a. Main), Suhrkamp Verl. (1973). 210 str. 8°. (Edition Suhrkamp. 630.) INV A 334 — Steinert, Marlis G.: Hitlers Krieg und die Deutschen. Stimmung und Haltung der deutschen Bevölkerung im Zweiten Weltkrieg. Düsseldorf & Wien, Econ (1970). 646 str. 8°. IZDG 5430 — Thalman, Paul: Wo die Freiheit stirbt. Stationen eines politischen Kampfes. Olten [itd.], Walter Verlag (1974). 270 str. 8°. IZDG 5393 — Vollmacht des Gewissens. Hrsg. von der europäischen Publikation e. V. Frankfurt & Berlin, Metzner 1965. 8°. Der militärische Widerstand gegen Hitler im Kriege. 1965. IZDG 5348.

Od 1945 dalje:

Donauschwäbische Lehrer- und Forschungsarbeit 25 Jahre ADL. 1947—1972. Hrsg. im Auftrag der Arbeitsgemeinschaft Donauschwäbischer Lehrer im Südost-deutschen Kulturwerk von Josef Wolkmair Senz. München 1973. 350 str. 8°. (Donauschwäbisches Archiv. Reihe 1: Schriftenreihe der ADL. 5.) INV B 2625, NUK 266085 — Gehlen, Reinhard: Der Dienst. Erinnerungen 1942—1971. (München & Zürich), Droemer Knauer (1973). 329 + (III) str. + 12 str. sl. 8°. IZDG 5312 — Grosser, Alfred: Germany in our time. A policial history of the postwar years. Trasl. by Paul Stephenson. (Aylesbury, Watson & Viney 1974.) 576 str. 8°. FF B 872 — Hartkopf, Werner: Die Akademie der Wissenschaften der DDR. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte. Berlin, Akademie Verlag 1975. 322 str. 8°. SAZU 74838 — Janicki, Lech: Partie polityczne w systemie prawnym Republiki Federalnoej Niemiec. Poznań, Instytut Zachodni 1975. 326 str. 8°. (Studium niemcoznawcze Instytutu Zachodniego. 27.) INV B 410.

22. Velika Britanija in Irska

Splošno:

Baker, Alan R. H. & Robin A. Butlin: Studies of field system in the British isles. Cambridge, University press 1973. XXVI + 702 str. 8°. Ilustr. FF D 4627 — Finberg, H. P. R.: The agrarian history of England and Wales. Cambridge, University press 1972. 8°. Vol. 1. II. A. D. 43—1042. FF D 4628 — Murphy, Brian: A history of the British economy 1066—1970. (London), Longman (1973). XII + 817 + XLII str. 8°. FF C 3733.

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Altschul, Michael: Anglo-Norman England 1066—1154. Cambridge, University press 1969. XI + 83 str. 8°. FF C 3719 — Anglo-Saxon England. Ed. by Peter Clemoes [itd.] Cambridge, University press 1972—1973. 8°. 2 Vol. FF D 4630 — Barrow, G.

W. S.: *The Kingdom of the Scots. Government, church and society from the eleventh to the fourteenth century.* (London), Edvard Arnold (1973). XVII + 404 str. 8°. FF C 3731 — Beckermann, Kurt-Wilhelm: *Staatstheorie und Kirchenpolitik im Werke des englischen Humanisten Thomas Starkey. ...* Hamburg, b. t. 1972. (II) + 145 + (II) str. 8°. NUK 244869 — Braunschweig, Hans-Helmut: *Bündnisformen der Angelsachsen (:450—1016:).* ... Hamburg, (t. Reprografic-Zentrum) 1972. (IX) + + 117 + (VII + 1 ov.) str. 8°. NUK 244760 — Byrne, Francis John: *Irish kings and high-kings.* (London), Batsford (1973). X + 341 str. 8°. FF D 4645 — Finn, R. Well-don: *The Norman conquest and its effects on the economy: 1066-86.* (Bristol), Longman (1971). XIV + 322 str. 8°. FF D 4617 — Galbraith, V. H.: *Domesday book. Its place in administrative history.* Oxford, Clarendon press 1974. XXXV + 193 str. 8°. FF C 3717 — Lyon, Bryce: *A constitutional and legal history of medieval England.* New York [itd.], Harper & Row (1960). XIX + 671 str. 8°. Z zvd. NUK 241904 — Lyon, H. R.: *Anglo-Saxon England and the Norman conquest.* (London), Longman (1972). XII + 427 str. 8°. FF C 3713 — Pavlova, Tatjana Aleksandrovna: *Vtoraja anglijskaja Respublika (1659—1660)* Moskva, Nauka 1974. 224 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 72985.

19. in 20. stoletje:

Amery, Julian: *Approach March a venture in autobiography.* London, Hutchinson (1973). 456 str. + 17 str. sl. 8°. IZDG 5314 — Bondarevskij, Grigorij L'vovič: *Anglijskaja politika i meždunarodnye otnošenija v bassejne Persidskogo zaliva (:konec XIX — načalo XX v.):* Moskva, »Nauka« 1968. 542 + (I) str. 8°. [cir.] NUK 237673 — Foot, Michael: *Aneurin Bevan: A biography.* Vol. 2. 1945—1960. London 1973. NUK 189048 — Halévy, Elie: *Histoire du peuple Anglais au XIXe siècle.* [Paris], Hachette 1973—1974. 8°. 1. L'Angleterre en 1815. (1973). 2. Du lendemain de Waterloo à l'avènement de Sir Robert Peel (:1815—1841:). (1974). FF D 4615 — Norman, Edward: *A history of modern Ireland.* (Bungay, The Chaucer 1973.) 331 + (IV) str. 8°. FF B 865 — Položenje i borba britanskogo rabočego klasa. Moskva, Nauka 1974. 250 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73319 — Richter, R.: *Studien zur Londoner Emigration von 1850—1860.* Berlin 1966. NUK 203 024 — Russell, B.: *The autobiography ...* Vol. 1—3. London (1971). NUK 247 234 — Sein, Aleksandr Ivanovič: *Kritika ekonomičeskijh teorij pravijh lejboristov Anglii.* Moskva, Izd. Moskovskoga Universiteta 1975. 200 str. 8°. SAZU 74802 — Taylor, Alen John Percivale: *English history 1914—1945.* Oxford (1966). XXVII + 710 str. 8°. (The Oxford history of England. 15.) NUK 91611 — Woodward, Llewellyn: *British foreign policy in the Second World War.* London, Her Majesty's Stationery Office 1970—1971. (History of the Second World War.) 3 knj. IZDG 5375.

23. Skandinavske države

Dictionary of Scandinavian biography. Ed. Ernest Kay. ... London Dartmouth, Melrose press (1972). XXXII + 467 str. 8°. NUK 241933 — *Istorija Švecii.* Moskva, Nauka 1974. 718 + (II) str. + pril. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 73026 — *Die Kulturen der Niederlande und Skandinaviens.* Die Kultur der Niederlande von Franz Petri. Die Kultur Skandinaviens von Helmut de Boor und Herbert A. Frenzel. Konstanz, Athenajon (1964). loč. pag. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. Ab. 2. [7.]) FF E 658 — *Varangian problems.* Report on the first international symposium on the theme »The Eastern connections of the Nordic peoples in the Viking period and Early Middle ages« Moesgaard — University of Aarhus 7th—11th October 1968. Copenhagen 1970. 216 str. 8°. (Scando-slavica, Supl. 1.) NUK 178229.

24. Francija

Awerbuch, Marianne: *Über die Motivation der burgundischen Politik im 14. und 15. Jahrhundert. ...* (Berlin, t. Dissertationsdruckstelle 1970.) 413 + (II) str. 8°. NUK 239545 — Berlanstein, Lenard R.: *The Barristers of Toulouse in the eighteenth century (:1740—1793:).* Baltimore & London (1975). XII + 210 + (I) str. 8°. (The John Hopkins University Studies Historical. 93/1.) SAZU 27656/93 H — Eydoux, Henri-Paul: *Les Grandes découvertes archéologiques en Gaule.* Paris, Librairie académique

Perrin (1971). 458 + (I) str. 8°. Ilustr. NUK F 9 EYD — Geer, Hans: Unveröffentlichte Fundkomplexe aus den Grabungen Otto Hausers in der Ur- und Frühgeschichtlichen Sammlung der Universität Erlangen-Nürnberg. Ein Beitrag zur Erforschung klassischer Stationen des Paläolithikums in Südwestfrankreich. ... (Erlangen, t. Offsetdruck-Fotodruck 1971.) (I) + X + 289 + (CCLVI) + (I. ov.) str. 8°. Ilustr. Diss., Friedrich-Alexander-Univ. Erlangen-Nürnberg. NUK 245003 — Gilhodes, L.: La Chartreuse Saint-Sauveur de Villefranche-de Rouergue 1459—1791. Salzburg 1973. (VI) + 258 str. 8°. (Analecta Cartusiana. 14.) NUK 236035 — Les Maquis dans la libération de la France. Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale. Numéro spécial. (Paris), Presses universitaires de France 1964, 128 str. 8°. [Ov. nasl.] Z zdv. NUK 230899 — Ordioni, Pierre: Les cinq jours de Toul. (:Du 18 au 22 juin 1940:). Paris, Laffont (1967). 276 + (IV) str. + 2 pril. 8°. (»L'Histoire que nous vivons«.) NUK F 9 ORD — Remacle, Louis: Documents lexicaux extraits des archives de Stroumont, Rahier et Francorchamps. Paris 1972. 156 + 16 + (II) str. 8°. (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège. 205.) NUK II 43368 — Romanova, Vera Lorovna: Rukopisnaja kniga i gotičeskoe piš'mo vo Francii v XIII-XIV vv. Moskva, Nauka 1975. 240 str. + corr. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 75153 H — Szabadváry, Ferenc: Antoine Laurent Lavoisier. Der Forscher und seine Zeit. 1743—1794. Mit 9 Abb. Stuttgart 1973. 245 str. 8°. (Grosse Naturforscher. 36.) Ilustr. NUK 125087.

25. Belgija in Nizozemska

Gail, Anton J.: Erasmus von Rotterdam in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1974.) 158 str. 8°. (Rowohlt's Monographien. 214.) NUK 161827 — Houtte, J. A. van: Un quart de siècle de recherche historique en Belgique 1944—1968. Louvain, Paris, Nauwelaerts 1970. XIV + 586 str. 8°. FF D 4654 — Liège et Bourgogne. Actes du colloque tenu a Liège les 28, 29 et 30 octobre 1968. Paris 1972. 258 + 16 + (I) str. 8°. (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège. 205.) NUK II 43368.

26. Španija

Antifascisti piemontesi e valdostani nella guerra di Spagna. (Torino, Centro Studi Piero Gobetti 1975). 38 str. 4°. [Ovoj. nasl.] IZDG II 500 — Ispanija 1918—1972 gg. Istoričeskij očerk. Moskva, Nauka 1975. 496 str. + corr. 80. [cir.] SAZU 74306.

27. Bližnji in srednji vzhod ter arabske države

Cramer, J. A.: A geographical and historical description of Asia Minor. In two volumes. (Repr. of the ed. Oxford 1832.) Amsterdam 1971. NUK 243111 — Dorošenko, Elena Alekseevna: Šiitskoe duhovenstvo v sovremennom Irane. Moskva, Nauka 1975. 170 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73868 — Kotlov, Lev Nikolaevič: Stanovlenie nacional'no-osvoboditel'nogo dviženija na arabskom vostoke (seredina XIX v. — 1908 g.) Moskva, Nauka 1975. 324 str. + corr. 8°. SAZU 74300 — Sovremennij Iran. Moskva, Nauka 1975. 566 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73884.

28. Židje

Arnold, Hermann: Von den Juden in der Pfalz. Speyer 1967. VIII + 127 + pril. 8°. (Veröffentlichungen der Pfälzischen Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften. 56.) SAZU II 42 051/56 — Encyclopaedia Judaica. Vol. 1-16. Jerusalem, Encyclopaedia Judaica (1971—1972). 8°. NUK C II 250582 — Palestinskij sbornik. Vyp. 25 (:88:). Kyl'tura bližnego vostoka drevnego i rannesrednevekovnogo vremeni. Moskva—Leningrad 1974. [cir.] NUK II 181802 — Poliakov, Léon: The history of anti-semitism. London, Routledge & Kegan (1974). 8°. Vol. 1.: From Roman time to the court Jews. FF C 3749 — Teufel, Helmut: Zur politischen und sozialen Geschichte der Juden in Mähren vom Antritt der Habsburger bis zur Schlacht am

Weissen Berg (:1526—1620:). .: (Erlangen, t. Offsetdruck-Fotodruck 1971.) (VI) + 467 + (III) + (I ov.) str. 8°. Diss., Friedrich-Alexander-Univ. Erlangen-Nürnberg. NUK 245022.

29. Azija (splošno)

Bianco, Lucien: Das moderne Asien. (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1969). 357 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 33.) Ilustr. IZDG 3766 — **Guber, Aleksander Andreovič & G. F. Kim & A. N. Hejfec:** Novaja istorija stran Azii i Afriki. Učebnik dlja istoričeskikh fakul'tetov pedagogičeskikh institutov. Moskva, Nauka 1975. 554 str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 74045 — **Social'naja istorija narodov Azii.** Moskva, Nauka 1975. 272 str. 8°. SAZU 75507 — **Social'naja organizacija narodov Azii i Afriki.** Moskva, Nauka 1975. 290 + (II) str. + 1 sl. 8°. [cir.] SAZU 74474.

30. Indija, Bangladeš

Dange, Šripad Amrit: India ot pervobytnogo kommunizma do razloženiya rabo-
vладельčeskogo stroja. Moskva, Nauka 1975. 198 + (II) str. 8°. SAZU 74282 — **Narodnaja respublika Bangladeš. Sprovočnik.** Moskva, Nauka 1974. 198 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73181 — **Nasenko, Jurij Petrovič:** Džavharlal NERU i vnešnjaia politika Indii. Moskva, Nauka 1975. 382 + (II) str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 75887.

31. Daljni vzhod

Dal'nij Vostok. Istorija, ekonomika. Moskva, Nauka 1974. 164 str. 8°. [cir.] SAZU 72636 — **Smoljak, Anna Vasil'evna:** Etničeskie processy u narodov nižnego Amura i Sahalina. Seredina XIX—načalo XX v. Moskva, Nauka 1975. 232 str. + pril. 8°. SAZU 74832 — **Šereševskij, Boris Mihajlovič:** V bitvah za dal'nij vostok (1920—1922 gg.) Novosibirsk, Nauka 1974. 186 + (II) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 72990.

32. Koreja

The historical experience of the agrarian reform in our country. Pyongyang, Foreign Languages Publ. House 1974. 133 + (II) str. 8°. SAZU 72681.

33. Kitajska

Blagodatov, Aleksej Vasiljevič: Zapiski o kitajskoj revoljucii 1925—1927 gg. Moskva, Nauka 1975. 278 str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 74475 — **The Cultural revolution in China.** Ed. by Thomas W. Robinson. Berkeley [itd.], University of California press 1971. XIV + 509 str. 8°. NUK 241902 — **Efimov, Geronij Valentinovič:** Buržuaznaja revoljucija v Kitae i Sun'ja-sen (1911—1913 gg.) SAZU 73555 — **Fomina, Natal'ja Ivanovna:** Bor'ba protiv Cinov na Jugo-Vostoke Kitaja. Seredina XVII v. Moskva, Nauka 1974. 284 str. 8°. [cir.] SAZU 73023 — **Franke, Herbert & Rolf Trauzettel:** Das Chinesische Kaiserreich. (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1968). 384 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 19.) Ilustr. IZDG 3766 — **Nepomnin, Oleg Efimovič:** Ekonomičeskaja istorija Kitaja (1864—1894 gg.) Moskva, Nauka 1974. 302 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73194 — **Novejšaja istorija Kitaja. 1917—1970 gg.** (Otvetstv. red. M. I. Sladkovskij.) Moskva 1972. [cir.] NUK 254365.

34. Japonska

Hall, John Witney: Das Japanische Kaiserreich. (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1968). 380 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 20.) Ilustr. IZDG 3766 — **Iofan, Natal'ja Aleksandrovna:** Kul'tura drevnej Japonii. Moskva, Nauka 1974. 262 + (II) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 72639 — **Markar'jan, Seda Badgasarovna:** Sel'sko hozjajstvennaja kooperacija Japonii. Moskva, Nauka 1975. 238 + (I) str. 8°. SAZU 74270 — **Pospelov, Boris Vasil'evič:** Japonskaja obščestvenno-političeskaja mysl' i maoizm. Moskva, Nauka 1975. 224 str. 8°. SAZU 54664 — **Varley, Herbert Paul:** Japa-

nese culture. A short history. London, Faber and Faber (1973). XI + 227 str. + pril. 8°. NUK 243871 — Vasilevskaja, Irina Ivanovna: Kolonial'naja politika Japonii v Koree nakanune aneksii (1904—1910 gg.) Moskva, Nauka 1975. 118 str. 8°. SAZU 74801.

35. Afrika

Amin, Samir: Neo-colonialism in West Africa. Transl. from the french by Francis McDonagh. (Aylesbury, Watson & Viney 1973.) XVIII + 299 + (II) str. 8°. FF B 871 — Bessonov, Stanislav Aleksandrovič: Nacional'nye plany i ekonomičeskoe razvitie sran Afriki. Moskva, Nauka 1975. 408 str. 8°. [cir.] SAZU 74302 — Dickie, John & Alan Rake: Who's who in Africa. The political, military and business leaders of Africa. London, African buyer and trader (1973). 602 str. 8°. Ilustr. NUK 247914 — Dictionary of African biography. ... V. 1-2. London, Melrose Press 1970—1971. 8°. NUK C 241942 — Hirschberg, Walter: Die Kulturen Afrikas. Mit 161 Abb., 2. Farbtaf. u. 13. Kt. Frankfurt am Main (1974). XII + 390 + (I) str. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. II. 2.) NUK Č II 131843 — Judin, Jurij Adolfovich: Političeskie sistemy nezavisymih stran tropičeskoj Afriki. Moskva, Nauka 1975. 324 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73651 — Prošin, Nikolaj Il'ič: Istorija Libii (konec XIX v. — 1969 g.) Moskva, Nauka 1975. 414 + (II) str. 8°. SAZU 74298 — Tonkin, Thelma: Ethiopia with love. Line drawings by Peter Tonkin. London [itd.], Hodder and Stoughton (1972). 198 str. 8°. NUK 240954 — Vorob'eva, Tamara Al'bertovna: Agrarnaja politika belgijskih kolonizatorov v Kongo (1918—1939 gg.) Moskva, Nauka 1975. 126 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 74143.

36. Severna Amerika

Amerikanskaja istoriografija vnešnej politiki SŠA. 1945—1970. (Pod obščej red. i s predislovijem G. N. Sevost'janova.) Moskva 1972. [cir.] NUK 254358 — Foreign Relations of the United States 1949. 3. Vol.: Council of Foreign Ministers; Germany and Austria. Washington, U. S. Government Printing Office 1974. XXV + 1324 str. 8°. INV B 2617 — Kero, Reino: Migration from Finland to North America in the years between the United States civil war and the first world war. Turku 1974. VIII + 260 str. 8°. Turun Yliopistan julkaisuja. Sarja B. 130. SAZU 49715/130 — Meighan, C. W.: Archaeology of the Morett Site, Colima. Berkeley [itd.] 1972. (University of California publications in anthropology. 7.) NUK 179654 — Miller, Kenneth Dexter: Peasant pioneers. An interpretation of the Slavic peoples in the United States. ... New York, Council of women for home missions and missionary education movement. (Cop. 1925. Reprint.) (San Francisco, Robert D. Reed 1969.) (II) + 200 str. + 2 zvd. 8°. Ilustr. NUK 236578 — Muradjan, Artur Andrahinovič: Amerikanskaja istoriografija tihookeanskoj politiki SŠA v XIX veke (kritika osnovnyh koncepcij). Moskva, Nauka 1975. 246 str. 8°. SAZU 74260 — Robertson, Ross M.: History of the American economy. 3. ed. New York [itd.], Harcourt Brace Jovanovich (1973). XII + 788 str. 8°. FF D 4639 — Séjourné, Laurette: Altamerikanischen Kulturen. (Frankfurt/M), Fischer Taschenbuch Verlag (1971). 375 str. 8°. (Fischer Weltgeschichte. 21.) Ilustr. IZDG 3766 — SŠA: Studenty i politika. Amerikanskoe studentščestvo v demokratičeskoj bor'be v 60-70 gody. Moskva, Nauka 1974. SAZU 73308 — Szabad, Gy.: Kossuth on the political system of the United States of America. Budapest 1975. 31 str. 8°. (Studia Historica Academie scientiarum Hungaricae. 106.) SAZU 13851/106 H.

37. Latinska Amerika

Dictionary of Caribbean biography. ... V. 1-2. London, Melrose Press 1969—1971. 8°. NUK Č 241938 — Latinskaja Amerika: Problemy edinstva antiimperialističeskih sil. Moskva, Institut Latinskoj Ameriki 1974. Čast'1, Čast'2. SAZU 73365 — May, Elmar: Che Guevara in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1973.) 152 + (VI) str. 8°. (Rowohlts Monographien. 207.) NUK 161827 — Nacional'nye processy v central'noj Amerike i Meksike. Moskva, Nauka 1974. 350 + (I) str. + pril. + corr. 8°. [cir.] SAZU 73009 — Rafa, Nina Kondrat'evna: Krest'janstvo v Kubinskoj revoljucii. Moskva, Nauka, 1974. 118 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 73019 — Völkl, Ekkehard: Russland und Lateinamerika 1741—1841. Wiesbaden (1968). 256 str. 8°. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. 33.) NUK 135647.

Marťa Romportlová-Koukolová (Brno)

JUGOSLOVANSKA ZGODOVINA V ČESKOSLOVASKEM ZGODOVINOPISJU
1970—1975

V tem kratkem prikazu nameravamo prikazati strokovni javnosti temeljne težnje in rezultate češkoslovaških jugoslavističnih raziskovanj v zgodovinopisju v letih 1970—1975. Ta časovna omejitev nam bo omogočila podati aktualno in — glede na razsežnost več desetletij trajajočega zanimanja češkoslovaških zgodovinarjev za Jugoslavijo — tudi dovolj podrobno sliko. Zvezo s prejšnjimi obdobji bomo skušali nakazati tako, da bomo opozorili na biografsko-bibliografsko literaturo, ki nas podrobno seznanja s temi obdobji. Radi bi se posvetili zgodovinski problematiki v pravem pomenu te besede, zgodovini ideologij, ekonomike, politike in kulture, medtem ko bi se drugih področij, vključno z literarno zgodovino, lotili ob drugi priliki.

Češkoslovaška zgodovinska jugoslavistika po organizacijski plati sicer ni konstituiran, je pa vendarle sestavni del naših balkanističnih raziskovanj. Od leta 1970 do danes je širila svoje raziskovalno področje in njeni izsledki pomenijo v primerjavi s prejšnjim obdobjem izrazit napredek. Ko pregledujemo celoto novega spoznanja, znova opazimo raznolikost vidikov, s katerih zgodovinarji obravnavajo jugoslovansko zgodovino. Nekdanja vzporedna kontinuiteta in disperznost razvoja posameznih narodov in državnih sestavin na ozemlju južnih Slovanov raziskovalce naravnost sili, da jih skušajo zajeti s kar se dá širokim registrom metod. Tako so nastale monotematske razprave o delnih problemih posameznih področij, binarno primerjalna dela v okviru jugoslovanskega ozemlja, pa tudi sosednjega in bolj oddaljenega balkanskega in evropskega konteksta. Končno je prišlo tudi do obdelave daljših časovnih obdobj in obširnejših ozemljih. To so razprave, ki sintetizirajo tako rekoč v vertikalni obdobja več stoletij. Tudi v »horizontalnem« prerezu balkanskega in vseevropskega razvoja so skušali raziskovalci mnogostransko primerjalno zajeti določena, časovno krajše omejena vprašanja, a zato na večjem ozemlju in v širši povezavi.

Pomembni pripomočki, ki konkretno in do podrobnosti prikazujejo napredek pri spoznavanju razvoja južnih Slovanov, so sumarna biografsko-bibliografska dela in anotirani prikazi, pa najsi že obravnavajo občo zgodovinsko, občo slavistično, ožjo srednjeevropsko ali kar jugoslavistično tematiko. V preteklem obdobju je bilo objavljenih več takšnih naslovov¹ — Češkoslovaška dela o zgodovini in kulturi slovanskih narodov od leta 1760,² prikazi dejavnosti kateder in kabinetov v zborniku Slavica na brnski univerzi,³ poseben povzetek balkanističnih del brnske filozofske fakultete — kateder za svetovno in vzhodno zgodovino,⁴ v rukopisu pripravljeno delo Slavistika na Češkoslovaškem, I. del, medvojno obdobje,⁵ dalje na primer pregled dvajsetletne dejavnosti Inštituta za zgodovino evropskih socialističnih držav SAČ,⁶ prikaz izsledkov slovaškega zgodovinopisja o vprašanjih srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope,⁷ pomembna bibliografska priloga v delu Čehi in Jugoslovani v preteklosti, ki obsega praktično vsa dela od začetka stoletja, pa tudi starejša.⁸

¹ Kljub temu, da namenoma navajamo samo tiste bibliografije, ki obsegajo navedeno obdobje ali pa so v tem obdobju izšle, bi radi opozorili na povojne zvezke Bibliografije češkoslovaške zgodovine.

² Milan Kudělka, Zdeněk Simeček a kol., Praha 1972, 560 str.

³ František Hejl a kol., Brno 1973, 304 str.

⁴ Richard Pražák, Balkanistické výzkumy na filosofické fakultě v Brně, Vlastivědný věstník moravský 1973, št. 3, 290—293.

⁵ Milan Kudělka, Zdeněk Simeček, Vladislav Štastný, Radoslav Večerka, Československá slavistika 1918—1939, v tisku pri založbi CSAV, Praha [Nakladatelství CSAV, Praha].

⁶ Jozef Hrozičnick, 20 rokov činnosti Ústavu dejín európskych socialistických krajín Slovenskej akademie vied, Slovenské štúdie 15, 1973, 7—23.

⁷ Bystrický Valerián, Slovenská historiografia o problémoch strednej, východnej a juhovýchodnej Európy v rokoch 1960—1970, Slovenské štúdie 12, 1, 1971, 246—254.

⁸ Češi a Jihoslované v minulosti, red. V. Záček, Praha 1975.

poseben povzetek o Makedoniji v češkoslovaškem zgodovinopisju⁹ ali pregled in primerjava literature o značaju neoabsolutističnega režima v habsburški monarhiji in o položaju njenih narodnosti v letih 1849—1860.¹⁰

Razen teh enkratnih storitev bi radi opozorili na periodično bibliografijo. Gre za Bibliografijo češkoslovaške balkanistike — I. zvezek za obdobje 1966—1968, II. za leta 1969—1971 in navsezadnje III. 1972—1974.¹¹ V njenih splošnih in zgodovinskih delih (poleg teh obravnava namreč tudi jezikoslovje, literarno znanost, leposlovne prevode, etnografijo in folkloristiko ter problematiko narodnostnih enklav) so dela češkoslovaških jugoslavistov zbrana reprezentativno popolno, vsaj kar zadeva monografije, razprave, članke, recenzije, poročila in glose v strokovnih in drugih časopisih prav do ravnih tednikov, kolikor ti niso izrecno zabavnega in popularizatorskega značaja. Bibliografija zajema v izboru tudi v tujini objavljena češkoslovaška dela. Za našo temo je prav tako lahko informativna tudi Bibliografija češkoslovaške hungaristike,¹² ki so jo izdajali vzporedno za ista obdobja. Prav primerjava teh bibliografskih kompletov z balkanistično bibliografijo Češkoslovaško-sovjetskega inštituta ČSAV¹³ upravičuje našo trditev, da zanimanje za jugoslovansko tematiko v našem zgodovinopisju nenehno narašča in da je doseglo višek prav v petletki, o kateri govorimo.

Organizacijski in publikacijski temelj jugoslavističnih študij se v bistvu ni spremenil. V čeških deželah ga predstavljajo Češkoslovaško-sovjetski inštitut ČSAV in Inštitut češkoslovaške in svetovne zgodovine v Pragi in njune brnske podružnice, dalje Katedra za zgodovino in etnografijo srednje, vzhodne, in jugovzhodne Evrope univerze J. E. Purkyně v Brnu in njen balkanistični in hungaristični kabinet ter posamezni delavci zgodovinskih kateder Karlove univerze, Orientalističnega inštituta ČSAV v Pragi, pedagoške fakultete brnske univerze, katedre za zgodovino univerze Palackega v Olomoucu, filozofske fakultete univerze Pavla Jožefa Šafařika v Prešovu ipd. Medtem ko Češkoslovaško-sovjetski inštitut razširja glede na svoje personalne zmogljivosti zanimanje na celoten časovni kompleks od začetkov slovanske naselitve, je težišče raziskovalnih ciljev in izsledkov drugih bolj v problematiki 19. in 20. stoletja, če ne štejemo turkološke problematike, ki ji posvečajo veliko pozornost. Na Slovaškem so takšna središča Inštitut za zgodovino evropskih socialističnih držav in Zgodovinski inštitut SAV ter filozofska fakulteta Univerze Komenskega v Bratislavi s tematskim področjem od zgodnjega fevdalizma z izrazitim težiščem na obdobju druge polovice devetnajstega in zlasti dvajsetega stoletja.

Češkoslovaško-jugoslovanska zgodovinska komisija, ki ji posveča strokovni tisk precejšnjo pozornost,¹⁴ je objavila zbornike referatov s svojih zasedanj na Češkoslovaškem.¹⁵ Široko strokovno zaledje za prikaz izsledkov in perspektiv na področju historijske jugoslavistike je pomenil tudi 2. vsedržavni balkanistični simpozij v Brnu maja 1974.¹⁶ Zbornik referatov s tega simpozija je pripravljen za tisk.¹⁷ K spoznavanju jugoslovanske zgodovine so prav tako kot na primer simpozij Evropa in München leta 1973 v Libercu¹⁸ prispevale tri delovne konference z mednarodno udeležbo (tudi ti materiali so že objavljeni ali v tisku),¹⁹ posvečene pouku

⁹ Nikifor Robovský, *Makedonija vo čehoslovačkata istoriografija*, *Kulturen život* (Skopje) 1971, št. 4—5, 15—16.

¹⁰ Josef Kolečka, Richard Pražák, *Charakter neoabsolutistického režimu habsburské monarchie a postavení jejích národů v letech 1849—1860/61*. (Prikaz in primerjava literature.); *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C* 20, 1973, 187—196.

¹¹ Ivan Dorovský, Marta Romportlová, *Bibliografie československé balkanistiky I*, Brno 1970, 83 str., II., Brno 1973, 130 str., III., Brno 1973, 200 str.

¹² Richard Pražák, Marta Romportlová, *Bibliografie československé hungaristiky I*, Brno 1971, 98 str., II., Brno 1974, 108 str., III., Brno 1976, v tisku.

¹³ Růžena Havránková a kol., *Bibliographie balcanique*, Praha 1963, 170 str.

¹⁴ Poročila o vsakem zasedanju najdemo v temeljnih strokovnih časopisih, komentira pa jih tudi dnevni tisk tistih mest, v katerem so bila.

¹⁵ *Problémy národního a socialistického hnutí v dějinách Československa a Jugoslávie od r. 1867 do konce 19. století*, Praha 1974, interni tisk ČSAV, 300 str.

¹⁶ Prvi simpozij je bil novembra 1969, prvi zvezek *Studia balcanica bohemoslovaca* z zapiski o njem je izšel v Brnu l. 1970, 320 str.

¹⁷ *Studia balcanica bohemoslovaca II*, uredil prav tako kot pod 16 Ivan Dorovský, Brno 1976, v tisku.

¹⁸ Simpozij je bil septembra 1973, material je bil objavljen.

¹⁹ Pripravila jih je Katedra historie a etnografie střední, východní a jihovýchodní Evropy brnske univerze.

zgodovine SSSR in ljudskih republik na češkoslovaških visokih šolah.²⁰ Osvobodilnemu boju narodov Jugoslavije proti fašizmu je bilo posvečeno tudi samostojno predavanje v ciklusu brnskih zgodovinskih kateder ob 50. obletnici zmage nad fašizmom ter prispevki mednarodne konference Revolucionarnega zaključka 2. svetovne vojne.²¹ Lansko leto je bilo na Češkem in na Slovaškem večje število podobnih akcij.

Periodični publikacijski forum stroke predstavljajo že po tradiciji — poleg možnosti, ki jih nudijo časopisi in širše orientirani zborniki — Slovanský přehled, ki izhaja šestkrat na leto, enkrat na leto izhajajoče Slovanské historické studie (v minulem obdobju zvezki VII—X in XI v tisku) ter Slovanské štúdie (XI—XV, v tisku XVI), prve v Pragi, druge v Bratislavi. Zvezki, ki so v tisku, bodo vsebovali prispevke, ki so nastali kot izpolnitev delnih nalog državnega plana in bodo zelo pogosto obravnavali jugoslovistično tematiko. Novost med dolgoročno periodiko je vrsta zvezkov Europae centralis atque orientalis studia historica, ki jo izdajajo v Brnu. Prvi zvezek z mednarodno udeležbo vsebuje pretežno primerjalna dela, posvečena sedemdesetletnici profesorja Macúrka. Izdala ga je univerza leta 1972,²² drugi je v tisku.²³

V omenjenem obdobju je bil napisan učbenik Zgodovina narodov srednje in jugovzhodne Evrope v treh delih;²⁴ izšla sta prva dva dela dela Pregled nastanka in razvoja svetovnega socialističnega sistema, I. 1944—1949, II. 1949 — polovica 50. let, III. del je v pripravi,²⁵ nastala je tudi knjiga o državni ureditvi evropskih socialističnih dežel.²⁶ Ljudska protifevdalna gibanja v srednji Evropi so obdelali v posebnem zborniku; razumljivo je, da je bil jugoslovanski razvoj deležen velike pozornosti.²⁷

Doslej smo govorili o skupinskih delih. Izmed individualnih sintetičnih del je mogoče omeniti Havlíkovo delo O značaju državnih formacij in vladnih oblik prvih slovanskih držav (v tisku), Dorovskega kompleksen pogled na češko-makedonske stike v 19. stoletju Češke dežele in Balkan,²⁸ Nečasova Balkan in češka politika (1890—1914),²⁹ Krajčovičovo Slovaško politiko v srednji Evropi 1890—1901³⁰ in Bystrický-Deákovovo Evropo na prelomu.³¹

Na področju »velike« sinteze sta nastali dve veliki kolektivni deli načelnega pomena. Zgodovina Jugoslavije v redakciji Václava Žáčka in Veselina Starčevića³² ter Čehi in Jugoslovani v preteklosti, prav tako pod vodstvom Václava Žáčka,³³ Zgodovina Jugoslavije je izšla kot pojasnjevalna sinteza brez opomb, opremljena s spiskom 25 predvsem jugoslovanskih sintetskih obdelav teme. Vsebuje tudi kulturno zgodovino in pomeni v naših razmerah širokospektrski pogled na proces, ki je ustvaril iz razvoja srbske, hrvaške, slovenske in makedonske preteklosti današnjo jugoslovansko sodobnost. Čehi in Jugoslovani v preteklosti, od najstarejših dob do leta 1918 (prihodnji zvezek, ki se kronološko navezuje na prvega, je v stanju obdelave v sodelovanju s slovaškimi jugoslovisti) je delo, ki je zunanje in vsebinsko reprezentativna sinteza zapletenih stikov Čehov s Srbi, Hrvati in Slovenci, v novejši dobi pa tudi z Makedonci. Delo skuša na novo in čimbolj vsestransko osvetliti razvoj stikov, tako, da bi se pokazal njihov pravi značaj, osnovne težnje njihovega

²⁰ V obdobju, ki ga opisujemo, sta bila zadnja dva; material o njih je izšel v redakciji Františka Hejla in Rudolfa Fišerja v Brnu leta 1973 in 1974 pod naslovom Historiografie střední, východní a jihovýchodní Evropy, 173 in 153 str.

²¹ Bila je v Brnu junija 1975.

²² Otázky dějiny střední a východní Evropy, ured. František Hejl, Brno 1972, 436 str.

²³ Red. František Hejl, v tisku, Brno 1976.

²⁴ Kolejka Josef, Dějiny národu střední a jihovýchodní Evropy 1918—1944/45, Praha 1969/70, 94 str.

²⁵ Václav Melichar a kol., Praha 1974.

²⁶ Stanislav Zdobinský a kol., Praha 1973, 514 str., natančen naslov Státní zřízení evropských socialistických zemí.

²⁷ To tematiko je obravnaval VIII. zvezek Slovanskih historičkih razprav (Slovanská historická studia).

²⁸ Ivan Dorovský, České země a Balkán. Poglavlja iz zgodovine češko-makedonskih in makedonsko-čeških stikov, Brno 1973, 256 str.

²⁹ Ctibor Nečas, Balkán a česká politika, Brno 1972, 164 str.

³⁰ Milan Krajčovič, Slovenská politika v strednej Európe 1890—1901. Spolupráca Slovákov, Romunov a Srbov, Bratislava 1971, 305 str.

³¹ Valerián Bystrický, Ladislav Deák, Európa na prelome, Bratislava 1970, 315 str.

³² Václav Žáček a kol., Dějiny Jugoslávie (Od počátku až po rok 1945), Praha 1970, 513 str.

³³ Václav Žáček a kol., Češi a Jihoslované v minulosti. (Od nejstarších dob do r. 1918), Praha 1975, 751 str.

razvoja in neomajne zakonitosti. Sestavni del knjige je imponanten seznam literature, razdeljen na poglavja. Ima 1146 jugoslovanskih, čeških, slovaških in drugih enot, literaturo in izdajo virov in to vse do konca leta 1974, zaradi česar je vsekakor dragocen, hkrati pa tudi aktualen in pomemben prispevek za nadaljnje raziskovanje. Delo je obdelano strogo kritično, s številnimi opombami, na temelju obširnih virov, ki so bili objavljeni ali pa so le arhivski.

Če si ogledamo revialno produkcijo, je mogoče pri njeni količini samo naznačiti tematska področja, v katerih se giblje, podrobnejšo informacijo pa prepuštili prej omenjenim bibliografijam.

Prvo območje tvori časovno obsežno in tematsko bogato diferencirano obdobje zgodnjega in zrelega fevdalizma do leta 1453. Avtorji se ga lotevajo iz izhodišč političnega, ideološko-kulturnega, narodnostnega in ekonomskega razvoja, pogosto z bizantološkimi vidiki tudi v bolj splošno evropskih zvezah. Upoštevacjo vire in začetke zgodnjih fevdalnih držav, njihov razcvet in njihovo koeksistenco.³⁴

Pri obravnavanju zgodovine 15.—18. stoletja so se raziskovalci usmerili po eni plati na problematiko turške nadvlade, po drugi pa na obojestranske stike srednjeevropskega in južnega področja na politični, kulturni, ekonomski in demografski ravni. Zanimive izsledke je dalo prav raziskovanje migracijskih tokov jugoslovanskega prebivalstva proti srednji Evropi.³⁵

Za 1. polovico 19. stoletja se je pozornost bolj maloštevilnih raziskovalcev osredotočila na oblikovanje sodobnih narodov, na prve boje za narodno emancipacijo, na zblíževalne poskuse balkanskih narodov in na stike s češkim miljejem.³⁶

Glede na prej navedene teme povsem prevladuje osredotočenje na problematiko okrog let 1848—1918. Lestvica snovi je zelo velika. Zgodovinarji sistematsko preučujejo narodne programe in njihove realizacije tako pri Jugoslovanih kot v mednarodnem delavskem gibanju, dalje vzajemne sovisnosti, vplive in stike v češkem, slovaškem, jugoslovanskem in srednjevzhodnoevropskem okolju, medsebojno zvezo s politiko velesil na področju političnega, ekonomskega in kulturnega razvoja. Dalje natančneje določajo vlogo jugoslovanskega miljeja v celotni usmeritvi naraščajočega imperializma k 1. svetovni vojni. Pomembno mesto imajo najrazličnejši vidiki »vzhodnega vprašanja« in balkanskih vojn. Prav tako so v središču pozornosti ekonomska ekspanzija na Balkan in njene posledice. Seveda ni mogoče reči, da so ti in drugi problemi že rešeni. Globina poseganja v vire in literaturo pa je obetavna, čeprav so dobro vidne tudi trenutne vrzeli v kompleksnosti pogledov. Na tem mestu bi radi opozorili na nekaj razprav, katerih tematika in obdelava bi utegnili biti zanimiva zlasti za slovensko strokovno javnost. Prav v tem obdobju vlada namreč med našimi zgodovinarji izrazito zanimanje za problematiko Slovenije. František Jordán je napisal o tem obširno študijo Čehi in Slovenci v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja (Njihovi javni in politični odnosi),³⁷ Vladislav Štastný se je posvetil problematiki mlade slovenske generacije pred prvo svetovno vojno in njenim stikom s češko družbo³⁸ ter preučeval osebnost in dejavnost »slovenskega konzula« J. V. Lega.³⁹

³⁴ Poleg številnih del L. Havlíka naj navedemo npr. razpravo Alexandra Avenaria K problematiki avarsko-slovanskega vztahu na dolnom Dunaji v 6.—7. stor., *Slovanské studie* 11, 1971, 223—244 ali iz dela H. Bulína članek Formování prvých státních útvarů Chorvatů mezi západem a východem (9.—10. století), *Slovanský přehled* 56, 1970, št. 4, 312—319.

³⁵ Prim. npr. Květoslava Kučerová, Migrácia srbského, bosenského a charvatského obyvatelstva z Balkánu do střednej Európy v dôsledku tureckých vojen, *Studia balcanica bohemoslovaca*, Brno 1970, 96—103. Kar zadeva drugo problematiko tega obdobja, naj omenimo turkološko delo zlasti Josefa Kabrde in drugih naših turkologov.

³⁶ Npr. Václav Záček, K některým otázkám sblížovacích a sjednocovacích snah balkánských národu v 19. století, *Studia balcanica bohemoslovaca*, Brno 1970, 116—126; isti avtor, Česká účast při výstavbě Srbska jako moderního státu v 40. letech XIX století, *Otázky dějin střední a východní Evropy*, Brno 1972, 205—219.

³⁷ *Otázky dějin střední a východní Evropy*, Brno 1972, 263—292.

³⁸ *Mladá slovinská generace před 1. světovou válkou a česká společnost*, *Slovanský přehled* 59, 1973, št. 4, 281—292.

³⁹ Jan V. Lego, »slovinský konzul«, *Slovanský přehled* 60, 1974, št. 3, 202—210.

Tu bi radi omenili še obširno delo Josefa Kolečke s tematiko narodnostna vprašanja in narodnostni programi socialističnih strank srednje in jugovzhodnoevropskih držav pred prvo svetovno vojno in v obdobju med obema vojnama. Izmed vseh del naj omenimo vsaj Narodnostní otázka v programu socialistických stran za první světové války, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity C 18/19*, Rozprava 1—72.

Na drugem mestu je med češkoslovaškimi zgodovinarji »popularno« obdobje med obema vojnama. Tesno politično, ekonomsko in kulturno sodelovanje obeh na novo nastalih državnih tvorb v francoskem vplivnem področju, nastanek, razvoj in konec Male antante, sam notranji razvoj kraljevine SHS in potek narodno osvobodilnega boja proti fašizmu so privlačne, vendar še zdaleč ne obdelane teme. Najdlje in najbolj sistematsko smo za zdaj napredovali v analizi razorožitvene politike in razvoja Male antante v 20. in 30. letih.⁴⁰

Za zapleteno povojno obdobje očitno še manjka časovni odmik. Za zdaj se ga zgodovinarji lotevajo s količinsko enako mero kot obdobja fevdalizma, kvalitativno pa seveda še na drugačni stopnji. Za kompendije in informativni opis raziskovanje zaenkrat še ni kdove kako napredovalo, v prihodnosti pa lahko pričakujemo obogatitev pogledov z novimi metodološkimi in faktografskimi vidiki.

Kot zaključek bi radi kot informacijo dodali nekaj številčnih podatkov v obliki tabele. Seveda se zavedamo, da je treba statistiko pri vrednotenju historijske produkcije za okroglo šestletno obdobje jemati »cum grano salis«. A ko smo se globlje zamisli nad samimi bibliografijami in razpravami, se je pokazalo, da dobrih količinskih podatki za čudo izrazito opozarjajo na aktivo in pasivo tako pri samem raziskovanju kot pri vzajemnih stikih obeh historiografij.

Kronološko in hkrati stvarno smo snov razvrstili v 7 skupin. I — dela sintetičnega, splošnega in občega značaja, II — do l. 1453, III — do konca 18. stol., IV — do leta 1847, V — 1848—1918, VI — 1918—1945, VII — od 1945 do današnje dobe. Tematsko teritorialno smo jih na vertikalni osi razdelili na tiste, ki se ukvarjajo z Balkanom splošneje ali z Jugoslavijo v zvezi z ostalo Evropo, dalje s Hrvaško, Srbijo, Slovenijo Makedonijo in Črno goro.

Drugi del tabele smo posvetili recenzijam, referatom, poročilom in glosam. Spet smo jih razdelili na horizontalni osi na ravni navedenih sedmih skupin, na vertikalni osi pa smo upoštevali domicil recenziranih del. Pri tem smo diferencirali posamezna jugoslovanska središča, dodali komplet jugoslovanske literature, celotne češke in slovaške literature ter komplet sovjetskih, poljskih, madžarskih, avstrijskih del, del iz obeh Nemčij in iz USA. Da bi bila informacija o poznavanju jugoslavistične literature pri nas bolj popolna, pa naj gre za jugoslovanska dela ali dela od drugod, moramo tabelo seveda dopolniti s pomembno ugotovitvijo: dela, omenjena v strokovnem tisku, iz katerih v svojem prikazu izhajamo, so namreč samo delček literature, ki je v resnici znana pri nas. Treba si je bolje ogledati na stotine del, citiranih v monografijah, razpravah in člankih, ki so izšli pri nas. Z njihovim posredništvom postajajo znana v širšem raziskovalnem krogu in prav na temelju teh citatov jih uporabljajo novi in novi raziskovalci v novih delih. Tako se prispevek starejših in novih del množi. Dalje ne smemo pozabiti na vsoto jugoslovanskih strokovnih časopisov in publikacij, ki prihaja na Češkoslovaško po najrazličnejših poteh, vštévši zamenjavo — tu se seveda kažejo običajna tematska in provenienčna nesorazmerja, kar je pri tovrstnem pridobivanju literature običajno. Razen tega je posvetil poročevalski del naših strokovnih časopisov v minulem obdobju (in to spet z naraščajočo tendenco) določeno mesto informacijam o jugoslovanskih periodikah, o konferencah zgodovinarjev s to tematiko, bibliografijam, personalijam in stanju znanstvenega raziskovanja.

Naš prikaz ni imel namena nadomestiti niti bibliografije niti statistike. Prav tako se ni ukvarjal s strokami, ki so glede na samo zgodovinopisje pomožne, kot sta na primer etnografija in folkloristika, čeprav je prav ta disciplina v zadnjem času dosegla velik uspeh zlasti na področju študija čeških in slovaških narodnostnih enklav v Jugoslaviji, saj jih preučuje v naravnost reprezentativnem kompleksu vidikov, vključno s študijem jezikovnih, literarno zgodovinskih in literarno znanstvenih vprašanj, seveda spet s pomočjo drugih družboslovnih disciplin. Omejili smo se res le na oris splošnih težej, konkretno informacijo o posameznih naslovih pa puščamo zgoraj navedenim bibliografijam.

⁴⁰ Valerián Bystrický, Vplyv juhoslovansko-bulharského paktu na vývoj Balkánskej dohody, Slovanské štúdie 11, 1971, 81—113; Ladislav Deák, Juhoslovanská politika v čase Mníchova, Casopis Matice moravské 92, 197, št. 3—4, 203—233; isti avtor, Balkánská dohoda a plán Dunajského paktu (1935), Slovanské štúdie 11, 1971, 115—140.

Monografije, razprave in članki — raziskovana področja in obdobja

Področje	I	II	III	IV	V	VI	VII	Skupno
Balkan, MD ipd.	8	10	1	2	25	19	4	69
Jugoslav. vsa	—	8	4	2	16	11	15	54
Srbija	—	—	1	2	4	—	—	7
Hrvaška	—	2	6	—	10	1	1	20
Slovenija	—	1	—	—	6	—	—	7
Makedonija	2	—	—	—	6	—	1	9
Črna gora	—	—	1	—	3	—	—	4
Skupno	10	21	13	6	70	31	19	170

Recenzije, poročila, glose — domicil referiranih del

Kraj	I	II	III	IV	V	VI	VII	Skupno
Beograd	—	—	2	1	5	16	—	24
Zagreb	1	—	—	—	7	6	1	15
Sarajevo	1	1	1	—	1	3	—	7
Ljubljana	4	—	1	—	—	1	—	6
Novi Sad	—	—	1	—	1	4	—	6
Skopje	3	—	—	—	1	—	—	4
Titograd	—	—	—	—	1	1	—	2
Celje	—	—	1	—	—	—	—	1
Split	1	—	—	—	—	—	—	1
Titovo Užice	—	—	—	—	—	1	—	1
Skupno Jugoslavija	10	1	6	1	16	32	1	67
ČSSR	3	1	1	—	26	3	3	37
SSSR, Madž., Polj., NDR, ZRN, Avstr., USA	5	4	7	6	9	21	4	56
Skupno	18	6	14	7	51	56	8	160
Skupno postavk	28	27	27	13	121	87	27	330

Prevedla Zdenka Škerlj-Jermanova

Voje Ignacij, izredni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 30/1976, 1-2, s. 3—21, cit. 59

slov. (nem., slov., angl.)

Avtor je v referatu dal pregled rezultatov dosedanjih raziskav skoraj 200-letnega obdobja turških napadov in vdorov v slovenske dežele ter opozoril na nekatera neobdelana in odprta vprašanja. Sumarno je podal kronologijo turških napadov, obseg in vpadna pota, kar je doslej najbolj raziskano. Opozoril je na posledice turških vpadov na slovenska tla, kot je odvajanje slovenskega človeka v sužnost, odkupovanje sužnjevc in ujetnikov, ki je sprožilo posebno obliko trgovine. Razpravlja tudi o usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah. Turški vdori so povzročili veliko opustelost v slovenskih deželah, kar je povzročilo novo kolonizacijo. V glavnih potezah nakaže avtor sistem in organizacijo obrambe pred turškimi napadi, posebej pa se zaustavlja ob utrjenih pribežališčih-taborih, ki so jih za svojo varnost gradili kmetje.

Avtorski povzetek

Gestrin Ferdo, redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Trgovina s kožami v Markah v 15. in v prvi polovici 16. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 30/1976, 1-2, s. 23—33, cit. 43

slov. (ital., slov., angl.)

Kože so postajale v obravnavanem obdobju v Italiji in na Zahodu sploh zelo iskana surovina. V trgovini z njimi je Ancona tedaj bila pomembno središče, prav tako pa tudi druga mesta v Markah (Pesaro, Fano). Trgovina s kožami, ki so se stekale sem iz alpskih (slovenskih) dežel, iz Podonavja (ogrške in hrvatske dežele), vsega balkanskega prostora in severno črnomorskih dežel s posredovanjem zlasti dubrovniških in slovenskih trgovcev, je vsebina te razprave.

Avtorski povzetek

Kokolj Miroslav, gimnazijski ravnatelj v pokoju, Ljubljana, Vevče 157

Razvoj osnovnega šolstva v Prekmurju do 19. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 30/1976, 1-2, s. 37—46, cit. 3

slov. (nem., slov., angl.)

Prve podatke o delovanju šolnikov v Prekmurju imamo iz obdobja 1544 do 1595. Zapisnik protestantske vizitacije 1627 pa pričča, da so tedaj obstajale protestantske šole širom slovenskega ozemlja na Ogrskem. Z namigo protireformacije so te šole morale narediti prostor katoliškim, a o teh nam pričajo šele vizitacijski zapiski od 1669 dalje. Preganjanim protestantom so njihovi pisci Temlin, Sever in zlasti Stevan Küzmič napisali knjige za cerkev in šolo, ki pa so jih imeli le v dovoljenih krajih. Tudi med pokatoličanimi Slovenci je nastala potreba po knjigah, le-te jim je oskrbel Mikloš Küzmič. S svojim knjižnim delovanjem so slovenski protestantski in katoliški pisci postavili trden temelj slovenskim šolam na Ogrskem, da so mogle ohraniti svoj narodni značaj tudi v dobi nasilne madžarizacije.

Avtorski povzetek

Sepić Drugovan, redni univerzitetni profesor, Sveučilište, YU-41000 Zagreb

Velika Britanija i pitanje revizije jugoslavensko-talijanske granice 1941

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 30/1976, 1-2, s. 47—77, cit. 41

hrv. (ital., hrv., angl.)

Avtor obraduje pokretanje pitanja neoslobođenih slovenskih i hrvatskih krajeva, posebno Slovenskog primorja i Istre, u 1941. godini i osvjetljava povjerljivo obećanje koje je britanska vlada dala jugoslavenskoj vladi u prilog revizije jugoslavensko-talijanske granice.

Avtorski povzetek

UDC 339.5 (456.1):637.61 "14/155"

Gostšin Ferdo, full professor, Faculty of Arts and Letters, University of Ljubljana, YU-60000, Ljubljana, Askerceva 12

The Skin Trade in Marches in the 15th and in the First Half of the 16th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 30/1976, 1-2, pp. 25-35, 43 notes

slov. (ital., slov., engl.)

In Italy and the West in general there was a growing demand for skins as a very important raw material in the period discussed. Arcone, as well as other towns in Marches (Pesaro, Fano), used to be an important centre of the skin trade in that time. The contents of this treatise is devoted to trade with skins coming to this region from Alpine (Slovene) countries, and the Danube region (Hungarian and Croatian regions), from the Balkans and countries situated to the North of the Black Sea mainly through the merchants of Dubrovnik and Slovenia.

Author's abstract

UDC 341.222 (497.1.45):941.0 "1941"

Šepić Dragovan, full professor, University of Zagreb, YU-41000 Zagreb

Great Britain and the Problem of Revision of the Yugoslav-Italian Border in 1941

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 30/1976, 1-2, pp. 47-77, 41 notes

croat. (ital., croat., engl.)

The author deals with the development of the question concerning unliberated Slovene and Croat places, specially in the Slovene Hornal region and in Istria, in 1941. He tries to throw light on the confidential promise given by the British government to the Yugoslav government regarding the revision of the Yugoslav-Italian border.

Author's abstract

UDC 949.712:949.61 "14/15"

Voje Jančič, associate professor, Faculty of Arts and Letters, University of Ljubljana, YU-60000 Ljubljana, Askerceva 12

Influences of the Osman Empire Upon Slovene Provinces in the 15th and 16th Centuries

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 30/1976, 1-2, pp. 3-21, 59 notes

slov. (germ., slov., engl.)

In his report the author gave a survey of results of investigations, carried out so far, concerning Turkish attacks and invasions of Slovene provinces during the period of almost 200 years. The author at the same time called attention to some untouched and open questions. He presented the summary chronology of Turkish attacks, their extent, invasion routes — all this has been best investigated so far. He pointed at consequences of Turkish invasions upon the Slovene territory: driving away of Slovene people to slavery, buying of slaves and captives which led up to a special form of trade. The author discusses also the fate of Turkish captives in Slovene provinces. Turkish invasions brought about substantial desolation in Slovene provinces and this resulted in a new colonization. In principal lines the author points to the system and organization of defence against Turkish attacks and gives particular emphasis to fortified refuges-camps built by peasants for their safety.

Author's abstract

UDC 373.5 (497.12-18) "15/17"

Kokolj Miroslav, gymnasium's director i. p., Ljubljana, Verže 137

Development of Elementary Schooling in the Mura Region Up to the 19th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 30/1976, 1-2, pp. 37-46, 5 notes

slov. (germ., slov., engl.)

The first data on the activity of teachers in the Mura Region are available for the period 1544-1595. The record of the protestant inspection of 1627 corroborates that in the above-mentioned period there were protestant schools spread over the Slovene territory in Hungary. With the victory of counter-reformation there schools had to give place to catholic schools but the evidence on the latter is available only in the inspection records from 1669 onwards. Writers Temin, Sever and Stefan Kuzmic in particular write books for persecuted protestants for their use in church and school — the latter being allowed only in certain places. Among the catholicized Slovenes, too, the necessity for books arose and the writer who provided them was Mikloš Kuzmic. With their writing the Slovene protestant and catholic writers put a firm foundation for Slovene schools in Hungary, and they could, therefore, preserve their national character also in the period of violent hungarization.

Author's abstract

UDK 621.541 (497.42) "1942/1945"

Kos Janez, arhivist, Arhiv Socialistične republike Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Kranjske dežele elektrarne

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1976, 1-2, s. 79—144, cit. 507

slov. (nem., slov., angl.)

Oris Kranjskih doželnih elektrarn (KDE), podjetja za proizvodnjo, prenos, distribucijo in napeljavo električnega toka, v posesti dežele Kranjske potem pa dravske banovine od ustanovitve 1915 do njihove vključitve v Državne elektrarne Slovenije leta 1945. Prikazana je uprava in poslovanje podjetja, delavstvo, razvoj njihovega električnega energetskega sistema kot graditev njihove prve elektrarne na Završnici in nakupovanje ter načrtovanje elektrarn, vezno, razvodno in distribucijsko omrežje, povezovanje z drugimi elektrarnami, prikazano pa je tudi gibanje proizvodnje, nakupa in porabe toka in električnega toka in očitana elektrifikacijska politika KDE in njihovo mesto v elektrifikaciji Slovenije.

Avtorski povzetek

UDK 017.41 (497.12 Lj.):950

Rybář Miloš & Olga Janša-Zorn & Nataša Stergar & Mara Mervič & Nataša Kandus

Novе knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici pedagoško-znanstvene enote za zgodovino filozofske fakultete, knjižnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti, knjižnici Inštituta za narodnostna vprašanja in knjižnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1976, 1-2, s. 185—208

slov. (slov., angl.)

Pregled tuje zgodovinske literature, nabavljene v letu 1975 v knjižnicah, ki so omenjene v naslovu, je sestavljen vsako leto po enakih načelih. Literatura je razporejena po državah oz. skupinah držav ali po narodih, na čelu pa je skupina splošna dela. Kjer so skupine obsežne, so razdeljene še v podskupine po posameznih obdobjih ali po drugih vidikih. Knjige so navedene z bibliografskim popisom, ki je v bibliotekarstvu običajen. Ob koncu vsakega opisa je navedena kratica knjižnice, kjer se knjiga nahaja in njena signatura v tej knjižnici.

M. Rybář

UDK 323.15 (456.6=865) "1953/1958"

Zorn Tone, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-01000 Ljubljana, Cankarjeva 5

Poskusi ureditve položaja slovenske skupnosti na avstrijskem Koroskem v času avtoritarnega režima

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 50/1976, 1-2, s. 145—160, cit. 56

slov. (nem., slov., angl.)

Članek se obsežneje dotika vprašanj odnosa avstrijskega avtoritarnega režima do slovenske skupnosti na avstrijskem Koroskem v letih 1955—1978. Gre za odnos, ki se še posebej kaže na šolskem področju ter na takratnih prizadevanjih režima po določeni ureditvi manjšinskega šolskega vprašanja. Članek dalje govori o problematiki delovanja »Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroskem« v tem času ter odnosa manjšine do režimske Domovinske fronte (Vaterländische Front).

Avtorski povzetek

Zorn Tone, senior scientific collaborator, Institute for Ethnic Problems, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

Essays to Settle the Situation of the Slovene Community in Austrian Carinthia in the Time of the Authoritarian Regime

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 30/1976, 1—2, pp. 145—160, 36 notes

slav. (germ., slov., engl.)

The article deals in greater detail with the attitude of the Austrian authoritarian regime towards the Slovene community in Austrian Carinthia between 1933—1938. The matter in question is the attitude which is particularly evidenced in the field of instruction and in the endeavours of the regime to settle to a certain extent the question of minority schooling. The article furthermore speaks about problems concerning the activity of the Political and Economic Association for Slovenes in Carinthia (Politiko in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem) in the period of time discussed and about the attitude of the minority towards the Fatherland Front (Vaterländische Front) of the regime. Author's abstract

Kos Janez, archivist, Archives of the Socialist Republic of Slovenia, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Provincial Power-Plants of Carniola

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 30/1976, 1—2, pp. 79—144, 307 notes

slav. (germ., slov., engl.)

The author gives the description of power-plants in the Province of Carniola — enterprises for production, transmission, distribution and installation of electric conduit owned by the Province of Carniola and later by the Drava Banat from their establishment in 1915 to 1945 when they became a constituent part of the State Power-Plant of Slovenia. The author presents the management and administration of the enterprise, the workmen, the development of their system of electric energy, as well as the construction of their first electric plant in Završnica, buying and planning of electric plants, and distribution network, and joining to other power-plants. Apart from that, the progress of production, buying and consumption, prices of electricity, electrification policy of power-plants in the Province of Carniola and the role they played in the electrification of Slovenia is presented. Author's abstract

Rybář Miloš & Olga Janša-Zorn & Nataša Stergar & Mara Mervič & Nataša Kandus

New books in the National and University Library, in the Library of the Pedagogical-Scientific Department for History at the Faculty of Arts and Letters, in the Library of the Slovene Academy of Science and Arts, in the Library of the Institute for Ethnic Problems, and in the Library of the Institute for the History of Labour Movement in Ljubljana

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 30/1976, 1—2, pp. 185—208

slav. (slov., engl.)

The list of foreign historical literature, bought by the above-mentioned libraries in 1975, is prepared each year according to the same principles. Literature is classified according to the states or groups of states or nations, with the group of general works at the head. If the groups are large, they are further divided into sub-groups according to individual periods or other aspects. The books are cited with the bibliographic description, which is normally used in libraries. At the end of each description there is the abbreviation of the library, where the book is kept, and its signature in the library.

Miloš Rybář

KAZALO — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

RAZPRAVE — СТАТЬИ — STUDIES

- Ignacij Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju 3—21
 Влияние Османской империи на словенские провинции в 15-ом и 16-ом веках
 Influences of the Osman Empire Upon Slovene Provinces in the 15th and 16th Centuries
 UDK 949.712:949.61 "14/15"
- Ferdo Gestrin, Trgovina s kožami v Markah v 15. in v prvi polovici 16. stoletja 23—35
 Торговля кожами в Марках в 15-ом и первой половине 16-ого века
 The Skin Trade in Marches in the 15th and in the First Half of the 16th Century
 UDK 339.5 (456.1):637 "14/15"
- Miroslav K o k o l j, Razvoj osnovnega šolstva v Prekmurju do 19. stoletja 37—46
 Развитие начального образования в Прекмурье до 19-ого века
 Development of Elementary Schooling in the Mura Region Up to the 19th Century
 UDK 373.3 (497.12-18) "15/17"
- Dragovan Šepić, Velika Britanija i pitanje revizije jugoslavensko-talijanske granice 1941 47—77
 Великобритания и проблема ревизии югославо-итальянской границы 1941
 Great Britain and the Problem of Revision of the Yugoslav-Italian Border in 1941
 UDK 341.222 (497.1:45):941.0 "1941"
- Janez Kos, Kranjske deželne elektrarne 79—144
 Гидроэлектростанции провинции Краинской
 Provincial Power-Plants of Carniola
 UDK 621.311 (497.12) "1912/1945"
- Tone Zorn, Poskusi ureditve položaja slovenske skupnosti na avstrijskem Koroškem v času avtoritarnega režima 145—160
 Попытки регулирования положения словенской общности в Австрийской Каринтии во время авторитарного режима
 Essays to Settle the Situation of the Slovene Community in Austrian Carinthia in the Time of the Authoritarian Regime
 UDK 323.15 (436.6=863) "1933/1938"

KONGRESI IN SIMPOZIJI — СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ — CONGRESSES AND MEETINGS

UDK 061.3

- XI. mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu od 9. do 13. septembra 1975 (Peter Vodopivec in Franc Rozman) 161—166
 XI международная конференция историков рабочего движения в Линце с 9-ого по 13-ое сентября 1975 г.
 The XIth International Conference of Historians of the Labour Movement at Linz
- Mednarodni kongres o gospodarskih in kulturnih zvezah med Markami in vzhodno jadransko obalo od 13. do 19. stoletja (Ferdo Gestrin) 166—167
 Международный съезд по хозяйственным и культурным связям между Марками и восточным побережьем Адриатики с 13-ого по 19-ый век
 International Congress on Economic and Cultural Links between Marches and Eastern Adriatic Coast from the 13th to the 19th Century

OCENE IN POROČILA — РЕЦЕНЗИИ И ИЗВЕЩЕНИЯ — BOOK REVIEWS AND REPORTS
UDK 930 (048.1)

Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo (973—1803) (Ferdo Gestrin)	169—170
Kostić, Dubrovnik i Engleska 1300—1650 (Ferdo Gestrin)	170—171
Postan, The Medieval Economy and Society — An Economic History of Britain in the Middle Ages (Toussaint Hočevar)	171—173
Blaich, Die Epoche des Merkantilismus (Jože Šorn)	173—174
Baumgart, Der Imperialismus (Jože Šorn)	174
Zorn-Schneider, Zur frühen Industrialisierung in Jugoslawien (Jože Šorn)	174—175
Pleterski-Božič, Politična in socialna zgodovina Jugoslavije (Avgust Lešnik)	175—176
Witzig, Die Vorarlberger Frage (Tone Zorn)	177
Golczewski, Das Deutschlandsbild der Polen 1918—1939 (Tone Zorn)	177—179
Perrault, Veliki dan (Peter Vodopivec)	179
Acta historico-oeconomica Jugoslaviae (Jože Šorn)	179—180
Goriški letnik 2 (Andrej Vovko)	180—182

BIBLIOGRAFIJA — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHY

Miloš Rybář — Olga Janša-Zorn — Nataša Stergar — Mara Mervič — Nataša Kandus, Nove knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici pedagoško-znanstvene enote za zgodovino filozofske fakultete, biblioteki Slovenske akademije znanosti in umetnosti, knjižnici Inštituta za narodnostna vprašanja in knjižnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani	183—208
UDK 017.11 (497.12 Lj.):930	
Marta Romportlová-Koukolová, Jugoslovanska zgodovina v češkoslovaškem zgodovinopisju 1970—1975	209—214
UDK 949.71:930 (437) "1970/1975"	

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1976

941/949

119770039, 1/2

COBISS •